

STILISTIKA

Ivo Žanić
Razne stvarnosti
i njihovi nazivi

(Ondje gdje se križaju
stilstika i sociolingvistika)

STILISTIKA

Ivo Žanić:

Razne stvarnosti i njihovi nazivi.

(Ondje gdje se križaju stilistika i sociolingvistika)

Nakladnik

Hrvatsko filološko društvo

Za nakladnika

Davor Dukić

Urednica

Gabrijela Puljić

Recenzenti

Nikola Koščak

Ivan Marković

Oblikovanje

KaramanDesign

© Ivo Žanić.

Sva prava pridržana.

Godina i mjesec objavljivanja: 2025, listopad

ISBN 978-953-296-212-3 (HTML)

ISBN 978-953-296-211-6 (EPUB)

ISBN 978-953-296-213-0 (PDF)

Ivo Žanić

Razne stvarnosti i njihovi nazivi

(Ondje gdje se križaju stilistika i sociolingvistika)

Zagreb 2025.

Sadržaj

Urednička riječ (Gabrijela Puljić)	7
Tajkunara i betonizacija: kako nastaju riječi i tko je za to kriv	11
Purgerinjosi, tovarinjosi, leginjice – brazilski nogometaši i hrvatski govornici	37
Kako govori more? – počeci jedne zabavnoglazbene koinē.	55
Nema hrvaštine do talijanštine, ili uvid u jezičnu samopercepciju	65
Vuze vekivečne: medijski jezik i (ne)upravljivost semantike	87
Marmeladni rat: dva nacionalna varijeteta njemačkoga u EU.	111
Euro & evro: naziv valute kao simbolično, političko i jezično pitanje . .	123
Medijska proizvodnja jezičnih amblema	137
Podvučeno žutim: politička i sociokulturna karijera jedne krilatice. . . .	157
Kratke sociolingvističke rasprave	207
Uz dvadeseti rođendan esemesa i esemesice	207
Uhljeb ili o tome kako je dobro činiti jezične greške	212
Fast forward – rewind, ili o metaforama brzine	216
Mobitel kao sredstvo povezivanja	218
Sinkronizacija ili Hrvati u jezičnoj ekspanziji	220
Dejtanje ili sudarovo novo ruho	221
Zadnji ili predzadnji govornici ajapskoga?.	224
Bratstvo i jedinstvo neizvornih govornika engleskoga.	226
Alternativne gradske topografije	228
Sociolingvistika (pred)globalnog nogometa	231
O načinu da se rekne, a ne kaže	235
Umijeće priopćenja u kojem se ništa ne kaže	237
Dundo Bumbo na Neretvi	240
Dijalekti kao šifre.	242
Pljačkaš koji je govorio standardom	244
Tajni život financijaškog žargona	246
Literatura.	251
Vrela	259
Bilješka o autoru.	267

Urednička riječ

U pozadini svakog retka ove knjige stoji autorova uporna, gotovo zarazna fascinacija jezikom kao kulturnim artefaktom. Ivo Žanić jezik vidi kao živ, nemiran, pomalo ironičan i sasvim ozbiljan medij u kojem se ogleda i prelama svakodnevica: politička, ideološka, tehnološka, identitetska. Knjiga *Razne stvarnosti i njihovi nazivi* sastoji se od deset poglavlja, pri čemu se prvih devet tematski i žanrovski kreće od analitičkih eseja o riječima koje cirkuliraju u javnom prostoru do (socio)lingvistički utemeljenih studija o nazivlju i jezičnim amblemima u europskom, medijskom i kulturno-političkom kontekstu. Deseto poglavlje donosi šesnaest mikroeseja – kratkih, pronicljivih sociolingvističkih komentara svakodnevica, koji su prvi put sabrani na jednom mjestu.

Prvo poglavlje “Tajkunara i betonizacija” otvara knjigu pitanjem jezične odgovornosti: tko zapravo stvara riječi koje ulaze u kolokvijalni jezik i zašto? Slijedi “Purgerinjosi, tovarinjosi, leginjice”, poglavlje u kojem sufiksna igra otkriva govornikove mehanizme preuzimanja iz različitih konteksta, pa tako i iz nogometa. “Kako govori more?” propituje počesto romantiziranu sliku čakavskog i njegova imaginarija kroz glazbu i glazbene festivale kao akustičke znakove kulturnog krajolika. U “Nema hrvastine do talijanštine, ili uvid u jezičnu samopercepciju” vraćamo se starim opsesijama identiteta i njihove jezične manifestacije kroz analizu anegdotalnih susreta i perspektiva koje različito percipiraju hrvatski (identitet), dok “Vuze vekivečne” secira povijesni put (re)semantizacije leksema *uznik*. Šesto i sedmo poglavlje (“Marmeladni rat” i “Euro & evro”) bave se europskom jezičnom politikom: jedno kroz kulturno-politički humoristično-patetičnu borbu dviju germanofonih država oko termina za marmeladu, drugo kroz naziv valute koji u sebi sabire semantičku, političku i fonološku eksplozivnost. “Medijska proizvodnja jezičnih amblema” zatvara skupinu temom koja čitavu knjigu možda najbolje sažima: kako jezični odabir postaje simbol.

Središnje mjesto u knjizi pripada tekstu “Podvučeno žutim”. To je mikrostudija o medijskoj krilatici čija evokativna snaga tijekom vremena blijedi dok se sama fraza fosilizira u generacijski kod. Ovdje Žanić najizravnije zahvaća u dinamiku provenijencije i evokacije, pokazujući kako krilatica može imati životopis koji uključuje i rođenje i karijeru, a čega nisu svjesni (s punim sociolingvističkim pravom) oni koji ju svakodnevno upotrebljavaju.

Posebnu cjelinu čine tzv. mikroeseji – kratki, jezgroviti, a često začudno precizni tekstovi koji su izlazili u *Jutarnjem listu*, te dvaput u *Globusu*. Iako

nemamo sve točne nadnevke izlaženja – nedostatak koji bi muzej jezične svakodnevice možda mogao oprostiti – sadržaj tih eseja sam se postarao da ih temporalno usidri. Neke od njih – poput onih o *esemesici*, *uhljebu*, *kro-kodlaku*, *sinkronizaciji animiranih filmova* ili *bratstvu i jedinstvu neizvornih govornika engleskoga* – lako je smjestiti u točno određenu društvenu epizodu, dok su drugi opservacijski i gotovo filozofski (*O načinu da se rekne, a ne kaže*, *Umijeće priopćenja u kojem se ništa ne kaže*). Ta zasićenost aktualnošću otkriva Žanićevu iznimnu ažurnost i jezičnu budnost. Mikroeseji mogu figurirati i kao najživlji segment knjige. Ima u njima nečeg dragocjeno dokumentarističkog – svjedoče o digitalnim praksama koje su već zastarjele, o političkim koordinatama koje su se pomaknule. Pročitati tekst o *SMS porukama*, o *porukiranju* – glagolu koji, priznajmo, već zvuči arhaično – znači stupiti u kontakt s jezičnim sedimentima vlastitoga iskustva. Zato na sve njih možemo gledati kao na sociosemiotičku kroniku epohe. Čak i kada govore o riječima koje su danas izvan kolanja, oni i dalje evociraju razdoblja, vrijednosti, tonove.

Jedna od neizgovorenih, ali itekako prisutnih teorijskih linija koja povezuje Žanićeve tekstove jest ono što u suvremenoj sociosemiotici prepoznajemo kao dinamiku provenijencije i evokacije – pojmova koji su kod Gunthera Kressa i Thea van Leeuwena (2001) poslužili kao ključevi za čitanje značenja u multimodalnim sustavima, ali koji u ovoj knjizi dobivaju svoju jezično-stilističku varijantu. U toj tipologiji znak nije samo sredstvo prijenosa informacije, nego alat za prizivanje svijeta – poznatog, poželjnog, ironiziranog, zazornog. Upravo takvi znakovi nastanjuju ovu knjigu. I to u svim svojim registarskim inačicama. Kada Žanić piše o *tovarinju*, *uzniku*, *uhljebu*, on zapravo prati kako znak dobiva svoj sekundarni život, pritom se krećući kroz gotovo sve razine jezika: morfološke (sufiksalni eksperimenti), leksičke, dijalektalne, semantičke (raslojavanje značenja), pragmatičke i sociolingvističke (kontekst, učinak, kod zajednice). Sve to bez potrebe da citira Kressa i van Leeuwena – jer to na svoj način čini prije njih. Tako je primjerice u “Podvučeno žutim” evokacija eksplicitna i raznorodna – Žanić nas provodi kroz čitav provenijencijski put žute boje, koja u određenom medijskom, kulturološkom, političkom ili generacijskom kontekstu može evocirati reklamni slogan slovenske tvornice namještaja, negativno ili pozitivno konotiranu političku opciju u “bivšoj državi”, ali i tabloidne medije, konkretnije trač-rubrike. U tom smislu, evokacija i provenijencija u ovoj knjizi nisu teorijska pretpostavka, već metoda čitanja raznih stvarnosti, koje su možda već stvar prošlosti, ali koja u njihovim nazivima još uvijek odjekuje.

Žanić stoga nudi ponekad smiješnu, ponekad uznemirujuću genezu značenja – kako nastaje, kako se istroši, kako se reaktivira, i kako sve to zna biti stvar političke pragmatike i sentimentalne ekonomije. Zato se može reći da knjiga stoji na raskrižju nekoliko disciplina: sociolingvistike, kulturne semiotike, stilistike, povremeno i mikrosociologije. Kulturološki je pak značaj ove knjige u tome što bilježi ono što inače nestaje sa sviješću da upravo u tim svakodnevnim tragovima leži čitav sloj kolektivnog iskustva. Knjiga pred vama zna da imenovanje nije samo tehnička operacija nego kulturni događaj.

Gabrijela Puljić

Tajkunara i betonizacija: kako nastaju riječi i tko je za to kriv¹

Jezično ponašanje socijalno je organizirano i zbivanja u jeziku na neki su način redovito u korelaciji sa zbivanjima u društvu. Drugim riječima, jezično održavanje i/ili jezična promjena stoje u odnosu s određenim socijalnim, psihološkim i kulturnim varijablama; kojima, to je pitanje različitih istraživačkih metodologija i izbora kategorija unutar kojih će se zasnovati analiza. No, jedno je neosporno: kao što se socijalno ponašanje kroz jezik ne može razumjeti bez jedne opće teorije društva, tako se ni jezično održavanje i jezična promjena ne mogu razumjeti bez jedne teorije sociokulturnoga kontakta i sociokulturnih promjena.

Time se ne podrazumijeva da “sve snage koje dovode do promjene u ponašanjima izvan jezika nužno dovode i do jezičkog pomjeranja” (Fishman 1978: 148), dakle promjenā, odnosno inovacijā u jeziku, ovdje ponajprije leksičkih. Naša leksička građa potvrdit će, vjerujemo, ključnu sociolingvističku spoznaju da jezici prije odražavaju negoli stvaraju sociokulturne pravilnosti u vrijednostima i orijentacijama iako je posrijedi trajna dinamika u kojoj uvijek iznova treba ispitivati ulogu i udio jednoga ili drugoga aspekta, taj neprekidni i isprepleteni, “kružni proces uzajamnih stvaranja” (isto: 198).

Rječnici engleskoga riječ *tycoon* definiraju kao “vrlo imućan ili moćan poslovni čovjek”, “osoba uključena u komercijalne ili industrijske poslove (posebno vlasnik ili član uprave)”, s primjerom *oil tycoon* “moćna osoba u poslovima s naftom”, pa “osoba koja je uspjela u poslovnom svijetu ili industriji, te postala vrlo imućna i moćna”. *The American Heritage Dictionary of the English language* u četvrtom izdanju iz objavljen 2000. godine objašnjava da je posrijedi “vrlo imućna i moćna osoba iz poslovnoga svijeta ili industrijalac; magnat”.² Nijedna, dakle, definicija ni na koji način ne uključuje podatak –

¹ Ovaj je tekst prethodno izložen i objavljen pod naslovom “Nove stvarnosti i njihovi akteri. Kako nastaju riječi i tko je za to ‘kriv’” u *Političkoj misli: časopisu za politologiju* (2004: 74–91).

² V. po redoslijedu navoda [HyperDic](#) (*a very wealthy or powerful businessman*), [The Free Dictionary](#) (*a person engaged in commercial or industrial business, especially an owner or executive*), te *American Heritage Dictionary* (*a person who*

koji bi u osnovi bio vrijednosni sud – o načinu, sredstvima ili brzini ostvarivanja uspjeha, stjecanja imetka i provođenja moći, niti u tumačenju sugerira etičke dvojbe koje bi iz toga mogle proizlaziti. Sve one samo konstatiraju uspjeh, imetak i moć kao objektivne društveno-ekonomske činjenice neovisno o povijesnom, etičkom i drugom kontekstu.

Posebno je ta vrijednosna neutralnost vidljiva u opširnom povijesnom prikazu ulaska riječi u engleski jezik u posljednjem među navedenim rječnicima. Pošto se uvodno ustvrdi da u današnjoj globalnoj ekonomiji “neki vodeći poslovni ljudi imaju više moći nego državni poglavari”, i da ih je stoga primjereno nazivati tajkunima, opisuje se kako je u američki engleski sredinom 19. st. ušla iz japanskoga, u kojemu je pak posuđenica iz kineskoga u značenju *veliki knez*. Japanci su taj naslov rabili za svoga vrhovnoga vojnoga zapovjednika kako bi na strance ostavili jači dojam budući da je njegov službeni naslov, *shōgun*, značio “običnoga” generala. Nakana je uspjela: američki su izaslanici zaista, pregovarajući sa šogunom, mislili da je posrijedi osobno car. U samom SAD-u prvi su za novom riječju posegli članovi vlade kada su tako u početku šezdesetih godina 19. st. počeli nazivati predsjednika Abrahama Lincolna, no to je bio “nadimak odmila”, dakle znak simpatije i prisnosti, k tome nevezan s imetkom, koji u Lincolnovu slučaju i nije bio osobit. No, riječ se “uskoro počela upotrebljavati za poslovne i industrijske čelnike za koje bi se zaista dalo reći da su imali više vlasti nego mnoge okrunjene glave i predsjednici”.

Među prvima takvima bio je John Pierpont Morgan (1837–1913), u početku newyorški bankovni računovođa, pa bankar koji je s vremenom stekao velik broj dionica niza željezničkih kompanija, tvornica poljoprivredne opreme, električnih kompanija i čeličana, te 1901. od U.S. Steela učinio prvu svjetsku korporaciju vrijednu milijardu dolara. U početku 20. st. zapravo je nadzirao sve temeljne američke industrije, a uskoro i velike financijske i osigurateljske poslove. Bio je i jedan od najistaknutijih tadašnjih kolekcionara knjiga i umjetnina: zdanje u srcu New Yorka gdje su bile pohranjene danas je muzej i znanstveno-istraživački centar The Pierpont Morgan Library. Moglo bi se reći kako se, usporedo s njegovim usponom, riječ *tycoon* u engleskome jeziku – a iz sociolingvističkoga kuta vrijedi dodati: i u američkom, te britanskome društvu – profilirala i stabilizirala u vrijednosno neutralnu, neekspresivnu značenju kakvo ima i danas. I najpovršnije pretraživanje interneta

has succeeded in business or industry and has become very wealthy and powerful) na adresi <http://www.bartleby.com>. (Nap. ur.: stranice nisu dostupne, preimenovane su ili uklonjene.)

pokazuje kako se u medijima vezuje, npr. uz Bernieja Ecclestonea, *the Formula 1 racing tycoon*, dakle općepriznate pripadnike društvene i ekonomske elite koji u načelu nisu izvrgnuti preziru ili sumnjama. Potvrđuju to i sinonimi ili srodne riječi što ih spomenuti rječnici navode uz *tajkuna* – *big businessman*, *business leader*, *top executive*, odnosno također usvojenice kao što su *magnate*, *baron* i *mogul*, a *Webster English Dictionary* u tu grupu stavlja još *big boss*, *celebrity* (slavna ličnost), *potentate* (moćnik), *somebody* (netko), *multimillionaire* (multimilijunaš), *VIP*, *captain of industry* (industrijski magnat), *person of renown* (ugledna osoba) i *power elite* (elita moći). Sve one upućuju na društvenu elitu u čije se ponašanje u načelu ne sumnja niti se uza nj automatski vezuje javna osuda i kritika, pogotovo ne prosudba o tome kojim su tempom i uz koliko rada stekli što su stekli.

Hrvatska leksikografija pruža, međutim, posve drugačiju sliku, k tome uhvaćenu u brznoj mijeni koja je, kako to već biva, tek odraz jednako brzih društvenih mijena. Anićev *Rječnik hrvatskoga jezika* u drugome izdanju iz 1994. još nema te natuknice, dok je u znatno proširenu četvrtome iz 2003, tzv. *Velikom Aniću*, istovjetna onoj u četiri godine starijem Anić-Goldsteinovu *Rječniku stranih riječi*, tj. donosi dva značenja: po prvome, označenome “izvornim”, što odmah naznačuje da se u tom leksičkom posuđivanju zbiva određeni značenjski pomak, odnosno raslojavanje, da nastaje i nešto novo, *neizvorno*, posrijedi je “bogat poduzetnik s velikim utjecajem u politici i društvu”, a po drugome, stilski klasificiranim kao *razgovorno* i *pejorativno*, “financijski moćnik koji se obogatio naglo bez novca i rada; novopečeni bogataš”. U *Velikome Aniću* novost je i natuknica *tajkunara*, “kuća izgrađena u razmetljivom stilu izvan tradicije i granice ukusa i mjere”. Riječ je označena kao žargonska, s dodatkom u zagradama kako postoji i druga mogućnost – koja, to je očito bilo prerano prosuditi.

Hrvatski enciklopedijski rječnik skupine autora, uključivši Anića i Goldsteina, uz natuknicu *tajkun* izostavlja vrijednosno-stilski neutralnu primarnu definiciju iz *Rječnika stranih riječi* i *Velikoga Anića*, odnosno premješta je u popratni etimologijski dio natuknice, a na njeno mjesto, kao primarno značenje, unapređuje razgovorno-pejorativno određenje, dok kao drugo značenje uvrštava historizam “naslov šoguna u Japanu”. Dodatna je novost što je među izvedenice uvršten dvovidni glagol *tajkunizirati* “provesti/ provoditi radnju kojom se bavi tajkun, prisvojiti/ prisvajati imovinu na način kako rade tajkuni, (u)činiti da što postane vlasništvo tajkuna [~ *tvornicu*]”, s glavnim gramatičkim kategorijama: prvo lice prezenta, glagolski prilozi sadašnji i

prošli, glagolska imenica (*tajkuniziranje*) i pridjev i prilog.

I dok je tako u svom izvornom socioekonomskom ambijentu riječ prešla put od vrijednosno afirmativne do vrijednosno neutralne, katkad i dalje pozitivne označnice, u tranzicijskom hrvatskom društvu bilo je obratno: počevši s dva značenja, primarnim neutralnim i sekundarnim pejorativnim, ubrzo se profilirala i stabilizirala isključivo u drugome. Ostavljajući postrani razlike u društvenim i ekonomskim strukturama, može se reći kako je u sociolingvističkom smislu primjer *tajkuna* još jedan pokazatelj trajne interakcije jezika i društva, štoviše, kako je posrijedi kulturno označena riječ ili leksička jedinica, dakle ona za čije je “stvarno razumijevanje” nužno poznavanje “određenih socio-kulturnih specifičnosti odgovarajuće govorne zajednice”, odnosno “određenog minimalnog segmenta zadanog kulturnog konteksta” (Bratanić 1991: 19). Utoliko se objašnjava zašto se nije dogodilo ono što je načelno moguće, naime da opstanu oba značenja, u smislu pristupa u *Rječniku stranih riječi*. Jedno bi bilo vrijednosno neutralno, formalnije, “izvorno”, i vrijedilo bi za hrvatske ekvivalente J. P. Morgana ili B. Ecclestonea, te bilo čist primjer posuđenice iz američkoga engleskoga, a drugo vrijednosno označeno u pejorativnom smislu, neformalnije, tj. kolokvijalno, objašnjeno u skladu s hrvatskom stvarnošću.³

U rječnicima među izvedenicama (još) nema one koja nas ovdje ponajprije zanima – *tajkunare*.

Prvi put riječ *tajkunara* pojavljuje se napismeno u mjesečniku Čovjek i prostor Udruženja hrvatskih arhitekata sredinom 1999. godine. Njegovo je uredništvo u proljetnom dvobroju 5–6/1998. objavilo osnutak Komisije za prelijepo, te priložilo “ekskluzivni stenogram” s njene osnivačke sjednice 29. travnja, napisan u tradiciji *Feralovih* fiktivnih stenograma s kraja osamdesetih i iz prve polovice devedesetih godina: igra riječima, groteska, paradoks,

³ Drugo je pitanje bi li oni takvi mogli na duži rok funkcionirati u jeziku. Možda bi, oslanjajući se na upotrebnik kontekst, no vjerojatnijim se čini da ne bi s obzirom na to da bi zbog raspoloženja u javnosti i snažnih popratnih emocija kontekst lako mogao postati nedovoljnim ili preslabim. Tada bi ili jedno značenje ubrzo otpalo, te bi ga ponio neki drugi leksem, ili bi se uz dva navedena značenja fiksno vezali atributi koji bi ih jasno razgraničili, primjerice *bijeli* i *crni tajkun* kao što postoje *bijela* i *crna magija*. Razlikovnu ulogu mogao bi preuzeti i sufiks, npr. *tajkun* bi ostalo u neutralnome ili nenametljivo pozitivnome, “američkome”, a *tajkunara* udovoljilo očitoj potrebi za pejorativnim, “hrvatskim” značenjem. Sufiksom *-ara* izvode se, naime, i imenice koje znače osobe oba roda, npr. *komunjara*, koju bilježi već Babić 2002, ali i *hadezenjara*, skovana kao polemički uzvrat u tjedniku *Feral Tribune*, te u drugoj polovici devedesetih prihvaćena u razgovornim žanrovima.

hiperbola, parodiranje stručne terminologije, specijalističkoga žargona i političkoga diskursa (česta upotreba priloga *sveudilj* i *svekoliko*), sve skupa satira puna sarkazma (u jednoj je ulici “inaugurirana tema garaže kao izuzetnoga poslovnog prostora”, u jednoj kući “tema svaki kat posebni entitet”, druga miješa elemente zagorske i dalmatinske tradicijske arhitekture i kad bi se na nju još objesio slavonski kulen, dosegla bi ideal svehrvatske simbolike, dok je u trećem slučaju “riječ o dvije kuće, samo što one nisu jedna pokraj druge, nego jedna u drugoj”). Imena članova toga tijela su fiktivna, no u njima je lako prepoznati preinačena prezimena glavnoga urednika Vinka Penezića (Pregazić) i članova uredništva Krešimira Rogine (Babarogina), Krešimira Galovića (Graktalović) i drugih. Uslijedio je niz nepotpisanih, očito kolektivnih napisa s fotografijama analiziranih zgrada u podsljemenskoj zoni, Konjščinskoj ulici u Dubravi, te Trnju i Vrbiku. Na završetku serijala, kako stoji u nadnaslovu, Komisija je “konačno dodijelila godišnju nagradu za miss vila tajkunara”, dok u popratnom stenogramu njen član Graktalović [Galović], rekapitulirajući rad i metodologiju, navodi kako su najprije “ustanovili postojanje vila tajkunara”, pa “hrvatsku arhitektonsku spiralu” itd.⁴

To je ujedno prvi – i jedini – put da se dotična riječ rabi u serijalu, no samom stenogramu rasprave, suprotno možebitnim očekivanjima, zauzima zapravo rubno mjesto i da nije izvučena u nadnaslov, čitatelju bi lako promakla. Nije, nadalje, značenjski precizirana ni izražajno razrađena niti se drugi sudionici rasprave na nju referiraju kao što se u serijalu čini s nekim drugim prigodnim pseudostručnim izrazima i sintagmama, npr. “hrvatskom arhitektonskom spiralom”. Ona čak nije nastala kada je “trebala” nastati, u prvom nastavku koji se bavio upravo takvim zgradama, nego na kraju, u svojevrsnom sumiranju iskustava, k tome u nadnaslovu upotrijebljena kao oznaka za sve kritički apostrofirane gradnje iako većina među njima nisu *tajkunare*, ni po tadašnjim,

⁴ “Dodijeljen Zlatni aspirin”, Čovjek i prostor, XLVI, 5–8/ 1999, str. 6–7. Svaki rječnik, naime, “reflektira i interpretira određeni kulturni univerzum ili barem onaj njegov sadržaj koji se iskazuje kroz jezik”, a jednojezični rječnik – kakvi su svi citirani, i engleski i hrvatski, od *Webstera* do *Velikog Anića* – već po definiciji kulturni sadržaj riječi “najčešće interpretira ‘iznutra’, za pripadnike iste jezično-kulturne zajednice” (Bratanić 1991: 18). Tekst u ČiP-u, napisan na hrvatskome sa sažetkom na engleskome može se, što se tiče leksičke jedinica koja nas zanima, držati prigodnim dvojezičnim rječnikom: *vila tajkunara* prevedena je kao *tycoon’s villa*. Drugim riječima, uopće nije prevedena, a nije, jer je zapravo neprevodiva budući da je snažno kulturno i, posljedično, vrijednosno označena i stoga bez leksičkog ekvivalenta u jeziku koji nema ekvivalentan izvanjezični kontekst. Bilo bi zanimljivo istražiti je li i koliko *stvarno*, a ne *formalno* prevodiva na češki, ruski ili rumunjski.

još posve općenitim kriterijima neukusa i samovolje, niti po onima što će se s vremenom precizno profilirati.

Reklo bi se, omakla se u sretnom trenutku nadahnuća u dobrom raspoloženju, kao što se po samoj naravi društvene jezične prakse svakodnevno događa u komunikaciji među bliskim ljudima, kada spontano nastaju u pravilu jednokratni kalamburi, kovanice i igre riječima koji djelatno traju samo dok traje komunikacijska situacija koja ih je potakla i u kojoj su razumljivi i funkcionalni. Svijest o potencijalu i upotrebnoj vrijednosti *tajkunare* pojavila se, čini se, među njenim tvorcima naknadno, kao što su naknadno nastali i uvjeti da riječ počne mijenjati status, tj. iz izraza koji izvorno pripada žargonu identitetski definirane profesionalne skupine, koja se može odrediti kao “svjetonazorno i stručno bliski zagrebački arhitekti, urbanisti i povjesničari umjetnosti okupljeni oko časopisa ČiP”, pretvarati se u općepoznati, općeprihvaćen i aktivno rabljen izraz razgovornoga i novinarskoga funkcionalnoga stila.

Ti uvjeti bili su naprasna smjena uredništva u početku 2000. godine, događaj koji je doživljen kao izvanjski, političkim i privatnim razlozima motiviran udar kakav uvijek dodatno homogenizira sve društvene grupe i u njihov identitet retroaktivno uključuje i one elemente koji se prvotno nisu takvima osjećali. Štoviše, oni se tada nerijetko u komunikaciji s izvangrupnom javnošću predstavljaju ne samo kao znak grupnog identiteta nego i kao šire važeće postignuće ili zasluga grupe.

Kako je objasnio ogorčeni član smijenjenoga uredništva, oni su “definitivno prekinuli hrvatsku arhitektonsku šutnju” i upozorili na probleme mnogo prije “demokratskih promjena”, tj. izborne pobjede liberalsko-socijaldemokratske koalicije i silaska HDZ-a s vlasti. Smjena je to neshvatljivija što se zbiva baš “kada je počeo fizički obračun s ‘tajkunarama’”, čime se očito smjera na odluku ministra za zaštitu okoliša B. Kovačevića o rušenju peterokatnice na Sljemenu, te iza nje stoji težnja “podobnih arhitekata” da onemoguće javnu stručnu kritiku. Navodna neumjesnost rubrike *Komisija za prelijevo*, “u kojoj je naziv ‘tajkunara’ i iskovan” i “koju smo pokrenuli kada smo uvidjeli da nam je preostala jedino satira”, samo je krinka.⁵ Tek tada se nova riječ svjesno i izričito vezuje uz satiričnu rubriku, čak se važnost te rubrike – posredno i samoga časopisa – određuje (i) time što je proizvela nov naziv za jedan fenomen, odnosno, u povratnoj vezi, taj se naziv legitimira (i) time što nije nastao igrom slučaja ili nečijim privatnim hirom nego u osmišljenu i kritički jasno definiranu kontekstu makoliko se inače te dvije razine ne mogu

⁵ Krešimir Rogina. 2000. [4. 5.] [Zločini u prostoru su najvidljiviji i ne zastarijevaju](#), *Vijenac*, br. 161 (4. 5. 2000.)

neopozivo razlučiti s obzirom na to da tek prepoznatljiv, svim sudionicima u bitnome prihvatljiv izvanjezični kontekst oblikuje asocijativne krugove i stvara raspoloženja da i neki jezični “hir” postane uključen u cjelovit sustav odnosa. Drugačije kazano, *tajkunara* se mogla smisliti i u nekom drugačijem kontekstu, ali samo u onome u kojemu je zaista smišljena bilo joj je zajamčeno barem jedno – da će ponijeti pejorativne konotacije.

Sama je tvorba potpuno pravilna, odimenična sufiksom *-ara*, uklopiva u već potvrđena značenja takve tvorbe, kada znači “prostoriju (zgradu ili tvornicu) u kojoj se proizvodi, prerađuje ili stoji ono što znači osnovna imenica”, npr. *cementara* je zgrada u kojoj se proizvodi – i u kojoj do otpreme stoji – cement, a jednako tako i *željezara*, *betonara*, *vapnara*, *uljara*, pa onda i *tajkunara* biva zgrada u kojoj “stoji”, tj. stanuje ili živi tajkun.

U sljedećem broju istoga dvotjednika za kulturu Matice hrvatske drugi član smijenjenoga uredništva ČiP-a objavljuje članak u kojemu se prvi put novoskovani izraz pojavljuje izvan satirično-humorističnoga konteksta, te uklapa u stručnu sistematizaciju i obradu u kontekstu urbanističko-arhitektonske kritike. Iako je posrijedi autor uz čije je ime riječ prvi put tiskana, i koji je, može se stoga pretpostaviti, njen pravi tvorac, rubrika i povod nastanka uopće se ne spominju.

Započevši citatima uglednih povjesničarki umjetnosti Vere Horvat-Pintarić i Hildegard Brener o odnosu vlasti i umjetnosti, političke moći i programske tvorbe njena vizualnoga identiteta, njene vizualizacije, autor pravi distinkciju između *političke arhitekture* i *arhitekture u službi politike*, “što je donedavno bio slučaj u Hrvatskoj”, gdje “autoritativni režim” nije diktirao stil, proporcije, formu, pa i materijale koji će ga predstavljati, kako se to zbiva u prvom slučaju, nego odlučivao isključivo “o mjestu, funkciji, načinu financiranja i legalizacije izgradnje, dopuštajući arhitektu da projektira po osobnom nahođenju”. Ipak, bez obzira na razlike u ishodištu, obojima je cilj isti: iskazati jedan svjetonazor, određene ideološke ciljeve, u velikoj predstavi moći. S time na umu, arhitektura “koja se javila u posljednjih desetak godina u Hrvatskoj” može se sistematizirati u tri skupine: arhitekturu ritualno-sakralnoga karaktera (npr. preinaka stadiona u Maksimiru), arhitekturu trgovačko-poslovnoga i upravnoga karaktera (npr. Importanne Galleria na Iblerovu trgu), te stambenu arhitekturu, koja se dijeli na višekatanice namijenjene najmu ili prodaji stanova i obiteljske kuće ili vile. Druga se podskupina ovako definira:

Najproblematičnija je upravo skupina prigradskih i podsljemenskih vila novopečenog *establishmenta*. Ono što ih povezuje u većini je

slučajeva bespravna gradnja koja svojom stilskom shizofrenijom, kičem i napadnošću volumena nerijetko nagrđuje i čitav okolni prostor i opravdano nosi podrugljiv naziv *stil vila tajkunara*. U ovom stilu možemo uočiti i težnju prijašnjeg režima da uz spomenuti reprezentativni pseudoklasicizam gradskih palača stvori narodni stil gradnje koji bi bio tvrđava hrvatskog domoljublja, veličajući vrijednosti obiteljskog života i blagostanja u idiličnom podsljemenskom krajoliku.⁶

U općoj intonaciji napisa, bez obzira na polemičnost i izravnost, novotvorica se emancipira od svojega izvornoga, humornoga konteksta neovisno o tome što je prati atribut podrugljive. Drugo na što valja skrenuti pažnju jest proširenje značenjskoga obuhvata na čitav stil, a ne samo opće ukazivanje na određeni tip neukusa. Treće, u definiciju je uključena precizna korelacija s vladajućom ideologijom i njenim političkim programom. U poenti, ono što je bila jezična i svaka druga igra skupine kolega i prijatelja postaje predmet ozbiljne elaboracije i svjesne javne akcije.

Sociolingvistički, ovdje je važna iskazana svijest o autorstvu riječi i spremnost da se taj čin višekratno javno iznese i objasni. Izlazak u široku javnost bio je dvotjedni serijal *Jutarnjega lista* u proljeće 2002, neposredno pošto je Ministarstvo zaštite okoliša srušilo jednu višekatnicu u podsljemenskoj zoni, što je u svim medijima dobilo velik publicitet i u načelu izazvalo odobravanje javnosti i struke. Čitatelji su pozivani da telefonski glasuju koja im je zgrada u Zagrebu najljepša, a koja najružnija, dok su u svakom nastavku sugovornici bili arhitekti, urbanisti i povjesničari umjetnosti.⁷ Više od polovice tih stručnih sudionika rabi pojam *tajkunara*, bilo u razgovoru s novinarkom, bilo na svojim ljestvicama najružnijih zgrada, uglavnom na vrh, što pokazuje da se izraz skovan (i) kao jezična igra u krugu prijatelja, u žanru literarizirane satire, proširio među pripadnike njihove i srodnih profesija, odnosno da je od okazionalizma, prigodno skovane riječi, prerastao u stabilan element profesionalnoga žargona, točnije nekih profesionalnih žargona i tako se očito zaputio prema punoj terminologizaciji.

⁶ Krešimir Galović. 2000. [8. 5.] [Narodni stil gr\(a\)dnje](#), Vijenac, br. 162 (8. 5. 2000)

⁷ Korana Sutlić: "Jutarnji traži najljepše i najružnije zagrebačke zgrade", *Jutarnji list*, od 29. travnja do 11. svibnja 2002. Ovdje izvan razmatranja ostaje što se *tajkunara* nekad stavlja među navodnike, a nekad je bez njih, često u istom tekstu. Ta nedosljednost pokazatelj je uglavnom neizbježna kolebanja kada se u standardnojezični medijski tekst uključuje riječ iz supstandardnog idioma ili dijalekta, te individualna procjena i jezični osjećaj određuju hoće li se dokraja integrirati u iskaz ili će se pak na nju kao takvu upozoriti navodnicima, dakle od nje na stanoviti način ograditi.

Rabi ga i arhitekt Nenad Fabijanić, predsjednik Društva hrvatskih arhitekata, kojega je uredništvo ČiP-a optuživalo da stoji iza njihove smjene i s njime vodilo žestoke javne polemike u kojima, uz stručne, nije manjkalo ni političkih i moralnih diskvalifikacija. To pak pokazuje da novotvorenica simultano može ostati element identiteta i javnoga samopredstavljanja jedne podgrupe unutar profesije, ali i u očima onih koji toj podgrupi ne pripadaju ili su joj čak izravno profesionalno i svjetonazorno suprotstavljeni izgubiti vezanost za kontekst nastanka, te biti preuzeta kao kvalitetna popuna jedne leksičke praznine u žargonu cijele društvene, odnosno profesionalne grupe, i k tome ne izgubiti svoje izvorne pejorativne konotacije. A da je taj kontekst u grupi poznat, pokazuje arhitekt Ljubomir Mišćević kada se izravno referira na “kritičku akciju” uredništva ČiP-a i slaže se s njome.

Drugo što se uočava jesu razlike u tome što bi se pod *tajkunarom* imalo razumijevati u čistom arhitektonsko-urbanističkom smislu, dakle mimo općih kriterija u kojima se implicite ili eksplicite podudaraju svi anketirani: da je ružna, neskladna i neukusna, što su zapravo posve subjektivni kriteriji, i da je dijelom ili u cijelosti protupropisno sagrađena, što jest objektivno provjerljiv kriterij, ali nipošto primjenjiv samo na njih. Za razmatranje o dopunskim značajkama, nužnima za profilaciju značenja, tako bi ostala dva relevantna kriterija: namjena ili svrha zgrade, te lokacija na kojoj se takve zgrade isključivo ili pretežno grade.

Iako bi se moglo učiniti da je odgovor na pitanje o prvome kriteriju dan u samoj riječi, proizlazi da nije tako, te da se i na novome stupnju njena širenja zadržava nejasnoća – ili nedosljednost – kakva je obilježila njen nastanak (i kada je zapravo bila neizbježna, jer je u izrazito neformalnu kontekstu i neznanstvenom, satiričnom diskursu imala udovoljiti ne toliko “racionalnim”, stručnim kriterijima izgradnje terminologije, koliko “iracionalnim”, emocionalnim potrebama, odnosno izraziti ne samo profesionalno nego i građansko zgražanje nad *svim* zgradama koje se drže protivnima *zdravu razumu* i *dobru ukusu*, ma što to značilo). Broj, te generacijska i svjetonazorna raznolikost sudionika novinske ankete bio je stoga dobra prilika da se pred očima javnosti i u aktivnoj komunikaciji s njome odigraju dva procesa: profiliranje značenja već uvelike raširene riječi i/ili ponuda nove.

A razlike u razumijevanju i primjeni pojma nisu male. Nenad Fabijanić “nije želio precizirati” koje su kuće najružnije, te je “negativnima za grad istaknuo samo takozvane tajkunare nastale posljednjih desetak godina”. Pod tim pojmom on, “osim obiteljskih vila, podrazumijeva i ‘sve velike poslovne zgrade (poput zgrada osiguravajućih društava)’ nastale u tom razdoblju, za koje kaže da su jedna gora od druge”, a kako su na prvome mjestu njegove

ljestvice samo “tajkunare (poslovne zgrade)”, to dodatno pokazuje da on razgraničava dvije podgrupe *tajkunarā* – obiteljske i poslovne/ javne. Arhitekt i teoretičar arhitekture Tomislav Premerl na ljestvicu “najružnijih” kao treće stavlja “urbane vile i tajkunare (Vrbik i Podsljeme)”, a uz popratnu fotografiju stoji potpis da su “tajkunare poput ovih na Vrbiku sociološka tema, smatra Premerl”. No, na fotografiji je stambena zgrada, tj. višekatnica sa samostalnim stanovima za prodaju ili iznajmljivanje, pa je dakle među kandidatima za *tajkunaru*, uz obiteljske i poslovne zgrade, i treća kategorija. Iste zgrade na Vrbiku sutradan na vrh ljestvice stavlja i arhitekt i urednik časopisa *Oris* Andrija Rusan s preciznim opisom kao “stambene zgrade s poslovnim prizemljem”, dok na četvrto mjesto uvrštava opet precizno “tajkunare (sjeverni dio grada)”, koju lokaciju kao tipičnu za *tajkunare* ističe i u izjavi. Asistent na Arhitektonskom fakultetu Ivan Mlinar nudi pak ovu podjelu: ljestvica ima “tajkunare uz Ljubljansku aveniju”, te posebno “novokomponirane vile u podsljemenskoj zoni”, dakle ono što većina ipak naziva *tajkunarama*. Kada pak novinarka u zaključnom nastavku bude sažimala rezultate ankete i glasanja čitalaca, na vrhu ljestvice bit će “tajkunare na području čitavog grada”, u tekstu objašnjenje da se one “najčešće mogu naći u podsljemenskoj zoni i na periferiji”, a fotografije će nositi potpis: “Tajkunara na periferiji (gore) i na Gornjem Bukovcu (desno)”. Serijal pokazuje kako su leksom *tajkunara*, s dodatkom *vila* ili bez njega, prihvatili ne samo autorica ankete nego i urednici i urednici, ovi drugi pokazujući se možda i kao dosljedniji – ili uporniji – njegovi promicatelji: jedan nastavak ima ga u naslovu (“Vile ‘tajkunare’ devastiraju dobri duh Zagreba”), a čest je i u potpisima pod fotografije: uz citirane, još: “Građanima se ‘tajkunare’ nikako ne sviđaju, a protiv podsljemenskog nebodera pristiglo je 10 glasova”, te: “Dvije vile ‘tajkunare’ koje se vide s Ljubljanske avenije”.⁸

U zaključku, očito je kako je *tajkunara* brzo i široko prihvaćena. Kada, naime, pojedini komunikacijski kolektivi unutar jednoga društva imaju aktivnu

⁸ Građanin čija se kuća vidjela na prvospomenutoj fotografiji odmah se javio uredništvu, priznavši da se može raspravljati o tome “zašto je fasada roza”, ali i ustvrdivši da tajkun “sigurno” nije, jer je uredno pribavio sve dozvole, poštovao zadane gabarite i – što je posebno istakao – kuću sagradio “pošteno”; K.S: “Nisam tajkun”, *Jutarnji list*, 4. 5. 2002, str. 19 (okvir u sklopu teksta iz serijala). Ljutita reakcija potvrđuje barem dvoje: da ne samo socijalno ili profesionalno frustrirani dijelovi društva, nego i očito vrlo solidno materijalno situirani građanin pojam tajkuna drži uvredljivim, pa i sramotnim, te da ga povezuje s nepoštovanjem propisa i nepoštenjem barem koliko i s bogatstvom i društvenom moći.

ulogu u sferi javnosti, “i njihovi ‘interni’ idiomi mogu (...) participirati u oblikovanju diskursa javnog komuniciranja” (Škiljan 2000: 42); skupina arhitekata, urbanista i povjesničara umjetnosti očito je u danim društvenim okolnostima bila jedan takav kolektiv. Nadalje, neologizam je od početka bio stabilan u svojem ekspresivnom statusu, kao riječ pejorativnih konotacija, ali se njegovo značenje nije uspijevalo profilirati ni stabilizirati: u pogledu namjene, jednom pokriva obiteljsku kuću (vilu), drugi put poslovnu, treći put stambenu zgradu, četvrti put neku kombinaciju, peti put sve troje, a u pogledu lokacije jednom podsljemensku zonu, drugi put nedefiniranu periferiju, treći put pretrpano Trnje u središtu grada, četvrti se put izdvaja Ljubljanska avenija (gdje zapravo nema kuća tajkunā u smislu društvenoga tipa iz devedesetih godina nego pretežu kuće obrtnika koji su kapital stjecali u osamdesetima), peti put se misli na sve navedene vrste zgrada na svim lokacijama.

I možda je upravo to smjer njene profilacije: iako ipak dominantno mišljena kao oznaka za “obiteljske kuće tajkunā u podsljemenskoj zoni”, kao da nije mogla ostati ograničena na njih jer na njih nisu ostali ograničeni oni elementi koji očito tvore bit kako stručne, tako i javne percepcije gradnje i organizacije prostora, a to nisu arhitektonsko-urbanistički nego estetski i, u znatno manjoj mjeri, zakonsko-pravni. Tako je neizbježno počela označavati svaku iritantnu građevinu. Nastala kao sinonim za razmetljivu moć i sumnjivo bogatstvo, postala je sinonim za neukus i ružnoću u načelu neovisnu o moći i porijeklu imetka, jer dok su izvorno graditelj i stanar bili ista osoba, naime tajkun, kasnije to nisu morali biti, jer je tajkun eventualno zgradu samo sagradio, kao na Vrbiku ili Trnju, a stanar je onaj koji je na slobodnom tržištu u njoj kupio stan ili poslovni prostor i načelno s opisanom društvenom omrazom nema nikakve veze.

Ipak, izvorno ili matično značenje ne nestaje iz medija, očito ni iz široke javnosti.⁹ Tjednik *Nacional* objavio je velik *dossier* o elitnoj obiteljskoj arhitekturi, u kojemu se 33 “najraskošnije hrvatske vile” novijega datuma pojavljuju kao eksplicitna opreka *tajkunarama* – arhitektonska, urbanistička, estetska i svaka druga. *Tajkunare* su precizno kontekstualizirane, politički, vremenski, prostorno, namjenom, estetski, pa i etički: nastale su u devedesetima, “u eri HDZ-a”, na elitnim lokacijama u cijeloj zemlji, ponajviše ipak “na podsljemenskim obroncima”, gradili su ih “političari, novopečeni

⁹ Javnost se u ovom radu poima u najširem smislu, kao djelomično institucionalizirana komunikacijska sfera “u kojoj se pripadnici nekog društva bave pitanjima od zajedničkog interesa i u kojoj oblikuju svoje zajedničke stavove i htijenja” (Škiljan 2000: 13).

skorojevići, biznismeni sumnjiva podrijetla i zanimanja” da bi kupili društveni status, “inspirirane su petparačkim časopisima”, a zaštitni znaci bili su im “mramor, zlatne pipe i stupovi”. Nasuprot tome, ukus predstavljenih vlasnika, liječnikā, odvjetnika i drugih legitimno uspješnih ljudi, “drastično se razlikuje od [ukusa] ljubitelja tajkunara – sve je manje onih koji naručuju kičasta zdanja u duhu Ivice i Marice”.¹⁰

Jedan od suautora tvorenice, V. Penezić, dao je godinu dana kasnije, u slično koncipiranu novinskom *dossieru* o arhitekturi obiteljskih kuća, izjavu kojom je rekapitulirao izvorni kontekst i projicirano značenje. Glavni razlog kaosa i neukusa u gradnji, drži on, jest ukidanje urbanističkoga planiranja, kada se stvara polje apsolutne slobode gdje slobodni strijelci grade što hoće:

tada nastaje termin “vila tajkunara” koji smo mi kao uredništvo ČIP-a izmislili za kuću u kojoj ima “svega previše”, jedino nema onoga što je fundamentalno za vilu, velike zelene parcele. Tajkunare su u pravilu građene na malim parcelama, drugo – nemaju nikakvu koherentnost stila. To je već poznato: nabacano je sve i svašta (...) Kupujem povijest koju nemam, odnosno, nemam je na način na koji bih htio, pa je kreiram.¹¹

Definicija je precizna – arhitektonski, i sociopsihološki, i estetski, ali zapravo zakašnjela, odnosno u novim se prilikama mogla ticati samo jedne podgrupe tajkunara, jer je pojam u međuvremenu neopozivo počeo pokrivati mnogo više, a i nije više bio jedini. Pojavila se konkurencija, koja s vremenom – raširi li se i ustali – svojim pritiskom može učiniti da se *tajkunara* vrati izvorno mišljenome kontekstu, odnosno suzi na ono što precizno i iscrpno opisuje Penezić.

U istom širem semantičkom polju i tematskom krugu, te u istom širem društvenom i vrijednosnom kontekstu, kao i u istom razdoblju naglo povećane javne osjetljivosti na prostorno uređenje i nezakovitosti u gradnji, varijanta da nastane opća imenica izvedena iz (prez)imena neke osobe koja se bilo u javnosti uopće, bilo unutar stručne ili neke druge zajednice, percipira reprezentativnom za dotičnu društvenu grupu, onako kako je u Sarajevu, prema liku bogataša iz američke tv-serije *Dinastija*, luksuzna zgrada za republičku elitu potkraj osamdesetih nazvana *Karingtonkom*, što se počelo primjenjivati

¹⁰ Željka Godeč – Nina Ožegović. 2003. [22. 4.] [Najraskošnije hrvatske vile](#), *Nacional*, br. 388 (22. 4. 2003.)

¹¹ Mirjana Dugandžija – Bisera Lušić – Vlatka Gašparić Hercigonja. 2004. [11. 6.] Najljepše hrvatske kuće, *Globus*, br. 705 (2004), str. 88.

i na slične slučajeve drugdje u SFRJ (Novi Sad, Beograd), te tako pretvarati u opću imenicu. Takav proces ne bi bio izuzetak, jer je model u istome tematskom krugu i općem značenjskom polju već potvrđen u imenici *kutleraj*, odnosno sintagmi *pretvorbeni kutleraj*, nastaloj u žargonski tipičnoj igri riječima od prezimena Miroslava Kutle i žargonsko-kolokvijalnoga germanizma *kupleraj*, javna kuća, ovdje u figurativnu značenju “(općega) nereda”.

No, umjesto spekulacije s (prez)imenima kandidata proces se može prikazati na primjeru Mamutice, najveće novozagrebačke stambene zgrade s gotovo 8 000 stanara, koja je pod tim kolokvijalnim imenom poznata otkad je 1975. godine sagrađena. Tridesetak godina posrijedi je zapravo bio toponim, vlastito ime koje je značilo samo tu jednu zgradu, te se sukladno tome pisalo i – kako svjedoče tiskani i internetski oglasi o prodaji stanova i reklame za lokale u njoj – još se piše velikim početnim slovom. Kada je, dakako, riječ baš o njoj, samo što više nije riječ *samo* o njoj.

Opća imenica koja je proizišla iz toga toponima, i stoga pisana malim početnim slovom, može se naći u tekstovima gotovo apsolutna tematsko-izražajnoga raspona: od službene web-stranice Hrvatske dominikanske provincije, gdje se u propovijedi uz blagdan sv. Ivana Krstitelja govori o iskušenjima življenja iskrene vjere “u pustinji i divljini ‘mamutica’”, te se dakle ime zgrade rabi kao simbol za otuđeno, masovno urbano stanovanje,¹² do stranice zagrebačke supkulturne omladinske skupine nogometnih navijača Bad Blue Boys, gdje se u opisu sukoba s policijom u ožujku 1999. objašnjava zašto su “s gornjeg dijela maksimirske ‘mamutice’ poletjele prve stolice”, te se dakle ime rabi za dograđeni stadion NK *Dinamo*, odnosno – implicira se – za svako glomazno, ali i ružno i odbojno zdanje.¹³

Da takvo razumijevanje i upotreba nisu usamljeni, te da se na tom tragu mogla razviti zamjena ili barem ozbiljnija konkurencija tajkunari, i to, što vrijedi posebno napomenuti, upravo u spontanoj jezičnoj praksi na terenu i na podlozi istih vrijednosnih sudova i raspoloženja, pokazuje dopis novinskoga čitatelja koji se zgraža nad “stambenim mastodontima”, posebno “nekakvim čardačkim stambenim prostorom”, “nakaradom”, “nezgrapnom, ružnom četverokatnicom” bez građevinske dozvole, ukratko još jednom “u

¹² <http://www.dominikanci.hr/propovijedi/ivankrstitelj-c.php> (nap. ur.: stranica više nije dostupna.)

¹³ http://www.bbb-zagreb.coolfreepage.com/13_godina.htm (nap. ur.: stranica više nije dostupna.)

nizu trešnjevačkih mamutica”.¹⁴ A da je moguće i šire prihvaćanje, odnosno da se pojam emancipirao od svojega zagrebačkoga ishodišta i univerzalizirao, pokazuje tekst u splitskom dnevniku o “nasilniku”, “bahatom”, “divljem graditelju” koji u jezgri Rogoznice gradi višestruko višu i širu zgradu nego što mu je odobreno, ukratko “mamuticu”, koji je izraz urednik u naslovu još ponovio i pojačao atributom.¹⁵

Istodobno, to ne utječe na njenu percepciju: među urbanistima ona se drži kvalitetnim i za ono doba modernim djelom, a barem među mladim stanarima važnim elementom kvartovskoga urbanoga identiteta i nipošto nehumanom. Ipak, *tajkunara* je zasad odnijela pobjedu.

Globusov *dossier* iz lipnja 2004. važan je i stoga što spaja, odnosno u isti stručnokritički i društveno-mentalitetni kontekst stavlja podsljemenske tajkunare i obalnu apartmansku gradnju, pa autorice u vezi sa Zadrom pišu ne samo općenito opisno o “getoiziranim apartmanskim naseljima bez ikakve infrastrukture”, nego i već gotovo terminološki o “betonizaciji obale”.

Tako se stiže do drugih dviju novotvorenica koje su predmet ovoga rada: *betonizacije* i *apartmanizacije*, koje također rječnici još ne bilježe. Dok se u slučaju *tajkunare*, zahvaljujući samosvjesnim javnim istupima nekolicine arhitekata i njihovu čvrsto profiliranu grupnom i svjetonazornom identitetu, mogu ustanoviti, ako već ne posve pouzdano osoba, a ono sigurno grupa u kojoj je riječ nastala, te kanali njena širenja i prihvaćanja u javnosti, u druga dva slučaja takva vrsta rekonstrukcije nije moguća, ali jest identifikacija nekih drugih, ne manje relevantnih parametara koji također nedvosmisleno pokazuju kako je jezična inovacija isprepletena s društvenim kontekstom i neodvojiva od mijena u javnoj društvenoj svijesti, kao i to kolika je u tim procesima uloga medija masovne komunikacije.

Ovaj autor prvospomenutu je riječ prvi put čuo u Dnevniku HTV-a 11. rujna 2001, kada je novinar Branko Nađvinski najavio da će se te večeri u emisiji Meridijan 16 govoriti o jednoj “novoj pojavi”, naime o tome kako “sve više građana zahtijeva da se zaustavi divlja betonizacija naše obale”. No, u samome tome prilogu o stanovnicima Malinske na Krku, koji su nezadovoljni bespravnom gradnjom i najavljuju javni prosvjed, izraz nije spomenut, ni od strane autora,

¹⁴ Stanovnik Trešnjevke: “Gdje su nekad cvale trešnje, danas niču ružne mamutice”, *Večernji list*, 24. 6. 2004, str. 92. U dopisu je riječ upotrijebljena dvaput, a relevantno je i to što izdvojena u naslov, dakle u uredništvu, koje je opremalo tekst, prihvaćena – i istaknuta – u novom (pod)značenju, ekspresivnosti i simboličnosti.

¹⁵ Vedrana Stočić: “Brakusova divlja mamutica”, *Slobodna Dalmacija*, 24. 3. 2004, str. 17.

ni od strane organizatora prosvjeda. Sutradan, 12. rujna, urednica Dnevnika Nensi Brlek najavila je da su se “građani Malinske organizirano pobunili protiv betonizacije i divlje gradnje u svome mjestu”, pa je emitiran reportažni prilog u kojemu je prva, autorova rečenica glasila: “Malinska je postala simbol betonizacije obale”. To je i ostao jedini spomen dotične riječi: i autor reportaže i sudionici prosvjeda dalje su govorili isključivo o “bespravnoj gradnji”.

U ovom trenutku dostaju dvije napomene. Prvo, iako su oba priloga sadržavala relativno opširne izjave organizatora i sudionika prosvjeda, televizijski novinari, k tome u dvjema najgledanijim informativnim emisijama, pojavili su se kao jedini promicatelji nove riječi. To im je s jedne strane neosporno dalo poseban legitimitet ili status u očima tzv. prosječnoga gledatelja, ali se s druge sukobljava s iskustvom da takvi novi izrazi najčešće ne nastaju u redakcijama čvrsto strukturiranih i formaliziranih, izražajno na standardnom jeziku uobičenih emisija kakav je Dnevnik, nego spontano, *na terenu*, u neformalnim skupinama i društvenim situacijama kada se u manjoj ili većoj mjeri oslobađaju emocije, a s njima i jezična kreativnost, odnosno “terminološka” reakcija na neposredne izazove stvarnosti (upravo u takvu kontekstu i na takvoj podlozi nastala je, uostalom, i *tajkunara*, spontana i nepretenciozna inovacija, usmjerena ponajprije na igru i dosjetku, pa prepoznata kao relevantna i za sferu “ozbiljne” komunikacije i prikladna, čak nužna za popunu jedne terminološke lakune). Ostaje, ipak, razložna pretpostavka da je tako i bilo, tj. da su novinari riječ čuli *na terenu*, među prosvjednicima i uzrujanim mještanima, prepoznali je kao svježu, prikladnu i atraktivnu, te prihvatili, a samo je slučaj učinio da ne bude zabilježena iz usta pripadnika lokalne zajednice.

Drugo, za razliku od *tajkunare*, koja nije trebala rješavati svoje odnose prema konkurentnim leksemima, jer takvih za taj fenomen nije ni bilo izuzme li se eventualno već spomenuti, ali u Hrvatskoj slabo poznat i u javnoj svijesti uvelike zastario i dekontekstualiziran žargonski ili kolokvijalni izraz *karing-tonka* (a njih u jeziku nije bilo naprosto zato što u društvu nije bilo onih koji takve kuće grade, tj. tajkuna kao prepoznatljive i definirane društvene grupe s izgrađenim identitetom kako prema unutra, tako i prema vani), *betonizacija* se u leksikonu morala postaviti u odnos prema, na jednoj strani, leksemu istoga korijena i bliska značenja, naime *betoniranju*, a na drugoj pozicionirati spram zatečenih općepoznatih pojmova i sintagmi koji su opisivali dotičnu stvarnost, naime *bespravnoj gradnji*, *divljoj gradnji*, *uzurpaciji obale* i sličnima. U njenu slučaju nije bio nov fenomen kao takav nego samo jedna njegova dimenzija, odnosno, preciznije kazano, širenje preko granica koje su dijelovi javnosti počeli spontano prepoznavati kao nedopustivo, ujedno i neizrazivo – u opsegu i intenzitetu za kojim se spontano počela osjećati potreba – dotadašnjim

leksičkim repertoarom. Zatečena terminologija jednostavno se počela osjećati nedostatnom, i to ne toliko za tehničko opisivanje nove, tj. novoprepoznate stvarnosti, jer nju je i dalje formalno kvalitetno pokrivala sintagma *bespravna gradnja*, koliko upravo za izražavanje novooblikovana stava o njoj.

Drugačije kazano, ako i nije manjkao leksički repertoar u tehničkom smislu, očito je da je takav repertoar uzmanjkao u ekspresivnom smislu. To se jasno vidi iz navedene formulacije novinara B. Nađvinskoga o “divljoj betonizaciji” – iz današnje perspektive, kada se novotvorenica *betonizacija* već značenjski profilirala, ona se doima kao pleonazam, kao neka vrsta “drvoreda od stabala”, jer već sama *betonizacija* podrazumijeva “divljanje”, no iz perspektive onoga trenutka, kada novotvorenica tek polazi na neizvjestan put, kada se potreba za njom i njeno značenje više slute i osjećaju nego zaista znaju, atribut je gotovo neizbježan; on donosi nužnu i prepoznatljivu vrijednosnu obavijest kakvu sama imenica još ne podrazumijeva.

Ako se na prvi pogled i doima težim, njen je put zapravo bio lakši nego *tajkunarin*, jer ono što ju je ograničavalo, zapravo je u povratnoj sprezi precizno definiralo značenjski prostor koji treba popuniti. *Tajkunara* je tek morala sebi stvoriti značenje, a *betonizaciju* je ono čekalo spremno, definirano susjedima u semantičkom polju, još dok se, može se reći, nije ni znalo da će ga popuniti baš ona.

Formulacija pak novinarke N. Brlek zahvaća drugo pitanje koje se postavlja u toj početnoj fazi (i odmah na nj i odgovara): Jesu li posrijedi dvije različite i prepoznatljivo razgraničene stvarnosti koje se onda opisuju dvama jednako značenjski razgraničenim izrazima, dakle “betonizacija i divlja gradnja”, ili pak jedna te ista stvarnost za koju postoje dva izraza – stari i novi, ili domaći i strani, ili moderni i arhaični, ili stručni i općejezični, ali u osnovi kao dvije načelno jednakovrijedne varijante u obavijesnom smislu, pritom eventualno u nekoj mjeri stilski markirane po modelu binoma “hiljada *ili* tisuća”, dakle “betonizacija *ili* divlja gradnja”.¹⁶

¹⁶ Ovim se, naravno, ne kani reći da su prikazani postupci svjesni, jer jezična invencija nije uvijek svjesna djelatnost. Možda jesu, možda nisu, ali se iz naknadne perspektive pokazuje da su autoregulatorni mehanizmi jezika i spontani leksički odgovori izvornih govornika na komunikacijske potrebe zajednice, kao i uvijek, djelovali u tome smjeru i da će s razvojem i širenjem *betonizacije* atribut spontano otpasti kao suvišan, odnosno da će se – u pogledu druge formulacije – njeno značenjsko polje profilirati upravo onako kako je na početku, u tv-dnevniku, odmah naznačeno. *Betonizacija* nije nastala da bi istisnula *divlju gradnju* ili kao alternativa za nju nego zato da bi se imenovao kvantitativno i kvalitativno nov oblik *divlje gradnje*, recimo “vrlo divlja gradnja”.

Valja dodati da se usporedo s *betonizacijom* od početka pojavljuje *apartmanizacija*, stvorena prema istom, vrlo plodnome tvorbenome modelu. Dvije se novotvorenice često, gotovo u pravilu pojavljuju zajedno, kao sintagma, ali s jasno razgraničenim značenjem. Svoj odnos sa zatečenim glagolom *betonirati* “ugrađivati betonsku smjesu” nova imenica *betonizacija* lako je riješila, jer je kontekstualno i intonacijski od početka bilo jasno da ona, za razliku od općenitoga neutralnoga značenja, nosi izrazitu pejorativnu konotaciju, ima nekako ozbiljniji, formalniji status, te uži, specijaliziraniji obuhvat, dakle da znači neku vrstu “pretjerana, opasna, bezobzirna i/ili nezakonita betoniranja velikih razmjera”, da se ima razumijevati ne samo kao opća “gradnja betonom” ili “prekrivanje nečega betonom” nego kao “pretvaranje nečega u beton”, kao esencijalna transformacija. U sklopu toga *apartmanizacija* se smisaono situira kao djelatnost “neumjerene, bezobzirne, najčešće i nezakonite gradnje apartmana”, pa je utoliko specificirano samosvojan postupak, ali donekle i vrsta ili tip *betonizacije* kao šire destruktivne radnje, manje-više jednakih posljedica na krajolik.

Međusobni odnos dviju novih riječi, te njihov odnos prema zatečenome i dotad jedinom pojmu za takvo graditeljsko ponašanje u prostoru izvršno je zahvatio novinar kada je napisao da “prava groznica apartmanizacije trese Brač”, pa nastavio: “Uz apartmanizaciju vežu se i pojave betonizacije obale, pa i divlje gradnje”.¹⁷ Zacijelo uvelike spontana, odnosno zasnovana na spontano oblikovanim jezičnim navikama kojih je autor i nasljedovatelj i (su) oblikovatelj, i – prirodno – još ne posve precizna, formulacija ipak jasno razlučuje tri kategorije, imenuje tri različite, barem u bitnome odvojeno prepoznatljive radnje ili ponašanja.

Kako je, dakle, precizno značenjsko i stilsko situiranje *betonizacije* i *apartmanizacije* u zatečene jezične odnose bilo drugačije naravi, uvelike i zato što nisu toliko žargonski markirane, a širenje – i horizontalno i vertikalno – bilo znatno brže nego u slučaju *tajkunare*, ovdje će se primjeri, umjesto dominantno kronološki, sistematizirati drugačijim kriterijima. Jedan, teritorijalni, tiče se područja na kojemu su dva neologizma očito nastala, a ostali kanalā i protagonistā javne komunikacije koji su ih prepoznali, razumjeli i djelatno prihvatili.

¹⁷ Ivica Radić: “Tiha mala umjesto pet zvjezdica dobila 18 apartmana”, *Slobodna Dalmacija*, 3. 3. 2004. Jednako jasno razlikovanje tri kategorije, posebno dvije nove spram stare, iskazuje i makarski gradonačelnik Ante Novak u izjavi kako se Grad bori protiv “sve agresivnije apartmanizacije i betonizacije”, a “velik problem je i bespravna gradnja”; Irena Dragičević: “Makarska vodi odlučnu borbu (...)”, *Vjesnik*, 22. 1. 2004, str. 7.

Pregled medija upućuje na to da su Kvarner, istočna Istra i primorje od Opatije do Crikvenice bili područje gdje su u tijelima lokalne uprave i među pripadnicima relevantnih zanimanja, ali i u neformalnim situacijama počele sustavne rasprave o novoprepoznatoj stvarnosti, te spontani, uskoro i lokalno organizirani građanski prosvjedi. Najraniji primjer neologizma pronađen je na internetskoj stranici Primorsko-goranske županije, gdje u zapisniku 15. sjednice Županijske skupštine 26. studenoga 2002. stoji da je zastupnik Zdeslav Surina optužio “planere i arhitekte te neke dužnosnike iz samog vrha opatijske vlasti” da su se obogatili manipulacijama prilikom izrade gradskoga prostornog plana, a županijsku vlast da tolerira “betonizaciju i uništavanje opatijskog prostora”.¹⁸ Svi ti sukobi, upozorenja, javne optužbe i polemike kao odraz narasle osviještenosti sve širih segmenata javnosti i njihova interesnoga povezivanja vrlo su brzo prodrli u novine, prije svega *Novi list*, u početku u dijelove specijalizirane za teme lokalnoga dosega i značenja, npr. prilog *Liburnijski Novi list*, nedugo potom i u glavni dio riječkoga dnevnika, tada još uz upotrebu zatečenih izraza poput *bespravna* i *divlja gradnja*, *devastacija* i *uzurpacija prostora*...

No, počevši od kraja kolovoza 2003, gotovo danomice, u svim žanrovima, nalaze se i formulacije da je “apartmanizacija promijenila lice” Crikvenice ili da “betonizacija prijeti” Opatiji ili Krku, te se izvještava o peticijama što ih protiv *betonizacije* i *apartmanizacije* u tome i sljedećem mjesecu potpisuju stanovnici Valuna na Cresu, Dramlja kod Crikvenice, Lovrana itd. Sve se češće, pogotovo u komentarima i opširnijim tekstovima, dodaje da se isto zbiva i drugdje uz obalu, da ta “pošast” ugrožava cijeli hrvatski Jadran. Lokalna tema izborila se za status regionalne, uskoro i nacionalne; najprije je u lokalnoj zajednici prepoznata kao tek segment obuhvatnijih procesa, a onda su je kao takvu prepoznali i priznali društveni akteri u cijelom rasponu vertikalne i horizontalne društvene organizacije. Usporedo s tim procesom i neodvojivo od njega išla je i nova leksika koja ga je imenovala i vrednovala. Dokaz je tome spomenuto uvrštavanje prosvjeda u Malinskoj u dvije središnje političko-informativne emisije nacionalne javne televizije; ako i nije bio prvi, drugi primjeri zacijelo ne mogu znatnije promijeniti skiciranu sliku, uključivši njenu medijsku i leksičko-terminološku sastavnicu.

Sljedeća je kategorija širenje dva neologizma kroz diskurs politike, kako njegovim formalnim i institucionaliziranim kanalima, tako i onima neformalnijima, i to na dvije razine: komunikacijskom vertikalom u oba smjera, iz

¹⁸ http://www.pgz.hr/dokumenti_skupstina.html (nap. ur.: stranica više nije dostupna)

nižih razina uprave u vladu i obratno, te horizontalno, međusobnom komunikacijom tijela lokalne uprave, pogotovo duž jadranske obale. Obje osi tvore gustu i mnogosmjernu mrežu komunikacijske interakcije.

Predsjednik vlade Ivica Račan održao je govor na Hrvatskom turističkom forumu u Poreču 20. rujna 2003, te upozorio na “zaprepašćujući i nedopustiv” broj neplanski i bespravno sagrađenih objekata uz obalu, odnosno, preciznije, na “agresivnu apartmanizaciju” i “‘betonizacijski’ trend”.¹⁹ Ovdje je irelevantno tko je autor govora: sam govornik ili stručne službe vlade. Za percepciju i širenje jezičnih inovacija bitno je tko ih je javno promovirao, te im svojim društvenim statusom i mjestom u medijskom prostoru koje uza nj ide dao legitimnost. Prosječna javna percepcija uglavnom ne razlikuje jezični i izvanjezični, ovdje politički autoritet, te ih je sklona poistovjećivati. Samim time činjenica da je neku riječ ili sintagmu izgovorio predsjednik vlade i na čisto jezičnonormativnoj razini postaje uzor preporučljiva diskursa ili barem ovjera *pravilnosti*. Jer, “pojedine socijalne uloge i statusi pojavljuju se kao nužni preduvjeti za zauzimanje nekog mjesta u javnom saobraćanju” (Škiljan 2000: 27), a sa stajališta javne komunikacije politička elita kao društvena grupa relevantniji je komunikacijski kolektiv nego uglavnom anonimni državni službenici.

Kako su skupu prisustvovali neki ministri, saborski zastupnici, lokalna vlast, oko 350 turističkih radnika i niz predstavnika turističkih udruga i grupacija, barem neki među njima zacijelo su dva neologizma bilo svjesno, bilo spontano uključili u vlastiti leksički fond, u početku vjerojatno na razini profesionalnoga žargona, te u svoju opću komunikacijsku kompetenciju. Što se tiče ministara, ponajprije onih čiji su resori po naravi stvari zainteresirani za temu, inovaciju je prihvatila ministrica turizma Pave Župan-Rusković, te pogotovo novi ministar zaštite okoliša Ivo Banac, možda i prvi medijski snažno pokriveni pripadnik političke elite koji je nove izraze sustavno počeo rabiti u svim tipovima javnih istupa: relativno neformalnoj komunikaciji sa stanovništvom i lokalnim vlastima za boravka u Istri u početku rujna 2003, televizijskim istupima na nacionalnoj razini, intervjuima i izjavama za medije, od nacionalnih do lokalnih poput *Dubrovačkoga lista* (te ih samim time primjenjivati i na iste pojave na drugim lokalitetima), naposljetku i u internoj stranačkoj komunikaciji, u Pismu članstvu Liberalne stranke u povodu

¹⁹ <http://vlada.hr> (arhiv). (Nap. ur.: stranica više nije dostupna u ovom obliku zbog promjena vladajućih i zbog stalnoga ažuriranja.)

parlamentarnih izbora.²⁰

Kao primjer ekspanzije na horizontalnoj razini može se navesti konferencija za novinstvo koju su potkraj veljače u Korčuli održali gradonačelnik, dubrovačko-neretvanski župan i predsjednik Županijske turističke zajednice. Tema je bila opasnost “betonizacije otoka”, a koji dan potom uslijedilo je i priopćenje ogranka HSS-a da će vlada biti odgovorna “za sve eventualne devastacije i betonizacije”.²¹ Ista terminologija rabila se i u raspravi o prostornom planu na sjednici Gradskoga vijeća Visa, uključivši i pripadnike oporbenoga HSP-a,²² ako je uopće potrebno posebno napominjati da je posrijedi opća, nadideologijska tema, te da je samim time takva i pripadna leksika.

Nova, dominantno HDZ-ova vlada koja je proizišla iz izbora potkraj godine naslijedila je i dva neologizma. Štoviše, njen predsjednik Ivo Sanader i ministar mora, turizma, prometa i razvitka Božidar Kalmeta od prvih javnih istupa rabili su ih dosljedno i veoma frekventno, i u internoj i u eksternoj komunikaciji. Gotovo bi se moglo reći da ih je vlada terminološki institucionalizirala onako kako je osnutkom Savjeta za prostorno uređenje države organizacijski institucionalizirala svoj interes za temu koju oni imenuju. Primjerice, na sjednici vlade 12. veljače 2004, kada je Savjet osnovan, njegov predsjednik arhitekt Jerko Rošin govorio je kako je “apartmanizacija hrvatske obale poprimila zabrinjavajuće razmjere”, a I. Sanader zaključno izjavio kako će vlada zaustaviti “nedopustivu betonizaciju i apartmanizaciju” na Jadranu.²³

Svi su tekstovi izrazito emotivni, s nerijetko neprikrivenim gnjevom, te svakovrsnim snažnim izrazima, nerijetko žargonizmima. Usporedo s njima u optjecaju su i standardnojezični izrazi, ponajprije iz administrativnoga funkcionalnoga stila kojima su žargonizmi dopuna, pojačanje i osvježenje, element koji ih pojačava s obzirom na to da su uslijed barem trodesetljetne česte upotrebe neizbježno izgubili dio ekspresivnosti i konkretnosti, možda se donekle i rutinizirali. Aktivne su nove izvedenice, sintagme i frazemi: “tajkunska arhitektura 90-ih” ili “tajkunska izgradnja” (Globus 11. 6. 2004: 87, 89), ne samo opisno estetsko vrednovanje poput “ružne” ili “neskladne” zgrade, nego snažno ekspresivni, sugestivni izrazi kao što su “arhitektonske

²⁰ Pismo članicama i članovima LS-a 5. studenoga 2003, <http://www.liberali.hr> (“sumanuta betonizacija obale”). (Nap. ur.: stranka je prestala postojati 2006, pa je stoga i službeni stranicu u navedenom obliku nemoguće pronaći.)

²¹ <http://www.ikorcula.net/forum> (Nap. ur.: stranica više ne postoji u navedenom obliku.)

²² M. Pečarević: “Čuvari tuđih vikendica (...)”, *Slobodna Dalmacija*, 9. 4. 2004, str. 23.

²³ [5. sjednica Vlade Republike Hrvatske](#)

nakaze” (JL 10. 5. 2002: 23), metafore tipa “gladijatorska arena” za stadion u Maksimiru ili “vulgarna metropolizacija” za naglu prostornu ekspanziju Zagreba (K. Rogina). U uvodnome tekstu serijala u Jutarnjem novinarka, objašnjavajući što se će birati, rabi izraze “najružnije” i “najneskladnije”, ali i snažno ekspresivno “najnakaznije (zgrade)”, povjesničar umjetnosti Rado- van Ivančević govori o mnogim “grdobinama” i posebno jednoj “nagrđi”, arhitekt Tomislav Premerl drži da tajkunare i “nisu pitanje arhitekture, nego sociološka i psihološka tema”, za arhitekta Andriju Rusana one su “zagadile” sjeverni dio Zagreba itd; predsjednik vlade Račan u porečkom govoru spo- minje “nepojmljivo vizualno nagrđivanje”. U tekstu koji dramatično počinje slikom kako “otkucavanju zadnji trenuci” da se nešto učini slijedi još drama- tičnija metafora bolne, mučne i kobne bolesti: obalu razaraju “apartmanske metastaze”, a loši zakoni su “primarni tumor” (SD 21. 2. 2004: 15; SD 10. 4. 2004: 11) – govori se o “žderačima prostora”, što oboje također može bili slika bolesti koja izjeda tkivo, a nad tekstem je egida *URBOKRADICE*, s(p) retna, svježa ali ujedno spontano razumljiva kovanica, a uz *betonizaciju* i/ ili *apartmanizaciju* čest je atribut “pogubna” ili “pogubni trend”, odnosno o njima se govori kao o “agresiji” (na prostor/ obalu/ krajolik).

Nadalje, kao dodatak semantičkom polju kojemu je os *apartmanizacija* ubrzo se pojavila još jedna riječ načinjena relativno novim, sociolingvistički motiviranim tvorbenim modelom karakterističnim upravo za žargone i druge neformalne stilove i moderne oblike komunikacije, a nadahnutim engleskim kovanicama tipa *motor + hotel* → *motel* “hotel za motorizirane putnike”. Te blende ili slivenice nastaju slijevanjem dviju riječi ili njihovih dijelova u novu cjelinu, “često ali ne i obavezno motivisanom preklapanjem njihovih formalnih segmenata”, pri čemu je tako dobivena slivenica i semantički kom- binacija dijelova koji su ušli u njen sastav. Bez obzira na razliku u formalnim mehanizmima slijevanja, slivenicama su “zajedničke dve osnovne i među- sobno povezane odlike”. Jedna je “šaljivi, kalamburski karakter”, verbalna zaigranost, kreiranje neočekivanih, nerijetko humornih ili satiričnih značenja, dakle u biti i nipošto neočekivano kontekst u kakvu je skovana i *tajkunara*, a druga “njihovo napadno prisustvo u jeziku medija, naročito reklame” (usp. Bugarski 2003: 121–122).

Prema podjeli koju predlaže taj lingvist, naša slivenica pripada četvrtom tvorbenome modelu, kada se slijevaju dvije cijele riječi, tako da se svaka može integralno iščitati, dakle *apartman + manija* → *apartmanija*, u lako prepoznatljivu značenju “pomame (manije) za gradnjom apartmana”, a možda bi se moglo dodati i kao ekspresivnija ili pejorativnija varijanta već etablirane *apartmanizacije*, neka vrsta njena komparativa, svojevrsna spontana reakcija

sudionika javne komunikacije na prve znakove njena habanja ili rutinizacije uslijed česte upotrebe. Naime, konteksti u kojima se javlja također se odlikuju izrazitom emocionalnošću, kao i cijeli javni diskurs o tim temama, te potreba za održavanjem te napetosti zacijelo trajno potiče ne samo na upotrebu snažnih pridjeva nego i tvorbu sve novijih izraza u sklopu istoga leksičkoga polja.

Što se pak tiče razdoblja nastanka ili barem početka uočljivije ekspanzije, internetska pretraga i osobno čitalačko iskustvo opet upućuju na dva očito (i) lingvistički burna mjeseca prošle godine: jedan dnevnik javlja kako je “apartmanija uhvatila maha” u Pakoštanima,²⁴ gospodarski komentator drugoga dnevnika, žestinom prilično atipičnom za tu rubriku, ali očito ne i za konkretnu temu, zgraža se nad “stranim divljim investitorima” i “građevinskom mafijom” koji obalu pretvaraju “u betonsku džunglu (divlja gradnja, betonski teror, apartmanija...)”,²⁵ a novu slivenicu spremno prihvaća i visoki državni dužnosnik, pučki pravobranitelj Ante Klarić, izjavljujući da valja ustrajati u “borbi protiv apartmanije”.²⁶

No, neosporno je da ti napisi i inače obiluju kolokvijalizmima i žargonizmima, te da je i sama (*vila*) *tajkunara* – iako je Penezić određuje kao “termin” – zapravo proizlazi iz toga jezičnoga sloja, svjedočeći još jednom gdje stanuju tvorbeni invencija i izražajna snaga. *Globusov* tekst iz lipnja 2004. sadrži niz supstandardnih izraza (Penezić govori o tajkunima koji su “skužili” gdje je profit, pa najprije “izraubali zemljište”, a sada “raubaju zrak”, tj. umjesto vila grade nebudere) ili spontano skovanih izraza s osloncem na fenomene popularne masovne kulture, kao kada njegov kolega Rogina, govori o “sapuničastim aglomeracijama” pod Sljemenom, misleći na kič kakav se vidi u tv-melodramama meksičke produkcije. I u stenogramima ČiP-ove Komisije za prelijepo niz je ironičnih napomena kako se tako lijepe zgrade jedva mogu naći u Dallasu, Santa Barbari i Peytonu, mjestima koja nisu – ili nisu samo – toponimi stvarne američke geografije nego prije svega lokaliteti tv-melodrama, ambijentalne i društvene činjenice popularne kulture koja tako postaje

²⁴ Mišel Kalajžić: “Mještani zbunjeni zbog gradnje Borisa Koleva”, *Slobodna Dalmacija*, 27. 9. 2003. Novu slivenicu, koju je autor upotrijebio samo jednom, ali sugestivno, kao prvu riječ dramatično intonirane uvodne rečenice, urednik je izvukao u nadnaslov i *lead*, pa i to svjedoči o mehanizmima širenja, odnosno dodatnoga promicanja neologizama koji, očito, ostavljaju dojam svježine i potrebnosti.

²⁵ Pero Gabrić: “Hoće li u napuštene uvale loza ili divlja gradnja”, *Vjesnik*, 28. 9. 2003.

²⁶ Ivica Neveščanin: “Državna uprava nije efikasna (...)”, *Slobodna Dalmacija*, 4. 10. 2003.

općepoznat referencijalni okvir za kritičko vrednovanje hrvatske stvarnosti.

No, i dužnosnica čiji je javni diskurs u načelu neekspresivan i dosljedno oblikovan u skladu sa standardnojezičnom normom, ministrica zaštite okoliša, prostornoga uređenja i graditeljstva Marina Matulović-Dropulić, obrazovanjem arhitektica, na sumnje da su graditelji i inspektori interesno povezani ustvrdila je da se zbog organizacijskih razloga oni “naprosto ne mogu tako brzo ‘skompati’”²⁷ – dakle – i kao rođena Zagrepčanka posegnula je za urbanim žargonizmom.

Bez obzira na to što je istraživanje koje bi urodilo apsolutnom rekonstrukcijom realno neizvedivo, fascinira što od prve pronađene potvrde *apartmanije* u (tiskanim) medijima do njene prve upotrebe kod protagonista formalnoga političkoga diskursa nije prošlo ni deset dana, a ni *betonizaciji* za isti put nije trebalo osobito dugo vrijeme. Mediji danomice brišu granicu između privatne jezične šifre i žargona, a žargon se brzo i sve brže ustaljuje u općoj upotrebi i preko razgovornoga funkcionalnoga stila postupno prelijeva u standardni jezik, prelazeći put od neformalnoga, familijarnoga jezičnog izraza prema formalnome sa sve manje otpora.

Primjer upotrebe *mamutice* od strane jednoga crkvenoga reda i jedne supkulturne navijačke skupine samo je možda atraktivniji, no i drugi su (izvorni) žargonizmi potvrđeni ne samo u širokoj skali protagonista javnoga govora nego i u praktički svim tiskanim medijima, citiranima i necitiranima, kakav je npr. tjednik *Glas Koncila* koji izdaje Hrvatska biskupska konferencija te u svim novinskim žanrovima, uključivši čitalačka pisma kao osobito relevantan pokazatelj društvene i prostorne proširenosti i prihvaćenosti neologizama kao značenjski preciznih i komunikacijski prihvatljivih. U makarskom je hotelu *Biokovo* 23. travnja 2004. održan okrugli stol *Devastacija i betonizacija Makarskog primorja*, kojega je suorganizator bio Ekonomski fakultet iz Zagreba, a voditelj i glavni sudionik pročelnik njegove Katedre za turizam. Iako novinski izvještaj sutradan u *Slobodnoj Dalmaciji* ne donosi izravne navode, nemoguće je da se dva neologizma nisu uvelike rabila u raspravi, a zacijelo i u pisanim priložima. Time su ušli i u posljednju preostalu komunikacijsku domenu – “pravu” znanost, i potvrdili se u izvorno znanstvenom, a ne samo u znanstvenopopularnom ili publicističkom kontekstu i funkcionalnom stilu. Pa ako je ta upotreba ondje možda i ostala ponešto neformalna, ako im je jezični status možda još bliži profesionalnom žargonizmu negoli znanstvenom terminu, očito je samo pitanje vremena kada će prijeći i taj prag.

²⁷ Darko Hudelist: “Žena buldožer”, *Globus*, br. 708, 2. 7. 2004, str. 29.

Unutar pak pojedinih žanrova, tj. tekstova koji im pripadaju, uočljivo je da urednici i redaktori, pripremajući ih za tiskanje, nerijetko u opremu izdvajaju upravo navedene izraze, kojiput na tome tragu stvaraju vlastite neologizme kao pojačanje – i obogaćenje – društveno zatečene i konkretnim tekstom posredovane terminologije, npr. *urbokradice*, a kojiput, kada ih u novinarovu tekstu, makoliko bio tematski relevantan, ipak nema, nastupaju kao oni koji ih autonomno uključuju u redakcijskoj doradi, npr. u potpisu pod fotografiju “pitome marinske vale [kojoj] prijeti apartmanizacija”.²⁸

U vezi s ulogom masovnih (tiskanih) medija u opisanome procesu vrijedi napomenuti još nešto. Izvještavajući npr. sa sjednice vlade, novinar među temama odabire one koje će obraditi, pri čemu kriteriji mogu biti osobna procjena važnosti ili zanimljivosti, zahtjev urednika ili vlasnika ili pak neka kombinacija toga dvoga. Za ovu je raspravu relevantno istaknuti kako odabir teme u većoj ili manjoj mjeri podrazumijeva i preuzimanje diskursa, prije svega leksike kojom se dotična tema opisivala, ali i to kako taj odabir može biti potaknut upravo atraktivnošću i ekspresivnošću leksika, njegovom atipičnošću za komunikacijski kontekst ili pojedinoga njegova sudionika, odnosno neobičnošću ili prisnošću u odnosu na izvjestiočeve govorne navike ili pak dominantnu intonaciju diskursa kakvu njeguje njegov medij.

Vrijedi stoga usporediti kako je šest dnevnika nacionalnoga ili regionalnoga dosega izvijestilo o sjednici vlade u Požegi 3. lipnja 2004, kada se pod 3. točkom dnevnoga reda raspravljalo o *Programu poticajnih mjera za samozapošljavanje i razvoj malog obiteljskog poduzetništva u turizmu*, koji je prihvatila prethodna vlada 14. ožujka 2002, te ga počela službeno provoditi od 1. listopada iste godine.²⁹ Nije naodmet imati na umu da to koincidira s anketom Jutarnjega o *tajkunarama* i vremenom kada ta riječ ulazi u medijsku i uopće javnu upotrebu, te prvim spomenom *betonizacije* u Skupštini PGŽ, kao i pojavom *apartmanizacije*. Ovdje se, dakako, ne razmatra Program nego jezični odraz: neovisno o svemu tome, neosporno je da je on unio novu temu u diskurs vlasti na svim razinama, a s njome i novu terminologiju, kako onu koju je sam sadržavao, tako – posredno – i onu čiji je nastanak po naravi stvari poticao i nadahnjivao. To ujedno, neovisno o tome tko je kome u kojemu trenutku bio nadahnuće, korespondira s povećanom sviješću javnosti o toj tematici.

Pet ih je na sjednici imalo vlastite dopisnike, a jedan se poslužio agencijskim izvještajem (pa je utoliko u ovu usporedbu uključena i HINA kao važan

²⁸ Usp. Tanja Šimundić-Bendić: “U Veloj Borovici (...)”, *Slobodna Dalmacija*, 3. 3. 2004, str. 16.

²⁹ [26. sjednica Vlade Republike Hrvatske – Požega](#)

protagonist javne komunikacije i distributer leksika u internoj komunikaciji medijske djelatnosti). Sutradan dva dnevnika uopće ne spominju navedenu točku nego prednost daju drugim temama: *Slobodna Dalmacija* gospodarskom pojasu na Jadranu, a *Večernji list* projektu sadnje vinograda, voćnjaka i maslinika. Jedan, *Jutarnji list*, navodi da se raspravljalo i o zaštiti obale, koju “devastira gradnja brojnih apartmana”, pa citira ministra Kalmetu, ali ne donosi riječ koju bismo možda očekivali. I izvjestioci ostala tri lista uvrštavaju tu temu, *Vjesnik* čak kao glavnu, na prvome mjestu, a *Novi list* i *Glas Slavonije*, kao drugu, iza rasprave o sadnji vinograda i voćnjaka, no oni ujedno, upravo citirajući B. Kalmetu, posreduju i očito njegove izvorne izraze, uključivši *apartmanizaciju*.³⁰

Ovakav odnos, među ostalim, pokazuje da izvorno lokalna, pa regionalna tema i popratna terminologija više ne utječu na distribuciju *apartmanizacije*, odnosno da pretpostavljena osobna i/ili uređivačka bliskost, prostorna, interesna ili emocionalna, sa stvarnošću koja se tako imenuje nije relevantna za doživljaj imena i njegovo prihvaćanje: splitski dnevnik ga nema, a osječki ima. Važnije je pak imati na umu kako onaj tko odabire temu, uglavnom – u odnosu tri naprama jedan – odabire i pronosi i njenu tipičnu leksiku, svjesno ili ne, motiviran političkim autoritetom onoga koji je rabi, profesionalnom odgovornošću koja mu nalaže vjerno prenošenje citata, vlastitim aktivnim jezičnim osjećajem, čime četvrtim ili nekom kombinacijom. To na ishod ne utječe: *apartmanizacija* i *betonizacija*, kao i *tajkunara*, među nama su i kao riječi i kao stvarnosti.

Naposljetku, i ovaj je rad – po naravi stvari – promicatelj riječi kojima se bavi i stoga se može učiniti tek dijelom zatvorena i nerazmrsiva kruga. No, tu sudbinu mogao je izbjeći samo na jedan način: da ga ne bude. Tek to bi bilo zatvaranje kruga, dakle nešto protivno samoj naravi kako stvarnosti, tako i jezika koji tu stvarnost i opisuje i (su)oblikuje.

³⁰ “Jer, kako je kazao Kalmeta, ‘država ne smije poticati apartmanizaciju’”, koji je citat upotrebljen i kao naslov cijelog izvještaja (*Vjesnik*, 4. 6. 2004, Marijan Lipovac); “Da bi se spriječila ‘apartmanizacija’ domaćeg turizma – kako ju je nazvao ministar (...) Kalmeta...” (*Glas Slavonije*, 4. 6. 2004, M. Filipović); “Država ne smije poticati apartmanizaciju, istaknuo je ministar (...) Kalmeta...” (*Novi list*, 4. 6. 2004, HINA).

Purgerinjosi, tovarinjosi, leginjice – brazilski nogometaši i hrvatski govornici¹

1. Uvod u stoljeće – uvod u temu

Prije petnaestak godina hispanist Karlo Budor analizirao je sve brojnije hispanizme u hrvatskom jeziku, posebno imenice muškog roda na -o. Dio je takvih posuđenica prilagođen hrvatskom sustavu i dobiva množinske nastavke -i ili -a (*sombreri, stampeda*), no većinom se hrvatski -i dodaje na izvornu španjolsku množinu tipa *bandidos, gringos, mungos*... Tako nastaju hibridi tipa *desperadosi* u kojima se ukrštaju pogrešno shvaćeni strani sufiks, neprepoznat kao množinski, i uslijed toga suvišni domaći sufiks; ishod je “pleonastična množina množine” ili “udvostručena množina”.

Na temelju oblika *purgerinjosi* iz kolumne Viktora Ivančića *Iz bilježnice Robija K*, tiskane u splitskom tjedniku Feral Tribune u srpnju 1993, gdje je osnova germanizam *purger*, Budor zaključuje da su moguće “čak i kompleksne neologijske hibridne posuđenice na dvostrukoj, tj. istovremeno morfosintaktičkoj i etimologijskoj razini”. Sve u svemu, “u leksikogenezi hrvatskog jezika pojavio se plodan i sugestivan inovacijski postupak koji zahvaća i lekseme koji nisu izvorno hispanizmi”, a jezični osjećaj “općenito prihvaća mogućnost takve množinske tvorbe nastavkom -osi” (Budor 1993). Taj se njegov rad ovdje nastoji dopuniti opisom sociokulturnoga konteksta upoznavanja hrvatskih govornika s hispanizmima, metodološki i sociolingvistički povezati s aktualnim posuđivanjem portugalskoga deminutivnog sufiksa *-inho*, te terminologijski osuvremeniti.

2. Sociokulturni okvir posuđivanja: film, strip i glazba

Britansko-španjolska koprodukcija *The Savage Guns/ Tierra brutal* iz 1961. prvi je film podžanra špageti-westerna. Uobičajena je tema tih filmova meksička revolucija i lokalni banditi, a radnja se odvija u graničnim područjima Meksika i SAD-a. Autori su izbjegavali, pa i demitologizirali mnoge

¹ Ovaj je tekst prethodno objavljen pod naslovom [“Purgerinjosi, tovarinjosi i leginjice – tvorbene inovacije u hrvatskim vernakularima”](#) u digitalnoj biblioteci Zagrebačke slavističke škole *Anagram* (pregled 1. 7. 2025).

konvencije dotadašnjih westerna, dijelom namjerno, dijelom zato što su radili s ograničenim financijama na drugačijoj kulturnoj podlozi. Tipičnu postavu činio je talijanski redatelj, često u koprodukciji sa Španjolcima, iz tih dviju zemalja dolazili su i glavni glumci, pojačani pokojom hollywoodskom zvijezdom na zalasku, a snimalo se na Sardiniji i u Andaluziji, jer su krajolici najbližnji jugozapadu SAD-a (Arizona, New Mexico, zapadni Texas). Već naslovi, gdje se nosiva imenica u jugoslavenskoj distribuciji nije prevodila, pokazuju koliko su ti filmovi mogli utjecati koliko na samo usvajanje hispanizama, toliko i na navikavanje na njih, što također olakšava usvajanje ili barem neutralizira početnu začudnost: *Gringo* (1963), *Relevo para un pistolero* (1964), *Requiem for Gringo* (1968), *Compañeros* (1970), *Adios Sabata* (1971), također *Bandidos* (1967), *The Desperados* (1969), još prije *Last of the Desperados* (1955). Iako ne pripadaju tom žanru u užem smislu, u općem su tematsko-ambijentalnom kontekstu najpoznatiji, praktički arhetipski filmovi *Za šaku dolara* (*A Fistful of Dollars*, 1964), *Za dolar više* (*For a Few Dollars More*, 1965) i *Dobar, loš, zao* (*The Good, the Bad and the Ugly*, 1965), tj. tzv. dolarska trilogija redatelja Sergia Leonea, sa zvijezdom u usponu Clintom Eastwoodom u glavnoj ulozi.

Sociolingvistički, najvažniji su u tim filmovima likovi kao Meksikanac Tuco u *Dobrom, lošem, zlom*, dakle hispanofoni koji govore engleski pun španjolskih izraza, ali i anglofoni čiji je diskurs protkan španjolskim uzrečicama, poštapalicama i formulama oslovljavanja, i iz čijih su usta u naše uši, usporedo s *haciendom*, *señoritama*, *siestom*, *fiestom*, *ponchom* i *tequilom*, ulazili *Gringos*, *muchachosi*, *amigosi*, *desperados*, *bandidosi*, *pistoleros*, povik *Vamos!*, pozdrav *Adios!*, što se u titlovima nije prevodilo, kao ni te i druge imenice u naslovima: na plakatima je *Compañeros* (1970) bio naprosto *Kompanjeros*.

The Comancheros (1961) Michaela Curtiza nije špagetni, nego klasični western, a naslov mu je povijesno autentičan naziv za odmetnutu skupinu bijelaca šarolika porijekla koja je sredinom 19. st. na jugu SAD u sprezi s Komančima krijumčarila oružje i alkohol, sve dok apsolutna zvijezda žanra John Wayne, što bi se danas reklo, nije uspostavio pravnu državu. U domaća je kina stigao kao *Komančeros*, što je možda bila prva masovno predočena udvostručena množina. Držim da je pejorativno *Bosančeros(i)* za Bosance, valjda najrašireniji kolokvijalni pseudohispanizam, izravno potaknuto tim filmom, vjerojatno zbog zvukovne sličnosti početnih slogova *koman-/ bosan-*, možda ukršteno sa zatečenim deprecijativnim augmentativom *Bosančina*.

O utjecaju filma svjedoči i što se, kad se u sedamdesetima stvarala zadržala navijačka skupina *Tornado*, tada primarno vezana uz košarkaški klub,

kao naziv razmatralo i *Komančerosi Zadar*. Kako je relativno nedavno višeput prikazan na HTV-u i RTL-u, termin i radnju mogle su upoznati i nove generacije. U izvornom značenju, iz pera autora koji pripada prvoj generaciji publike westerna, izraz je dospio i u medije kao oznaka za nedisciplinirane postrojbe i samovoljne pojedince u Domovinskom ratu, “lokalne komančeroze” koji su u Gospiću zlostavljali zarobljenike i srpske civile.² Film dobro poznaje i autor koji u povodu skandala s gradonačelnikom Saborskog, samozvanim šamanom koji je priređivao pseudorituale za kojih se jedna osoba smrtno otrovala kuhanom bunikom, piše da su HDZ-ovci “kao komančerosi... oni zli bijelci koji prodaju oružje i alkohol (i još ponešto tipa bunika i trave) jadnicima u Saborskom i turistima željnim duhovnosti” (<http://www.forum.net.hr>; 11. 11. 2007, *CROjappa*).

Dio su općeg sociokulturnog okvira pedesetih i šezdesetih, unutar kojeg se publika navikavala na zvuk i leksik jezika, masovno prikazivani meksički filmovi s pjesmama tipa *Mama Juanita*, posebno fascinantno uspješna melodrama iz meksičke revolucije *Jedan dan života* (*Un día de vida*; 1950) redatelja Emilija Fernándeza. Jugoslavija je film uvezla potkraj 1952, no distributeri su čak tri puta obnavljali prava i svake dvije, tri godine puna dva desetljeća slali ga u kina ili emitirali na televiziji. Film je potakao i nastanak cijeloga žanra popularne glazbe, tzv. *jugomeksikanaca* ili, kako se danas govori, *yu-mexa*, sa stihovima jednom prevedenima sa španjolskoga, drugi put izvornima, ali redovito s fondom prepoznatljive leksike (*sombrero, amigo, senjorita*) koja je asocirala na Meksiko. Mimo toga, posebno u Hrvatskoj, autori zabavne glazbe ugledali su se na američku pop-produkciju, no i ona je stjecajem okolnosti u to vrijeme, u borbi ponajprije za domaće tržište, plasirala balade s konotacijama vezanima za stereotipizirani Meksiko i teme smještene u isti sociokulturni prostor kao i europski špageti-westerni. Glavna izvođačko-autorska zvijezda toga novoga podžanra *country*-glazbe bio je Teksašanin Jim Reeves, popularan i u Europi.

Prepjev njegova hita *Adios amigo* u izvedbi Ive Robića bio je u šezdesetima veliki hrvatski (i općejugoslavenski) hit, gotovo svakodnevan na radio-stanicama. Djelomična usporedba izvornika i prepjeva plastično pokazuje način na koji su u temeljni tekst, bilo engleski, bilo hrvatski, uključeni ikonični i asocijativni hispanizmi (kao i to koji su među njima u prepjevu izostavljeni):

² Denis Kuljiš: “15 tisuća dolara za pisce”, *Globus*, 942, 26. 11. 2008: 98.

Adios amigo, adios my friend (...)

Adios compadre, what must be must be
Remember to name one muchacho for me
I ride to Rio [Grande] where my life I must spend

Adios amigo, adios my friend

Adios compadre, let us shed no tears
May all your mañanas bring joy through years (...)
Adios, adios, adios...

Adios, amigo, zbogom, stari moj (...)
Adios, amigo, ja ću poći sad
Daleko, mućaćo, u nepoznat grad
I negdje za Riom mir naći ću svoj
Adios, amigo, zbogom, stari moj.

Adios, amigo, to je život, znam,
Ti našao si ljubav, ja odlazim sam (...)
Adios, adios, adios...

Sljedeći su kanal sociokulturnog navikavanja na hispanizme stripovi: *Kek-kec – Borbin zabavnik za mlade od 7 do 77 godina* počinje 1959. tiskati strip *Džeri Spring [Jerry Spring]* u kojem se junak bori protiv meksičkih “odmetnika zvanih desperadosi”, a u isto granično područje i povijesno-jezični okvir smještene su i mnoge epizode talijanskog strip-serijala o rendžeru Texu Willeru. Opći uvid u tip jezika koji je posredovan tim stripom daje, primjerice, epizoda *Blindirani vlak (Il treno blindato)*, smještena u južnu Arizonu, gdje se Tex bori protiv generala Contrerasa koji udružen s meksičkim banditima želi vratiti područja izgubljena u ratu sa SAD: kod svih likova čest je, praktički standardan uzvik bijesa i neugodna iznenađenja *Caramba!*, Tex izgovara dvojezične rečenice tipa *Hasta la vista, stari moj!* ili *Amigos, kako sam obećao, slobodni ste!*, a jedan Meksikanac, kad uoči opasnost, uzvikne: *Madre de dios! Javimo strojovođi!* Paradoksalno ili ne, iako situirani u SAD i Meksiko, te nadahnuti mitologijom Divljeg zapada i fabulama klasičnih westerna, ti stripovi nisu bili američki, nego europski: Jerryja Springa stvorio je 1954. frankofoni Belgijanac Jijé, serijal o Texu Willeru, u kojem se hispanizmi posreduju radnjom smještenom uz granicu, iz usta niza sporednih likova, ali i dvojice stalnih Texovih prijatelja i suboraca, čarobnjaka El Morisca i Meksikanca Montalesa, započeli su 1948. talijanski autori G. L. Bonelli i A. Galleppini, kao što su 1961. Talijani S. Bonelli i G. Ferri počeli objavljivati

jednako popularan serijal o Zagoru i njegovu odanom prijatelju, debeljuškastom i dobroćudnom Meksikancu Chicu. Tako hispanizmi do domaće publike, koliko se tiče stripa, nisu stizali iz američkih kulturnih proizvoda, nego u mjeri i izboru koji su određivali europski autori, na temelju vlastite percepcije kako samog španjolskoga jezika, tako i ambijentalno-kulturnih značajki što ih je jezik imao evocirati.

U osamdesetima TV-Zagreb prikazuje crtanu seriju o Speedyju Gonzalesu, “najbržem mišu u Meksiku”, s golemim žutim sombrerom, gdje sinkronizacija također čuva izraze kao *amigo(si)*, *pistolero(si)*... Metaforična je sinteza svih tih procesa, ili leksikon svih spomenutih motiva i žanrova, pjesma što su je Tomislav Ivčić i Mladen Grdović kao Duo Pegla snimili 1987. na kasetu koja se prodala u čak 400.000 primjeraka:

Mi imamos mnogos problemas
i lutamo svijetos bez kintos.
Nosimo brkoves i ocales,
a svi nas zovu Speedy Gonzales

s pripjevom:

Aj-aj-aaajaaaj, mama Juanita,
Gonzales po svijetu skita!

i potom iznova osnovnom kiticom u kojoj treći stih onda glasi: *sviramo(s) stares gitaires*.

Mnogo ranije, 1891, zagrebački načelnik Milan Amruš predlaže u Saboru da se na Sveučilištu osnuje medicinski fakultet, ali se zastupnik Stevo Popović protivi, te udruženi mađaroni i Srbi odbijaju prijedlog. August Harambašić objavljuje nato u pravaškom časopisu satiru *Los balados espanjolos*, iz koje evo izvatka:

E los obos nel savoros
izrekados grand govoros
pro i contra pucos mlados
Fakultados Medicados (...)

E los nostros Magjaronos,
Collos Serbos, slugos buenos,
Govornikos poslušados,
Popofichos pravos dados; (...)

Don Emilios Amrussjanos
 Gorkos suzos proplakanos,
 Don Stefanos Popofichos
 se smijados posves tihos.

Nem, Hrvatos ne imados
 Fakultados Medikados:
 I još njima s velkos rados
 Malkos noktos okresados.

Ako i nije učio španjolski, obrazovan čovjek, doktor prava s aktivnim znanjem latinskoga, kakav je bio Harambašić, zacijelo zna barem da je *balada* imenica ženskog roda, pa da naslov treba biti *Las baladas espanyolas*. No, gramatika je svjesno žrtvovana da se izgradi svojevrсни perцепijski španjolski na osnovi elementa koji se i danas doživljava tipičnom značajkom tog jezika, dakle dočelnim -os, proširenim na sve vrste riječi.

Ono se dobiva na nekoliko načina: na zatečeno hrvatsko završno -o dodaje se -s (u Ivčića *imamos*, *mnogos*, u Harambašića *malkos*, *žestokos*, *tihos*, *vrlos rados*); završni suglasnik hrvatskog nastavka, kada mu prethodi o, zamjenjuje se sa -s (instrumental *svijetom* kao *svijetos*); riječ koja već sadrži skup -os- skraćuje se do njegove granice (*radost* > *rados*); prošireni španjolski sufiks -ados/-anos dodaje se na hrvatsku osnovu i tako stvara svojevrсни hispanizirani aorist (*izrekados*, *poslušados*, *proplakanos*, što intuicija hrvatskoga govornika očekivano percipira kao generičko prošlo vrijeme po tipu aorista ili imperfekta *izrekoše*, *poslušашe/ poslušahu*, *proplakaše/ proplakahu*). Stavljanjem sufiksa -os na hrvatsku osnovu morfološki se izjednačuju padeži i tako dodatno povećava njegova čestota, a zbog asonanci i sugestivnost toga tipičnoga jezičnog elementa: u Ivčića *kintos* < gen. *kinte*, u Harambašića *noktos* < akuz. *nokte*, *nel saboros* < lok. *u saboru*) itd. U rečenici da je Amruš bios *buonos govorjanos* Harambašić trostruko sukcesivno -os dobiva kombinacijom prvospomenutog postupka, tj. dodavanjem -os na hrvatsku (*bio*) i talijansku (*buono*) riječ, te konstruiranom imenicom u jednini *govorjanos* u značenju *govornik*.

3. Kompleksne leksičke hibridizacije

Budor izdvaja oblik *purgerinjosi* iz 1993. kao primjer da su u hrvatskoj leksikogenezi moguće “čak i kompleksne neologijske hibridne posuđenice na dvostrukoj, tj. istovremeno morfosintaktičkoj i etimologijskoj razini”. Naime,

udomaćeni germanizam *purger* + španjolski (-*iños*) odnosno portugalski (-*inhos*) deminutivni nastavak za muški rod množine + hrvatski množinski nastavak -i dali su “germansko-iberski izraz”, stilistički afektivan i deprecijativan i s “dodatnim značenjskim nabojem” (46). No, budući da je i izvorni germanizam *purger* iz izvanzagrebačke perspektive često deprecijativan, ovdje nije riječ samo o tome, niti samo o intenzifikaciji deprecijativnosti, nego i o dosta ranom primjeru ulaska sufiksa -*injo* u hrvatski kolokvijalni registar, odnosno jedan utjecajni urbani varijetet mladih.

Proces je još stariji, jer je u idiomu splitskih srednjoškolaca i studenata već potkraj osamdesetih postojao dvojezični hibrid takva tipa, *pederinjo*, deprecijativno za homoseksualac (Vidović 1993: 187), s internacionalnim grecizmom *peder* kao polazištem. Svejedno, uloga spomenute Ivančičeve kolumne u razvoju gradskoga idioma nipošto nije zanemariva. Odnos idiolektu fiktivnoga Robija i stvarnoga gradskog vernakulara nije jednoznačan: autor preuzima jezične prakse i tvorbeno tendencije zatečene u govoru gradskih adolescenata, ali i sam, okazionalno ili na podlozi uočenih tendencija, stvara oblike koji potom ulaze u živi govor; ni on ni govornici ne moraju imati svijest o takvoj međuuvjetovanosti.

Pseudohispanizmi u Budorovu smislu zastupljeni su praktički od početka. Robi K. svoju *ekipu* imenuje kao *mi obični banditosi* ili *mi ekipa banditosi* (pa je posrijedi hibrid talijanskoga *bandito* i hispanskog sufiksa, dok bi pravi pseudohispanizam bio *bandidosi*), a njen je pripadnik *ekipos*. *Pederinjos(i)* se javlja od veljače 1991, a *purgerinjo* prvi put, čini se, baš u tekstu koji citira Budor, ali on nije u knjizi (Ivančić 2006). No, sam tvorbeni model uveden je dosta ranije, prvi put 3. srpnja 1988. kao *blasterinjo*, kasnije i *kazić blasterinjos*, prema *ghetto-blaster*, veliki kazetofon koji se nosi na ramenu i ikoničan je za pripadnike hip-hopa i drugih crnačkih subkultura u SAD; temeljni je dakle leksem u tom višejezičnom hibridu anglizam. U kolovozu 1991. ima *ustašinjo*, kasnije množinsko *ustašinjosi*, pa *šamarinjos* (šamar), *grminjos* (grm), *bajbukinjo* (bajbuk, zatvor), gdje je osnova gdje je osnova također germanizam *bajbuk*, prema njemačkom *bei Wache*, *pod stražom*.³ U travnju 1997. javlja se *mrginjosi* kao preobliku starijih slengizama *mrga* i *mrgaš* (snagator, sudionik uličnih tučnjava)... Taj oblik, kao i *purgerinjosi*, pokazuje da uvođenje sufiksa -*injo(s)* ne služi samo za nove tvorbe, tj. popunu leksičko-stilskih

³ Budući da se u relativno čestoj kolokvijalnoj upotrebi zadržala u BiH, *bajbuk*, također *bajbok*, u Hrvatskoj se često zbog takve regionalne distribucije pogrešno percipira kao osmanizam. U Sarajevu od kraja devedesetih postoji knjižara i klub, ujedno izdavačka kuća *Buybook* kao višeslojna izgovorno-grafička izvedenica.

praznina u repertoaru kao kod *ustašinja* i *blasterinja*, nego i za ekspresivno osvježavanje, pojačavanje, pa i modernizaciju zatečenih izraza, bez promjene izvorne konotacije.

Oba se aspekta inovacije mogu obilno dokumenirati pretragom interneta, te očitо zaživljavaju i u govoru s obzirom na aktivnu interferenciju virtualne i realne komunikacije. Barem od početka 2008. djeluje vrlo aktivan forumaš, Splitsanin, s nadimkom *Tovarinjo*, a skupina se ljubitelja klapske pjesme na portalu o tom glazbenom žanru potpisuje *Tovarinjosi Reunited* (www.na-klapskinacin.com; 14. 6. 2008). Prije njih se s ironijskom konotacijom kao zagrebačkim pandanom splitskom *purgerinjosi* javio dinamovac *ivan_zg* uz novinsku vijest da je *Hajduk* predstavio nove dresove: možda su smiješni, možda i nisu, ali “:) sori, tovarinjosi, moramo malo prcare” (www.jutarnji.hr/sport; 21. 9. 2006), dakle *prcati*, blago rečeno, bockati.

Grublji je, time i bliži konotacijskoj ekvivalenciji *Milanček* u raspravi u povodu vijesti da je u Dubrovniku oštećen zagrebački automobil. Kada je jedan sudionik, očito Dalmatinac u Zagrebu, pokušao smiriti strasti, odbrusio mu je: “imaš svoju tovarinju i tamo boravi”, na što mu je uzvratio drugi kontinentalac, *Hezbollah*, pitanjem: “a zašto se onda ideš kupat na more u njihovu tovarinju umjesto da se kupaš u mutnoj Savi ili Dravi” (www.reci.hr, 17. 8. 2009). Iako su konotacije oprečne, *Tovarinja* je oba puta upotrebljena kao toponim, metonimija za Dalmaciju, što opet pokazuje da u nestandardnim idiomima internacionalizirani sufixi, neovisno o porijeklu, imaju otvorena značenja koja se uvijek iznova konstituiraju u konkretnim komunikacijskim situacijama. Da nije tako, *Tovarinja* bi značilo Dalmatinku, sistemski izveden ženski rod od *Tovarinjo*.

4. Brazilski nogomet: poticaj tvorbenoj inovaciji

Načelno je Budor u pravu kada iz kuta jezika primatelja i sistemske lingvističke odbija diferencirati španjolsku i portugalsku sufixaciju u množinama na *-os(i)* i deminutivima na *-injo(si)*, te rabi krovni termin *iberoromanizmi*. U španjolskom su najčešći deminutivni sufixi *-ito/-ita* i *-cito/-cita*, dok je *-iño/-iña* posve rijedak, no u portugalskom je baš *-(z)inho/-(z)inha* najplodniji, posebno čest u razgovornom jeziku, s nizom proširenja značenja, te upotrebom ne samo kod imenica, nego i priloga i pridjeva. Portugalski nije jedini jezik u kojem se ostvaruje proširenje kategorije deminutiva, tj. spajanje nazgled nespojiva pojačavanja značenja i značenja umanjenosti, ali se izdvaja izuzetnom razvijenošću superlativne uloge deminutiva (Sarić 2006).

Superlativizacija deminutiva dodatno se razvila u brazilskom varijetetu, usko povezana s jednom značajkom brazilske kulture: općom javnom, pa i službenom uporabom nadimaka najrazličitijeg porijekla, uključivši deminutivno-hipokoristične oblike osobnih imena. Kada se doda nacionalni kult nogometa i niz nogometaša koji na dresu nose samo nadimak, stiže se do izvora hrvatske jezične inovacije. Stoga je u sociolingvističkoj perspektivi, s obzirom na prepoznatljive komunikacijske kanale i industrije zabave koji potiču inovacije, nekoć film i strip, danas nogomet, termin (*pseudo*)*iberoromanizmi* preopćenit, jer s nogometom na umu postaje moguće dosta precizno razlučiti sociokulturne (*pseudo*)hispanizme i (*pseudo*)luzitanizme, tj. (*pseudo*)brazilizme.

O dubokoj sociokulturnoj ukorijenjenosti nadimaka i hipokoristika u svim sferama brazilskog života, kao i o njihovoj svojevrsnoj demokratizacijskoj funkciji u komunikaciji, rječito svjedoči to što je i sam predsjednik države Luiz Inácio Lula da Silva (2002–2010) i u najformalnijim kontekstima rabio ono Lula, što može biti hipokoristik od Luiz (no svejedno ne mijenja bit stvari), ali primarno znači *lignja*. Nadimci su česti i u telefonskim imenicima, raznim adresarima, na posjetnicama i slično. Običaj nogometaša da na dres, umjesto prezimena, stavljaju osobno ime širio se od početka 20. st, uskoro su se počeli rabiti i nadimci, te je 1914, na prvoj uopće utakmici brazilske reprezentacije, nastupio i napadač kojem je na leđima stajao nadimak Formiga, *mrav*, tako uveden i u zapisnik. Upotreba hipokoristika i nadimaka “osnažuje teatarski aspekt brazilskoga nogometa”, “pridonosi njegovoj romantičnosti”, te “pronosi ideju produženoga djetinjstva”, odnosno sliku nogometaša kao zaigranih i srdačnih vječnih dječaka. Kada se nekoga nazove imenom, time se “iskazuje prisnost, a kada se upotrijebi nadimak, ona je još veća” i momčad se, makar posrijedi bio profesionalni klub ili reprezentacija, u očima navijača simbolično pretvara “u ekipu bliskih prijatelja koji naganjaju loptu u parku” (Bellos 2002: 229–233).

Godine 1970. u Meksiku desno krilo brazilske reprezentacije koja je postala svjetski prvak, i koju mnogi drže najboljom momčadi svih vremena, bio je Jair Ventura Filho zvan Jairzinho, *mali Jair*. Igrao je na tri svjetska prvenstva, u Meksiku postigao i nešto dotad nezabilježeno, dao gol u svakoj utakmici, a kada je 1974. došao u marseilleski *Olympique*, postao je prvi u nizu brazilskih *superlativno deminutiviziranih* nogometaša u velikim europskim klubovima. Baš prvenstvo u Meksiku prvo je izravno prenošeno u cijeli svijet i s njim je nogomet postao globalni televizijski proizvod i utjecajna industrija zabave. Rođen je mit osunčane nogometne Arkadije na čijim beskrajnim pješčanim plažama stasavaju umjetnici lopte koji igraju pošteno,

lijepo i nadahnuto, nasuprot njemačkom *stroju bez duše* i *kalkulantskoj* Italiji. Televizija je “čudesno pridonijela internacionalizaciji nogometa” preko svih zamislivih granica, od vjerskih preko društvenih do državnih, te “u tom smislu i internacionalizaciji barem jednog dijela suvremene pučke kulture i svojevrsnom kulturnom ujednačavanju (...) pučke kulture u svjetskim razmjerima” (Vrcan 2003: 69). Ujedno je i sam nogometaš statusno prešao put od lokalnog junaka do međunarodne zvijezde i pokazao da “suvremeni nogomet stvara simbolički kapital koji se može koristiti i u drugim područjima života, uključivši i politiku” (isto: 75). Uključivši, može se dodati, i motivaciju za tvorbene inovacije steknu li se u povoljnoj konstelaciji višedesetljetne silnice masovne kulture u konkretnom društvu i univerzalna tendencija mladih urbanih, ali s obzirom na ekspanziju interneta i drugih govornika za jezičnim eksperimentom i igrom.

U takvu ozračju s krajem osamdesetih u velike europske klubove počinje, uz ostale, dolaziti sve više *deminutiviziranih* zvijezda: najprije u njemački *Bayer Jorginho* (Jorge), srebrni na OI 1988. i prvak svijeta 1994, pa *Sérginho* (Sérgio), koji s *Milanom* postaje prvak Europe. Stižu i reprezentativci koji su 2000. postali prvaci svijeta i drugi: dva *Marcelinha* (Marcelo) i dva *Juninha* (Junior), pa *Ricardinho* (Ricardo), *Cicinho* (Cicero), *Sylvinho* (Sylvio), *Robinho* (Robson), te naposljetku amblemski *mali Ronaldo*, *Ronaldinho*, u *Barcelonu*, najbolji svjetski igrač u izboru FIFA-e 2004. i 2005. S njim taj sufiks za Europljane definitivno postaje zaštitni znak vrhunske vještine, ili kako kaže *mfiderm1*, “već u početku vrijediš više ako si brazilac i ak ti je nadimak na -injo” (<http://forum.gameplay.hr>, 16. 1. 2008).

U širu javnost nova se sufiksacija proširila iz Zagreba, preko nadimka *Maminjo* za medijski eksponirana dopredsjednika *Dinama* Zdravka Mamića, ali je geneza fenomena složenija. U Splitu je, kako je rečeno, pseudobrazilska sufiksacija općih imenica dokumentirana već potkraj osamdesetih, a ondje je počela i preoblika osobnih imena. Na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete Zdravkov stariji brat Ante Stojko igrao je u *Hajduku*, publika ga je voljela i “na Poljudu se skandiralo: ‘Maminjo, Maminjo’”. Nadimak je i sam prihvatio u izvornom, afirmativnom značenju, pa se u devedesetima njegova pizzerija u Sesvetama zvala *Maminjo*.⁴

O toj malo poznatoj, iz aktualne perspektive i posve neobičnoj epizodi iz karijere braće Mamića, nešto je ranije opširno pisao i list *Naprid Bili*, glasilo uprave i navijača *Hajduka*, a ulomke razgovora sa Stojanom prenio je

⁴ Tomislav Židak: “Moj brat Zdravko bolestan je od Dinama”, *Jutarnji list*, 10. 5. 2009: 20.

regionalni dnevnik *Slobodna Dalmacija*. Iz komentara uz internetsko izdanje vidi se da stariji navijači i ljubitelji nogometa pamte Mamića po tom nadimku, te o njemu govore s izrazitom simpatijom. Jedan, očito Zagrepčanin koji ga se sjeća i iz vremena kada je započinjao karijeru, zapisuje: “maminjo je legenda kluba NK Dubrava iz Zagreba (istočni ulaz u Zagreb) i svima nam je bio idol i uzor kad smo bili klinci, kad se je volio nogomet, i kad hrvatsko pučanstvo nije bilo ograničeno, tj. retardirano”, dok drugi sudionik, Splitsanin i hajdukovac, sentimentalno dodaje: “e da, maminjo, veliki dribler, koji nije dočeka svoju šansu u hajduka... maminjo, baš zbog driblinga”.⁵ Završna napomena dodatno potvrđuje da su brazilski nogometaši Peléove i kasnijih generacija, odnosno vještina i elegancija njihova driblinga, koji se percipira kao bît nogometne igre i vrhunac individualnog talenta nasuprot pukoj tjelesnoj snazi pojedinca i vojnički ustrojenu kolektivu s preciznim zadacima za svakoga, bili poticaj oblikovanju takva nadimka za Stojana Mamića, i to, ima smisla istaknuti, više od dva desetljeća prije pojave megazvijezde Ronaldinha.

Srednji brat Zdravko, ponašanjem sušta suprotnost skromnom Stojanu, tada je bio manje-više nepoznat iako je u početku devedesetih nakratko bio na visokoj funkciji u klubu. Tek kada je 2000. postao član Izvršnog odbora *Dinamo*, a tri godine potom i izvršni dopredsjednik, ušao je na velika vrata u javni život i medije, dijelom kao spretan i elokventan menadžer, no još više kao bučan, agresivan i nedodirljiv *de facto* privatni vlasnik kluba koji niže skandale i vulgarne ispade, posebno prema novinarima, te je upleten u niz krajnje mutnih poslovno-političkih operacija. U tom je vremenu nadimak prenesen na nj (ili je možda i sam sugerirao da se tako upotrijebi kao neka vrsta obiteljskoga simboličnoga kapitala). Pritom je, iz kuta opće javnosti, konotacija vrlo brzo, kako je Zdravko dolazio u sukob s navijačima i dijelom javnosti, pomaknuta prema ironiji, čak sarkazmu, ali je načelno sačuvana veza sa svijetom nogometa kao kontekstom u kojem se oblik primarno ostvaruje i razumijeva.

Nasuprot tom difamativnu, sekundarno definiranu *Maminju*, specijalizirane javnosti – sportski novinari, klupski i navijački portali i forumi, te općenito mladi – čuvaju izvornu konotaciju tvorbe i šire je na omiljene nogometaše. Najčešće je zahvaćen Luka Modrić: “Da je Brazilac, vridia bi još više. Bit će Modrinjo jedan od naj veznjaka na svitu za koju godinu”.⁶ Jednom se čak preoblikuje ime rođenoga Brazilca Eduarda da Silve kako bi se na podlozi

⁵ “[Prvi put u medijima: Brat Zdravka Mamića prisjeća se svojih dana u Hajdukovu dresu](#)”, 22. 2. 2009. (autori komentara *njinjo* i *damjan_st*).

⁶ HINA: “Ferguson želi Modrića u Unitedu”, *Slobodna Dalmacija*, 24. 8. 2009; *online-komentari* (25. 8. 2008, *bellygunner*).

istih konotacija učinilo još brazilskim: “Brijem da chemo potopit Ruse... a pogotovo Modrinjo i Eduardinjo” (www.jacbri.com/forum; 29. 8. 2006, *j.j.Krs*). Može se preoblikovati i samo ime, kako s Nikom Kranjčarom čini navijač koji drži da će na nevažnoj utakmici, da se ne ozlijede, “Modrinjo i Nikinjo na klupu” (www.sportnet.hr; 10. 9. 2007; *Rhaegal*). Ipak, i za nj je bitno češće brazilsko prezime, kao u navijačkoj ocjeni da se “kranjčarinjo” trudi, “al slabo trči” (www.hnkhajduk.com/forum; 19. 6. 2006; *monkul*). Ivića Olić postaje **Olinho*: “kad Olinjo zarola dvojicu i podvali balun Petriću” (www.forum.hr; 4. 6. 2009, *Kuzma2222*), ili: “hahaha pa ovaj rio se ne može sagnuti a on bi trčao za našim olinjom” (www.index.hr/forum; 8. 9. 2008; *Gregoriani*). Potvrđen je i Vedran Ćorluka kao Ćorlukinjo (www.index.hr/sport; 9. 8. 2008; *DeLuxFender*), te Darijo Srna kao *Srninjo* (www.pravokutnik.net/forum; 21. 11. 2007; *Legionar*).

Mimo aktualnih reprezentativaca, Žminjanina Igora Pamića – igrača nekoliko njemačkih i francuskih klubova, te nakratko i reprezentativnog centarfora – Istrani cijene kao svog najvećeg nogometaša, pa je dobio nadimak Paminjo. Kada je 2007. postao trener *Karlovca*, nadimak je prihvatila i nova sredina, a kada je klub uveo u Prvu ligu, preuzeli su ga i nacionalni mediji, kao u naslovu *Paminjo je lider, momčad ga slijedi* (*Jutarnji list*, 25. 8. 2009: 50). Isti nadimak, s jednakom konotacijom simpatije, nosi i njegov sin Manuel, junior *Rijeke*, sada u inozemstvu, također navijački miljenik: “Ovaj odlazak našeg Paminja je još jedan udarac riječkom ponosu” (www.forza-fiume.com; 13. 12. 2008; *River*). Iz splitskog se pak dnevnika, pod naslovom *Marinjo: Nikad jači*, doznaje da je kondicijski trener *Hajduka* Marin Fradelić u gradu općepoznat kao Marinjo, čak da je, čini se, takav nadimak dao sam sebi kako bi sugerirao svoju upućenost u nogomet, možda na temelju glasovne sličnosti dvaju leksema asocirao i na cijenjenog portugalskog trenera Joséa Mourinha (*Slobodna Dalmacija*, 4. 7. 2009: 42).

Navijač koji se potrudio sastaviti idealnu momčad iskazao je i znalačke tvorbene varijacije istog sociokulturnog i jezičnog porijekla. U sastavu su *Modrinjo*, *Petrinjinjo* (Petrić) i braća *Kovačinjo*, *Roberto* i *Nikao*, s kojim je u optjecaj uveden portugalski augmentativni sufiks *-ão*. Slijede i na nov način brazilizirani Olić, Srna i Ćorluka, tj. *Olinjao* (**Olinhão*), *Srnjao* (**Srnhão*) i *Corlukao* (**Corlukão*), pa *Pletao* (Pletikosa), *Simuninjao* (Šimunić) i *Budanao* (Budan), potom *Rakitinja* (**Rakitinha*, Rakitić) itd. (www.sportnet.hr/forum; 21. 3. 2008, *Joockan*). I augmentativni sufiks *-(z)ão*, također afektivno označen s hipokorističnom konotacijom, čest je u brazilskih nogometaša: najslavniji su dva *velika Luiza*, Luizão Goulart, koji nije igrao u Europi, i mlađi Luizão Pereira, koji je dugo igrao u *Juventusu*, te Luisão, također u *Juventusu*

i *Benfiki*. Model su očito bili i slavni Tostão, Alemão i Falcão, samo što kod njih nisu posrijedi augmentativi: prvo je naziv najsitnije brazilske kovanice, drugo znači *Nijemac*, kako je taj dvostruki svjetski prvak i igrač velikih europskih klubova, nazvan zbog svijetle kose i puti, dok je treće prezime koje kao opća imenica znači *sokol*.

O raširenosti sufiksa i činjenici da ga jezični osjećaj hrvatskih govornika lako prihvaća, ali i svijesti o porijeklu i afirmativnoj konotaciji, svjedoče sudionici foruma koji su bili pozvani navesti kako bi se zvali da su Brazilci. Što iz stvarnog imena ili njegova hipokoristika, što iz internetskog nadimka, većina je izvela oblike tipa *Tominho*, *Dadinho*, *Petrinho*, *Ivinho*, *Pavinho*, *Tinho*, *Jerkinho*, *Bolfekinho* (prezime Bolfek), te *Hajdinho* (*Hajdukovac*), *Vukovinj* (*Vukovarac2*), *Casinjo* (*Casino*), *Killerinho* (*Killer*)... *Hodinho*, *Zubinho* i *Horvinjo* kao osnovu možda imaju prezimena Hodak, Zubak i Horvat, možda što drugo, ali model ostaje jasan, kao što i neka druga rješenja ukazuju na brazilske nogometaše: *Hrvojson* na Edmílsona, Edílsona, Denílsona, *Denincha* na Garrinchu. Neki svjedoče o percepciji tipičnih brazilskih antroponima, ali opet s nogometom kao posredničkim žanrom: *Hrvojaldo* [Rivaldo, Ronaldo, Clodoaldo] *Santos* i *Horveiro* [Ribeiro, Pinheiro] *da Costa* (<http://forum.crop.es.net>, 2. 8. 2006).

Onako kako su Harambašić i Ivčić u svojim žanrovima konstruirali percepcijski španjolski, *Navrnuta uška* na blogu *LudUd* niže ritmiziranu pseudobrazilsku prozu: “a modrinjo a plavinjo, znaninjo, čim igra u dinaminjo nije zaništinjo (...) bloginjo je bez didača kao brazil bez ronaldinjo, didinjo i ostalinjo” (www.blog.hr, 27. 6. 2006). I tu se ciljana asocijativnost ostvaruje sufiksom koji se percipira tipičnim i uzdiže u simbol cijelog jezika i kulture, a zajednički je još jedan postupak: sufiksacija ne zahvaća samo osobna imena, što je bila izvorna motivacija i tvorbeni model, nego i druge vrste riječi: imenice (*znanje*, *blog*), pridjeve (*plavi*, *òstālī*) i priloge (*zaništa*).

Kako su slengovi i gradski vernakulari osobito inovativni u imenovanju negativnih ljudskih osobina, ubrzo su nastali i oblici *glupinjo* i *tupinjo*, gdje je osnova pridjevska, i *budalinjo*. Potvrđuje se i oblik *mamlazinjo*, katkad samostalno, kao opća imenica za neku neugodnu i glupu osobu (*e baš si mamlazinjo*, također srpski primjer *ma ti si bre čoveče totalni mamlazinjo*), katkad upravo za Zdravka Mamića, kao vlastito ime Mamlazinjo, s tim da se kontekstualno razumije da je riječ o njemu (*Mamlazinjo ipak treba prodati Mandžu*), ponajčešće pak u fiksiranoj sintagmi *Maminjo Mamlazinjo*, što opet upućuje na to da nadimak Zdravka Mamića služi kao opći tvorbeno-konotacijski poticaj za sve širi krug tvorbi s izrazito negativnim značenjskim opsegom. Po jednakome modelu kojim se negativne konotacije vezane

uz Mamića intenziviraju stvaranjem dvočlane rimovane strukture, tj. udvajanjem njegova nadimka i novotvorenice stvorene uz pomoć istog sufiksa, nastala je sintagma *Maminjo Smradinjo*, pri čemu se drugi član javlja i samostalno kada je iz konteksta jasno na koga se misli. Težnja pak za dodatnom ekspresivnošću u općem smislu pogrde očituje se u rečenici iz jedne rasprave o političkim strankama i njihovoj odgovornosti za korupciju: “da, samo su vladajući krali puuuno manje, za razliku od tvojih, kužiš, bukvinjo” (www.reci.hr; 11. 8. 2009; *Unfettered*), gdje je sufiks *-injo* dodan na imenicu *bukva* u kolokvijalnom značenju glupe osobe.

Sve to, čini se, najavljuje drugu fazu usvajanja tvorbenog modela u kojoj će se – uz zasad usamljenog mlađeg Maminja – šire komunikacijski ovjeriti i ishodi s difamativnom konotacijom.⁷ Vrijedi dodati i primjer koji svjedoči da se novi sufiks, iako zasad primarno ostaje vezan za izvedenice iz imena i prezimena, te općenito uz osobe, što je u skladu s kontekstom u kojemu je naučen i iz kojega je preuzet, može u daljem razvoju proširiti i na neživo, na tragu već spomenutog oblika *blasterinjo*. U raspravi uz članak o lošem stanju nekih hvarskih hotela i općenito previsokim cijenama koje određuju hrvatski hotelijeri javio se ogorčeni *24sata* i opisao svoje iskustvo: on i žena skupo su platili tjedan dana ljetovanja, doputovali i – “što dobivamo u hotelu... salaminjo, paštetinjo, marledinjo, kajganu i razrijeđene mađarske sokove. komunjarski doručak!” (dnevnik.hr/vijesti; 20. 7. 2007).⁸

Inovacijom je zahvaćen i izraz *lega*, tipičan za Osijek i užu okolicu, u značenju bliske osobe. Na studentskom forumu zagrebačkoga Tekstilno-tehnološkog fakulteta raspravljalo se o slabom zanimanju za studentske izbore, što *Acida* ne čudi, jer “jako puno lega i leginjica radi, nema se vremena” (12. 3. 2009), a na jednom mrežnom dnevniku *Drug* pita “...alo leginjo... kak na phaksu?” (<http://zmajaa.blog.hr>; 3. 7. 2007). Iako se ne da ustanoviti je li nominativ *leginjo* ili *leginja*, težnja za brazilizacijom izraza nije sporna. Treći je primjer jasan zahvaljujući dopunskoj hrvatskoj sufiksaciji za ženski rod: *mu\$a*

⁷ Među tvorbama izrazito afirmativne konotacije mogu se spomenuti pozdravi *jutro maminjosi i bebinjosi!!!!* i *Olaaa maminjosi i bebinjosi!*, kako se jedna zagrebačka sudionica foruma na kojem se razmjenjuju iskustva o novorođenčadi obraća drugim sudionicama i njihovoj djeci (www.superbaby.org; 29. 3. 2008. i 8. 5. 2008, mommy3). Ovdje je pretpostavljena pseudoluzitanska jednina *maminja* izvedena od imenice *mama*, ali oblik *maminjosi* javlja se i kao oznaka za igrače Dinama, u značenju *Maminjovi igrači/ dečki*.

⁸ *Marledinjo* je očito tvorba prema *marmelada*, oblikovana u ljutnji i na brzinu umjesto “pravilnog” *marmeladinjo*.

jednu blogericu pozdravlja: “e leginjice užiwaj mi... pa nawraty” (www.blog.hr; 22. 12. 2007). Taj i *Acidov* oblik držim dijelom opisane inovacije, a ne hrvatskom sufiksacijom s *-inja* za ženski rod, te dopunskim deminutivnim *-ica*. Kao prvo, hrvatska mocijska sufiksacija za *legu* već stabilno postoji u obliku *legica*, a kao drugo, sufiks *-inja* mladi govornici urbanih idioma doživljavaju bilo ekspresivno inferiornim sufiksu *-uša* (*divljakinja* prema *divljakuša*), bilo knjiškim zbog velike frekvencije tvorbi naziva zanimanja tipa *pedagoginja* u formalnim registrima.

Nasuprot tome, oblik *leginjica* nastaje u kontekstu nove luzitanizacije slengova, prema modelu koji je Budor opisao za pseudohispanizme: temeljni leksem + umetak *-inja/-injo*, brazilskog porijekla + hrvatski sufiks za ženski rod, kada je nužan. Dakle, posrijedi je isti kompleksni neologijski postupak koji kombinira posuđenicu i kovanicu, strano i domaće, i to na više razina, kao u primjeru *purgerinjosi* ili govorno odavna potvrđenu osječkom *legos(i)* i *legosica/ legosice*.

5. Terminološke dileme

U sociolingvističkoj perspektivi ne može se govoriti o pleonastičnoj množini iako sustavski ona jest posrijedi. Morfologiju je u ovakvim slučajevima, kada inovacije nastaju na supstandardu među mladom urbanom populacijom, nužno promatrati iz perspektive njene percepcije, iz rakursa primatelja koji dekodira određenu formalnu shemu. Nužno je relativizirati i formulaciju o “pogrešno shvaćenom stranom sufiksu” koji je “neprepoznat kao množinski”, što vrijedi i da se kaže kako je *-injo* neprepoznat kao deminutivni. U svim jezicima, u standardu, a pogotovo u suvremenim urbanim vernakularima i idiomima mladih, mnoštvo je leksičkih jedinica etimologijski tamno, a njihova semantička funkcija arbitrarna, pa se ipak rabe, razumiju i šire. Iako *etimologijski slijepi*, govornici znaju kako da precizno upotrijebe neku riječ i intuitivno osjećaju što katkad znanost o jeziku smeće s uma, naime da se riječi uvijek rabe u specifičnim komunikacijskim situacijama kojih se sastavnice nikad ponovo ne poslože na jednak način (Sornig 1981: 11–12). I Anić (1998: 137) ističe “neobaveznost prema izvornom jeziku” kao “normalnu pojavu”, dakle, izvorni hrvatski govornik u svom znanju španjolskog ili portugalskog ostaje unutar granica intuicije. Preneseno na aktualne inovacije, svejedno mu je što je *desperado* jednina, a *desperados* množina, je li negdje etimologijski posrijedi *-iño* ili *-inho*, i jesu li to gramatički deminutivi ili što drugo. On ne osjeća *obaveznost prema izvornom jeziku* i zato su mu deminutivni

Ronaldinho i portugalski trener Mourinho, što nije deminutiv, ili Luizão i Tostão, činjenice istog reda, ne elementi gramatike, nego konotacije na socio-kulturne kontekste, odnosno simbolične predodžbe određenih jezično-kulturnih zajednica i njihovih stereotipiziranih značajki.

U Francuskoj se od šezdesetih širi veoma plodan sufiks -os, dijelom također potaknut španjolskim, dijelom proizišao iz unutarnjih razvojnih procesa, katkad kombiniran s apokopom kao u prilogu *gratos* < *gratuitement*, *besplatno*, katkad samostalan kao u imenici *ringardos* < *ringard*, žarač, u slengu *demodirana*, *stara osoba*. Za takve jezične prakse u početku je predložen termin *parazitska sufiksacija* (*suffixation parasitaire*), jer da je sufiks redundantan i nimalo ne modificira značenje (Brunet 1980). Dalja istraživanja uzela su u obzir sociolingvističke aspekte i uvela termin *označna sufiksacija* (*suffixation signalétique*): takvi su sufiksi, istina, semantički nekorisni i suvišni, ali imaju identifikacijsku funkciju, jer govornik njima odašilje poruku o svojoj jezičnoj kompetenciji i dobno-grupnoj pripadnosti (Mandelbaum-Reiner 1991). U optjecaj je ušla i *ludička sufiksacija*, termin koji, istina, pokriva važnu, katkad dominantnu, ali ne i jedinu dimenziju.

Takve su derivacije zapravo toliko kompleksne da je jedva moguć termin koji bi obuhvatio sve aspekte. Tu inherentnu višenaspektnost nastoje izbjeći Zwicky i Pullum (1987) kada razlučuju dvije morfologije: *jednostavnu ili prirodnu* (*plain morphology*) i *ekspresivnu* (*expressive morphology*), vezanu s izražajnim, ludičkim, poetskim ili kojim drugim sugestivnim efektom. Bitne su značajke takvih derivacija izvangramatičnost, jak pragmatički učinak, nepotpuna upravljivost, individualna varijabilnost, značenjska otvorenost izlaznog oblika i neovisnost o ulaznoj leksičkoj kategoriji, tj. svi se sufiksi dodaju na sve osnove. Za hrvatski svjedoče to već Harambašićevi, a pogotovo aktualni primjeri kao *bezveznjikos* (Ivančić 2006), *ostalinjo*, *Srnjao* ili *Kroatinja*, *Magarinjo*, kako se nazvao forumaš iz Zadra. Sve u svemu, kako je napisao *Paparaci*, komentirajući jedan lokalni bosanski tv-program (www.bol-chat.de/forum; 27. 11. 2008): *a sad, bujrumos amigos* ☺

6. Zaključak: međujezične konvergenције

Kao dio općega suvremenog prepletanja raznolikih jezičnih praksi, posebno među idiomima mladih, odvija se dinamična razmjena sufiksā i njihovo slobodno kombiniranje s raznorodnim osnovama. U talijanskim se idiomima, primjerice, od kraja osamdesetih povećava čestota tvorbi sa španjolskim sufiksima -aro, -oso i -adòr, a u španjolskima s talijanskim -ata, koji je

istoznačan i iste etimologije kao domaće *-ada*. No, govornici tim svojevrsnim sufikslnim trampama svaki za sebe, u simboličnoj konfrontaciji s vlastitim svijetom odraslih, postižu učinak očuđenja i inovacije. Iz Lombardije se Italijom za drogiranu osobu, *drogaša*, proširio oblik *drugatero*, sa španjolskim sufiksom *-ero*, iako bi talijanski sustav zahtijevao *drogato*. Isti sufiks brzo je stigao i u Hrvatsku: fiktionalni Robi K. ima *torcideros(i)* u alternaciji s uobičajenim *torcidaš(i)*, zatim *komunjeros*, u jednini za žensku osobu i također kao alternaciju općeproširenu pejorativnom *komunjara* za oba roda (Ivančić 2006: I, 301), te *bubnjićero*, bubnjić u uhu koji boli kad se dobije šamar (2006: II, 208).

Svi su navedeni primjeri dio europske konvergencije u formiranju omladinskih varijeteta u sklopu koje oni dijele niz razvojnih značajki, retoričkih, leksičkih, ponajprije sufiksacijskih, čak i kada se izostavi sveprisutni engleski koji se često vidi kao jedini izvor inovacija. Očito je da svi takvi idiomi dijele istovrsnu osnovu, “određenu izvanjezičnim činocima”, pa se njihova “internacionalna dimenzija” odnosi i na “sociopsihološke pretpostavke koje (...) iako u raznolikim sociokulturnim kontekstima, mogu biti uvelike istorodne”. Mladi i na lingvističkoj razini “teže za stvaranjem vlastitog ‘socijalnog prostora’, razgraničavajući ga spram izvanjskog svijeta upotrebom osobitih lingvističkih registara”. Stoga se “pitanje o tome što je ‘nacionalno’ ne može više razmatrati ne uključi li se u mrežu koja je zbiljski internacionalna” (Radtke 1992: 10–11, 34). Izvedeno dokraja, oblici *bubnjićero*, *glupinjo*, *Modrinjo* ili *Pletao*, nisu samo (pseudo)hispanizmi ni (preudo)luzitanizmi, nego i slengovski internacionalizmi, otprilike onako kako se na razini standarda tim terminom označava leksik za koji je u komunikacijskoj upotrebi nebitno jesu li etimologijski posrijedi grecizmi, latinizmi ili njihovi hibridi.

Što je kod Harambašića i Ivčića bilo jednokratno i osmišljen projekt, svjesno naslonjen na konkretne jezične stereotipije i društvene predodžbe, u masovnoj je komunikaciji trajan, dinamičan i intuitivan tvorbeni čin s jakom identitetskom dimenzijom. Mlada generacija ne boji se improvizacije i jezičnih igara, njene jezične kompetencije pokazuju se izrazito sofisticiranima i nimalo kaotičnima. Naprotiv, neologizmi se oblikuju na temelju analogija i precizne identifikacije percepcijski istaknutih značajki jezika iz kojeg se preuzima, te u jeziku primatelju razvijaju u zaokružen sustav.

Kako govori more? – počeci jedne zabavnoglazbene koinē¹

1. Uvod

Glazba kao oblik kulturne komunikacije i sveprisutni kulturni proizvod ima veliku ulogu u evociranju osjećaja prostora, ali i u procesu njegova stvaranja. Prostori su kompleksni entiteti što ih tvore materijalni objekti, ljudi i sustavi društvenih odnosa, koji utjelovljuju raznolike kulture i višestruka značenja, identitete i prakse, te su trajno u procesima propitivanja, dograđivanja i nastajanja. Dio je tih društvenih procesa i praksi i glazba, tj. jezik koji se njome posreduje. Sposobna proizvesti moćne predodžbe mjesta, popularna glazba može u interakciji s odnosima ekonomske i političke moći aktivno stvarati i promicati prestiž pojedinih varijeteta, te proizvoditi koncept inherentne veze nekog idioma i neke regije, mentaliteta, sustava vrijednosti ili načina života.

Teza je rada da su poslije jugoslavenskog raskida sa SSSR-om, otvaranja Zapadu, te posljedičnoga razvoja potrošačkoga društva i obnove turizma koji će zlatno doba doživjeti 1965–1975. (Duda 2005, Vukonić 2005) upravo žanrovi popularne/ zabavne glazbe bitno konstituirali samopercepciju Hrvatske kao fizičkoga i simboličkoga, kulturnoga i jezičkoga prostora, snažno pridonijeli njenu *mentalnom mapiranju*.

2. Festivali zabavne glazbe i odnos prema jeziku

U tom procesu ključna su tri nacionalna festivala, nadahnuti *Festivalom talijanske pjesme* u Sanremu. *Festival zabavne glazbe* u Zagrebu prvi se put održao u siječnju 1954, slijedili su opatijski *Dani jugoslavenske zabavne muzike* u veljači 1958, dok se početkom splitskoga drža modna revija u kolovozu 1960, kada su u pauzi izvedene tri skladbe odabrane na natječaju, no prave, izvedbeno strukturirane *Melodije Jadrana* počinju 1962. Na svima je, barem do sredine osamdesetih, sudjelovala izvođačka, autorska i aranžerska elita

¹ Ovaj je tekst prethodno objavljen pod naslovom “Kako govori more? Jezična konstrukcija Dalmacije u hrvatskoj zabavnoj glazbi” (2012) u: Pon – Karabalić – Cimer (ur.) *Aktualna istraživanja u primijenjenoj lingvistici. Zbornik radova s 25. međunarodnog skupa HDPL-a održanog 12–14. svibnja 2011. u Osijeku*.

koja je obilježila hrvatsku i općejugoslavensku popularnu kulturu.

Dok su regionalni festivali – *Melodije Istre i Kvarnera* (MIK), osnovane 1964. u Rijeci, i *Festival kajkavskih popevki*, prvi put održan u Krapini 1966. – u natječajnim pravilima izrijekom zahtijevali tekstove na idiomima svojih regija, sjevernočakavskim i kajkavskim, tri nacionalna nisu imala nikakve takve odredbe, nego su primarno poticala moderne glazbene žanrove i plesne ritmove i melodije (foxtrot, tango, twist, beguine, rumbu, swing itd). Splitski je izuzetak utoliko što je od autora zahtijevao da skladbe budu tematski vezane za more, što će se pokazati ključnim kao implicitan poticaj za drugačiji jezični pristup.

Na III. opatijskom festivalu 1960. pobijedila je pjesma *Prodavač novina*, no u retrospektivi je nedvojbeno da je stvarna pobjednica *U nedilju, Ane* (*Mali motorin*), istinski *evergreen* koji se do danas obrađuje u raznim žanrovima, a sintagma iz naslova, odnosno pripjeva još živi u medijima kao društveno znanje: vijest da je dječaku ukraden plastični motocikl na baterije nosi naslov *Kad ti maznem mali motorin...* (*Slobodna Dalmacija/ Spektar*, 26. 2. 2011: 10), dok fotografija *mercedesa* uz članak o skupim automobilima nekih javnih ljudi nosi ironijski potpis *Kupili su mali motorin* (*Jutarnji list*, 1. 4. 2010: 6). Tekst pjesme glasi:

Kad si kupin mali motorin,
aj, ča ću letit s njin!
Draga Ane, tad ću brže doć
da tebi kažen laku noć.

A kad nedilja dojde,
on će nosit nas
do one naše tihe
i lipe male drage
di ću, kad poljubin usne te,
o sreći snivat sne.

Kad kupin mali motorin (2×)
Ane, Ane, po tebe s njin ću doć!

Za sociolingvistiku zabavne glazbe, kao i sociolingvistiku Hrvatske u smislu sustava prestižnih odnosa među varijetetima i ulaska regionalnih idioma u javnu sferu, *Mali motorin* je bitan zato što je prva poratna zabavna skladba moderne orkestracije i globalnoga žanra, sambe, na jednom nestandardnom idiomu. Dotad su, naime, sve takve hrvatske skladbe bile na standardu, bilo plasirane samostalno radiofonski i diskografski, bilo na Zagrebu i Opatiji.

Teorijski, nekoliko je razloga da glazba posegne za nestandardnim idiomom. Prvi je težnja da se skladba približi publici u regiji gdje se festival održava ili da se njene jezične značajke – uvijek u nekoj mjeri arbitrarno selekcionirane – posreduju što široj javnosti kao kulturni simbol, odnosno simbolični kapital koji će se posredstvom kulturnih industrija realizirati kao ekonomski profit. Razlog vrijedi za MIK i Krapinu, dijelom i Split, no Opatija je u središtu podsustava čakavskih govora s dosljednim ekavskim odrazom *jata* koji se proteže obalom i zaleđem od Kostrene do ušća Raše, uključivši Cres i veći dio Lošinja (Lisac 2009). Da je to razlog, naslov bi bio *Va nedele/Va nedelu, Ane*, s fonološkim i morfološkim značajkama kakve i imaju skladbe s MIK-a, kao i u devedesetima Šajetine pop-rock skladbe na vernakularu urbane mlade populacije opatijskog područja.

Drugi razlog, *model Olivera Dragojevića*, može biti prilagodba izvođaču čiji je regionalni identitet, iskazan i jezično, već u javnosti prepoznat i legitimiran. No, Marko Novosel štokavac je iz Nove Gradiške, s obiteljskim korijenima u Iloku, koji ni na koji način nije isticao regionalno porijeklo i identitet, nego je, otkad je 1951. debitirao na zagrebačkom *Prvom pljesku*, pjevao isključivo na standardu.

Treći je razlog utjecaj skladatelja koji traži – ili autor stihova očekuje da će tražiti – tekst na određenom idiomu, prije svega materinskom, s obzirom na svoje iskustvo jezika kao ritma i melodije, onako kako su razni autori nudili stihove Z. Runjiću. No, skladatelj *Malog motorina* Ljubo Kuntarić čakovečki je kajkavac i dotad je skladao isključivo na standardnojezične tekstove.

Mnoge je pak napisala ista osoba kao i *Mali motorin*, Zagrepčanka Blanka Chudoba (1896–1989), istaknuta protagonistica međuratnoga gradskoga glazbenog života, autorica dramskih tekstova i igrokaza za djecu, libreta za operete i glazbene komedije, uglavnom na standardu, katkad na kajkavskom. Tekstove za zabavnu glazbu počela je pisati sredinom pedesetih, te joj popularna kultura duguje pjesme kao što su *Ta tvoja ruka mala*, pobjednica prvog Zagreba 1954, *Sretan put*, glazbeni motiv filma *H-8* i prvi hit Gabi Novak iz 1959, *Autobus Calypso*, drugonagrađena u Opatiji 1959, itd. Svi su na standardu, a takav je i njen drugi tekst izveden u Opatiji 1960. – *Noć bez zvijezda*. Jezična novost ili atipičnost *Malog motorina* to je veća što je autorica, kada je već odlučila posegnuti za stilizacijom za koju drži da konotira primorski ambijent, privatno imala osnove odabrati idiom sa sjevernojadranskog područja. Naime, njen djed, pravnik i književnik Marijan Derenčin, rođen je i odrastao u Rijeci, dok joj je suprug Dinko Chudoba, novinar i publicist, bio Senjanin.

3. Jezične značajke pjesme *U nedilju, Ane*

U pogledu jezičnih značajki, Chudoba rabi upitno-odnosnu zamjenicu *ča*, koja sama za se može upućivati i na sjevernu i južnu čakavštinu. Drugo, proveden je ikavski odraz *jata* (*letit, nedilja, lipe*), s neobičnim izuzetkom oblika *sreća*,² što je primarno južnočakavsko. Treće, na fonološkoj je razini dosljedna promjena $m > n$ u dočetnom položaju, također opći adrijatizam (*kupin, njin, poljubin*). Četvrto, suglasnički skup *-jd-* u izvedenicama glagola *ići* ostaje nepromijenjen (*dojde*), dakle ne provode se metateza suglasnika i jotacija, što je značajka i sjevernočakavskoga areala. Peto, ne provodi se depalatalizacija (*poljubin, nedilja*), inače izvorna značajka svih čakavskih idioma. Južnočakavski, odnosno dalmatinski element utoliko je primarno ikavica i ona daje ključni regionalni timbar cjelini. *Melodije Jadrana* afirmirat će baš tekstove oblikovane na bazi realnih ili percipiranih značajki srednjodalmatinske čakavštine koje je najprimjerenije skupno imenovati *dalmatinskom zabavnoglazbenom koinē*. Taj se varijetet, koji posljednjih 50 godina živi u kompleksnoj interakciji sa stvarnim splitskim vernakularom (Jutronić 2010), vrlo brzo bez ikakva formalna poticaja uspostavio kao *de facto* standard u svojem komunikacijskom kontekstu.

S druge strane, u tekstu su dva elementa koja, i kada se to ne zna, odaju da autorica nije izvorna govornica nekoga dalmatinskog varijeteta.

Dativ u konstrukciji *kad si kupin mali motorin*, dakle nenaglašeni oblik dativa povratne zamjenice *sebe*, tipični je kajkavizam (Lončarić 1996: 121) koji je ušao u zagrebački vernakular, a normativistika ga kontinuirano određuje kao grešku i proskribira zalihosnim, jer je ispustiv bez promjene obavijesnog ustrojstva rečenice. Budući da suvremeni repertoar nekajkavskih govornika ne sadrži konstrukcije s povratnim *si* za prvo lice, mogući metrički problem oni bi spontano riješili produženim izgovorom *a* u prilogu *kad*, što Novosel i čini u pripjevu, njegovim punim oblikom (*Kada kupin...*), zalihosnom ali ekspresivnom zamjenicom za prvo lice jednine (*Kad ja kupin...*) ili drugačije.

Skrovito mjesto na koje će dvoje mladih poći *motorinom* – što kontekstualno može biti mali motocikl, na tragu tadašnje fascinacije talijanskim *vespama*, ali i metonimijski naziv za motornu barku – autorica naziva *dràga*. To je pak ono što se u Dalmaciji zove *uvala* ili *vala*, kako znamo, primjerice, iz

² Tekst se donosi prema izvornoj snimci na: Marko Novosel: *Zlatna kolekcija*, Croatia Records, Zagreb 2011. Zanimljivo je da je 1. veljače 2006. na koncertu *Opatijske serenade* u čast Ljubi Kuntariću stih otpjevao "ispravno", kao *o srići snivat sne*; taj nastup v. na: <http://www.youtube.com/watch?v=aSKsO5dD7-k>.

stihova Jakše Fiamenga u izvedbi O. Dragojevića: *Sidrin te u srcu/ valo veloluška*. No, izraz je znan, čak čest i u Dalmaciji, ali u značenju *dolac*, komad zemlje okružen kršem, kamenitim obronkom, katkad u zaleđu, poput Rnjakove drage kod Benkovca i bezbroj drugih u Zagori, katkad uz more, kao Drage kod Zadra ili splitske Marjanske drage, koje razlike na sjeveru nema. Štoviše, ondje je *drāga* najčešće baš mali zaljev, kako svjedoče Marčeljeva draga u samoj Opatiji i tik do nje Mošćenička, pa Lovranska, Bašćanska i Puntarska na Krku, itd, itd.

Tako je u prvom primjeru iz autorice spontano progovorila Zagrepčanka, a u drugom unuka i supruga izvornih govornika sjevernočakavskih varijeteta. No, među razlozima koji su joj pomogli upoznati tu obalu i njene govore zacijelo nisu samo privatni, nego i šira socioekonomska dinamika: Zagrepčani i ostali kontinentalci druge obale mimo kvarnerske – ni kulturološki, ni fizički – nisu ni poznavali, te su Dalmaciju tek imali masovno upoznati. Njene tad još uvelike nedirnute *tihe i lipe male vale* postat će im masovno dostupne tek pošto se 1965. dovrši Jadranska magistrala i 1968. uvedu brzi vlakovi *Kornat* i *Marjan-express* za Zadar odnosno Split, oba s odvojkom za Šibenik, daka-ko, i pošto ujesen 1964. signal TV-Zagreb pokrije i splitsko područje, te se tako dokine prometna i medijsko-komunikacijska izolacija Dalmacije.

4. Demonopolizacija standarda na *Melodijama Jadrana*

Zacijelo po inerciji u odnosu na Zagreb i Opatiju, i na Splitu su prvih godina dijalektalni tekstovi izuzeci, ali izuzeci koji uspijevaju. Na prvim *Melodijama Jadrana* 1962. među 20 su skladbi samo četiri na dijalektu, no čak su tri nagrađene – Čakule o siromajima (Zdenko Runjić)³ i *Maškare* (Arsen Dedić) prvom i drugom nagradom publike, a *Pivam serenadu* (Dedić) trećom nagradom stručnog žirija. Nagodinu su u istom broju skladbi dijalektalne tri: *Balada o tovaru* (Runjić), koja osvaja treću nagradu publike i drugu žirija, te *Dalmatinke male* (Božidar Vranicki) i *Marenda* (Dedić). Iako i 1964. izrazito prevladava standard, otad se može govoriti o prekretničkom poticaju za njegovu dugoročnu demonopolizaciju, odnosno afirmaciju *dalmatinske koinē*, ne toliko zbog skladbi poput *Kada rivot projde Ana* (Stjepan Benzon), *Ajte ća* (Vranicki) i *Utopija se misec* (Tona Adnim), koliko zbog dotad neviđena trijumfa koji je glasovima publike ostvarila *Nima Splita do Splita*. Iako

³ S obzirom na temu rada, uz skladbe se navode samo autori teksta. Arsen Dedić navodi se pravim imenom iako je kao autor do 1965. koristio pseudonim Igor Krimov.

Zagrepčanin, neizvorni govornik, Ivica Krajač u tekstu je dosljedno proveo sve značajke idioma: zamjenicu *ča*, ikavizam (*dilu svita, usrid, mista, lipši, nima*), promjenu *m > n* (*govorin, ne dan*) i glagolski pridjev radni m. r. jednine na *-(j)a* (*bija, zna, sagradija*), te primjerne leksičke mediteranizme (*pàlāc, furešti, fjêra*).

Činjenica da je Split, za razliku od Zagreba i Opatije, zahtijevao tematsku usmjerenost na more proizvela je kao popratni učinak potragu za drugačijom jezičnom stilizacijom. Figurativno, more je tražilo i vlastiti idiom koji neće tvoriti samo sociokulturno i regionalno obilježen leksik mehanički uključen u standard, nego će u cjelini ili barem većinom značajki biti živ razgovorni jezik ili barem njemu vrlo bliz.

Sljedeće, 1965. prvi put nagradu za najbolji tekst dobiva dijalektalna pjesma, Dedićeva *Stara cura*, također fonološko-morfološki dosljedna, ali i sa znatnim proširenjem repertoara mediteranizama, za koji je korak, čini se, ipak bio nužan izvorni govornik: *Poslin podne u pet ura/ i sad stoji iza škura/ i u porat dugo gleda/.../ Još ka dite pantin kuću, žuti prozor kroz koltrine/ na nju malo svitla daje,/ ona sidi, rekamaje...* Dvije godine potom takvih je tekstova više od pola i takve skladbe osvajaju četiri od ukupno šest nagrada, a *Pismo ćali* Tomislava Zuppe još i onu za tekst.

Dakako, nagrada nekoj skladbi kao organskoj cjelini glazbe, stihova i izvedbe ne znači sama po sebi i potporu njenoj jezičnoj stilizaciji, ali podrazumijeva diskografsku promociju i češće izvođenje na RTV-u, što automatski skida eventualnu stigmu s dotičnog varijeteta, širi pozitivnu percepciju njegovih značajki, navikava na nj i one koji nisu izvorni govornici, dodatno jača ideju inherentne veze jezika, tematike, geografskog prostora i njegove kulture, te je poticaj autorima da ga nastave ili počnu rabiti. Posrijedi je zapravo diskurzivna strategija kojom se paralelno i isprepleteno konstituiraju dva identiteta: kontinentalni nacionalni *Centar* oblikuje predodžbu svoga subnacionalnoga *Drugoga* na jugu – ambijentalno, motivski, posljedično i jezično, kao što u toj interakciji i taj *Drugi* konstituira i legitimira sebe na nacionalnoj razini.

5. Gdje je ljetna Arkadija: u Dalmaciji, Dubrovniku ili na Kvarneru?

U času kad razvoj turizma i kulturnih industrija stvara ekonomske, kulturološke i psihološke uvjete za demonopolizaciju standarda, idealnotipski postoje tri kandidata za generički idiom koji će izraziti i simbolizirati ljetnu (pri) morsku arkadiju: dalmatinska čakavska ikavica, dubrovačka novoštokavska

(i)jekavica i sjevernočakavske ekavice.

Lingvistički, svi posjeduju uglavnom istovjetan fond leksičkih mediteranizama: prehrambenu (*marenda, gradele*) i maritimnu terminologiju (*barka, kaić, feral*), nazive za društvene događaje i odnose (*furešti/ furesti, barba, šjor, fjera, fešta/ festa, čakule*, uzvik *Ajme!*, pozdrav *Adio!*), fizički i urbani okoliš (*škoj, riva, kaleta, pjaca/ pjaceta, porat, skaline*), klimatsko-meteorološke pojave (*nevera, maestral, bonaca*) i tipizirane mentalitete i raspoloženja (*fjaka, gušt, redikul*). Istodobno, razlikuju se u odrazu negdašnjeg *jata*, s tim što se to pojavljuje na dvije razine: u modelima tipa *lepo-lipo-lijepo* razlika je trojna i simetrična, a u onima tipa *mreža-mriža* ili *treba-triba* jedino su dalmatinski govori apsolutno razlikovni u odnosu ne samo na dva obalna konkurenta, nego i na standard, ne samo hrvatski, što u jugoslavenskom kontekstu također valja imati na umu.

Izvanjezično, za dubrovački bi govorila mogućnost naslanjanja na opus V. Paljetka i njegovu motiviku (mladić želi djevojku pratiti *do portuna*, voziti je u *gondoleti* ili *barketi*; kad je nema, *pod palmom sjedi sam* itd), a minusi su blizina standardu, duga stabilna društvena percepcija Dubrovnika kao prostora koji ne asocira tajnovite *vale* ni ribare koji *pletu mrižu svoju*, nego višestoljetni rafinirani urbanitet, te činjenica da se on s osnutkom *Ljetnih igara* 1949. već profilirao u drugom smjeru, kao mjesto prezentacije elitne kulture. Ona pak nije udovoljavala potrebi tzv. malog čovjeka za eskapističkom romansom i arkadijskim imaginarijem.

Istarski su idiomi potencijalnim autorima i publici tada nepoznati, jer je poluotok netom sjedinjen s Hrvatskom i njih će na nacionalnu razinu promovirati tek *ča-val* u devedesetima – Alen Vitasović i njegov autor Livio Morosin, Dražen Turina Šajeta i grupa Gustafi (Kalapoš 2002). Riječko-primorski prostor nije pak u tom vakuumu sebe nametnuo *Centru* iako je – paradoksalno – za to imao idealne uvjete, uključivši komunikacijske.

Split u to vrijeme uopće nije imao pjevače zabavne glazbe (tek će 1963. debitirati prvi domaći izvođač, Đorđi Peruzović), dok su, mimo Ive Robića, najveće zvijezde pedesetih bili baš Riječani Bruno Petrali i *Duo sa Kvarnera*, uskoro i *Trio TiViDi*. Godine 1951. u Rijeci se nastanio Zagrepčanin Zvonimir Krkljuš, pjevačka zvijezda još iz četrdesetih i uspješan skladatelj (*Serenada Opatiji*, 1951), a u Volosko iz Zagreba preselio Ljubo Kuntarić. Urednik Radio-Rijeke bio je Sušaćanin Mario Kinel, pokretač snažne zabavnoglazbene produkcije, skladatelj i tekstopisac (*Samo jednom se ljubi*, 1956). Rijeka je u pedesetima bila relativno liberalan grad, izlog režima prema Zapadu, najotvorenija i najbliža zapadnim žanrovima, posebno Sanremu čiji su hitovi, uglavnom u Kinelovim prepjevima, bili osnova uspjeha njene scene.

Ipak, nitko nije pokušao promovirati jezične stilizacije na osnovi regionalnih idioma u smislu u kojem su to za svoje gradove (u)činili Ivo Tijardović i Vlaho Paljetak. Jezični je standard očito imao apsolutan autoritet, te se podrazumijevao i u pjesmama koje su izrijeком promicale lokalne toponime (Opatija, Kostrena, *Serenada na Kvarneru*) i romantične ljetne motive. U standard se, istina, uvodi mediteranski sociokulturni leksik, jer je bez njega ta tematika neostvariva, kako u pjesmi *Moje plavo more* na Jugotonovu EP-u iz 1961. *Kroz Dalmaciju s Ivom Robićem* postupa Kinel: *opet stojim tu na rivi/ a kraj bove galeb sivi /.../ gledam malene barke*. No, taj je fond ograničen na malen broj leksema, uglavnom maritimno-ambijentalnih: navedeni *riva*, *bova* i *barka*, *ferali*, *kala*, *bonaca* i možda još jedan ili dva.

S druge strane, Tijardović je ne samo postavio temelje splitskom, pa i širem regionalnom identitetu obalne Dalmacije, nego ga za niz desetljeća učinio nacionalno prepoznatljivim, čak kanonskim, uključivši jezik. Opereta *Mala Floramye* izvedena je u Splitu 1926, u Zagrebu 1929, poslije rata već 1948, no o njenu utjecaju možda i uvjerljivije svjedoče izvedbe u drugom najvećem kontinentalnom gradu: u Osijeku je prvi put postavljena 1939, drugi već 1945, te u raznim postavima u nevjerojatnom tempu 1953, 1955, 1959, 1963. i 1971, koja tri postava padaju baš u vrijeme zamaha turizma i uspona *Opatije* i pogotovo *Splita*, te 1983. i 2011. Iz nje su šlageri *Daleko me moj Split* i *Šjor Bepo moj* koji su se tiskali, snimali i izvodili zasebno – na radiju, koncertima, proslavama i u kabaretskim predstavama, osamostaljujući se od izvornoga konteksta (Lučić 2004: 128–129).

Tijardović je 1953. napisao i glazbu za uspješni igrani film Branka Bauera *Sinji galeb*, sadržajem vezan za more, ribare i brodove, smješten u neimenovani dalmatinski gradić. Stav da skladba “oznake dalmatinskog kraja” nosi “samo zahvaljujući tekstu” (Paulus 1999: 165) muzikološki je legitiman, no u sociolingvističkom rakursu baš taj “samo” postaje bitan kad se iz usta ribara čuju stihovi poput *Sa staron mi barkon/ i mrižon na žalu*, ili, odmah na špici: *raspne bila idra (...) pod modrin će nebon/ sve o’zvanjat pisma*, k tome izravno vizualno vezani uz more, brodove i mediteranski ambijent.

U sklopu istih socioekonomskih kretanja tekao je još jedan dinamičan proces: procvat tzv. turističke diskografije i intenzivna radijska promocija “dalmatinske narodne varoške pjesme”, kako su se nazivali tradicijski napjevi obrađeni za višeglasno pjevanje uz mandolinsko-gitarski kvartet, nerijetko i s harmonikom, kontrabasom i klarinetom, što im je namicalo istaknutu zabavnu, plesnu dimenziju. *Grupa Dalmatinaca Petra Tralića* i *Ansambl Dalmacija* prodali su desetke tisuća ploča na čijim su omotima bili idilični prizori zalaska sunca i bonace, usamljenih uvala i plaža, tamarisa, agava i palmi,

kamenih kuća i leuta, jedara i mreža. Obrade su bile djelo etabliranih glazbenika (Gotovac, Tijardović, Hatze) i samih voditelja sastavā P. Tralića i M. Nardellija, a kako pedesete odmiču, sve je više i autorskih skladbi. Iako su obrađivači intervenirali u jezik izvornih zapisa, praktički sve odlikuju ikavica, makar ne uvijek dosljedna ni u istoj pjesmi, i zamjenica ča, te mnogi leksički mediteranizmi *đardin*, *bjondina*, *riva*, *barka* itd. (Škarica 2006).

Uz Tijardovićeve operete, te su sveprisutne izvedbe kod kontinentalaca oblikovale čvrstu percepciju da je upravo Dalmacija arhetipska arkadija, a čakavska ikavica autentični jezik ljeta i mora. Na najširu je razinu promoviran temeljni fond sociokulturnih mediteranizama, i to kao prirodne sastavnice idioma, a ne stilskih ukrasa u standardu, i ikoničnih antroponima (Ane, Mare, Šime, Ive). Sve je to funkcioniralo i kao svojevrsna poduka iz jezika za neizvorne govornike, samo što je B. Chudoba s idejom da se taj idiom prenese u brazilsku sambu, karipski beguine, američki swing i druge zapadne plesne žanrove istupila, ne toliko prerano, koliko na pogrešnu mjestu, na neikavskom području, gdje nije mogla računati na interakciju s izvornim govornicima koji će kao publika idiom prihvatiti, a kao autori dalje razvijati kao oblik vlastite regionalne i kulturološke emancipacije. Doduše, 1960. nije ni imala nastupiti gdje drugdje na moru.

6. Zaključak

Bio jezični ili koji drugi, identitet je uvijek relacijski i interakcijski, te njegova konstrukcija “pretpostavlja simboličko zamišljanje samog sebe, što ovisi i o drugima” (Cifrić i Nikodem 2006: 175). Uz neosporne unutrašnje identitetske, pa i ekonomske motive, upotreba *dalmatinskoga* nedvojbeno je bila potaknuta izvana, iz izvanregionalnoga, nacionalnoga Centra koji je stvarao svoj Jug i tražio “autentični” *jezik mora*. Svjedoči o tome podatak da među autorima dijalektalnih tekstova na početnim *Melodijama Jadrana* Zagrepčani (Krajač, Adnim), čak organski kajkavci (Britvić), ne zaostaju bitno za Dalmatincima (Dedić, Benzon, Vranicki, Zuppa, Runjić).

U toj interakciji zabavna se glazba ukazala kao važna strategija diskurzivnoga oblikovanja identiteta i činilac promjene kulturnih vrijednosti. Prostori, naime, nisu “fiksni ‘spremnici’ društvenoga djelovanja”, koji mimo toga nemaju značenja, nego “predmet kompleksnih procesa socijalne konstrukcije”, odnosno socijalno su konstituirani i konstitutivni za dotično društvo (McCabe – Marson 2006: 92).

Pola je stoljeća otkad je na Kvarneru Slavonac otpjevao skladbu Međimurca

i Zagrepčanke kao prvo hrvatsko zabavnoglazbeno djelo na *dalmatinskom*. U međuvremenu je ta *koinē* doživjela nacionalnu ekspanziju i stekla socio-kulturnu legitimaciju, te prestiž proširila na mnoge javne komunikacijske situacije. Splitski festival odavna je prešao zenit, no u njegovoj brazdi niknuo je niz srodnih manifestacija. Među ostalim, u srpnju 2008. na Zlarinu je utemeljen Festival *Bodulska balada*, s važnim imenima glazbene scene – Dalmatincima i Istranima, ali i onima koji nisu s mora niti u opusu imaju nestandardnojezične tekstove. Skladbe će, piše lokalni tjednik, biti posvećene otocima, žanrovski nisu ograničene, ali sve će se odvijati “bez ‘robovanja’ dijalektalnim ograničenjima”, odnosno o otocima će se “moći pjevati i na hrvatskom standardnom jeziku”.⁴

Nakon svega, ne čini se neobičnim što je novinarka osjetila potrebu to izrijekom napomenuti.

⁴ Nevena Banić: “Gego, Belan, Ban na otočkom glazbenom valu”, Šibenski list, 2325, 26. 7. 2008: 40.

Nema hrvaštine do talijanštine, ili uvid u jezičnu samopercepciju¹

1. Uvod

Podosta je hrvatskih jezikoslovaca što iz jezičnopovijesnih, što iz širih sociokulturnih i povijesnih rakursa, ali i iz osobnih iskustava primarne jezične socijalizacije kada se ona u društvenom životu sukobljavala s eksplicitnom normom i ideologijom u njejoj pozadini, kritički govorilo o kodifikaciji tipa standardnog jezika koji, ponajprije leksički, “daje prednost slatkoj vodi pred morem”, kako se izrazio Vojmir Vinja. Pritom je ihtionimija, “baš zato što je isključivo morska, najmanje pretrpjela nivelizatorsko djelovanje ‘kopnene’ standardizacije”, ali to u biti ne mijenja opću trajnu diskriminaciju obalnih, jadranskih govora – čakavskih ali i štokavskih kad je posrijedi dotični, svima zajednički leksik – čije su se jedinice svrstavale u regionalizme, provincijalizme, tuđice i slično, dočim su jednako regionalni turcizmi ili turskim posredstvom primljeni orijentalizmi uslijed “poznatih okolnosti oko formiranja jezičnog standarda ušli u svakodnevni govoreni i pisani jezik” te se drže nadregionalnim, neobilježnim, svenacionalnim... (Vinja 1985: 59). I Vladimir Anić kritički se navraćao na taj model jezične politike, uočavajući objektivne razloge za njegov nastanak, ali nipošto i za rigidno ustrajanje u njemu sve do naših dana. Sredinom sedamdesetih piše da se norma koja se pri kraju 19. st. i u 20. st. tumači u gramatikama konstruira na beletristici, a ne “na jeziku saborskih spisa, publicistici i novinarstvu”. To je razlog, iako ne jedini, što je Dalmacija ostala izvan vidokruga tvoraca norme: u cijelom 19. st. ona nije imala roman, a njena vrhunska publicistika na razvojnoj crti Natko Nodilo – Mihovil Pavlinović – Frano Supilo naprosto nije bila relevantan korpus.²

¹ Ovaj je tekst prethodno objavljen pod naslovom “Nema hrvaštine do talijanštine: hrvatski jezični Mediteran, kopnena standardizacija i popularna glazba” (2020) u: Lozić Knezović – Runjić Stoilova (ur). *Navigare necesse est. Zbornik u čast profesoru emeritusu Jošku Božaniću*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.

² Kontekst kazuje da se “saborski spisi” odnose na Dalmatinski sabor u Zadru (1861–1918), odnosno stil i jezik Nodila, Pavlinovića, Klaića, Ljubića, Biankinija i drugih hrvatskih zastupnika. Prva gramatika koja programski zahvaća i u izvanbeletristički korpus, dakle u jezik masovnih medija i publicistike, tek je *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta* Josipa Silića i Ive Pranjkovića (2005).

Tako je ignorirana “gotovo jedina slavenska inteligencija” koja se obrazovala u talijanskom kulturnom krugu i “imala sluha za romanske jezike”, a nacionalna je norma dobila “određenu germanolikost”, jer taj izostavljeni “dalmatinski idiom” nije bio “samo lokalni i vezan samo za pomorstvo i zanate”, nego je imao i razrađenu pravnu terminologiju te “bogatu i osobitu sintaksu” (Anić 2009: 104). Ili, kako se izrazio drugdje, da se naše gramatike “i naše povjerenje u jezik ne osnivaju tradicionalno na beletristici kao svom korpusu”, izražajni oblici razvijeni u Dalmaciji, uključivši sintaksu, ušli bi zacijelo ranije i “vidljivije” u naš jezik. Ovako se pak iz njega, iz njegove kulturološke dimenzije, uopće ne vidi da na “obalama Jadrana postoji živa korespondencija s talijanskom kulturom” (isto: 116–117).

I sav opus Joška Božanića pronosi istu kritiku ne samo opisane standardnojezične ideologije, nego i opće kulturološke paradigme koje je ta ideologija dio i iz koje izrasta. Umjesto, naime, da u bogatu maritimnom leksiku vidi “razlog našeg nacionalnog ponosa, činjenicu našeg milenijskog pripadanja mediteranskom kulturnom krugu”, ona radikalnim purizmom demediteranizira jedini slavenski jezik čiji je leksik “mediteraniziran prirodnim putem” (Božanić 2003: 41–43). U dokazivanju da je mediteranska jezična sastavnica bitan, organski dio hrvatske kulture ustrajao je i kao član Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika 2005–2012. iako su ondje takve teme ostajale u sjeni onih koje su izazivale – točnije, bile pogodne da u politikantskim i kozerijskim igrama izazovu – političko-ideološke reakcije i diskvalifikacije. Tako je na 15. sjednici Vijeća govorio o statusu maritimnog nazivlja nekoć spram “štokavskog purizma”, danas spram anglizama, a na 17. o “sustavnu zanemarivanju mediteranskog naslijeđa” u pomorskom i ribarskom nazivlju (Zapisnik 2013: 106, 114).

Nemaran, čak izrijeком negativan odnos jezikoslovaca, posebno leksikografa prema teritorijalno, što uvijek znači i kulturno obilježenu leksiku ostavio je traga i u prijevodima književnih djela, s nizom grotesknih primjera koji odaju nepoznavanje tradicionalnih naziva za dijelove broda, mornarsku i ribarsku opremu, primorski i morski reljef, regionalne društvene realije, te terminološku nesigurnost jer se isti pojam prevodi raznim, značenjski i funkcionalno nesinonimnim izrazima. Takvi prijevodi uništavaju ugođaj radnje i ambijenta, ne prenose stilističku razinu izvornika, te zbunjuju one hrvatske govornike kojima je tradicijski maritimni leksik prirodan dio jezičnog repertoara, čak u nekim slučajevima – poput upotrebe leksema čamac za sva manja plovila – “vrijeđaju njihov jezični osjećaj” (Stepanić i Maslek 2006: 128; 2007).

U takvu sociokulturnom okruženju mukotrpno su se gradile i hrvatska pomorska terminologija i leksikografija, u trajnom sukobu dviju škola:

radikalnog purizma koji je proskribirao sve “tuđe”, što su u tom sociokulturnom kontekstu bili uglavnom romanizmi, stvarni ili percipirani, i inkluzivizma koji je nastojao sačuvati hrvatske noštromizme, tj. leksik i sintagmatiku koji su se pogrdno nazivali *talijanštinom*, a zbiljski su “univerzalni maritimizmi” ili “panmediteranizmi” (Božanić 2003: 43). Oni etimologijski, dakako, jesu pristigli najprije iz autohtonog dalmatoromanskog idioma istočne jadranske obale čiji su govornici naraštajima živjeli u kulturnoj simbiozi s novodošlim slavenskim odnosno hrvatskim govornicima, te kasnije iz apeninskih i drugih zapadnoromanskih idioma, kao i iz grčkog, turskog i arapskog, kako je to već, što se pomorske terminologije tiče, naša znanost o jeziku iscrpno prikazala (Vidović 1993; Stolac 1998). Nedvojbeno problematičnost nekih terminoloških rješenja ne može, međutim, opravdati jezik pojedinih, nipošto rijetkih prijevoda, jer je lako uočiti da je posrijedi način razmišljanja ukorijenjen u jednoj kulturi, nešto dakle što daleko nadilazi terminologijska pitanja, te se tiče načina na koji ta zajednica promišlja svoj jezik u njegovoj cjelini, na koji razumije sebe i svoje mjesto u širem povijesno izraslom okruženju koliko i dinamiku svojih unutrašnjih odnosa: kulturoloških, tradicijskih, percepcijskih, jezičnih...

U ovom prilogu, međutim, nećemo slijediti te crte jezičnopovijesnih, porredbenojezičnih i terminologijskih istraživanja, nego na trima primjerima pokušati razumjeti neka iskustva jezika u njegovu mediteranskom aspektu, neovisno o tome nazivamo li ih formalno regionalnima ili dijalektima. Neće nas zanimati ni za koliku i koju društvenu grupu ta iskustva mogu biti reprezentativna (niti, uostalom, ima načina da se to više ustanovi), ali će nas voditi uvjerenje da su za svoje protagoniste ona autentična, da se oni u skladu s takvom percepcijom i doživljajem jezika upravljaju u svom društvenokomunikacijskom ponašanju. Dva od tih iskustava njihovi su protagonisti, zbog svoje novinarske profesije, mogli predložiti znatno široj i raznolikijoj publici od one koju zahvaća uobičajena svakodnevna komunikacija, pa su ona zacijelo za određen segment publike postala i interpretacijski, jezično-ideologijski relevantna.

2. Prvo jezično iskustvo i pokušaj interpretacije

Reporter *Večernjeg lista* Marin Penavić i dvojica prijatelja proputovali su u proljeće 2017. godine neke zemlje srednje i istočne Europe, pa tako u nekom lokalnu u središtu Krakówa upoznali kolegu novinara i publicista “u kasnim tridesetima” Ziemowita Szczereka, odmila Zemieka. Ideološki, bio je to

dobrano zakašnjeli panslavist koji je “oduševljeno” opisivao svoje boravke u Ukrajini, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Češkoj i Slovačkoj, gdje da se snalazio “bez ikakva problema”, jer “kod nas”, slavenskih naroda, nema “jezične barijere”, “svi se razumijemo. Možemo razgovarati normalno, svatko na svom”, o svemu – od hrane i pića do politike. Kako i inače biva u takvim prilikama, Zemiek je, iako pun slavenskog zanosa, sačuvao svijest da mora “govoriti nešto sporije”, a gosti su mu se trudili prilagoditi, pa su razumijevali “svaku treću-četvrtu riječ” i “otprilike slagali smisao izgovorenog”, što je uobičajen komunikacijski postupak u takvim slučajevima.

No, najstarijem putniku, Mirku, sve je to dodijalo, pa je odlučio Zemieka “staviti na ispit, na ultimativni test poznavanja jezika”, i to pjesmom *Ribari* koju je 1998. snimio i proslavio Vinko Coce. Mirko je “hrabro” počeo *Prije jutra ribari se bude...* a Zemiek je ponavljao riječi, kao da ih shvaća, sa smiješkom na licu i potvrdnim klimanjem glave.

- Eto vidite, eto vidite da razumijem – nije se predavao. No pjesma je išla dalje: *Svako jutro parangale dižu, vižitaju i vršu i mrižu...* Poljak se potpuno pogubio. Njegov izbezumljen izraz lica dao je do znanja da samo čuje riječ, ali u njima ne vidi nikakvo značenje. Što se Mirko, ajmo reći pjevanje, bližilo kraju, to je Zemiek bio mirniji, samo je slušao. Digli smo ga, ustvari, na talijanštinu, ali to nije trebao znati.
- Lijepa pjesma – na kraju je zaključio.
- Da, lijepa. Ali o čemu čovjek pjeva? – bacili smo kontru.
- O moru – nešto tiše odgovorio je Zemiek.
- Pojma ti nemaš hrvatski, stari, isto kao što mi pojma nemamo poljski
- zaključili smo i svi skupa nazdravili (Penavić 2017: 26)

Uporni je Zemiek “još nekoliko puta” u toku večeri pokušao otvoriti raspravu o općoj uzajamnoj razumljivosti slavenskih jezika, ali se smirio kad je veselo društvo zaprijetilo da će Mirko opet zapjevati. Dalje se razgovaralo na engleskom, podosta i na hrvatskom jer su naišli studenti krakowske kroatistike. Utoliko je vrijeme da se pokušaju identificirati i razvrstati kategorije u kojima se odvijala ta dogodovština.

Teorijski, uglazbljena ili pjevana riječ ne mora se semantički razumjeti, u njoj se ne mora, kako kaže reporter, “vidjeti nikakvo značenje”, i to samo po sebi, na toj razini upotrebe, posredovanja i primanja jezika nije dokaz ni za što. Ipak, svijest o razlici dva ostvaraja jezika vidi se iz podatka da je Zemiek “ponavljao riječi” pošto bi ih Mirko otpjevao, dakle pjevani je jezik prenosio u govoreni i uspio razumjeti ne samo prvi, nego i stihove koji slijede, jer inače ne bi znao da se govori o moru:

more zna njih, more zna te ljude:
prije jutra, u zoru,
s galebima na moru,
na poštama sunce čekaju.

Koliko se tiče prve kitice, dvojbeno može biti jedino kako je shvatio leksem *pošta*: kao ustanovu – ili ured gdje zaposlenici te ustanove posluju sa strankama – koja za određenu cijenu prenosi poruke i dostavlja raznovrsne pošiljke, pisma, pakete, novac, ili kao povoljan položaj na moru gdje ima dosta neke vrste ribe i gdje se ona lakše i bolje lovi. Prvo je možda vjerojatnije, jer je leksem bliz poljskom *poczta*, te nije formalnologički neuklopiv u narečiju shvati li se kao metafora, kao terminologizacija metaforizacijom.

Mimo posebnoga značenja leksema *pošta*, zacijelo nepoznata i mnogim izvornim hrvatskim govornicima, prva je kitica zapravo na nadregionalnoj književnoj novoštokavštini unutar koje govornici kontinentalnih polazišnih idioma kratku množinu *galebi* mogu, možda, doživjeti kao stilski obilježenu, kao poetizam, ali bit će da ni stranci koji uče hrvatski, što se toga tiče, nemaju problema s razumijevanjem. Za razliku od ostatka, u prvoj kitici nema ni ikavice, jer jedini takav kandidat, jednosložni vremenski prilog *pri(n)*, uobičajen u govorenoj komunikaciji, u pjevanu jeziku, posebno na početku stiha, naglasno-metrički ne funkcionira: stih *prija zore i Danice, moja lipa golubice* ima i tradicijski pučki napjev *Dobra večer, uzorita*, kao i klapa Bošket već u naslovu skladbe *Jeno jutro prija zore*, kao i niz dosljedno ikavskih skladbi sa splitskih Melodija Jadrana i kasnije opće dalmatinske zabavno-glazbene produkcije.

Jezik *Ribara*, koje je na vlastite stihove skladao Boris Oštrić, rođen 1967. u Splitu, gdje je i odrastao i živi, u cjelini je sukladan suvremenom govornom jeziku maritimne Dalmacije, uvelike i drugih jadranskih (sub)regija, te generacijski, obrazovno i profesijski neuvjetovan, jer nekoliko izraza iz ribarstva spadaju i u opći, a ne samo u strukovni leksik. Posrijedi je varijetet u kojem se dijalekt slobodno prožima sa standardnim jezikom i prirodno apsorbira njegove jedinice: povijesni “čisti” dijalektofon, ili onaj koji poetički poseže za ranijim jezičnim stadijima i arhaičnim repertoarima, kazao bi, primjerice, u završnim kiticama *trudan*, ili *pritrujen*, umjesto *umoran* i vjerojatno (*barku*) *turadu* umjesto *guraju*. Nasuprot mnogim zabavnoglazbenim, te pseudoklapskim stihovima koji – često bez ikakva osjećaja za mjeru – posežu za arhaičnim leksikom, te morfološko-fonetskim značajkama uglavnom nestalima iz komunikacije, Oštrićevi su stihovi primjer uspjele pjesničke upotrebe svakodnevnih govornih praksi izraslih u sociokulturnom ambijentu koji se tematizira.

Iz reportaže ne doznajemo je li tko od veselih Hrvata bio s mora, no ideja da se Poljaka “digne na talijanštinu” upućivala bi na pogled izvana, na kontinentalce. Naime, govornici jezičnog tipa kojim je napisana pjesma, kao ni govornici uopće, ne razmišljaju o jedinicama svog leksika s etimologijskom sviješću, ne misle, kada govore, na osnove i porijeklo riječi, nego na njihovo stvarno značenje i prirodnu uraslost u komunikacijski sustav, slikovito kazano – nemaju svijesti o tome da bi, po formalnom etimologijskom kriteriju, *ručnikom* smjeli brisati samo ruke i da je *ženska momčad* prirodni i logički apsurd. Izvedeno iz te univerzalije, oni ne bi svoj idiom nazvali *talijanštinom*, pogotovo ne s tim pogrđnim prizvukom, jer je za njih posrijedi prirodna, kulturno nesporna sastavnica jezične i komunikacijske kompetencije, regionalnog identiteta i načina života. Tu sastavnicu na koju bi eventualno *digli* Zemieka oni imenuju *dijalektom*, čakavštinom, neovisno o stupnju štokaviziranosti, pa *splitskim*, *dalmatinskim*, *domaćim*, *govorom po domaću* itd.

Tako se čitatelj zatječe pred jednim paradoksom i jednim pitanjem.

Paradoks je u tome što Hrvati Poljaku koji tvrdi da razumije sve slavenske jezike, uključivši hrvatski, žele dokazati da griješi tako što posežu za “talijanštinom”, dakle nečim što je – modelski gledano – lingvistički, a u izvedenici i sociokulturno i povijesno nehrvatsko ili izvanhrvatsko. Reporter i izrijeком kaže da su takvim leksikom Zemieka obmanuli, prevarili, slengovski *dignuli na nešto*. Drugim riječima, zbiljsko jezično hrvatstvo dokazuje se tako da se drugome učini maksimalno nerazumljivim, što se postiže prisutnošću izvanjskoga, ovdje *talijanštine*, neki drugi put valjda neke druge -štine, ukratko, smanjivanjem udjela *hrvaštine* u hrvatskom, a s obzirom na ideološki kontekst rasprave, koji je odredio Zemiek, dakle s obzirom na panslavizam i sve-slavensku jezičnu razumljivost, *talijanština* ima i širu ulogu: ona hrvatski deslavenizira, u nekom ga opsegu, teško kvantitativno odredivu ali kvalitativno – implicira se – dovoljnu čini neslavenskim, ne posve slavenskim ili dovoljno neslavenskim da bi se na njemu dala dokazivati Zemiekova teza. Veseli Hrvati nisu posegli za izrazom *dijalekt*, pa rekli da su sugovornika *digli* na nj odnosno na čakavštinu, što bi idiom Oštrićeve pjesme ostavilo unutar hrvatskog jezika i ne bi proizvelo protuslovlje, nego upravo za onim što upućuje na drugo, tuđe, i stoga rađa paradoks: posrijedi nije nešto izvorno ili autohtono hrvatsko, ali ono u čemu je to izvanjsko prisutno i kad u njemu postane prisutno upravo se time čvrsto potvrđuje kao hrvatsko. To je tipična vizura iz rigidne, maretićevske norme, pa kad smo maloprije rekli da izvorni govornik s mora identitet svog idioma ne bi odredio kao *talijanštinu*, ovdje to valja dograditi: ne bi dok govori spontano, kao čovjek s mora, iz usvojenog varijeteta, ali bi kad govori iz naučene norme, kao jezični ideolog i purist.

Taj paradoks nuka pak na pitanje zašto Hrvat misli da poljski sugovornik “nije trebao znati” za čim su oni posegnuli, zašto su mu skrivali porijeklo leksika, ukratko – zašto su ga išli varati? I zašto ih kasnije, čini se, muči nečista jezična savjest iako su ostvarili čistu pobjedu? Načelno, lako se domisliti: zato što im je, po njihovu doživljaju ili percepciji vlastitog jezika, “talijanština” davala najveću sigurnost da će dokazati svoju, odnosno pobiti Zemiekovu tvrdnju. Nije nužno biti psiholog da se vidi kako su time odali da u podlozi, iza njihove samouvjerenosti, leži strah da je Zemiek možda, barem dijelom, u pravu i da je taj strah najbolje suzbiti onim što, zaključuju, Zemiek nije imao prilike susresti, pa neće ni znati što ga je snašlo, ali će vjerovati da je posrijedi hrvatski jer tako tvrde izvorni govornici tog jezika i dotična je pjesma nedvojbeno iz njihove zemlje. Nogometnom prispodobom kazano, da se igralo i sudilo pošteno, postojala je opasnost da Poljak pobijedi, pa se Hrvat morao nekako snaći. Princip je jasan, a sve su ostalo nijanse, naime to hoće li se pomoć potražiti u Vinka Coce ili Olivera Dragojevića, Nene Belana ili Zlatana Stipišića Gibonnija...

Dalje slijedi da za (neke) Hrvate jedinice romanskog porijekla nisu prirodno kulturnopovijesno urasla i funkcionalno opravdana sastavnica njihova jezika, nego leksički spremnik u koji se poseže kad se želi dokazati da nije svakome dano razumjeti hrvatski, točnije – kad se vlastiti jezik i samome sebi, a pogotovo inojezičnu sugovorniku želi učiniti začudnim, zagonetnim, možda na poseban način i poetičnim, asocijativnim, u svakom slučaju nekako nesvakodnevnim. Da nije tako, takve jedinice, tako izdvojena reporterova *talijanština*, ne bi imala svrhe: ili bi leksemi bili izvan jezika, dakle tuđice, ili unutar njega, dakle usvojenice. Ovako, ispalo je da su istodobno i strane i domaće, i unutrašnje i izvanjske, i naše, jer nam jeziku daje posebnu auru, ali i prepoznatljivo strane.

Takav doživljaj, ili podloga za takvo zaključivanje, može biti pojedinačno, osobno iskustvo dotičnoga govornika s takvim jezičnim tipom, bilo izravno, u komunikaciji s izvornim govornicima, bilo posredovano glazbom, filmovima ili tv-serijama, ali neosporno, u cjelini hrvatske kulture i poimanja jezika, proizlazi iz jednoga dugotrajna općedruštvenoga i normativističkog stava.

Prije negoli se time pozabavimo, valja istaknuti da je Zemiek, kojemu su romanizmi, zacijelo i ikavizmi i specifična semantika (*pošta*, *kosti* u značenju *leđa*), stvorili znatan problem, ipak razumio da pjesma govori o moru (i ostaje nejasno zašto je taj odgovor radikalno odbijen kao netočan). Razumio je dakle kontekst u kojem se leksik pojavljuje, kao i to da leksemi ne žive sami za sebe, nego značenje zadobivaju u suodnosu s drugim leksemima, ukratko – razumio je više nego što je bio svjestan da razumije. A na tom

putu prema razumijevanju išao je obratno od smjera koji su zamislili njegovi hrvatski sugovornici: oni su mislili da se do razumijevanja konteksta dolazi poznavanjem semantike pojedinačnih leksičkih sastavnica, a on je iz nekoliko bazičnih semantičkih činjenica razumio okvirni kontekst. Da mu je socijalni i komunikacijski kontekst išao naruku, lako je moguće da bi prešao i kritičnu točku, tj. stihove:

Noć je mirna, vali spavaju,
pod svitlon se ribe skupljaju;
špurtilon i ostima
dobit će po kostima
kad se smire, kad se pridaju.

U dubini mriže, parangali,
na pučini bile se sinjali.
Tiho kraju veslaju,
malu barku guraju,
a ribara ruke izdaju.

Prije jutra umoran
ribar čeka novi dan;
dok svi ljudi spavaju,
galebi se karaju.

Cijela pjesma, a ovdje gornja kitica posebno, otvara pitanje što su za hrvatske putnike bile jedinice *talijanštine*. U konkretnom tekstu to bi bio glagol *vižitavat*, te imenice *špurtil*, *parangal*,³ *sinjal*, vjerojatno i *barka*, nasuprot čamcu, kako uče škola i jezični savjetnici, s otvorenim pitanjem *pošte* u specifičnom značenju, ili pak sve, u smislu sociokulturne konotacije, što je vezano za život na moru i ribarstvo, dakle i *osti* i *vrša*, praslavenske i u daljem razvoju “prave” hrvatske riječi. Drugim riječima, u svojevrsnoj ambijentalno-kulturološko-jezičnoj stereotipiji, u vizuri one “kopnene standardizacije” i kulturne paradigme o kojoj govore Vinja, Anić i Božanić, sve jezično čime se izražava život uz more i na moru može se doživjeti *talijanštinom*. Ovako ili onako, Hrvati su dobro odredili trenutak u pjesmi u kojem počinje *talijanština*, točnije – u kojem se zgušnjavaju jezične jedinice što ih reporter takvima vidi. Ima, dakako, tu i nešto *netalijanštine* što je Poljaku teško moglo biti shvatljivo: *kosti* u značenju *leđa*, s tim što opće razumijevanje obavijesti da se

³ Ovdje je irelevantna formalna etimologija, dakle grčko porijeklo leksema *parangal*, jer se jezik promatra percepcijski, iz rakursa tzv. prosječnog govornika.

nečim nekoga udara nije narušeno, te izraz *kraj* za *obalu*, koji se može razumjeti kao “svršetak”. Usput, ovdje je zgodno spomenuti da hrvatski govornici uz Dravu, Savu i Dunav *obalu* također zovu *kraj*, a imaju i romanski leksem *barka*, “drvena kutija usidrena u rijeci za čuvanje žive ribe” (Kolenić 2016).

Iz reportaže se, nažalost, ne doznaje kako je i gdje Zemiek učio hrvatski, jer nešto očito jest (na)učio. Institucionalno ili izvaninstitucionalno, samostalno, uz rječnik i gramatiku, u načelu se uvijek uči standardni varijetet nekog jezika. Zanimljivo bi bilo istražiti što je, kad se polazi od standardnojezične, eksplicitne norme i relativno formalnih ostvaraja javnog jezika, nerazumljivije poljskom govorniku koji uči hrvatski: glagol *vižitavat* i imenica *sinjal* ili zamjenica *ča* ili ikavizmi *mriža*, *bilit (se)* i *pridat (se)*, pa zatim vidjeti kako u procesu značenjskog dekodiranja svaki leksem funkcionira kad se predoči samostalno, a kako kad je u kontekstu, u suodnosu s drugima leksemima i ukupnim značenjsko-tematskim poljem, koje je Zemiek točno identificirao kad je rekao da pjesma govori o moru. Jednako zanimljivo bilo bi znati što naš reporter i njegovi prijatelji percipiraju kao *talijanštinu* – sintagmu “bile se sinjali” ili samo imenicu “sinjali”, naposljetku i čuti njihovo objašnjenje zašto su Zemieku žestoko odbrusili da je neznalica kad je rekao da Coce pjeva o moru te o čemu se, po njihovu mišljenju, govori u predmetnoj pjesmi. Kad bi se to znalo, znalo bi se mnogo o stvarnim jezičko-komunikacijskim odnosima one večeri u Krakówu, a u sklopu toga ponajviše o tome kako (neki) hrvatski govornici percipiraju vlastiti jezik i kako ga sociokulturno kontekstualiziraju.

Kratke množine kao *galebi* i *vali* valjda ne utječu na razumijevanje, kao zacijelo ni dočetno *-n* na mjestima gdje je u standardu *-m*, jer su dva suglasnika artikulacijski blizu i dvojbeno je kako ih je Mirko otpjevao (i sam Coce, uostalom, na izvornoj studijskoj snimci ima instrumental i *ostima* i *ostiman*, da se i ne spominju koncertne varijacije u suglasničkom paru *-n/-m*).⁴ Glagolska je i imenična morfologija novoštokavska, normativna: instrumental s *galebima*, treće lice množine *dižu*, *spavaju* itd. a ne *dižedu*, *spavadu*, *vesladu*, *izdajedu*, nema ni čakavske depalatalizacije, nego se pjeva *ljude*, *skupljaju* umjesto *jude*, *skupjadu*. Može se samo spekulirati zašto naši domoljubni veseljaci nisu posegnuli za nečim, recimo, slavonskim, pa da Zemieka “dignu na turštinu” ili “osmanštinu”, recimo kad Miroslav Škoro krene onim *Garavušo garava!* pa Zemiek ne dobiva ni onoliko uvodne pripreme koliko je dobio s Oštrić-Cocinim početnim stihovima, ili možda za zagrebačko-kajkavskim, pa da se vidi što je Poljaku teže: *taubek* ili *peharček*, *nijemština* ili *kajkavština*.

⁴ U pisanom jeziku ta bi fonetska razlika zacijelo imala neki utjecaj, pogotovo kad se javi i u unutrašnjim slogovima (*pantin* prema *pamtim*, možda i *osansto*).

Panslavizmu neskloni Hrvati u Krakówu ponašali su se baš kao i Splitska Tanaja na internetskom forumu 2004, kad se zapodjenula rasprava o tome razumiju li se govornici hrvatskog i srpskog te jesu li, izvedeno iz toga, posrijedi dva ili jedan jezik. Tanaja je odlučno ustvrdila da su dva, uzajamno nerazumljiva, te da nema Srbina koji može razumjeti tekst koji je priložila: desetak uvodnih stihova Ljube Stipišića iz pjesme *Dalmatino povišću pritrujena*. U domoljubnom žaru, smetnula je s uma da je, za razliku od Oštrića, gdje je pjesnički jezik izveden iz živog govora i komunikacijske zbilje, Stipišić – poetološki kao Krleža u *Baladama Petrice Kerempuha* – stvorio autorski konstrukt koji, koliko je do konvencionalne razumljivosti, ne razumije ni mnogi Hrvat, jer tom tipu razumljivosti tekst nije ni namijenjen. Naletjela je, međutim, na stanovitog Milu koji je stihove jezično dobro i sociokulturno primjereno prenio na idiom koji su, svatko sa svojim razlozima, i on i Tanaja držali srpskim iako je sociolingvistika tog prijevoda bitno kompleksnija i daleko od hrvatsko-srpske, na razini nacionalnih kultura shvaćene dihotomije, te realizirana u realijama regionalnih kultura koje se preklapaju. Mile se čak upustio u razradu jedne metafore, te predstavio kao osoba vrsno obaviještena o prilikama u Hrvatskoj i sklona finoj ironiji na račun Hrvata: Stipišićeve *rvacke oputine*, ‘stranputice’, preveo je kao *rvacka bespuća istorijske zbiljnosti*, s jasnom aluzijom na naslov knjige Franje Tuđmana *Bespuća povijesne zbiljnosti* iz 1989. godine (Žanić 2007: 10–18). Kad se već u Srbiji našao Srbin, pa makar bio i jedini, koji razumije Stipišićeve stihove, tko može zajamčiti da nema Poljaka koji razumiju sintagmu *parangale dižu, vižitaju i vršu i mrižu*?

Među komentarima na raznim jezicima uz jednu u nizu izvedaba Ribara na YouTubeu stanoviti *rozmarin125* dopisao je prijevod na poljski i poveznicu na portal odakle je prijevod preuzeo.⁵ Tako se dođe se na adresu <http://lyricstranslate.com> na kojoj entuzijasti, poznavatelji raznih jezika, prevode stihove popularnih zabavnih skladbi, primjerice, s engleskog na rumunjski, ukrajinskog na finski, grčkog na mađarski... Među najradišnijim je sudionicima tih altruističnih i nedvojbeno korisnih vježbi stanoviti *augustsson* koji je od 29. rujna 2013, kad se učlanio, do 17. rujna 2017, kad sam opisanim putem dospio do rečenog portala, objavio čak 754 prijevoda u kombinacijama četiri jezika: poljskog, koji navodi kao materinski, te hrvatskog, njemačkog i ruskog, za koje kaže da ih je studirao ili učio (*studied*). Dodatno, taj je Poljak, koji u Poljskoj i živi, mnogo puta pomogao drugim prevodiocima i odgovorio na molbe da se nešto prevede na neki jezik, čime je postao *Super Member*. Za

⁵ [Vinko Coce – Ribari](#) (pristup 17. rujna 2017).

Oštrić-Cocinu pjesmu *Ribari*, poljski *Rybacy*, te neke dijalektne Gibonnijeve i slične stihove kao polazišni idiom navodi *Croatian (Chakavian dialect)*, inače za pjesme na novoštokavštini navodi samo *Croatian*. Prijevod je, koliko se dađe razabrati, solidan, na razini obavijesti ne manjka mu ništa relevantno, no ovaj autor ne može procijeniti koliko su dosegnute sociokulturne ekvivalencije i kakvi su u poljskih primatelja konotacijski učinci pojedinih leksičkih odabira. No, korisno ga je promotriti i s oskudnim znanjima.

Završni stih prve strofe da *ribari na poštama sunce čekaju* preveden je *na wschód słońca czekają* dakle da čekaju izlazak sunca, no iz toga se ne može zaključiti je li na djelu versifikacijska nužda ili *augustsson* ne poznaje značenje leksema *pošta* u ovom kontekstu, pa ga je preskočio. Smisao, međutim, nije iznevjeren. Stihovi *svako jutro parangale dižu/ vižitaju i vršu i mrižu*, koji su u Krakówu očito poslužili kao prekretnica da se *Zemieka* izbaci iz igre, ovdje glase:

Każdego ranka wyciągają liny
przeglądają pułapki i sieci

To je sasvim dobar posao: *parangal* je preveden kao *lina*, mn. *liny*, ‘uzica’ (na koju se vezuje udica), standardno *povraz*, tradicijski *tunja* ili *krena* kad se baca s kraja ili zaustavljena broda odnosno *panula* ili *traina* kad se vuče za brodom, i denotacija nije netočna ima li se na umu šire značenjsko polje ribolova udicom. *Vižitavanje* očito nije bilo problem, što je zgodno imati na umu s obzirom na samouvjerenost hrvatskih putnika koji posežu za “talijanštinom”, *pułapka* je ‘zamka, klopka, stupica’, što odgovara značenju vrše u općem smislu naprave za lov, a *sieć* je točno ‘mreža’. U kasnijim stihovima *augustsson* špurtil prevodi kao *podbierak*, ‘manja mreža nalik torbi, na štapu, kojom se zahvaća u more’, što je primjereno, a *osti* kao *harpuny*, što je opet u općem smislu dobro. Hrvatske dijalektne *kosti*, ‘leđa’, razumije kao da su standardnojezične *kosti*, *kości*, dakle pogrešno iako u kontekstu ne i nesuvislo. U cjelini, nema mu se što bitno zamjeriti iako bi, naravno, za dublju analizu valjalo poznavati nazivlje poljskog morskog ribarstva i njegovu sociolingvistiku, te ponajprije *augustssonovo* vladanje tim sustavom i njegovim suodnosom sa standardnim varijetetom, drugim riječima njegovu upućenost u poljske *povraze*, *parangale*, *tunje*, *panule* i *traine*, iako je jasno da nije neuk u hrvatskim dijalektnim ribarskim izrazima. Bez greške su razriješeni i “talijanština” i dijalektizmi poput zamjenice *ča*, koje dakako nema u poljsko-hrvatskim rječnicima, također ikavizmi, te glagol *karati (se)* (*galebi se karaju*), koji je točno razumljen u regionalnom značenju kao *sprzeciwić się*, ‘prepirati se, svađati se, bučno raspravljati’, te stih preveden kao *mewy*

się sprzeczają, ‘galebovi se svađaju’, što ne biva ni svuda u Hrvatskoj, gdje je proširenije značenje ‘spolno općiti’. Gledano na ovom primjeru, dijalektizmi – semantički i leksički – očito nisu problem ni kad su romanskog porijekla, kad su dakle “talijanština”.

I da se vratimo na temeljno pitanje, naime zašto Hrvati kad žele istaknuti posebnost odnosno identitet svojeg jezika, bilo pred Srbinom, gdje se do daljega može razumjeti određena političnost, bilo pred Poljakom, gdje toga nema, zaključuju troje? Prvo, da treba posegnuti za pjesmom, za uglazbljenim jezičnim ostvarajem, za pjevanim jezikom, pa bio to Oštrićev zbiljski govorni idom ili Stipišićev kulturnopovijesni konstrukt koji i ne teži za komunikacijskom funkcionalnošću. Drugo, da treba posegnuti za nečim što je hrvatskom izvanjsko, bilo iz drugog jezika, bilo iz drugog vremena, bilo iz drugog ambijenta. Treće, da unutar povelike lepeze jezičnopovijesnih utjecaja treba posegnuti baš za *talijanštinom*, što čini i Tanaja kad izabire stih kao “isfrolani patakuni, žurke i kadene” iako, kao izvorna govornica splitskog, taj idiom zacijelo ne bi imenovala kao *Večernjakov* reporter; za nju je posrijedi hrvatski i – točka! Štoviše, lako moguće da bi se ozbiljno uvrijedila da joj je Mile odgovorio kako to nije nikakav hrvatski, nego *obična talijanština*.

Jedini koliko-toliko logičan odgovor na sve to glasio bi da je (nekim) Hrvatima Dalmacija metonimija za Hrvatsku, a *talijanština* metonimija za Dalmaciju, samim tim i za Hrvatsku i hrvatski. Nevolja je jedino u tome što bi se uvrijedili, čak naljutili da im se to tako predstavi.

3. Još dva jezična iskustva i pripadne interpretacije

Teško je reći kako Poljaci općenito percipiraju hrvatski, ali zanimljiva su dva primjera sa srpske strane. Prvi pripada novinaru Radovanu Kovačeviću, rođenom 1938. u središnjoj Srbiji, koji je u Beogradu završio Vojnu akademiju, pa u Splitu studirao pravo i radio kao novinar Čuvara Jadrana, lista Jugoslavenske ratne mornarice (JRM). Godine 1969. postao je splitski dopisnik beogradske *Politike* i to ostao dok s početkom velikosrpske agresije na Hrvatsku nije otišao u Beograd, te još neko vrijeme bio novinar matičnog dnevnika.⁶ Kad

⁶ Sredinom 2009. Nezavisno udruženje novinara Srbije (NUNS) podnijelo je Tužilaštvu za ratne zločine krivične prijave protiv novinara koji su “širenjem nacionalne i vjerske mržnje”, “otvorenim poticanjem diskriminacije i neprijateljstva” i “ratnohuškačkom propagandom” stvorili “psihološke pretpostavke za najbrutalnije ratno nasilje i zločine”, te su suodgovorni za rat. Među prijavljenima je i Kovačević

je umirovljen, okrenuo se publicistici i objavio omašnu knjigu uspomena i prikaza događaja iz svog splitskog razdoblja, posebno političkih i posebno u kontekstu prilika u JRM. Podnaslov – *Dalmacija 1967–1972. u predigri za jugoslovensku tragediju* – jasno veli da on petogodišnje razdoblje od objave *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* do sloma Hrvatskog proljeća drži zametkom ratova u devedesetima. Za njega, “istinski Jugoslaveni”, ni u vojsci ni u Partiji, nisu se tada dobro snašli, bili su što naivni, što tolerantni, pa su u Hrvatskoj preživjeli zagovornici *de facto* ustaških ideja i dvadeset godina kasnije izazvali rat.

Tvrđnje iz *Deklaracije* da se hrvatski izrazi potiskuju u Tanjugu i na Željeznici te da se srpski nastoji uspostaviti kao državni jezik za Kovačevića su “poluargumenti”. Takav izraz i napomena da se “možda oštrica primedbi mogla okrenuti na ovu ili onu stranu” kao da sugeriraju da načelno nije protiv razgovora o tim pitanjima u nekim aspektima, ali za jezičnu praksu u vojsci odlučno tvrdi da besprijekorno potvrđuje nacionalnu ravnopravnost. Posebno je Mornarica dokaz da je *Deklaracija* počivala na “lažnim premisama”, jer u njoj je “prećutno u stalnoj upotrebi i vrlo široko rasprostranjeno bilo dosta hrvatskih, a i lokalnih, dalmatinskih izraza” za dijelove broda, pribor, život na brodu, pa i za “neke” zapovijedi, što da su “oficiri” shvaćali kao prirodno poštovanje pomorske tradicije. Primjerice, zapovjednika se “kolokvijalno” zvalo *barba*, kormilo se okretalo *livo* neovisno o tome što bi časnik bio iz Šumadije ili Podravine i je li brod bio trgovački ili ratni, nisu se spominjali ni *kotva* ni *lenger*, nego se u more bacalo *sidro* (Kovačević 2012: 55). Osobna su iskustva dakako uvijek raznolika, pa tako hispanist i književni prevoditelj, Dalmatinac i dugogodišnji profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, Milivoj Telečan pamti kako je jednom u uvali na zadarskom području lovio ribu kad je naišla vojna peniša i s nje odjeknula zapovijed *Lenger obori!* što ga je kao čovjeka odrasla uz more doslovce šokiralo (navod u Bagić 1995: 280). *Lenger* je, naime, tip sidra za riječne brodove, nepoznat na moru i kao naprava i kao termin.

Kovačević nastavlja da u JRM brodski bokovi nisu “bojeni” nego *pituravani*, i to *pinelom*, “a ne četkom ili kistom”, na remontu bi se najprije skidala *ruzina*, rđa, stoji u zgradama, što se zvalo *rašketavanje*.

zbog napisa o ratu BiH od jeseni 1992. do ljeta 1993. R.S. “NUNS-ova krivična prijava protiv novinara”. *Vreme*, 9. 7. 2009; <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=875112> (pristup 15. 6. 2017).

U plovidbi se pazilo na *bušulu* (kompas), a noću na *lanternu* (svetionik), a kad brod uplovi u luku, prvo se bacao špreng (tanko uže),⁷ da bi se vezivanje izvršilo *cimom* (konopcem) [...] Konačno, posada je vojnički pasulj redovno imenovala kao *fažol*, ređe *pašta fažol* (pasulj sa testeninom). Ali su zato podjednako bili korišćeni izrazi *ostrvo* i *otok* (Kovačević 2012: 55; kurzivi izvorno).

Dakako, Kovačević nije jezikoslovac, ali jest obrazovan čovjek koji bi, da ga je uopće briga, lako shvatio da se Deklaracija 1967. nije bavila dijalektima nego standardnim jezicima. U njegovu prikazu jezičnih praksi u JRM ispremiješano je praktički sve što se u jeziku i s jezikom može ispremiješati, i unutar jednog jezika, i u odnosima dvaju srodnih standarda. Ipak, način na koji je Kovačević postavio razmatranje i primjeri koje je spomenuo itekako su zanimljivi (i, paradoksalno ili ne, njima bi kao pravim hrvatskim bilo oduševljeni i Tanaja i veseli momci u Krakówu).

Ponajprije, praktički svi leksemi su, općenito govoreći, romanizmi, *tali-
janština*, rekao bi reporter, leksik koji hrvatska jezična politika, norma i savjetnici suzbijaju. Dijalektni ili regionalni (hrvatski) romanizam *pinel* Kovačeviću je opreka leksemima četka i *kist*, pa bi proizlazilo da je prvi autentično hrvatski, u smislu u kojem su mladi veseljaci u Krakówu takvom zamislili *tali-
janštinu*, dočim bi druga dva valjda bili srpski izrazi – ili na neki način manje hrvatski izrazi – koje politika jezične ravnopravnosti u vojsci ne nameće niti želi nametati hrvatskim govornicima, ili su pak izrazi zajednički Hrvatima i Srbima, pa se ne osjećaju toliko tipično hrvatskim kao *pinel*; iako za jedan član malobrojniji, u biti isti je odnos uspostavljen i u paru *pituravat/
bojati*. U odnosu na, kako drži, hrvatsko *sidro* opreke su *kotva*, iako je i to hrvatska riječ, osobito kao deminutiv *kotvica*, u posebnom značenju, te *lenger*, također opći pojam na hrvatskim rijekama (Kolenić 2016), tako da se taj leksički trojac značenjski, regionalno, terminološki i po upotrebnim domenama dokraja razrješava unutar hrvatskog jezika, bez ikakve potrebe za uvođenjem eventualno drugačijih značenjskih i dijalektnih odnosa iz srpskoga. Ono što su sociokulturne varijacije unutar hrvatskoga jezika, ono što u samom hrvatskom razlikuje rijeku i more, Kovačević drži hrvatsko/ srpskom razlikom. Lijep primjer da jezici nisu mehaničke strukture nego povijesne i sociokulturne institucije dugoga trajanja. Jedni imaju samo rijeke, drugi rijeke i more,

⁷ Kovačević je valjda tako čuo iako rječnici za taj konop na pramcu, pritezač, imaju samo oblike špring ili špringa, od engleskog *spring*, a u preuzimanju anglizma nema razloga za takvu samoglasničku promjenu.

ali bi da imaju samo rijeke, točnije – da sve načine rijekom.

Nadalje, Kovačevićeva “podjednaka” upotreba *otoka* i *ostrva* ne svjedoči o ravnopravnosti, nego o terminologijskoj nesređenosti, o nemogućnosti da se izgradi, u pomorstvu i drugim područjima, ono što se zvalo “zajedničkom terminologijom za srpskohrvatsko jezično područje”, ukratko – o tome da jedan leksem, ma koliko iza njega stajala moćna institucija poput vojske, ne može istisnuti drugi, iza kojega stoje obrazovni sustav, medijske i druge javne jezične prakse znatnog broja govornika u JRM, mornara ročnika i profesionalnih časnika, naposljetku i komunikacijske prakse društva, hrvatskoga, u kojemu je JRM realno živjela. U tom, sociokulturno konkretnom a ne apstraktnom društvu ona je obavljala bojanje i druge poslove vezane za remont svojih plovila: neovisno o tome kako se izražavao onaj koji bi službeno utanačivao posao, njega su vršili domaći ljudi, sa svojom prirodno baštinjenom i značenjski stabilnom jezičnom i terminološkom praksom. Ona, usput rečeno, u mnoštvu primjera i prema vlastitom standardu stoji u odnosu – koliko funkcionalnoga, toliko i identitetskoga – paralelizma: *otok* je leksem iz standardnoga jezika toga društva, te republike, jer dijalektni je sinonim *otoku* kod onih među tim govornicima koji su socijalizirani uz more – šknoj. Isto vrijedi i za odnos *fažol* – *pasulj*: oni koji izvorno u repertoaru imaju prvu, dijalektnu riječ na standardnojezičnoj razini kao njenu istoznačnicu priznaju i u odgovarajućim komunikacijskim situacijama rabe *grah*; *pasulj* je za njih u njihovu jeziku, u njenoj cjelini, irelevantan, baš kao i *ostrvo* u prethodnom slučaju.

No, kategorijalnom kaosu usprkos, kad se sve zbroji i oduzme, ostaje činjenica da je jedan ideološki pravovjerni Srbin formiran u Srbiji, u politici protagonist rigidnoga jugoslavenstva, identificirao barem dvije važne značajke: ikavicu kao tipično hrvatski izgovor (*livo*) te dalmatinske i uopće jadranske dijalektizme ili regionalizme kao nešto jednoznačno hrvatsko, kao dio hrvatskoga koji nije protivnik njenoj cjelini nego je stvorio s, implicira se, drugim takvim regionalizmima. Posrijedi nisu nespojive ili sukobljene, nego komplementarne jezične razine. Ona, uvjetno kazano, niža razina toliko je dodatno prepoznatljiva i jedinstvena u pripadnoj nacionalnoj kulturi da izvanjcu može simbolizirati cijeli jezik, baš kao što je to činila i *insiderima*: Tanaji na internetskom forumu i hrvatskoj trojci u krakóvskoj gostionici.

Filmski redatelj i scenarist, međunarodno nagrađivani autor dokumentarnih filmova Bogdan Žižić rođen je pak 1934. godine u Solinu, te je odrastao uz more i s morem u tada još bistrom istočnom kutu Kaštelanskog zaljeva, uz ušće Jadra, što je, kao i toliko toga iz svoga zanimljivoga života, lijepo opisao u knjizi uspomena. U Zagreb je otišao na studij prava, a kad je diplomirao, dobio je poziv za služenje vojnog roka u mornarici, u Puli. U kasno proljeće

1957, po povratku s vježbovnoga veslanja do Fažane, bio je pozvan na prijavak, jer je očito netko prijavio što je kazao kad se u jednom predahu govorilo o dijelovima čamca.

Tada sam rekao kako je žalosno da usprkos našoj sjajnoj pomorskoj tradiciji, mi za dijelove čamaca ili brodova upotrebljavamo nekakve “prašinarske”, seljačke nazive. Naveo sam primjer upotrebe riječi *rudo* za ručku, kojom se upravlja kormilom, iako za to postoji lijepa mediteranska riječ *argola*, rekao sam, i dodao kako je za mene rudo prije neka vrsta zaobljene grede za koju se upreže tegleća marva, nego pomorački izraz.

Kapetan Lazo mi je odmah kazao kako zna sve što sam pričao u čamcu, i dodao da nisam govorio samo o rudu, nego i o *prijeklopnoj* građi čamca. A u svim našim udžbenicima, rekao je kapetan, lijepo piše da se kaže *preklopna*, a ne *prijeklopna* građa. To nije ništa drugo nego nacionalizam, rekao mi je Lazo, za koji bih ja, zaprijetio je uvijeno, trebao znati šta slijedi. Usudio sam se tek reći da u enciklopediji Krležina Jugoslavenkog leksikografskog zavoda piše: *prijeklopna* građa. *Ostavi ti na miru tog tvog Krležu*, rekao je kapetan Lazo, *znam ja bolje istoriju naše Partije, nego on i ti zajedno!* (Žižić 2009: 270–271; kurzivi izvorno).

Kapetan Lazo nešto je kompleksniji, gotovo da bi se reklo i kulturološki izazovniji u odnosu spram hrvatskoga iako jednako miješa kategorije. Ono što je za Kovačevića znak ravnopravnosti i upotrebne jednakovrijednosti hrvatskoga, dakle mediteranski maritimizmi, za Lazu biva simptom najtežega ideološkog skretanja – nacionalizma. Istina, ne čini samo *argola*, koju Žižić kulturnopovijesno ispravno određuje kao mediteranizam, a ne *talijanštinu*, opasnoga kontrarevolucionara, nego njena kombinacija s jednim službenim nazivom, ovjerenom terminološkom činjenicom koja ima nevolju što sadrži odraz nekadašnjega *jata*. Iako je, čini se, potonje presudnije razljutilo nadređenu osobu, nema sumnje da je i *argola* pridonijela osudi mornara, dakle i ona je, rekli bismo, u očima budnoga čuvara Jugoslavije zračila kakvim-takvim hrvatstvom, što nije malo. Dodatno, dok je mladi mornar *prijeklop* upotrijebio čisto terminološki, s ponešto političkoga prkosa, *argola* je stavljena u bitno slojevitiju značenjsku mrežu koja, uz politiku, uključuje ne samo terminološki izbor, nego i socijalnu psihologiju, različita kulturološka iskustva i čitanja, vrijednosne percepcije, konotacije i asocijacije, i štošta još s čim i u čemu jezik u zajednici svojih govornika povijesno funkcionira.

4. Zaključno razmatranje

Sve u svemu, primjeri pokazuju kako u modernoj povijesti hrvatskoga jezika, i to, što valja posebno istaknuti, ne samo u povijesti eksplicite normirana varijeteta, nego u povijesti ukupnosti njegovih javnih ostvaraja i uloga, kao i u lepezi percepcija što ga o njemu imaju kako njegovi govornici, tako i izvanjci, ne manjka paradoksa i neobičnih obrata. Oni postaju posebno vidljivi kad se usporede visoka i niska, elitna i popularna kultura.

Aleksandar Flaker zapazio je da hrvatsko preporodno pjesništvo nije “razvijalo primorski pejzaž”, pa ni u Primorcu Ivana Mažuranića nema brodarske metaforike, česte u renesansnom i baroknom pjesništvu, kao ni primorskog krajolika, tek “katkada tradicionalnih poredbi preuzetih iz usmene poezije”. U hrvatsko je pjesništvo “pejzaž naše obale” unio tek Petar Preradović u nedovršenu, byronovski zamišljenu spjevu *Lopudska sirotica*, pisanu 1853, no objavljenu posmrtno, 1873. godine (Flaker 1976: 179). No, i na to se poetsko oblikovanje ambijenta može primijeniti što je kazano za Mažuranića, s tim što je potonji odrastao na moru, a Preradović – izuzevši kratko službovanje u Zadru – nije imao osobno iskustvo mora i primorja. Vidi se to u slikama koje stvara, knjiškima i šablonskima: dalmatinska je “obala kršna”, ondje se “ljubi sa zemljicom more”, sunce “prži kamen sinji”, rastu “smokve i masline tmaste”, “bor i lovor dični”, “bajamovo cvieće”, jedra se “biele morem/ ko labudi mirno plandujući”, pjena valova je srebro itd. (Preradović 1890: 337–338). Posrijedi je očito neproživljena stvarnost, stil koji odaje snažan utjecaj lektire, bilo stajalih sintagmi i epiteta narodne pjesme tipa *sinje more* i *bijeli dvori*, bilo Homerom nadahnutih složenica tipa *lađa hitroplovka*, i nemoguće je u njegovoj podlozi zamisliti živu komunikaciju.

U početku je ovoga rada navedeno kako su rigidna norma i općenito zanemarivanje mediteranske tradicije u jezičnoj politici urodili okljaštrenom nacionalnom integracijom na leksičkoj i frazeološkoj, dijelom – napominje V. Anić – i sintaktičkoj razini. Razlozi koje navode ondje citirani autori mogu se u široj političkoj, sociokulturnoj i antropološkoj vizuri dopuniti još neolikima. Jadranski tip mješovite ribarsko-vinogradarsko-trgovačke ekonomije i tip ruralnoga naselja urbanih značajki nije bilo moguće uklopiti u ideologiju Hrvatske seljačke stranke i njenu temeljnu, oštru kulturnu dihotomiju selo/grad odnosno građanin/ seljak, jer se to na obali preklapalo i prožimalo; rješenje je nađeno u tome što je takav *nejasni* kulturni model jednostavno ignoriran. Etnologija i folkloristika, znanosti koje posredstvom obrazovnoga sustava utječu na svijest zajednice o sebi, bile su uvjerene da je južnoslavensko stanovništvo isključivo kontinentalna karaktera, te su ignorirale maritimne

tradicije (Žanić 2016). No, žrtva nije bila samo pučka, nego i elitna kultura, nacionalni kulturni kanon: povijest kulture i književnosti sve do druge polovice 20. st. nije uzmogla stvarno razumjeti i istražiti temeljni korpus hrvatske književnosti. Kroatistika i uopće slavistika dugo nisu znale kako da pristupe tim djelima, jer renesansa i barok jednostavno “nisu bile slavističke kategorije” i “pioniri kroatistike” nisu uopće očekivali da će naići na nešto poput Lucića, Hektorovića, Zoranića, Nalješkovića i Držića, na petrarkističke kononijere, ekloge i pastore. To im je moralo izgledati kao predmet romanistike, nešto “po svojem biću ‘neslavensko’”, jer oni su se orijentirali primarno u kategorijama “slavensko” i “tuđe”. Tek 1945. Mihovil Kombol, “u Beču izvrsno školovan i slavistički i romanistički”, svojom *Poviješću hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, tj. načinom na koji je obradio rani pučki i kasniji rafinirani petrarkizam i njihove utjecaje na prekojadransku hrvatsku liriku, pokazuje da “nema uspješnog bavljenja kroatistikom bez romanističke spremne” (Katičić 1999: 132–133).

Potom je niz istraživača koji su u obrazovanju i metodologiji združili kroatistiku i romanistiku, ponajprije Frano Čale i Mirko Tomasović, istražio, vrednovao i koliko u nacionalni, toliko i u europski kontekst postavio taj kapitalni literarni korpus nacionalne kulture (Tomasović 1978). Ima li se na umu samo Bukovčev svečani zastor za zagrebački HNK, u kojem ilirci s poštovanjem dolaze pred Gundulića, i zna li se za stožernu ulogu koju je njegov *Osman* imao u kulturnoj ideologiji, estetskoj hijerarhiji i jezičnoj politici Preporoda, doima se nevjerojatnim da su, recimo, prvi lirik ilirizma Stanko Vraz i povjesničar Šime Ljubić držali da je taj spjev “zatrovan talijanštinom” (dok današnji mladi Hrvati, kao i poneki Srbin, drže da je njome urešen te da ga baš to čini pozitivno i neprijeporno posebnim).

Jezične ideologije, posebno u ranim fazama kodifikacije nacionalnog varijeteta, svuda sadržavaju snažan purizam, ideju “čistoće” i “čišćenja tuđinskog korova iz perivoja našeg jezika”, pa drugačije – pod općim geslom europskih romantizama da narod tek po jeziku postaje narodom – nije bilo ni u Hrvatskoj. Prvo ime Zagrebačke filološke škole, rodom čakavac iz Bakra Adolfo Veber pisao je 1874. naizgled uravnoteženo da “barbarizmi mogu dolaziti od svakoga tuđega jezika”, da su “grješnici jednaki” i oni na koje djeluje njemački i oni pod utjecajem talijanskoga, ali potonji su, posebno “dalmatinski pisci”, veći grješnici i nema “pisca srednje ruke” koji toliko “u hrvatskom jeziku njemčari” koliko je jedan Dubrovčanin “talijančario” (Veber Tkalčević 1999: 381–382). I Matoš 1912. u zagrebačkom *Obzoru* kreće načelno, osudom jezika u gradovima kao takvima, jer su primorski “puni i danas talijanizama, bosanski turcizama, banovinski ungarno-germanizama”, ali već dva, tri ulomka

potom jasno stupnjuje: “germanizam i mađarizam” su tek površinska pojava, samo kod inteligencije, dok je primorskoj čakavštini “talijanizam udario [...] u krv i u kosti” (Matoš 1973: XI, 212–213). Ponajborbeniji novoštokavski purist, Vatroslav Rožić, prosvjedovao je 1922. zbog oblikā tipa *istanca* naspram onima tipa *instancija*, jer su prvi iz “jezika onog naroda”, talijanskog, koji je Hrvatima povijesno najveći neprijatelj, “a vidi se po svemu, bit će i u budućnosti!” (Rožić 2001: 244). Sociolingvistički zakonomjerno, na djelu je otpor jeziku kao simbolu nepoželjne politike, ali i visokorazvijene kulture koja se u takvu odnosu snaga ne vidi kao poticaj, nego kao opasnost. Već u tim godinama, a konačno nakon 1945. zagrebačka i druga *nijemština* ne spominje se na nacionalnoidentitetski relevantan način, pa uvelike ni kao standardološko-terminološki problem, no zazor od *talijanštine*, te pripadna ideologizacija opstaju i u poratnim desetljećima.

Na tragu već spomenute ideologije o kontinentalnoj naravi hrvatskoga naroda zanimljiv je slučaj opere *Adel i Mara* splitskog skladatelja Josipa Hatzea. Iako je djelo na premijeri u Zagrebu 1933. doživjelo izuzetan uspjeh, s posebno frenetičnim ovacijama na otvorenoj sceni nakon arije *Splite grade*, skladatelj Josip Hatze ostao je frustriran novinskim kritikama da glazba “nije pisana u nacionalnom duhu”, da je “talijanski obojena, jer da u njoj ima nešto od talijanske mekoće, ljupkosti i žara”, što da je poprimio za studija u Italiji. Kako pamti libretist Branko Radica, ujedno Hatzeov zet, skladatelj se kod kuće često s gorčinom navraćao na tu temu, ne shvaćajući zašto je svuda, osim kad je u pitanju obala, odnosno jadranski kulturni areal, razumljivo da regionalne tradicije usvajaju elemente kultura s kojima su u doticaju. U zadržanim slučajevima proizlazilo je da je svaka melodičnost – talijanska osobina.

Drugim riječima, nazivati naš primorsko-dalmatinski melos talijanskim, znači ne priznavati da primorska Dalmacija ima svoj vlastiti narodni melos. Zašto ovaj naš primorsko-dalmatinski melos [...] ne bi bio hrvatski? I zašto bi kompozitor s dalmatinskog primorja morao da piše muziku u stilu zagorskog, dinarskog (vlaškog) ili kajkavskog melosa, da bi tobože pisao u narodnom duhu?

Isto je tako skroz pogrešno deducirati, da se moja muzika ‘doimlje talijanski’ zato što sam se školovao u Italiji. Ona je rezultat moje južnjačke prirode i temperamenta, a ne škole. Konzervatorij u Pesaru dao mi je solidno stručno znanje, ali mi nije transformirao prirodu, karakter i nacionalni osjećaj (Radica 1989: 109).

Muzikolog, skladatelj i povjesničar glazbe, Šibenčanin Lovro Županović, još je u drugoj polovici sedamdesetih – dakle, o petnaestoj obljetnici

splitskoga festivala zabavne glazbe Melodije Jadrana i deset godina po osnutku Festivala dalmatinskih klapa u Omišu – dokazivao da se značajke melosa maritimne Dalmacije mogu naći i u melosu kajkavskih i dijelom štokavskih krajeva. Utoliko je posrijedi, uz neizbježne ali na pravu mjeru svedene utjecaje izvana, dubinska “jedinstvenost osnovice” na cijelom nacionalnom teritoriju, a ne “dosad često i zlorado isticana ‘nepremostivost’ partikularističnosti folklornih regija”. Primjer takve odbojnosti prema dalmatinskom melosu, kad se uporno ističe “njegova tobože osnovna ovisnost o talijanskoj melodici”, jest predratni ali još djelatan stav utjecajnog mu kolege etnomuzikologa Božidara Širole da “dalmatinska ‘gradska pismica’ [...] nije čisti proizvod hrvatskog duha” (Županović 1977: 77). S time su prestajale sve rasprave o regionalnoj hrvatskoj mediteranskoj (jadranskoj) kulturi i njenu mjestu u nacionalnom identitetu, no srodna su se kulturološka sumnjičenja i diskvalifikacije nastavljali i u drugoj Jugoslaviji. Vrijedi navesti i glazbenoga pedagoga i skladatelja, umjetničkog direktora splitskih Melodija Jadrana u zlatnim godinama 1972–1988, koji također u vezi s istim tipom pjesme spominje “umjetno stvorene dileme” i “određene [...] kvalifikacije odnosno diskvalifikacije iste”, “maćehinski odnos” struke prema njoj, “uvriježeni stav” koji trajno potiče “određenu rezervu” prema dalmatinskoj pjesmi, posebno gradskoj, kao o “nekom drugorazrednom pučkom glazbenom izričaju”, nevrijednu ozbiljne pažnje, “zbrkanu konglomeratu svega, svačega i svačijeg” koji je nespojiv s “onom ‘pravom’ izvornom pjesmom” (Mirošević 1978: 45–48).

I eto opet paradoksa. Melodika koju kao predmet žestoke, ideološko-kulturološki razlozima motivirane kritike navode Hatze i Županović isti je onaj tip melodike na kojoj počivaju dva i pol zlatna, općim sociokulturnim utjecajem nemjerljiva desetljeća Melodijā Jadrana i na koju se oslanjaju i *Ribari* Borisa Oštrića u tipično belkantističkoj izvedbi jednoga *napuljskog* tenora iz Trogira (i nizu kasnijih klapskih obrada). Ta je glazba – neovisno o stereotipijama, jezičnim klišejima, repetitivnim srokovnim shemama i često forsiranoj arhaizaciji leksika – taj leksik, tradicijski, povijesno izrasli pojmovnik jadranskoga kulturnog areala, njegove *lanterne*, *ferale*, *rivu*, *marendu*, *kantun*, *kaletu*, raširila cijelom zemljom i učinila ga istinski nacionalnim, u početku na razini pasivnoga, s vremenom sve češće i aktivnoga leksičkog (i frazeološkog) sloja kontinentalnih govornika. Potvrdio je to iz svoje vizure Radovan Kovačević, ali i – usprkos netočnu, pa i difamativnu terminu – novinski reporter u Krakówu kad je kategorijom *talijanštine* legitimirao identitet hrvatskoga jezika kao cjeline, a ne, kako bi se naprečac moglo pomisliti, prepoznatljivost tek jednoga njegova regionalnoga varijeteta. Na kraju krajeva, nešto bi dobrohotnosti trebalo pokazati i prema trivijalnim, knjiškim

metaforama, stereotipnim ambijentima i predvidivim rimama što su nerijetko stizali s festivalske pozornice, zaključno s grotesknom, u besmislu neponovljivom sintagmom “jidra mog vapura” Alena Babića za Klapu Cambi 2013. godine. Jer, pokazuje uvod *Lopudske sirotice*, ni sam veliki Preradović nije na estetskoj razini svaki dan uspijevao biti Preradović, ali kulturna zasluga ostaje kulturna zasluga i ta je činjenica neponištiva.

Svedeno na metaforu, ali ključnu, zabavna je glazba s Melodija Jadrana, uz ispomoć u prvim godinama Opatijskoga festivala te Melodija Istre i Kvarnera, desetljećima bila jedini medij u javnom prostoru u kojemu se manje morsko plovilo nije nazivalo čamcem, tim kanonskim leksemom tolikih normativnih priručnika i jezičnih savjetnika. Tek je dijalektologinja Silvana Vranić potkraj 1993, u rubrici jezičnih savjeta Obrazovnoga programa Hrvatskog radija, istakla kao “zanimljivo” što na moru, u krajevima pomorske i ribarske tradicije, “mala djeca uopće ne znaju” što znači čamac, a *barka*, “općejadranski izraz”, i *lađica*, su im “sasvim razumljivi”, dočim je u unutrašnjosti čamac “sasvim uobičajen”. Zato “nije potrebno *isključivo* rabiti turcizam čamac kao općenit naziv za manja plovila” (u Dulčić 1997: 19). Napisano je to obazrivo, s naznakom “ne *isključivo*”, jer na djelu je opet bio snažan val purizma, ali prosudba je točna i precizna. Jedan hrvatski normativni priručnik najzad je, eto, naveo da su morski i slatkovodni ambijenti različite kategorije, jer izraz “općenit naziv za manja plovila” zapravo znači da čamac nije dobar za oba sociokulturna i povijesna svijeta, za oba kulturna areala, ali jest dobar i nezamjenjiv za jedan od njih, baš kao što je *barka* za onaj drugi koji su opjevali Oštrić i Coce.

I nije to uopće samorazumljivo. Što se terminologije tiče, ne tako davno tvrdilo se – iz pera Korčulanina opijena ideologijom jugoslavenskog integrizma, u još jednom iz neprebrojiva niza paradoksa hrvatske jezične povijesti – da na more treba dosljedno prenijeti izraze iz riječnog brodarstva i ribarstva, jer “naše reke teku većinom kroz predele, gde se naš jezik prilično ili sasvim pravilno govori”, pa ako i sadrži pokoji turcizam, on je primjereniji od talijanizma ili germanizma. “Finu uhu, priviknutu harmoniji našeg jezika, manje je zlo” čuti *dereglija*, ‘riječna teglenica’, negoli *batel*, *trabakul* itd. (Sardelić 1920: 111). Takva ideologija leksički je poharala medijski, dijelom i jezik publicistike i popularne znanosti, te esejistike i književnosti, uključivši pisce odrasle na moru poput Nazora koji elemente mediteranskoga graditeljstva poput *balature* i *skalina* – točno po Sardelićevu modelu za brodarstvo – imenuje terminima iz kontinentalnog, osmanskoga graditeljstva *doksat* i *basamak* (Žanić 2016: 205–210), jer su se orijentalizmi zbog “poznatih okolnosti oko formiranja jezičnog standarda”, kako se uopćeno ali jasno izrazio V. Vinja,

držali nadregionalno neutralnima. No, usporedo s tim procesima kulturne nivelacije jedno se sve važnije, utjecajnije i recepcijski šire područje danomice zahuktavalo slijedeći vlastitu unutrašnju logiku. Neće mnogo proći od Sardićeva i sličnih članaka, a popularna kultura, dotad podcjenjivani žanrovi, stići će s mora i oduševiti zagrebačku, osječku i drugu publiku u hrvatskoj unutrašnjosti.

Najprije će to biti dvije operete Splićanina Ive Tijardovića, *Mala Floramye* i *Spliški akvarel*, izvedene u Zagrebu već godinu odnosno dvije poslije splitskih premijera; prva će se 1939. davati i u samostalnoj postavi u Osijeku. Bio je to nov jezik za tu publiku, ali još uvijek jezik s pozornice, jezik glumaca, makoliko vrsni i uvjerljivi bili. Živ jezik i živ govornik koji se ne viđa samo na pozornici, nego, jednaka izgleda, pod crnim šeširom široka oboda, ogrnut crnom pelerinom i s gitarom u ruci, i kao svakodnevni prolaznik na ulici, gost u kavani i promatrač na klupi, pojavio se u Zagrebu koju godinu ranije. Bio je to Dubrovčanin Vlaho Paljetak, šansonijer na čijim ramenima u mnogom smislu stoji najbolje što je dala hrvatska autorska pjesma. Na zagrebačkim pozornicama, na čestim i dugim gostovanjima u Osijeku, s gramofonskih ploča ili preko radio-prijemnika, izvodio je prepjeve europskih hitova, kao i Domjanićeve kajkavske stihove *Fala* i *Popevke sam slagal*, uglazbljene i izvedene s takvom osjećajnošću da ih mnogi drže narodnima, naposljetku i stihove smještene u ambijente i jezik s kojima je odrastao – o ljubavi “na žalu kraj mora” i zaljubljeniku koji “pod palmom sjedi sam”, jer Marijana nije došla.

Očekivano ili ne, kao u inat svim rigidnim kulturnim ideolozima, bio je tenor, kao Coce, stil je brusio ugledajući se u najbolja imena talijanskoga belkanta i melodike, a savršeno prirodnim – pred kontinentalnom publikom koja ga je obožavala – držao je pjevati i ovakvim jezikom:

Nikad već s tobom preko Straduna,
niti te pratit do tvog portuna [...]
Nikad već s tobom u gondoleti,
niti na Lokrum u maloj barketi [...]
Adio, Mare, adio, moja Mare!

Vuze vekivečne: medijski jezik i (ne)upravljivost semantike¹

I.

Društvene i političke promjene neizbježno se odražavaju (i) na jezik, a među jezičnim razinama, leksička je podložna mnogo većem broju mijena negoli druge. Medijski je jezik, s jedne strane, pod snažnim i izravnim utjecajem društvenih gibanja i stavova, dok je na drugoj on sam izvor utjecaja koji nadilaze medijsku komunikaciju. Ovdje se prikazuje jedan, na nekoliko razina čitljiv i reprezentativan leksički primjer toga procesa: leksem *uznik* poprimio je, naime, u medijskom diskursu u početnim fazama svoje revitalizacije funkcije koje nisu povezane s komunikacijskim potrebama, nego služe ponajprije izgradnji identiteta jedne socijalne grupe. A izgradnja je takva identiteta nemoguća bez masovnih medija kao posrednikā između društvenih grupa i javnosti u najširem smislu, medija kao sustvarateljā novih značenja, ali i kao onih koji iz raznih razloga proizvode smetnje (šumove) u procesu leksičke revitalizacije.

Ako neke riječi dugo, barem pola stoljeća, nema u medijima i uopće u javnoj komunikaciji, a onda se, recimo, 24. ožujka 2008. na internetskoj tražilici Google samo u dva osnovna oblika potvrdi u sasvim relevantnu broju – kao *uznik* 2 240, a kao *uznici* 2 380 puta, i to u svim žanrovima, od novinskih vijesti preko službenih stranačkih stranica do raznih političkih foruma, nema sumnje da je posrijedi nešto čime se vrijedi pozabaviti, to prije što je u ukupnom broju pojava lako uočiti izrazitu učestalost sintagmi *ha(a)ški uznik/uznici*, *hrvatski uznik/uznici* i *politički uznik/uznici*. Uvid u te, kao i primjere pronađene u tiskanim medijima, potiče na razmišljanje o tome kako se konotacije revitaliziranoga leksema ne mogu jednoznačno povezati, odnosno usustaviti da bi se koliko-toliko precizno definiralo, bilo njegovo semantičko polje, bilo semantička lakuna uslijed koje se leksem komunikacijski revitalizirao. U slojevitom procesu dugu petnaestak godina, koji će se ovdje pokušati rekonstruirati, stvorene su raznolike, (ne)očekivane stilističke, semantičke,

¹ Ovaj je tekst prethodno objavljen pod naslovom “Vuze vekivečne (masovni mediji, revitalizacija leksika i kontrolabilnost semantike) u *Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture* (2007: 91–117).

konotativne i kolokacijske razlike, i u opsegu značenja i u različitosti upotrebe, potvrđujući uvijek nanovo kako je “leksik otvoren sustav neizbrojivih jedinica, s mogućnošću beskonačnih kombinacija”, kako se “semantički konflikti razrješavaju kontekstom”, i kako su leksičke pojave neizostavno ovisne o kontekstu, “samo je razlika u stupnju ovisnosti” (Tafra 1995: 23–25).

Medijski tekstovi, za razliku od onih pisanih znanstvenim funkcionalnim stilom, ne moraju imati stabilnu terminološku usustavljenost, ali se ona najčešće ipak stvara i donekle usustavljuje uzajamnim utjecajem, korištenjem istih izvora, prelaskom novinara – koji sa sobom nose svoje jezične i komunikacijske navike – iz jednih u druge redakcije, njihovim kolegijalnim druženjem i razmjenom informacija, suradnjom istih autora u nekim medijima itd. Dodatno, s obzirom na to da četiri države sljednice SFR Jugoslavije rabe standardne jezike oblikovane unutar (novo)štokavskog sustava, uvelike uzajamno razumljive među obrazovanijom publikom, spomenute formalne i neformalne socijalne i profesionalne mreže nadilaze, odnosno imaju potencijal nadići javni komunikacijski prostor svake pojedinačne, u ovom slučaju Hrvatske kao one u kojoj se, u jedinstvenom sociopolitičkom kontekstu i na podlozi jedinstvene kulturnopovijesne tradicije, dokazivo začela revitalizacija leksema *uznik*.

II.

On je od 13. st. potvrđen u pisaca na sjeverozapadu i zapadu Hrvatske, dakle u kajkavskim i čakavskim krajevima, gdje je ušao i u statute i druge javnopravne spise. Leksikografi s kraja 16, te iz 17. i 18. st. leksem *uza*, pl. *uze*, tumače kao vezica, konopac, a u figurativnu značenju kao tamnica, katkad i okovi, ili, kako je pod tom natuknicom u Prinosima za hrvatski pravno-povjestni rječnik objasnio Vladimir Mažuranić, “u obće stanje neslobode, robstva, sužanjstva”. U istih se leksikografa *uznik* tumači kao zatvorenik, utamničenik, zarobljenik; Belostenec pak u *Gazophylaciumu* dodatno u natuknici *murus*, *zid*, izvedeni latinski glagol *immurare* tumači kao zazidati, u vekivečnu vuzu postaviti; kajkavski leksikografi sintagmu *vuze vekivečne* imaju i za doživotni zatvor. Leksem se javlja i u sjevernohrvatskim urbarima 17. i 18. st, obično u sinonimnim vezama “arešt ili vuza” (*Kmet se vu takovom areštu ali vuzi nigdar duže od dveh ali najviše treh dnevoz zadržati ima*), dakle kao termin za ono što se suvremenim pravnim rječnikom naziva pritvorom.

Kada se, u sklopu opće modernizacije austro-ugarskog upravno-pravnog i pravosudnog sustava, sredinom 19. st. počinje sustavno stvarati hrvatska

pravna terminologija, leksem postaje njen neizostavan dio, za što je osnovu postavio Šulek Njemačko-hrvatskim rječnikom 1860, kada *Kerker* tumači kao tamnica, uza, uznica; sintagmu *im Kerker schmachten* kao uzu uziti, tamnovati, *Kerkersträfling* kao uznik itd. Prije njega, Kazneni zakon o zločin- stvih, prestupcih i prekèršajih za cesarevinu austrijsku (Beč, 1853) ustanovu u koju se smješta osuđenik naziva “kaznište”, takvu osobu “kaznik”, a kada taj prima posjetioca, razgovoru mora pribivati “nastojnik od uzah (Gefange- nenwärter)”, odnosno “uznički nadziratelj”, kako se ta služba naziva u za- konu iz 1874, ukratko – pravosudni policajac. S vremenom se termin stabi- lizirao kao oznaka za pritvor, odnosno sudski pritvor, gdje optuženik boravi dok kao osuđenik ne ode u zatvor. Izvan prava, uznik se dominantno rabi u biblijskim, te liturgijskim tekstovima i propovijedima, od Psalama Davidovih Luke Bračanina s kraja 16. st. (Bog izvodi uznike u jakosti) nadalje. U Rječ- niku hrvatskoga jezika V. Anića iz 1994. uze, “okovi”, stilistički su kvalifi- cirani kao leksem iz jezika umjetničke književnosti, te arhaizam i retorizam; leksemu uznik, “zatvorenik, onaj koji je u uzama”, dodana je i kvalifikacija ekspresivnosti.

Da je Anić u pravu kada leksem drži takvim, dakle nepripadnim znanstve- nom, administrativnom, razgovornom i novinarsko-publicističkom funkcio- nalnom stilu, pokazuju i dva istraživanja. Jedno je provedeno na korpusu od milijun riječi, uključivši potkorpus masovnih tiskanih medija, za razdoblje 1932–1975, te za imenicu uznik ima samo dvije potvrde, obje u poeziji, do- čim se *uze/ uza* i *uzništvo* ne pojavljuju nijednom (Moguš i sur. 1999). Drugo je obuhvatilo manji korpus, nešto više od 130 000 riječi, ali u ovu svrhu rele- vantniji, jer je građa novija, iz 1980, k tome isključivo iz masovnih medija, iz dva tada najnakladnija i najutjecajnija nacionalna dnevnika – *Vjesnika* i *Ve- černjeg lista*. Semantičko polje osoba lišena slobode pokriveno je neutralnim izrazom administrativnoga funkcionalnog stila *zatvorenik*, te nešto ekspresiv- nijim – i bitno rjeđim – *zatočenik*, dok *sužanj*, *uznik*, *utamničnik*, čak ni *robi- jaš*, kao članovi istog semantičkog polja, uopće nisu zastupljeni (Šojat 1983).

III.

U trenutku sloma komunizma i raspisa prvih slobodnih izbora, u početku 1990, u Zagrebu je osnovano Hrvatsko društvo političkih zatvorenika (HDPZ), koje u veljači izdaje prvi broj mjesečnika *Zatvorenik* (list 1994. mijenja ime u Po- litički zatvorenik, kako izlazi i danas). On nas pak zanima kao medij kojim jedna društvena grupa ne samo izražava svoje političke stavove i aspiracije, te

sudjeluje u javnim raspravama o raznim, prije svega političkim i povijesnim temama, nego i gradi vlastiti grupni identitet – ili samoopis – na raznim razinama, pa tako i na jezičnoj.

Drugačije i načelno kazano, svaka grupa u društvu nastoji upravljati leksikonom kojoj joj stoji na raspolaganju da označi temeljni iskustveni koncept ili zajednički nazivnik svojih pripadnika, ono što je preduvjet da bi se grupa uopće uspostavila kao grupa u bilo kakvu stupnju formaliziranosti i da bi se među njenim pripadnicima mogao razviti osjećaj zajedništva i supripadnosti. Budući da se pripadnici grupe načelno moraju kao takvi moći prepoznati u konceptu koji nadilazi njihove osobne razlike i o(p)staje neupitan, stabilan i razlikovan spram ostatka društva, a taj je koncept ovdje *boravak u zatvoru iz razloga koji nisu kriminal i zločin*, oni moraju prije svega sebi dati ime. Kako je pak imenovanje uvijek ritualan čin prepoznavanja i kategorizacije svijeta, čin simboličnoga ovladavanja svijetom, važno je promotriti koji se leksički izbori pritom vrše, s kojim pretpostavkama, na temelju kakvih kriterija i s kojim očekivanjima.

Svakoj grupi koja se bori za aktivnu društvenu prepoznatljivost i prisutnosti nudi se pritom prilika ne samo da terminologiju stvara neologiziranjem ili posuđivanjem, nego i da zatečene lekseme, makar posrijedi bili arhaizmi, poetizmi, pa i zaboravljenice, novim nijansiranjem prilagodi svojim ciljevima. Politički zatvorenici iz razdoblja 1945–1990. nisu ni prije sloma komunizma bili grupa bez javnoga društvenoga identiteta, samo što su ga definirali izvan-grupni akteri – monopolistička vlast i njeni nadzirani masovni mediji, i to kao apriorno krajnje negativan: posrijedi su bili (politički) kriminalci jednaki ubojicama i pljačkašima. Takav je nametnuti identitet dokinut samom pluralizacijom društva i javne komunikacije: čim su stekli mogućnost da se sami slobodno odrede i predstave, učinili su to terminom politički zatvorenik, koji je kao precizan i usklađen s demokratskim vrijednosnim sustavom prepoznala i prihvatila i javnost.

U početku je pripadnicima grupe to očito bilo dovoljno, pa se u prvoj polovici devedesetih u mjesečniku HDPZ-a ne nalazi drugi termin osim stilski neutralna (politički) zatvorenik, dočim se u drugoj fazi, od 1997, kada se mijenja vodstvo, pa i ideologija udruge, začinja diskurzivna strategija koja pokazuje da se društvena grupa “bivši politički zatvorenici”, odnosno oni koji upravljaju njenom samopercepcijom i njenim glasilom kao medijem u kojemu se ta samopercepcija (i) jezično iskazuje, više ne zadovoljavaju dokinućem negativnoga i uspostavom vrijednosno neutralna identiteta, nego da usporedo s time žele izgraditi dopunski, vrijednosno afirmativno označen leksički identitet, da uz termin koji ima neutralnu, komunikacijsku funkciju žele

promovirati i termin s ekspresivnom, simboličnom funkcijom. Otad se, naime, u mjesečniku alternativno s izrazom (*bivši/ hrvatski*) *politički zatvorenik* sve češće pojavljuje izraz (*bivši/ hrvatski*) *politički uznik*, i to u svim vrstama tekstova.

Urednički uvodnici, posebno u prvim brojevima nekoga glasila, uvijek su programski, i to ne samo u koncepcijsko-sadržajnom, nego i u identitetskom i izražajno-terminološkom pogledu. Tako se u *Zatvoreniku* za osobe rabe izrazi (*bivši hrvatski*) *politički zatvorenici*, *osuđenici* i *robijaši*, za ustanove u kojima su bili neutralno *kaznionice* i ekspresivno *kazamati*, te za one koji su ondje službovali – *zatvorski* (*stražari/ službenici/ liječnik*). Formalno, takva terminologija slijedi onu koja se rabila za 45 godina komunizma, u tisku koji je često objavljivao napise o progonu komunista u prvoj Jugoslaviji: mimo neutralnih, tehničkih termina *zatvor* i *kaznionica*, i tada se gotovo u pravilu rabio ekspresivniji niz *robija*, *robijaši* i *robijašnica*, te ponajekspresivniji *kazamati*. Četvrti relativno frekventan termin koji rabe suradnici HDPZ-ova lista – *tamnica*, s izvedenicama *tamničar*, *utamničenik* i *tamnovanje* – također je zajednički s dotadašnjim diskursom o tim temama, pa i on znači neku vrstu izražajnoga i terminološkoga kontinuiteta bez obzira na sve političko-ideološke razlike.

Leksem *sužanj* javlja se u glasilu HDPZ-a samo u pjesničkim prilogima, izrazito poetiziranim memoarskim zapisima i esejima nabijenima emocijama koji nastoje oponašati biblijski stil i općenito tekstu dati arhaiziranu, katkad patetičnu intonaciju, kao kada pjesma govori o *povorkama sužnjeva* i *očima ostriženih sužnjeva* (ZT, 8, XII/ 1990). Dobra je ilustracija takve upotrebe arhaizama i poetizama zapis samoga glavnog urednika Noć u uzama, o prvoj noći u zatvoru, pun izrazito ekspresivnih formulacija: “Dugo ću pamtiti tu uzničku noć, dugo ću pamtiti uzdahe i jecaje”, “Lepoglavska uznička noć caruje, a mi smo budni”, “Bog ostaje na strani slabih – to bi značilo da nismo sami ovdje u uzama” itd (ZT, 5, VII/1990). Može se uočiti kako se navedeni leksemi uze i uznik postupno uključuju i u druge priloge, ali odreda one koji ne pripadaju barthesovskoj nultoj razini pisma, k tome s različitim odnosom između samoga teksta i njegove uredničke opreme. U nepotpisanu nekrologu govori se o svećeniku, “uzniku Stare Gradiške”, koji je sve svoje pakete “dijelio s drugima uznicima”, dočim naslov sadrži manje-više neekspresivno *zatočenik* (ZT, 17–18 / 1991). Pola godine kasnije, u članku o čovjeku kojega su zatvarale vlasti obje Jugoslavije i NDH, odnos je oprečan, upravo onakav kakav će se uskoro početi uspostavljati kao sustav: u tekstu se rabi isključivo (*politički*) *zatvorenik*, u naslovu je *zatvor*, no tiskan je pod novouvedenom rubričnom egidom HRVATSKI UZNICI (ZT, 22–23, III–IV/1992). Ona će otad redovito

stajati nad napisima (auto)biografskoga žanra i tako samim svojim položajem u vizualnoj kompoziciji stranice stjecati posebnu uočljivost, pa i simboliku.

No, leksički niz *uze* – *uznik* – *uzništvo* ostaje još koju godinu znatno manje frekventan od para *sužanj* – *sužanjstvo* u kontekstima koji traže ekspresivan izraz ili grade poetske konotacije, ali mu se frekvencija naglo povećava kako odmiče 1996. godina, što je teško ne povezati s promjenama na čelu Društva i u uredništvu njegova glasila, promjenama koje su donijele nacionalnu radikalizaciju i sve izraženiju težnju za rehabilitacijom NDH; dotad su nakon niza unutrašnjih sukoba iz Društva bili istupili svi proljećari, tj. oni koji su bili zatvoreni nakon sjednice u Karađorđevu, te još dosta u javnosti uvaženih ili barem nekontroverznih osoba u smislu da kao sredstvo ostvarenja političkih ciljeva zbog kojih su suđeni nisu ni na koji način propagirale ili koristile oružje.

U diskursu se nove predsjednice K. Pereković, nekadašnje pripadnice Ustaške mladeži, počinje sustavno javljati dotad ne tako često rabljen leksem: u jednom nekrologu navodi kako je netom umrli član, pošto je izdržao kaznu, “strpljivo nizao uzničke uspomene” (PZ, 54, IX/1996), a u broju potom, u govoru na otkrivanju spomen-obilježja u Staroj Gradiški, kaže da su ondje mnogi “robijaši (...) glodali tvrdi uznički kruh” (PZ, 55, X/1996). Frekvencija uznika dodatno se povećava pošto je glavni urednik postao odvjetnik T. Jonjić. Već njegov nastupni uvodnik podsjeća da Hrvati, “nažalost, imaju višestoljetnu nesretnu tradiciju političkog uzništva”, pa najavljuje “veću pozornost hrvatskim političkim uznicima između dva rata” i obećava da će list ostati “mjestom na kojem će hrvatski politički uznici bilježiti svoje misli” (PZ, 58, I/1997); u sljedećem je broju uočljivo otisnut i formalan poziv “svim hrvatskim političkim zatvoreniciima da zabilježe svoje uzničke uspomene” (PZ, 59, II/1997).

Paralelna upotreba *zatvorenikā* koji treba da pišu *uzničke* – a ne, kako bi se u idealtipskom modelu očekivalo, *zatvoreničke* – uspomene, naizgled zbunjujuća, zacijelo se konotacijski i simbolično naslanja na naslov memoarske knjige Stjepana Radića *Uzničke uspomene*, o zatvorskim iskustvima iz Austro-Ugarske, tiskane 1903, pa pretiskane 1929. i 1971. (ali, začudo, ne i nakon 1990. usprkos neospornu interesu javnosti za njegovu osobu i općenito takvu vrstu političke memoaristike, i usprkos tiskanju mnoštva, nerijetko polupismenih, pa i sirovom mržnjom i osvetoljubivošću ispunjenih sjećanja na jugoslavenske logore i zatvore). No, posezanje za leksemom *uznik* ne može se objasniti samo time, samo težnjom da se budući zapisi uklope u simbolično zračenje uzornog predloška i politički priznatu tradiciju, jer se javljaju i leksičke veze (kolokacije) i formulacije koje pokazuju i njegovo drugačije profiliranje.

Osmišljen leksikološko-terminologizacijski projekt uredništva vidi se posebno u intervjuima, npr. kada glavni urednik intervjuira pisca koji je u podnaslovu predstavljen kao “višegodišnji politički uznik”, a u pitanjima etički suprotstavljen onim “političkim uznicima” koji su “na temelju svog uzništva izgradili (...) karijeru”, koju terminologiju prihvaća i intervjuirani kada veli da “nerado govori o uzničkim danima” (PZ, 61, IV/1997), ili kada kasnije urednik-savjetnik razgovara s teologom, te u uvodu i pitanjima redovito rabi sintagme “hrvatski politički uznici” i “naši čitatelji, uglavnom bivši politički uznici”, ali ga u tome sugovornik ipak ne slijedi, nego govori o “(političkim) zatvorenicima” ili “robijašima”, dakle ustraje u neekspresivnim leksemima (PZ, 132, III/2003). Također, sve su češće – i pravilnije – terminološke razlike između teksta, nerijetko dokumenta, prepisana ili faksimilirana, i uredničke opreme. Tekst o rudarskom štrajku u Raši 1950. štrajkaše naziva “robijašima” i “zatočenicima”, dok podnaslov ističe da su vlasti “slale hrvatske političke uznike i u rudnike” (PZ, 67, X/1997). Apel kojim su se sredinom osamdesetih politički zatvorenici iz Zenice obratili Amnesty Internationalu, i u kojem sebe nazivaju “zatvorenicima”, “osuđennicima” i “robijašima”, u opremi se predstavlja kao “dokument skupine bivših hrvatskih političkih uznika” (PZ, 68, XI/1997). Na skupštinama i drugim skupovima udruge govornici alterniraju dva leksema, kancelarizam i retorizam, u neosporno sustavnu rasporedu: na V. saboru HDPZ-a predsjednica govor počinje emotivnim: “Dragi politički uznici”, pa se ekspresivno, retoričko uznik i neutralno, obavijesno zatvorenik manje-više pravilno smjenjuju, kao i u službenim zaključcima, koji počinju svečanim i ceremonijalnim: “Mi, hrvatski politički uznici, okupljeni...” pa slijedi kombinirana terminologija (PZ, 92, XI/1999).

U sažetku, godina 1997. vrijeme je nagla uspona termina *uznik*, s nizom pokazatelja kako vodstvo HDPZ-a i uredništvo njegova glasila eksplicite – opremom, obavijestima, govorima i drugim službenim istupima – promiču taj leksem kao neku vrstu oblika visokoga stila, kao preporučljiviji, primjereniji i znakovitiji u stilski obilježenim komunikacijskim aktima i kontekstima. Stoga se on kao prirodna posljedica takvih nastojanja sve češće javlja i u dopisima čitalaca, koji se upravo njime predstavljaju kada, primjerice, predlažu uredništvu da objavi “što više životopisa (...) hrvatskih političkih uznika” (PZ, 132, III/2002). Prodire i u vijesti iz podružnica HDPZ-a i njihova priopćenja, izjave, prosvjede i otvorena pisma raznih povoda, što je nesumnjiv znak da ga članstvo prihvaća kao verbalno sredstvo grupne identifikacije.

Modelski promatrano, pitanje izbora visokosimbolična, snažno asocijativna i gotovo ritualno ovjerena termina za vlastitu društvenu, interesnu i sada već potpuno svjetonazorno homogenu grupu svodilo se na par *sužanj* – *uznik*,

pri čemu bi se pobjednik uspostavio, s jedne strane, nasuprot *zatvoreniku* kao neutralnu leksemu administrativnoga funkcionalnog stila, i to kao njegova visoka paralela, a s druge bi u funkciji evokacije visokog stila zamijenio očito nedovoljno konotativne, ekspresivno potrošene lekseme *robijaš*, *zatočenik*, pa i *utamničnik*. U ovom kontekstu ti bi se leksemi mogli nazvati ekspresivnim izrabljenicama, na predlošku opće definicije izrabljenica kao riječi koje su se s jedne strane značenjski ispraznile, desemantizirale, a s druge polisemantizirale, tj. obuhvatile preširoko semantičko polje, te se “ne zna koje se zapravo značenje ostvaruje ili se zbog značenjske opterećenosti počinju upotrebljavati u krivom značenju”, pa i “promijene registar” (Tafra 2005: 206). No, iako nedvojbeno također visokoekspresivan retorizam i poetizam, *sužanj*, čini se, nije imao izgleda, te se u prijelaznom razdoblju s nešto većom frekvencijom nalazi samo kod nekih autora, ponajčešće u napisima predsjednika splitske podružnice HDPZ-a, ali i tada isključivo u kombinaciji s *uznikom*: u jednom članku odnos je triput *uznik*, dvaput *sužnji* (PZ, 39, II/1995), u drugom je četiri prema dva za *uznika* (PZ, 72, III/1998). Pobjednik je zapravo bio naprijed poznat, a uskoro će se vidjeti i zašto.

Dotad vrijedi napomenuti da je posrijedi trenutak kada interesno-iskustvena grupa “politički zatvorenici” nastoji postati ne samo relevantna društvena grupa koju karakterizira veći ili manji stupanj stalnosti i unutrašnje kohezije, nego i relevantan komunikacijski kolektiv. U tu svrhu posegnula je za leksemom kojim se aktivira simbolička funkcija jezika, tj. ona funkcija koja iskazuje zajedništvo svih koji ga rabe. Odabrani leksem, koji time zapravo postaje termin, predstavlja simboličnu vezu među članovima nekoga komunikacijskoga kolektiva koju oni prepoznaju, s jedne strane, kao znak pripadnosti određenoj statusnoj, interesnoj i/ili društvenoj grupi, a s druge kao znak dubinske – egzistencijalne, političke i vrijednosne – povezanosti s grupama ili pojedincima iz prošlosti čijim se nasljednicima vide i žele predstaviti, kako samima sebi, tako i vanjskom svijetu. A to su svi Hrvati koji su bili suđeni ili drugačije kažnjeni, kako se redovito, formulaično izražavaju autori i čitaoci u PZ, samo zato što su bili Hrvati, što su voljeli Hrvatsku, borili se za njenu slobodu i branili je.

Kada se pak leksemi *uze/ uznik* upotrijebe nakon višedesetljetnog zaborava, pošto od 1918. nisu dio pravne terminologije u značenju *pritvor/ pritvorenik*, oni kao bitan element izgradnje grupnog identiteta ne funkcioniraju po tome što zaista izvorno znače, nego po tome na koga asociraju i koji društveno-politički kontekst – koju uzornu ljudsku sudbinu – evociraju. Ne funkcioniraju ni po tome što eventualno pripadaju pravnoj terminologiji, nego baš zato što joj odavna ne pripadaju niti javnost – što je još važnije – pamti da su

joj pripadali. Zato mogu programski dobiti posve nov kontekst i konotacije, odnosno postati ne označitelji jednog stvarnog stanja, kao kod Radića, nego ideološki (samo)identifikatori, ideologizmi, leksemi kojima se “pridijevaju određene ideološke konotacije”, te već samo njihovo pojavljivanje upućuje na određeni ideološki stav (Badurina 1998: 421).

Treća razina pomicanja značenja tiče se upravo toga aspekta.

IV.

Na prvom stupnju revitalizacije leksem (*politički*) *uznik* odabran je kao verbalni iskaz grupnog identiteta spram drugačijih društvenih grupa u suvremenosti, te je, počevši značiti “krajnje tešku patnju u zatvoru”, pretrpio redefiniciju, točnije intenzifikaciju značenja u odnosu na ono što je značio u pravnoj terminologiji do 1918, a koje je značenje sačuvao Stjepan Radić u svojim zapisima. Osim njega, koji je zapravo u glasilu i javnim istupima zastupljen posve rubno, u povijesne prethodnike ili modelske sudbine udruga je uvrstila Petra Zrinskoga i Frana Krstu Frankopana, te zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca, čije se fotografije, uključivši naslovnice lista, ili zapisi o kojemu se nalaze u gotovo svakom broju u drugoj polovici devedesetih. Grupi još preostaje odrediti nasljednike, odnosno definirati posljednje što je ostalo neizvršeno u procesu kompletiranja identiteta kao povijesno otvorene i utooliko vitalne kategorije. Tek s tom dimenzijom grupa će se moći projicirati i u budućnost, osigurati svoju reprodukciju – stvarnu i simboličnu.

Naum se doima nemogućim, jer demokracije jednostavno ne zatvaraju građane zbog izražavanja političkih stavova, a opet, rješenje je stajalo nadohvat ruci: odgovarajuća podgrupa je postojala i trebalo ju je samo prepoznati, te zadobiti njen pristanak za simbolično, potom i formalno uključenje u grupu. Ta podgrupa su osobe protiv kojih Međunarodni kazneni sud za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije (MKSJ/ ICTY) u Haagu vodi istrage i postupke zbog ratnih i drugih zločina u postjugoslavenskim ratovima.

Već potkraj 1997, na skupštini zagrebačke podružnice HDPZ-a njen predsjednik napominje kako ona uključuje i one koji “žive, odnosno još uvijek robuju u inozemstvu” i čiji se broj, “na žalost, još uvijek povećava”, pa dodaje: “Mi smo ponosni što smo, od Petra Svačića, preko Zrinskih i Frankopana, do Eugena Kvaternika i haških zatočenika, sebe ugradili u hrvatsku državnu neovisnost, trpeći zbog svoje ljubavi prema Hrvatskoj i zbog borbe za njezine interese” (PZ, 68, XI/1997). Iako su u tom uvodu sami članovi nove podgrupe određeni neutralno, kao (*haški*) *zatočenici*, govornik u prilično dugu

govoru rabi samo novi evokativni izraz, od početnog pozdrava *Dragim prijateljima, bivšim političkim uznicima*, do najraznovrsnijih ostalih formulacija koje uključuju taj poetizam. No, ubrzo će doći i do eksplicitna terminološkoga ujednačavanja pripadnika dviju grupa. Tako predsjednica HDPZ-a piše, "sa sastanka bivših hrvatskih uznica komunističkog sustava", pritvoreniku MKSJ-a T. Blaškiću da ga Društvo "smatra svojim članom" (PZ, 70, I/1998), pa vodstvo HDPZ-a posjećuje Hrvate u Haagu, a oni im pismom zahvaljuju što "okrijepiste duše nas Hrvatskih uznika u Haagu", te prihvaćaju poziv da se učlane u udrugu (PZ, 84, III/1999). Da ta grupa prihvaća leksem (hrvatski) uznik kao identitetski znak i oblik samoidentifikacije pokazuje i njihov brzojav sućuti u povodu smrti predsjednika Tuđmana, s početnom formulacijom kako "mi, hrvatski uznici iz Haaga, primismo najtužniju vijest..." (v. Hrvati AMAC forum, <http://p078.ezboard.com>; nap. ur.: poveznica više nije dostupna). Termin je, čini se, posebno prigrljio D. Kordić, koji je i na zajedničkim porukama prvi potpisnik, pa zahvalu na jednoj donaciji datira s "Haške uze, 19 veljače 2006 god." (<http://www.hrt.hr/vijesti>; 12. 12. 1999), a usvaja ga i njegov otac kada prosvjeduje što je vlast navodno jednom osuđeniku dala novčanu pomoć koju "ostali uznici Hrvati (...) nisu imali" (HL, 30. 9. 2004).

No, s uključenjem podgrupe Hrvati pritvorenici u Haagu u grupu (hrvatski) politički zatvorenici, tj. proširenjem njena identiteta i netom konstruirane tradicije na nove pripadnike, neizbježno se otvara jedan drugi proces. Dotad je komunikacija bila praktički privatna, interna, jer se odvijala unutar relativno malobrojne grupe posredstvom njena niskonakladnoga glasila, te na specijaliziranim internetskim forumima u kojima, može se realno pretpostaviti, sudjeluju osobe istih ili vrlo bliskih (političkih) stavova. Otad, međutim, neizbježno izlazi u javni medijski prostor s obzirom na to da teme više nisu specifična statusna i slična pitanja koja se tiču samo grupe politički zatvorenici, nego općedruštveno relevantna tema ratnih zločina koja svojim etičkim, pravnim i političkim implikacijama zanima najširu publiku, te joj trajnu pažnju posvećuju doslovce svi mediji, uključivši radio i televiziju. A "ako komunikacijski kolektivi imaju aktivnu ulogu u sferi javnosti, i njihovi 'interni' idiomi mogu participirati u oblikovanju diskursa javnoga komuniciranja" (Škiljan 2000: 42).

Odnosi stoga postaju bitno slojevitiji, a projicirani smjer revitalizacije jednog arhaizma posve nekontrolabilna, jer je prostor javne komunikacije, "sa statusima i ulogama koji se u njemu pojavljuju i interesima, stavovima i mnijenjima koji se u njemu formiraju, višedimenzionalan", jer se u njemu "sastaju kolektivi i pojedinci sa svojim individualnim i zajedničkim identitetima, a uz to se u njemu isprepleću simbolička i komunikacijska dimenzija".

Privatna i javna komunikacija susreću se u području zajedničke margine i počinju miješati. Pritom neizbježno nastaju nejasnoće, jer izvangrupni sudionici komunikacijskih akata mogu, ali i ne moraju jednako razumijevati povezanost određenih leksema s pojavama iz izvanjezičnog univerzuma niti razaznavati elemente kolektivnih i individualnih identiteta svojih sugovornika, kao ni otkrivati simbolične vrijednosti što ih poruke u sebi nose. Oni “mogu (a ponekad i moraju) ili ne mogu (a ponekad i ne smiju ili ne žele)” sudjelovati u konstrukcijama raznih simboličkih zajedništava (Škiljan 2000: 188–190).

Čim, dakle, leksem *uznik* postane dijelom javnoga diskursa, društvena grupa “bivši politički zatvorenici” prestaje biti jedina koja upravlja jezičnom praksom vezanom za nj, te to potencijalno postaju svi sudionici komunikacije. Oni u početku – može se pretpostaviti – barem u osnovnim crtama imaju svijest o tome odakle leksem dolazi i u kojem su se komunikacijskom i sadržajnom kontekstu s njime susreli, ali kako nisu pripadnici grupe koja ga je u tome značenju promovirala, nemaju nikakvu obavezu prema njenim kriterijima i intencijama, sve kada bih ih i poznavali i sve kada bi se i posve slagali s motivacijom koja je proizvela značenjska pomicanja. Novinari svih medija postaju slobodni sustvaratelji značenja, ovisni ponajprije o vlastitom jezičnom znanju i komunikacijskoj kompetenciji, te osobnoj procjeni jezičnoga znanja i vrijednosnih sudova svoje publike. Publike koja više nije određena zajedničkim iskustvom ni svjetonazorom, nego je čini cijelo društvo s neograničenim pluralizmom iskustava i svjetonazora.

Tako jedan politički komentator piše kako bi hrvatska demokracija bila dosljednija da je živ “pjesnik, filozof, lepoglavski uznik i demokrat V. Gotovac” (VL, 24. 10. 2002), dok komentator drugoga dnevnika zaključuje da se D. Budiša, taj “rashodovani vođa maspoka, oponent, disident, uznik (..) i socijalni liberal”, pošto-poto nastoji vratiti u središte javne pažnje (VN, 25. 1. 2002). Niz takvih primjera pokazuje kako se uznik bez otpora vraća u općeuporabni aktivni leksik, ali u početku isključivo vezan za one koji su suđeni nakon sloma Hrvatskog proljeća. To ne čudi, jer su oni javnosti bili najpoznatiji i jer je postojao slobodno oblikovani javni konsenzus da su takvi zaista bili politički zatvorenici (zatvorenici savjesti) u izvornom, etički nespornom smislu riječi, dakle osobe demokratskih uvjerenja nad kojima je nedemokratska i/ili nelegitimna vlast izvršila nasilje i nepravdu. Na istu kategoriju stradalnika odnosi se i prosvjed jednog pripadnika političke elite što se nekritički objavljuju zapisi Tuđmanovih razgovora, pa tako i onaj u kojemu se “blati jedan naš uznik, lider političke stranke”, u kojemu je taj “naš uznik i političar osramoćen i oklevetan” (JL, 23. 8. 2004). Izostanak bilo kakva atributa uz

uznika – hrvatski, politički, komunistički, jugoslavenski – može značiti samo jedno: leksem je sam po sebi dovoljan da označi tip uskrate slobode, nepravdu i status žrtve, te načelno afirmativan vrijednosni sud o dotičnoj osobi. Teško je zamisliti da bi bez atributa mogli proći i na jednak način funkcionirati leksemi *zatvorenik*, *zatočenik*, pa i *robijaš*.

V.

Istodobno, HDPZ nastavlja javno djelovanje, sada takve naravi da za nj interes pokazuju i drugi mediji. Potkraj 1995. udruga predlaže da se u Lepoglavi uredi ćelija u kojoj je boravio kardinal Stepinac, te da se obilježe sve kazionice gdje su ubijeni ili umrli politički zatvorenici. Udruga je u početku 1998, u sjećanje na takve, ustanovila i Dan hrvatskih političkih uznika, 30. travnja, kada su 1671. smaknuti Zrinski i Frankopan, koji su bili “nevini i samo su branili Hrvatsku”, te su uzeti za “zaštitnike” HDPZ-a “upravo zato što smo i mi, hrvatski bivši politički uznici, imali istu sudbinu” (PZ, 85, V/1999).

Iza prvoga prijedloga stala je država, te ujesen 1999. ministar pravosuđa Z. Šeparović u Lepoglavi izjavljuje da će Ministarstvo “obilježiti patnju Hrvata koji su bili godinama u uzama komunističkih zatvora”, da je Stepinčeva ćelija već uređena, a isto će se učiniti i s onom “u kojoj je u uzama patio” predsjednik F. Tuđman; ona će se zvati “Uznička ćelija dr. Franje Tuđmana”, koja je sintagma izvučena i u naslov reportaže (VL, 12. 9. 1999). Time stari/novi termin za Hrvata zatvorena (samo) zbog borbe za Hrvatsku ulazi i u službeni diskurs etablirane političke elite, stječe institucionalnu potporu i legitimnost. Tri i pol mjeseca potom ministar je službeno otvorio Spomen-ćeliju dr. Franje Tuđmana i drugih političkih uznika – žrtava komunizma, opet ističući kako je predsjednik ondje “tamnovao, u uzama za Hrvatsku” (VN, 21. 12. 1999). Novinsko izvješće o tome ujedno pokazuje dva kanala kojima jedan element žargona specifične društvene grupe izlazi u sferu javne komunikacije i prodire u opći medijski jezik.

Jedan je kanal očit, neizbježan i profesionalno neprijeporan: citiranje javne osobe koja leksem rabi u službenom javnom nastupu. Upravo su tjedni potkraj 1999. ključno razdoblje ulaska uznika u diskurs političke elite, samim time i u najšire medijsko posredovanje, kako svjedoči i novogodišnja čestitka potpredsjednika Sabora V. Šeksa Hrvatima u Haagu, intonirana biblijskim stilom i posve na tragu konotacijske podloge kakvu je oblikovao HDPZ u obraćanju istim naslovnicima: “Svojim uzništvom u Haagu svjedočite danas svijetlu istinu o Hrvatskoj čiji nam sjaj mnogi u svijetu žele pomutiti” (VN,

31. 12. 1999). I prije nego što je postao ministar Šeparović je kao predsjednik Hrvatskoga žrtvoslovnog društva sustavno promicao novi leksem, pa je otišao u Haag “da bi provjerio u kakvim su uvjetima [Hrvati] u uzama suda UN” (DS, 236/1999), a nastavio je i kasnije, u zborniku o masovnim hapšenjima u siječnju 1972, kada je napisao da je jugoslavensko pravosuđe “najbolje, najjače, najhrabrije državotvorne Hrvate smjestilo u uze komunističkih zatvora” (Pavletić 2002: 21–22).

Na drugi kanal upućuje novinarkino određenje dvojice drugih govornika, koji nisu bili pripadnici formalno etablirane političke elite, ali jesu bili pripadnici društvene grupe iz koje je potekla jezična praksa kojom se ovdje bavimo. Kako izvještava, poslije ministra govorio je H. Šošić, “lepoglavski uznik”, pa Đ. Perica, “uznik iz Nove Gradiške” (VN, 21. 12. 1999). Taj je kanal stvar novinarkina izbora: informacija bi bila sadržajno istovjetna i da su govornici određeni kao bivši (politički) zatvorenici, dakle neevokativno i neekspresivno, no upotreba leksema *uznik*, očito preuzeta iz interne komunikacije sudionika svečanosti (i ne nužno sa sviješću o njenoj pozadini i konotacijama), učinila je novinarku njegovom diseminatoricom u najširu javnost.

Na treći kanal, isprepleten s prvim dvama, upućuje završni dio izvještaja o tome kako je varaždinski biskup M. Culej služio zadušnicu “za ubijene uznike Lepoglave i druge žrtve komunizma” (VN, 21. 12. 1999). Upravo je dio Crkve, naime, usvojio ne samo one funkcionalno-značenjske aspekte (sada već bivšeg) arhaizma *uznik* koji su oblikovani internom jezičnom praksom jedne specifične društvene grupe, nego i proširenje njegova obuhvata na Hrvate u Haagu. Središnji crkveni tjednik daje o tome više nego plastično svjedočanstvo: tekst pod naslovom Poruke hrvatskih uznika uvodno govori o “institucionalnom katoličkom dušobrižništvu vjernika zatvorenika” i “vjernicima zatvorenicima”, ali kada prijeđe na opis jedne specifične situacije takva pastoralnoga djelovanja, slijede rečenice o “posjetu hrvatskim uznicima u Den Haagu” ili pribavljanju odobrenja za “posjet svakom pojedinom uzniku” (GK, 16. 3. 2003).

Iz takve impostacije očito je da – realno, ako već ne formalizirano – postoji opća kategorija *zatvorenik* i unutar nje potkategorija *uznik*, koji je načelno također zatvorenik, jer inače ne bi potpadao pod skrb Dušobrižništva za vjernike zatvorenike, kao što očito potpada, ali zapravo nije zatvorenik, jer da jest, tako bi se i nazivao; on je zatvorenik osobene sudbine i znakovitosti, tolike i takve da zahtijeva posebnu ili dopunsku leksikalizaciju.

Neki pak primjeri pokazuju da je sintagma, sastavljena od imena zatvora i leksičke oživljenice za denotaciju njegova Crkvi najvažnijega stanovnika, dorasla do statusa u kojemu postaje istoznačnica za ime i prezime, odnosno

zamjenjiva s njima, kao kada drugi biskup u propovijedi hrvatskim vjernicima u Njemačkoj kaže “lepoglavski uznik, tj. nadbiskup Alojzije Stepinac” (ŽZ, 3/2006). Vijest pak koju je potkraj 2004. distribuirala agencija IKA laboratorijski je primjer za analizu dotične terminološke diferencijacije.

Biskup culej predvodi misu u lepoglavskoj kaznionici

Lepoglava (IKA) – Varaždinski biskup Marko Culej u prigodi predstojećih božićnih blagdana pohodit će 19. prosinca, na IV. nedjelju došašća, zatvorenike u Kaznionici u Lepoglavi, gdje će u zatvorskoj kapeli bl. Alojzija Stepinca, također lepoglavskog uznika, predvoditi misno slavlje. S biskupom će suslaviti zatvorski dušobrižnik Marko Šmuc.

Dan ranije, u subotu 18. prosinca, u Kaznionici će zatvorenicima biti omogućena prigoda za božićnu ispovijed, za koju su se pripremali i pokorničkim bogoslužjem koje je, zajedno s misom, na III. nedjelju došašća predvodio dušobrižnik Šmuc (<http://www.ika.hr>).

Lako je uočiti razdjelnicu između stanovnikā Lepoglave: na jednoj su strani oni koji su dvaput imenovani zatvorenicima, kao što i ostalo što je u općem smislu vezano za to mjesto nosi jednak neutralni atribut – *zatvorska kapela* i *zatvorski dušobrižnik*, a na drugoj je strani izdvojen sam Stepinac. Element koji i spaja i razdvaja dva dijela ključne rečenice, dva očito pomno izgrađena sustava leksičkih znakova, jest prilog također sa značenjem, leksikografski kazano, “da se što izjednačuje, da se ponavlja, obavlja na isti način” (Anić 1994). To se zbiva i ovdje, ali ne u cijelosti nego samo u dijelu. Posrijedi su barem tri isprepletena sadržaja koja se mogu, ali i ne moraju podudariti: mjesto, razlog i način. Mjesto je isto – lepoglavska kaznionica, i u tome opsegu Stepinac jest također ondje bio, na toj razini nerazličit od ostalih lepoglavskih...

Rascjep pak nastaje kada treba odrediti što je to on ondje bio, odnosno zašto nije također zatvorenik (ili zašto ostali koji ondje jesu ili su bili nisu također *uznici*).

Kao prvo, *zatvorenik* bi značio njegovo izjednačenje s “običnim” osobama lišenima slobode, što onemogućuje da se, barem ne odmah, dakle na temelju čiste jezične činjenice, percipira jasna razlika između njega i ostalih, nego se za uspostavu razlikovnosti zahtijeva barem minimalno izvanjezično znanje, znanje o činjenicama nejezične stvarnosti, ukratko – povijesno znanje.

Kao drugo, *zatvorenik* je formalan pravni status, trivijalna činjenica ovostranosti, pa ako se tko takav i drži nevinim, putevi da to ispravi jednako su ovostrani: žalba, obnova postupka, molba za pomilovanje, pa raščlanjivanje

zakonskih paragrafa, dugotrajno i pedantno vaganje dokaza i protudokaza itd, itd... Sam termin ni na koji način na to ne upućuje, nego samo konstatira da je, posve tehnički, netko u zatvoru i da je ondje, dok se eventualno ne dokaže suprotno, smješten u skladu i s pravom i s pravdom. Kod Stepinca toga temeljnoga sklada prava i pravde nema: on jest bio ondje prema onodobnom formalnom pravu, ali ono je bilo u raskoraku s pravdom, i ljudskom, i – pogotovo – Božjom. U njegovu slučaju pravo nije ostvarivalo pravdu nego, naprotiv, proizvodilo nepravdu koju je pak on svjesno prihvatio i postojano izdržavao, spreman na trpljenje i praštanje s vjerom u konačnu pobjedu pravde, ukratko – na mučeništvo. Držao se, dakle, autentično kristovski, što zatvorenici obično ne čine.

I umjesto da se sve ovo objašnjava i ponavlja, aktiviran je leksem *uznik*, odnosno *uzništvo* kao drugo ime za mučeništvo. I još nešto: *zatvoreništvo* i *uzništvo* nisu nužno uzajamno isključivi: *zatvorenik* može dorasti gotovo do *uznika* (kao razbojnik koji se na križu pokajao), ali autentični *uznik* u načelu nikad ne počinje kao trivijalni *zatvorenik* – samim činom vršenja nepravde nad njim i njegovim svjesnim pristankom na žrtvu, jer je smislena i otkupiteljska, on je od početka u toj uzvišenoj kategoriji. Krist je uvijek Krist, samo Poncije Pilat mijenja imena, od Josipa Broza Tita do Carle del Ponte. Tada se savršeno logično razrješuje paradoks da dušobrižnici u svim zatvorima posjećuju zatvorenike, a kada odu u Scheveningen, nađu se među (hrvatskim) *uznicima*. Tada se u novom svjetlu ukazuje i naslovnica tabloidnoga dnevnika koji u uskrsnom broju donosi veliku sliku raskoraka Isusa s tekstom, k tome jedinim tiskanim crvenim slovima: Haaški *uznici* vjeruju u uskrsnuće pravde (VL, 15–16–17. 4. 2006). Neukusno neosporno jest, ali nipošto nije besmisleno i mimo sustava: Hrvati u Haagu u svojem su mučeništvu, kao i Stepinac, podobni Kristu.

Sa slomom komunizma neizbježna je, dakako, bila i formalna rehabilitacija nadbiskupa Stepinca kao žrtve montiranoga procesa, a usporedo s time Crkva ga je uzmogla i neometano promovirati u simbol 45-godišnje represije. Već u veljači 1992, kada su se podudarile obljetnica njegove smrti i uspostava diplomatskih odnosa sa Sv. Stolicom, godine su komunizma “simbolizirane patnjom” upravo toga “neustrašiva branitelja pravā Boga i čovjeka, nepravедno osuđena na 16 godina *uzništva*” (GK, 16. 2. 1992). No, posrijedi nije samo subjektivni stilski izbor unutar mogućega niza, odnosno semantičkoga polja *sužanjstvo* – *uzništvo* – *utamničenje* – *zatočeništvo* – *ro-bija*, nego naznaka procesa dubljih korijena, početak oblikovanja dopunske smisaone evokacije i emocionalne rezonancije. Također, i leksičko-terminološkoga uklapanja u Bibliju.

Prvi suvremeni hrvatski prijevod Biblije tiskan je 1968, u izdanju Stvarnosti, a gotovo 30 godina kasnije, 1996, u izdanju Kršćanske sadašnjosti, objavljena je Jeruzalemska Biblija, stilski i jezično dorađena u skladu s novim filološkim spoznajama i tekstološkim analizama. U njoj je, među ostalim, lako prepoznatljiva težnja za ujednačavanjem izraza u sklopu koje leksem *uznik* najčešće zamjenjuje *sužnja*, ali i *zatvorenika* i *utamničenika*. Ujednačavanje je zacijelo i plod težnje da se jezik novoga prijevoda snažnije uklopi u povijesnu vertikalnu hrvatske kršćanske terminologije, odnosno nasloji na srednjovjekovne i kasnije tekstove, primjerice Zadarski lekcionar, gdje u vezi s Barabom stoji da *Jimiše sudac pustiti puku jednoga uznika*, ili Lekcionar Bernardina Splićanina, gdje u vezi s istim stoji da *Imaše jednoga uznika zamirita, ki se zoviše Baraban*. Ta se leksička inovacija vidi u kratkom izboru novozavjetnih primjera, gdje je osnovni navod uzet iz Jeruzalemske Biblije, a među uglatim je zagrada donešen leksem iz izdanja 1968:

1. A o Blagdanu upravitelj je običavao svjetini pustiti jednoga uznika [sužnja] (Mt 27, 15)
2. Tada upravo bijaše u njih poznati uznik [zloglasni sužanj] zvani Baraba (Mt 27, 16)
3. Oko ponoći su Pavao i Sila molili pjevajući Bogu, a uznici [sužnji] ih slušali (Dj 16, 25)
4. Tamničar (...) samo što se ne ubi misleći da su uznici [zatvorenici] pobjegli (Dj 16, 27)
5. On ga uze, odvede k tisućniku i reče mu: "Uznik [sužanj] me Pavao pozva..." (Dj 23, 18)
6. "Ima neki čovjek, reče, što ga je Feliks ostavio uznikom...[kao utamničenika]" (Dj 25, 14)
7. Čini mi se doista besmislenim poslati uznika [zatvorenika], a ne naznačiti optužbu... (Dj 25, 27)
8. Pozdravite Andronika i Juniju, rođake i suuznike moje [sudrugove mi u sužanjstvu] (Rim 16, 7)
9. Sjećajte se uznika kao suuznici [Sjećajte se sužanja, kao da ste zajedno s njima bačeni u okove] (Heb 13, 3)
10. Pozdravlja vas Aristarh, suuznik moj [drug moj u sužanjstvu] (Kol 4, 10)

VI.

Međutim, ne samo što “riječi mogu izgubiti svoju evokativnu moć kada prijeđu iz ograničene sredine u opću upotrebu” (Ullman 1981: 139), nego se zajedno s evokativnom može potpuno rasplnuti i značenjska profiliranost koju je sustavno na dugi rok gradila jedna društvena grupa. U sveobuhvatnoj javnokomunikacijskoj sferi koja u moderno doba sve manje poznaje leksičko-stilsku granicu između visokoga i niskog, elitnoga i pučkog, retoričkoga i konvencionalnog, i unutar koje se slobodno preklapaju donedavna jasno raspoznatljive žanrovske i funkcionalnostilske granice, leksem *uznik* nije bilo moguće, sve da su izvorni protagonisti to i htjeli, zadržati kao sredstvo unutargrupne identifikacije. On je morao izići iz njenih okvira, jer maksimalno širenje socijalne osnovice komunikacije dokida mogućnost da se sačuva i kontrolira njen referencijalni ekskluzivizam. Kada se komunikacija otvara, otvaraju se i nove, načelno bezbrojne potencijalne referencije. Ta otvorenost ovisi o trima činiocima: o raspoloživim i potencijalnim referencijama komunikacijske zajednice, o tome koliko je neka referencija socijalizirana, te o tome koliko je sama sociokomunikacijski otvorena, jer unutar komunikacijske zajednice raspoloživi sadržaji (referencije) mogu biti raspoređeni – ili socijalizirani – ravnomjerno ili neravnomjerno. U potonjem slučaju “komunikacijska otvorenost u pogledu sadržaja neće unutar komunikacijske zajednice biti podjednaka”, pa će za neke opseg i doseg referencijalne sposobnosti biti veći, a za neke manji (Pupovac 1990: 39).

Nemoguće je reći koliko je sudionika javne komunikacije u tom početnom trenutku razumjelo arhaizam i poetizam *uzništvo*; većina zacijelo samo na osnovi konteksta i poznavanja izvanjezične činjenice da se govori o nekom tko je nekako lišen slobode ili mu se to sprema. No, on je i takav privukao pažnju, a očito krajnje nizak stupanj socijaliziranosti njegove referencije počeo je – logično – proizvoditi promjene registara i upotrebe u pogrešnom kontekstu, “pogrešnom”, dakako, isključivo iz kuta terminoloških intencijā Crkve od početka devedesetih i istovrsnih intencijā HDPZ-a od sredine devedesetih, neovisno o tome koliko su i jesu li uopće ta dva kolektivna aktera javne komunikacije bila povezana u procesu jedne leksičke revitalizacije i jesu li – i koji su – njihovi pripadnici imali svijest o tome.

Tako u klasičnom primjeru “pogrešne upotrebe” jedan novinar naziva Biljanu Plavšić, Srpkinju, pravomoćno osuđenu zbog zločina protiv čovječnosti, jednom “od najpoznatijih haaških uznika”, što urednik dodatno ističe izdvajanjem sintagme u podnaslov (JL, 12. 6. 2003), a urednik drugoga dnevnika stavlja u nadnaslov jednome tekstu, u kojemu sam autor nije upotrijebio

dotični leksem, formulaciju da je Slobodan Milošević “najslavniji haaški uznik” (SD, 2. 7. 2003). Komunikacijska jedinica (*hrvatski/ politički*) uznik, onako kako su njenom referencijalnošću namjeravale – samostalno, potom i u raznim oblicima susretanja – upravljati društvene grupe politički zatvorenici i crkvena hijerarhija, očito nije u ostatku javne sfere prepoznata ne samo kao takva, nego niti kao općenito stilski ekspresivna, dubinski prožeta afirmativnim vrijednosnim sudom. Na toj se točki izvorno revitalizirano semantičko polje leksema uznik nastavilo rasplinjavati, a ekspresivnost (ili evokativna moć) blijediti, sve dok on, očito, nije počeo postajati svojevrsni *terminus technicus* za sve koji su u Haagu, s vremenom i šire od toga.

Jer, semantička promjena ima tri bitna uzroka: lingvistički, historijski i socijalni, koji je dvosmjernan i ovdje najvažniji. Riječi koje se “iz jezika neke grupe preuzmu u opću upotrebu sklone su proširiti značenje”, pa je na djelu društveno uvjetovana tendencija generalizacije (Ullman 1981: 200). Taj se pak proces dalje može promatrati na dvije razine, ili u dva obuhvata: u unutarhrvatskom komunikacijskom prostoru, te u onome koji obuhvaća i Srbiju, Crnu Goru i BiH.

Što se tiče unutarhrvatskoga komunikacijskog prostora, proces koji smo već spomenuli nezaustavljivo se širio i obuhvaćao sve više situacija i osoba koje su udovoljavale rudimentarnom kontekstu, naime da su (bile) u pritvoru, zatvoru ili na bilo koji način predmet bilo kakvih pravosudnih postupaka, ali ne i specijalnoj referenciji da *uznik* znači, otprilike, “nepravedno i s posebnom bezobzirnošću nanesenu patnju nelegitimnim zatvaranjem osobi koja je Hrvat i kojoj je to apriorno otegotna okolnost”. Međutim, pitanje je postoji li uopće neki “pravi, jedini ispravan kontekst” kao stabilna kategorija, jer bi to podrazumijevalo realno neostvarivu tipiziranost interpretacija i ljudskih iskustava. Onaj “pravi” među svim mogućim kontekstima stvara se zapravo uvijek nanovo u jezično-komunikacijskoj praksi, i nije manje takav ni ako je jednokratno; svaki klišej počeo je kao inovacija, a svaka je inovacija počela kao greška u odnosu na neku jezičnu praksu koja se u nekom kontekstu držala normom. Novi su konteksti jednako legitimni samim time što su stvoreni na jednak način kao i prvobitni kontekst, naime kao proces pregovaranja o značenju. Utoliko posrijedi nisu – ili nisu samo – nesporazumi i greške uslijed nepoznavanja ili neprepoznavanja tzv. prvotnoga konteksta, nego prirodno nastajanje novih kontekstā, umnožavanje kontekstā u kojemu se novi uspostavljaju kao načelno ravnopravni “prvobitnom”.

Tako gledano, komunikacijski irelevantnim postaje nepoznavanje tzv. izvornoga ili pravoga značenja kakvo je na pokopu generala J. Bobetka pokazao govornik koji je rekao da su u ratu “uz njegovo [Bobetkovo] rame” bili

“general Ante Gotovina i drugi uznici koji danas nisu tu” (SD, 3. 5. 2003). Formalno gledano, upotreba bi bila pogrešna, jer je optuženik Gotovina tada bio u bijegu, dakle slobodan, ali kontekstualno gledano, ona je posve ispravna: da bi se bilo *uznik*, ne mora se uopće biti doslovno zatvoren, te se i onaj koji je samo osumnjičen ili optužen može punopravno takvim nazvati pod uvjetom da se drži da mu se iz Haaga nanosi nepravda samo ili ponajprije zato što je Hrvat koji samo voli i brani svoju zemlju i narod. Ispravna upotreba ne podrazumijeva leksikološko, nego ritualno, simbolično – ili kontekstno – znanje. Rječnici nam “ne mogu reći što jezik znači; značenja definiraju socijalne situacije i preokupacije ljudi koji misle i djeluju”, pa “neko djelovanje obično ima različito značenje u različitim situacijama” (Edelman 2003: 120).

U sintagmi je, barem u početnim stupnjevima kontaminacije i preklapanja raznih društvenih upotreba, kontekstualno uvijek jasno da se podrazumijevaju samo Hrvati, ali kada se s vremenom, s ulaskom u opću komunikaciju i postojanim povećavanjem upotrebne frekvencije, neizbježno počnu gubiti razlike u ekspresivnoj i neekspresivnoj upotrebi, kada leksem *uznik*, rabljen samostalno ili u sintagmama, počne postojano gubiti emotivni naboj i vrijednosnu konotaciju, kada prestane biti sredstvo intimizacije i solidarizacije, nestanu zapreke da počne zahvaćati sve što ima ikakve veze s pravosudnim procesuiranjem, da se pretvori u puku – konvenciju.

Nadalje, upravo zbog izrastanja takve konvencije postaje moguće sintagmu, primarno onu u kojoj je referencijalno ključan atribut vezan za sud u Haagu, primijeniti i na one koji nisu Hrvati. Tada zapravo atribut *haaškosti* kao evokativna komponenta ukupnog značenja nadjačava atribut hrvatstva, te postaje percepcijski dominantan. Ili, drugačije kazano, u sintagmi *haaški uznik* više nije imenica reprezentativna jedinica, nego tu ulogu preuzima atribut, te je on taj koji određuje na koga će se primijeniti cijela sintagma. Uslijed konotativne neutralizacije (ili trivializacije) kao neizbježne posljedice semantičke generalizacije obuhvat se proširuje, pa se, osim na Miloševića, i na “haaškog uznika, četničkog vojvodu dr. Vojislava Šešelja” (JL, 05. 10. 2004), može primijeniti i u vezi s predsjedničkim izborima u Srbiji, dakle u političkom komentaru koji povodom i temom nije izravno vezan za djelovanje MKSJ-a, kada se spekulira hoće li se za to mjesto “možda kandidirati i haaški uznik Slobodan Milošević” (VN, 31. 7. 2002). To se, doduše, nije dogodilo, ali je na izvanrednim parlamentarnim izborima potkraj sljedeće godine Socijalistička partija Srbije istakla “haaškog uznika Slobodana Miloševića kao nosioca liste” (JL, 30. 12. 2003). Drugi put isti izvjestilac među “najpoznatije haaške uznike” ubraja i ratnog šefa tajne policije Srbije Jovicu Stanišića, koji se netom bio predao MKSJ-u, a sintagmu je urednik izdvojio i

u opremu članka i time je učinio još uočljivijom i reprezentativnijom, u neku ruku i kanonskom (JL, 12. 6. 2003). Tako pojedinac svojim subjektivnim jezičnim izborom – estetski ili stilistički motiviranim, ili pak zasnovanim kao neka vrsta privatne terminologije – može bitno ubrzati jezičnu inovaciju.

U neku ruku, iz kuta javne percepcije, svim etičkim i drugim razlikama usprkos, Milošević je za Haag formalno postao ono što je Stepinac za Lepoglavu, barem u smislu u kojemu su mu taj status oblikovali Crkva i HDPZ: tipičan ili reprezentativan stanovnik tipična ili reprezentativna zatvora, onaj koji samim svojim boravkom negdje pribavlja sebi i tome mjestu najviši stupanj simbolike i važnosti. Među tolikim haaškim uznicima, Milošević je jedan i neponovljivi Haaški Uznik. Tako se sintagma *haaški uznik* u hrvatskim medijima proširila kao općeprihvaćena neutralna oznaka za sve one koji su u Scheveningenu, kao *terminus technicus* posve neovisan o vrijednosnim i ideologijskim orijentacijama. Njena upotreba više nije ideologijska ni politička, nije joj svrha ohrabrivati ljude ni buditi solidarnost, i stoga više ne pripada ni političkom, ni afektivno-ritualnom, nego neutralnom općeobavijesnom jeziku. Kao takva, spontano se primjenjuje na sve osobe izložene istrazi MKSJ-a, sve osumnjičene, optužene, pritvorene, pravomoćno ili nepravomoćno osuđene, odbjegle, neprivedene, čak oslobođene, bilo zato što im nije dokazana krivnja, bilo zato što su odslužili kaznu. Novinar tako piše o mudžahedinu iz brigade “čiji je zapovjednik Amir Kubura haaški uznik”, optužen za zločine nad Hrvatima u srednjoj Bosni (SD, 23. 12. 2003), a za drugoga je novinara pritvoreni bošnjački zapovjednik obrane Srebrenice, kontroverzni Naser Orić, “ratni heroj, mafijaš, haaški uznik, macho-tip (..), biznismen, i što još sve ne” (SD, 31. 7. 2003). Treći novinar piše o kosovskom Albancu, “nekadašnjem premijeru, danas haaškom uzniku Ramushu Haradinaju” (VL, 22. 4. 2005), a četvrti retroaktivno, iako u bitnom na tragu procesa izgradnje verbalnih identiteta za progonjene Hrvate u Hrvatskoj do 1990, kaže da je kosovski albanski političar A. Vllasi bio “nekadašnji Titov ljubimac i prvi Miloševićev uznik” (JL, 23. 1. 2006).

VII.

Hrvatsko društvo kao cjelina očito nije osjećalo leksičku lakunu ondje gdje ju je osjećao jedan njegov dio, HPDZ, niti mu je trebalo stilističko-evokativno sredstvo ondje gdje je trebalo drugom njegovu dijelu, Crkvi, nego negdje drugdje. Ono je u trenutku intenzivne, nerijetko krajnje dramatične zaokupljenosti krivnjom za ratne zločine i sudskim procesuiranjem odgovornih za

njih osjetilo potrebu da proizvede – i posredstvom medija masovne javne komunikacije posreduje – stabilnu leksičku jedinicu koja će označavati pripadnike grupe u vezi s kojom se budilo toliko jedva kontrolabilnih emocija, sučeljenih stavova i mučnih dvojbi, dakle grupe “svi oni koji su u Haagu ili ih Haag traži zbog djelovanja u ratovima 1990–1999 neovisno o državljanstvu, etnonacionalnoj pripadnosti i eventualnoj krivnji”. Nije stoga nimalo neobično nego, naprotiv, neizbježno da tako leksikalizirani segment stvarnosti prijeđe i u medijski diskurs ostalih “štokavskih” zemalja, jer je i ondje u javnosti postojala jednako intenzivna i jednako motivirana zaokupljenost istom grupom, pa onda i manje-više jednaka leksikalizacijska potreba. No, ta leksička jedinica nije onamo prešla kao pojedinačan leksem na slobodnom jezičnom tržištu, nego isključivo u onoj dvočlanoj sprezi ili sintagmi u kojoj se stabilizirala u Hrvatskoj, tj. kao opća oznaka za jednu društvenu grupu neovisno o etnonacionalnom identitetu, političkom ili drugom svjetonazoru ili statusu u pravnoj proceduri. Preciznije, posrijedi nije bilo jezično nego komunikacijsko posuđivanje, a razlog nije bio praznina u općem, jer nju su načelno savršeno zadovoljavale jedinice (*haški*) *osumnjichenik*, *optuženik*, *pritvorenik* i *zatvorenik*, nego praznina u specijalnom leksikonu, krovni ili zbirni termin koji bi sve to objedinio u slučajevima – koji su javnokomunikacijski najčešći – kada nije nužno eksplicirati razlike u pravnom statusu ili etnonacionalnoj pripadnosti takvih osoba. A ta terminološka praznina očito nije poznavala državne granice.

Misleći na smještaj kakav u Scheveningenu čeka optuženika za zločine u Vukovaru, majora JNA V. Šljivančanina, kao i druge Srbe oficire JNA i Vojске Jugoslavije, srpski komentator piše da će većina građana Srbije “još dugo samo sanjati komfor u kakvom obitavaju haški uznici”, a ista kategorijalno-pojmovna razlika kakvu je u Hrvatskoj provodio Glas Koncila uspostavlja se u sljedećoj rečenici, koja govori o teškim uvjetima u kojima kaznu služe “ovdašnji zatvorenici” (DN, 19. 7. 2003). Kao i u nizu hrvatskih medija, pokazuje se da uznik i zatvorenik nisu sinonimi: prvi su samo u Haagu, drugi su svi ostali. U tom se beogradskom dnevniku terminološka sintagma gotovo automatizirala na način istorodan procesu u Hrvatskoj: jedan se autor čudi što se nijedan izborni kandidat nije povukao s lista kojih su nositelji Milošević i Šešelj, da ne bude “u istoj storiji sa haškim uznicima” (DN, 6–7. 12. 2003), a drugi sa zgražanjem prikazuje ratne “planove haškog uznika Milana Martića” (DN, 14–15. 9. 2002).

I ta društva očito – i posve razumljivo – osjećaju potrebu popuniti jednu terminološku prazninu po istome kriteriju kao i hrvatsko, s tim što se ondje popuna ne odvija kao evolucija iz idioma jedne društvene grupe prema

ostatku društva i općejezičnoj upotrebnoj razini, nego kao izravno preuzimanje s te upotrebne razine, sa završnog razvojnog stupnja, u ekvivalentnu upotrebnu razinu u vlastitoj javnoj komunikaciji. Srbija, Crna Gora i BiH ne ponavljaju proces nego preuzimaju njegov rezultat, jer i te komunikacijske i sociopolitičke zajednice imaju nekoga svoga u Haagu, i jer je i u njima javnost intenzivno zaokupljena tom temom. U njihovim se masovnim medijima, izuzevši hrvatske u BiH, nije dao pronaći nijedan primjer upotrebe leksema *uznik* za ikoga osim za one podvrgnute tretmanu Haaga, bilo “vlastite”, bilo “tuđe”.

Drugim riječima, dok je u Hrvatskoj već u ranim stadijima prodora revitaliziranoga leksema u opću javnu sferu bilo moguće da se *uznikom* nazove i pravomoćno osuđeni višestruki ubojica i otmičar, tzv. sisački monstrum (HS, 22. 2. 2002), da silovatelj recidivist koji je odslužio kaznu bude “donedavni lepglavski *uznik*” (VL, 27. 1. 2005), kao i pravomoćno osuđeni za otmicu i iznudu (SD, 22. 12. 2007), da pljačkaš banke “svoje *uzničke* dane provodi u nerenoviranom dijelu kaznionice” (VL, 23. 9. 2002) ili da se za krivotvoritelja koji je pobjegao iz karlovačkog zatvora u naslovu pita “Je li *uznik* s pilom imao pomagača?” (VL, 02.07.2006), drugdje nema primjera da bi se tako nazvao čisti, apolitični zločinac.

Drugi vjerojatno i ne poznaju genezu revitalizacije leksema u Hrvatskoj, još manje ulogu HDPZ-a i dijela crkvene hijerarhije u tome, ondje su nedvojbeno socijalizacija referencije i konvencionalizacija prototipa bile još manje, ako ikakve, ali novinari i drugi akteri javne komunikacije prepoznali su (dominantan) rezultat slojevitog procesa koji je u Hrvatskoj dotad tekao desetak godina, i u tome rezultatu ono što je primjenjivo i u njihovim društvima i komunikacijskim zajednicama i što se kao takvo može preuzeti.

Pritom leksikografska greška ne postoji niti može postojati, iz istih razloga iz kojih ne postoji ni u Hrvatskoj: dvojica sudionika propalih pregovora o Kosovu u početku 1999, kaže crnogorska komentatorica, “sada su haški *uznici* – Nikola Šainović [potpredsjednik vlade SR Jugoslavije] i Milan Milutinović [predsjednik Srbije]” (MT, 785, 13. 1. 2006), no problem je u tome što su oni tada, pošto su se bili predali sudu i izjasnili o optužnici, ponovo bili na slobodi do još neodređena datuma početka suđenja. Isto se vidi i iz bosanskohercegovačkoga komentara o “*uzniku* u mirovini Janku Bobetku” (BHD, 3. 10. 2002), za kojeg je mjesec dana ranije bilo objavljeno da je optužen, ali mu optužnica nije bila formalno uručena, te je u trenutku pisanja komentara bio slobodan čovjek u svojoj zagrebačkoj kući.

Dodatni je pokazatelj kako je posrijedi precizno ograničeno preuzimanje leksema činjenica što u medijima izvan Hrvatske uopće nema revitalizacije imenica *uze* i *uza*, izvedenica *uzništvo*, *uznica*, *uzničar*, čak ni pridjeva *uznički*,

što sve obilato dokumentiraju mediji u Hrvatskoj (i hrvatski u BiH). Ondje se nalazi samo oblik *uznik*, bilo samostalno, definiran tematskim kontekstom, bilo u stabilnoj kolokacijskoj vezi s pridjevom *ha(a)ški*. Iz hrvatske javnokomunikacijske prakse preuzima se zapravo kolokacija *haaški uznik* kao samo jedna “među različitim aktualizacijama istoga prototipnog značenjskog potencijala”, jer korisnici jezika izvan Hrvatske nisu vladali ni jednom drugom specifikacijom prototipnoga značenja, nego su imali precizno ograničena, iz hrvatskih masovnih medija stečena znanja o “svojstvima izvanjezičnog svijeta i načinima na koje se mogu sparivati ta svojstva i prototipna značenja kojima se preslikava izvanjezični svijet” (Ivir 1992/1993: 186–187). Jednostavnije kazano, u hrvatskim su medijima pažljivo pratili samo – ili prije svega – ono što se i njih ticalo, u čemu su prepoznavali teme koje su zaokupljale i njihova društva i emocije koje su na osobit i usporediv način utjecale na javni život i u njihovim društvima. A takvu snagu i referencijalnost sasvim sigurno nemaju vijesti o tome da je u Hrvatskoj neki krivotvoritelj pobjegao iz zatvora ili da je osuđen neki otmičar.

VIII.

Kada je pjesnik i glavni urednik Hrvatskog tjednika Vlado Gotovac nakon sloma Hrvatskog proljeća uhićen i sproveden u istražni zatvor u zagrebačkoj Petrinjskoj 18, nekadašnje uze Kr. sudbenog stola u kojima je toliko puta boravio i Stjepan Radić, 13. siječnja 1972. dali su mu olovku i dopustili pisati. Isti je dan zabilježio: “Pisanje je danas apsolutna pustolovina. Nitko ne zna što će njegove riječi postati. Nitko ne zna kakve će biti njihove posljedice” (Gotovac 1995: 7). To zaista nitko ne zna niti može znati, pa nisu mogli znati ni vodstvo HDPZ-a, ni biskupi, ni hrvatski novinari. Može se tek napomenuti kako se u cijelom slojevitom procesu jedne leksičke revitalizacije rezultat u načelu i ne razlikuje od predloška koji nudi praizvor. I u Jeruzalemskoj Bibliji, naime, *uznik* stoji ne samo uz nevoljnoga pravednika Josipa, i ne samo uz oklevetanoga vjerovjesnika Pavla, nego i uz razbojnika Barabu kojega je o Pesahu na zahtjev svjetine Pilat oslobodio umjesto Isusa.

Marmeladni rat: dva nacionalna varijeteta njemačkoga u EU¹

Dosad je dvaput u EU ulazila zemlja čiji je službeni jezik – u smislu formalne ustavne odredbe koja ga imenuje – već u sustavu postojao kao službeni: 1. siječnja 1995. Austrija, a 1. svibnja 2004. Cipar. Od osnutka je u integraciji nizozemski kao jezik dviju pravno-politički zasebnih zajednica, Nizozemske i Flandrije, te na isti način francuski kao službeni jezik Francuske i Valonije. No, Flamanci i Valonci dosljedno za javnu i službenu komunikaciju preuzimaju standardnojezičnu normu iz Nizozemske, odnosno Francuske, te bitan element identiteta nalaze upravo u projiciranoj istovjetnosti svojih idioma s centralnima ili dominantnima u *maticama*; nijekanje bilo kakve diferencijacije nedodirljiv je princip u pripadnim jezičnim ideologijama (Deprez, 2001). Ključan postulat ciparskogričkog identiteta i kulturno-obrazovne politike od stjecanja neovisnosti 1960, odnosno srž grčke jezične ideologije, također je inzistiranje na istovjetnosti otočnoga jezičnog standarda s onim u Grčkoj (Trudgill 2002).²

Drugačiji je pak slučaj jezika koji se u prvim desetljećima EU-a samorazumljivo zvao *njemačkim*, te razumijevao kao homogena cjelina na razini standardnojezične norme. No, za razliku od Flandrije i Valonije kao federalnih jedinica Belgije *vis-à-vis* Nizozemske i Francuske, s pristupom Austrije u EU-u su se prvi put našle dvije nominalno istojezične zajednice, ali institucionalno potpuno dovršene i pravno-politički konstituirane kao suverene države u punom opsegu pojma. U čl. 8 austrijskoga Državnog ugovora iz 1955. stoji, naime, da je njen “državni jezik” (*Staatssprache*) njemački, baš kako stoji i u čl. 1. Uredbe 1/58 kojim su 1958. SR Njemačka i ostale utemeljiteljice nabrojale službene jezike EZ-a/ EU-a.

Ugovoru o pristupanju Austrije dodan je, međutim, tzv. *Protokol 10* s odredbama koje su se tada pojavile prvi put u povijesti europskog udruživanja.

¹ Ovaj je tekst objavljen pod naslovom “Marmeladni rat 2003/04: dva nacionalna varijeteta njemačkog u EU” kao prilog u: Granić, J. (ur). *Jezična politika i jezična stvarnost* (2009: 662–673).

² Luksemburg ne ulazi u ovu kategoriju, jer se ondje standardni njemački i standardni francuski usvajaju za funkcionalno definirane domene, a ne kao element simbolične i etnopolitičke identifikacije s dotičnim nacijama. Jezik primarne socijalizacije, te nosilac državnoga i etnonacionalnoga identiteta jest luksemburški, realno od sredine 19. st, a od 1984. i ustavnopravno.

Pod nazivom *Odredbe o upotrebi specifičnih austrijskih termina njemačkog jezika u okviru Europske Unije* stoji da će “specifični austrijski termini njemačkog jezika sadržani u austrijskom pravnom poretku imati jednak status i rabiti se s jednakim pravnim učinkom kao odgovarajući termini koji su u upotrebi u Njemačkoj”. U *Aneks* su uvrštena 23 takva para: *Karfol* (Austrija) prema *Blumenkohl* (Njemačka; cvjetača), *Kren* prema *Meerrettich* (hren), *Erdäpfel* prema *Kartoffel* (krumpir), *Faschiertes* prema *Hackfleisch* (mljeveno meso) itd.³

Uočava se da je izbjegnuta spomen formaliziranih jezičnih varijeteta, te su razlike definirane isključivo državno-teritorijalno, kao nešto što se rabi u Njemačkoj i Austriji, a ne kao nešto što pripada standardnom austrijskom njemačkom i standardnom njemačkom njemačkom kao realno opisivim varijetetima, *de facto* standardnim jezicima. Upada u oči i to da lijevi stupac popisa nosi naziv Österreich, a desni *Amtsblatt der Europäischen Gemeinschaften*, *Službeni glasnik Europskih zajednica*. Subjekti kod kojih se termini komunikacijski realiziraju nisu, dakle, država Austrija i država Njemačka, iako u *Protokolu 10* izrijekom stoji da je riječ o razlici u upotrebi između država. Partneri čak nisu ni država Austrija i *naddržava* EZ/ EU, nego država Austrija i *Službeni glasnik EZ/ EU*. Ta nedvojbeno pomno redigirana nijansa kategorijalno je neuravnotežena, ali dvjema zemljama omogućuje, budući da njihovi standardi nisu izrijekom i kao cjeline identificirani kao različiti, zajednički nastup u promicanju statusa *njemačkoga* u EU-u a da se pritom ne postavi pitanje na koji se njemački misli.

Mediji i javnost nisu se tada osobito zaokupljali tim aspektom pristupa. Tek tu i tamo čulo se da je *Protokol* slojevite razlike između dva varijeteta sveo na 23 termina, dočim one u leksiku zahvaćaju bitno šire, da se ne spominju frazeologija, sintaksa, morfologija i fonologija. No, osnovna zamisao sastavljača popisa i nije bila afirmirati austrijanizme kao ravnopravnu sociolingvističku i komunikacijsku činjenicu, nego spriječiti formalno širenje teutonizama u Austriju. Vlada je, naime, držala kako je uvjet za uvrštenje u *Aneks Protokola* da posrijedi nisu samo regionalizmi, nego termini koji se dokazano rabe u austrijskim pravnim tekstovima, dakle imaju službeni karakter.

Tehnički je to izvedeno tako da su u ministarstvima poljoprivrede i javnoga zdravstva ubacili u računalo korpus europskih pravnih tekstova u njemačkojezičnoj verziji i ekvivalentne austrijske tekstove, usporedili ih, pa izdvojili termine koji se nisu podudarali. Utoliko, iz službene vizure, posrijedi nije

³ [Protokol i Aneks](#) (EU-Beitrittsvertrag – Akte – Protokoll Nr. 10, BGB1. Nr. 45/1995).

“neuspjeh”, nego “realističan kompromis” koji je ipak prvo službeno priznanje postojanja austrijskoga varijeteta na međunarodnoj razini, utoliko obavezujući i za Njemačku, dočim je sveobuhvatna institucionalizacija austrijskoga varijeteta bila nemoguća naprosto zato što je on sam (bio) nedovoljno kodificiran. Namirnice su pak odabrane zato što je tada središnja tema europskoga prava bila slobodna trgovina, i to ponajprije hranom. Bilo je također jasno da europsko pravo naglasak stavlja na zaštitu geografskoga porijekla namirnica, te dopušta opstanak nacionalnih naziva za sireve, kolače, likere itd, pa se i izbor razlikovnih termina sveo na one iz opće leksike. Nije, primjerice, trebalo uvrstiti termin *Mayerlinger Schloßkäse* za vrstu sira, jer je on bio zaštićen kao takav, taj proizvod samo tako zovu i Nijemci, ali bi se bio uvrstio termin *Käse* (sir) da je drugačiji nego u Njemačkoj. I ponajvažnije, budući da je *Protokol 10* dio Pristupnoga ugovora i stoga ulazi u primarno europsko pravo, dotični se austrijanizmi moraju uključiti u sve dokumente. Neki su upozoravali da bi moglo biti problema ako bi EU uvodio nove formulacije s terminima koji se razlikuju u Austriji i Njemačkoj, pa bi zbog konačnosti *Aneksa* zaprijetile sudske zabrane, no većina je ostala uvjerena kako se podrazumijeva da *Aneks* nije konačan popis, čak uopće popis kao takav, koliki jest da jest, nego priznanje načela, jasna pravna potvrda da austrijanizmi postoje, te će se po potrebi lako dopuniti (v. De Cillia, 1995).

I tako je tema jezika ubrzo pala u drugi plan, sve dok u listopadu 2003. hotelijer i gastronom iz Wachaua Johann Thiery nije po prijavi potrošačkoga inspektora dospio na sud i platio globu zato što je prodavao staklenke prehrambenoga proizvoda koji je izrađivao prema obiteljskoj recepturi. Razlog nije bio u tome što bi proizvod bio nezdrav ili ilegalan, nego u tome što se zvao *Marillenmarmelade*, kako je to u Austriji posve normalno, štoviše i terminološki nužno, baš kao što je normalno da se u Njemačkoj zove *Aprikosenkonfitüre*. Prvi je dio složenice, *Marillen*, marelice, spram *Aprikosen*, kako je u Njemačkoj, bio uvršten u *Aneks*, ali drugi, *Marmelade*, nije, pa je proizlazilo da je složenica kao takva protupropisna iz aspekta europskoga zakonodavstva koje poznaje samo termin *Konfitüre*, kao u Njemačkoj. Štoviše, s razlogom se moglo govoriti ne samo o netočnu etiketiranju, nego i o prevari potrošača.

No, kao što se u međuvremenu europsko zakonodavstvo razvijalo, ni austrijski identitet nije stajao zaleđen. Posebno je otkriće nacističke prošlosti predsjednika K. Waldheima učinilo da se uvelike “neosviješteni habitus” austrijanstva, “kulturni univerzum o kojem se nije raspravljalo”, nego se uzimao zdravo za gotovo, počne preobražavati u univerzum konkurentnih diskursā: dotad “banalne” teme sporta, jezika i prirodnoga okoliša postale su elementi nacionalnog identiteta o kojima društveni akteri osviješteno pregovaraju

(Karner 2005; v. i. Roksandić 1997).

Javnost se povodom Thieryjeva slučaja digla na noge, a uvodni akord udario je 20. listopada dnevnik *Kronen Zeitung* naslovom: *Bruxelleski marmeladni diktat mora pasti!* Dok je austrijskim medijima u središtu bilo pitanje identiteta, utjelovljeno u izjavi donjoaustrijskoga zemaljskog poglavara: *Europaske velebirokrati, prste van iz naših regionalnih specijaliteta!*, njemački su, očekivano, težište stavili na praktičnu razinu, simboliziranu izjavom suvlasnika najjače austrijske tvrtke koja proizvodi *Marmeladen*, *pardon – Konfitüren*, te izvozi 40 % proizvodnje, najviše u Njemačku, da im to samo povećava troškove, jer će za njemačko tržište morati tiskati posebne etikete.⁴ Tako je na površinu izbilo štošta što se u *Protokolu 10* naprosto bilo smetnulo s uma, držalo nevažnim ili prešutjelo u višem interesu.

Vijeće EU-a odavna usklađuje nacionalne propise o prehrambenim proizvodima kako razlike među članicama ne bi urodile neravnopravnošću u tržišnom natjecanju ili dovele potrošače u zabludu, pa stoga utjecale na funkcioniranje zajedničkog tržišta. Ta javna politika određuje zajednička pravila o proizvodnji, sastavu i nazivu svakog proizvoda kako bi on mogao svuda slobodno cirkulirati, a svaki ga kupac jednoznačno identificirati. Tako su 1979. na red došli džemovi i marmelade, a 22 godine potom, 20. prosinca 2001. i Smjernica 2001/113/EC Vijeća da sve članice moraju do 12. srpnja 2003. svoje propise uskladiti s njom, odnosno zabraniti iznos na tržište proizvoda koji bilo kako odudaraju od njenih odredaba. Prema Smjernici, *džem* (eng. *jam*, njem. *Konfitüre*) takva je i takva smjesa, takve i takve gustoće, te takva i takva omjera sastojaka, spravljena “od jedne ili više vrsta voća”, uključivši agrume, dok *marmelada* (eng. *marmalade*, njem. *Marmelade*) ima drukčiji omjer sastojaka, te je spravljena isključivo od agrumā (eng. *citrus fruit*, njem. *Zitrusfrüchte*).⁵

Prilikom sastavljanja Smjernice ministri javnoga zdravstva Danske i Grčke naveli su da njihovi jezici ne poznaju takvu razliku između *džema* i *marmelade*, odnosno da ona u njima nije leksikalizirana kao u engleskom (i njemačkom njemačkom), nego *marmelada* pokriva oba značenja (baš kao u austrijskom njemačkom). Stoga je, “uvažavajući zatečene nacionalne tradicije u nazivima dotičnih proizvoda”, europski zakonodavac u službenoj verziji na

⁴ V. posebno ANSA: “Austria: guerra della marmellata tra Vienna e Bruxelles”, 24. 10. 2003; <http://www.europamica.it>. Ralf Leonhard: [Ein “Marmelade-Diktat” aus Brüssel erregt Österreich](#), *Die Tageszeitung*, Berlin, 12. 1. 2004: 10.

⁵ V. [Richtlinie 2001/113/EG des Rates vom 20. Dezember 2001 über Konfitüren, Gelees, Marmeladen und Maronenkrem für die menschliche Ernährung](#).

danskom i grčkom u definiciji prvoga proizvoda upotrijebio *marmeladu*, a za drugi opisno *marmelada od agrumā*. Austrijanci tada nisu reagirali, pa su se naglo probudili u listopadu 2003, više od tri mjeseca pošto je Smjernica neopozivo stupila na snagu i J. Thiery stradao kad je prodavao *Marmelade*, a morao je *Konfitüre*, jer marelice očito nisu agrumi, s obzirom na to da iz *Protokola 10* jasno proizlazi kako, osim ona 23 leksema, za Austriju vrijede verzije europskih propisa na standardnom njemačkom. Pokazalo se i da je Austrija *Protokolom 10* zapravo tom varijetetu priznala dominantan, a svom periferan status, dakle status nečega što se ne određuje po sebi, svojim autonomnim razvojem, nego u odnosu na nešto od čega u ovoj ili onoj mjeri, na ovoj ili onoj razini, odstupa. A to je već stvar s dalekosežnim sociolingvističkim, dakle i političkim implikacijama.

Austrija je pitanje pokrenula u Vijeću, pa je Komisija 8. ožujka 2004. poslala Europskom parlamentu prijedlog amandmana na Smjernicu. Iako su članice Smjernicu morale primijeniti do 12. srpnja 2003, stoji u dopisu, austrijske vlasti tek su “sada obavijestile Komisiju da se na određenim lokalnim tržištima termin ‘marmelada’ tradicionalno rabi i za ‘džem’”, pa bi njemačko-jezičnu verziju trebalo dopuniti tako da se “uvaži ta zatečena tradicija (...) na određenim lokalnim tržištima u Austriji”. Dakle, “u takvim slučajevima”, tj. na *određenim lokalnim tržištima*, treba uvesti termin *Marmelade aus Zitrusfrüchten*, marmelada od agrumā, umjesto samo *Marmelade*, što pak ostaje kao oznaka za džem, kako bi se “razlikovale dvije kategorije proizvoda”, onako kako je uređeno za Dansku i Grčku.⁶

Opet se, zanimljivo, ne govori o državi, kako bi trebalo barem iz dva razloga. Prvo, zato što je posrijedi austrijski varijetet koji realno funkcionira kao standardni jezik i utoliko je po definiciji nadlokalna kategorija, kako eksplicite potvrđuje i *Protokol 10* spominjući termine iz “austrijskoga pravnog poretka”, dakle nadlokalnu, državnu činjenicu. Drugo, zato što i Komisija govori o primjeni propisa na razini država članica, a ne lokalnih zajednica, koje, uostalom, kao što nemaju pravne poretke, nemaju ni jezike nego organske idiome, dijalekte i narječja. Budući da su Danska i Grčka neosporno suverene države, podrazumijeva se da je za njih pitanje i postavljeno i riješeno na razini pripadnih standardnih jezika, štoviše, izrijeком stoji da se uvažavaju njihove *nacionalne*, a ne *lokalne* tradicije. *Nacionalne* su tradicije, uostalom, jedine i provjerljive na korpusu tiskanih i autoriziranih tekstova, te komunikacijski

⁶ [Proposal for a Council Directive amending Directive 2001/113/EC relating to fruit jams, jellies and marmalades and sweetened chestnut purée intended for human consumption.](#)

relevantne i neovisne o tome postoji li u Danskoj i Grčkoj kakav lokalni govor koji leksički razlikuje dvije kategorije proizvoda. A vrlo je vjerojatno, i bilo bi posve životno, da postoji.

Ni hrvatski standardni jezik nije, primjerice, leksikalizirao čarape u odnosu na spol osobe koja ih nosi, nego razliku, kada je komunikacijski potrebna, iskazuje dodavanjem atributa *muške* i *ženske*, ali neki organski idiomi Dalmatinske zagore jesu, pa su čorape samo *ženske*, a *bičve* samo *muške* (Gusić – Gusić 2004). I onda se to zove *lokalna tradicija*, pod tim se nazivima dotični proizvodi iznose na *lokalna tržišta*, npr. seoske sajmove, ali *nacionalna tradicija* i *nacionalno tržište*, pa onda i *nacionalni* vid jezika, standardni jezik, poznaju samo čarape za oba proizvoda neovisno o razlikama u materijalu, tehnici izrade ili tipu ukrašavanja. Uvijek i na svim jezičnim razinama leksikalizira se što korisnici drže relevantnim. Razlika može biti samo u socijalnoj, političkoj, demografskoj ili kojoj drugoj snazi – ili društvenoj vidljivosti i prestižu – dotične govorne zajednice, uslijed čega njene leksikalizacijske kriterije mogu preuzeti i ostali segmenti društva, zaključno s nacijom i njenim jezičnim izrazom: svjesno normiranim i kodificiranim standardnim jezikom.

Leksikalizacija je, naime, proces nastanka riječi, imenovanje pojmova ili, preciznije, “semantički proces kojim od oblika riječi i leksičkih skupina nastaju nove leksičke jedinice kojima se popunjava leksički fond” (Tafra 2005: 115). Ovakvo ili onakvo imenovanje dijelova stvarnosti stvara pak u svakom jeziku slojevit sustav antitezā, pri čemu se antiteze na jednoj razini ne moraju podudarati s antitezama na nekoj drugoj. Pritom se – kako se vidi iz slučajeveva danskoga, grčkoga i dvaju varijeteta njemačkoga jezika – bilo jedan, bilo drugi proces mogu potaknuti, čak nametnuti s neočekivane, dojučer nepoznate institucionalne strane, i to u sklopu demokratskoga procesa, tj. izvana, iz nadnacionalne strukture koja gradi zajedničku terminologiju, i to kao izvorno tehnički posao koji ipak kad-tad zadobiva sociokulturnu dimenziju i zadire u sustav antiteza kao osnovni oblik izražajnosti jezika. To pak neizbježno utječe na cijeli sustav antiteza, pa se “modificira informacijska ekonomičnost jezika” (Martinet 1973: 183). Sporovi o *džemu* i *marmeladi* nastali su baš u tom aspektu jezika.

Parlament u Strasbourgu prihvatio je 7. travnja 2004. amandman Komisije, ali dodao i vlastite dopune. U formulaciju “određena lokalna tržišta u Austriji” ubačeno je “i u Njemačkoj”, a u nastavku, gdje je stajalo da se za džem uvodi opisni naziv *Marmelade aus Zitrusfrüchten*, marmelada od agrumā, dodani su nazivi *Orangenmarmelade*, marmelada od naranača, i *Zitronenmarmelade*, marmelada od limuna. U odredbi o tome da je “primjereno” što Austrija uvažava takve lokalne tradicije dodana je i Njemačka.

Na kraju slijedi objašnjenje, s podsjećanjem kako je Komisija bila predložila da se zbog lokalnih austrijskih tradicija njemačkojezična verzija Smjernice dopuni bilješkama.

Međutim, uočeno je da se termin “marmelada” u značenju “džem” široko rabi ne samo u Austriji, nego i u Njemačkoj. U skladu s tim, preporučuje se da se opseg dopuna proširi kako bi se uključila i Njemačka. Time će se izbjeći potreba za bilo kakvom daljom dopunom Smjernice radi uzimanja u obzir mogućih njemačkih interesa. Također, radi cjelovitosti, dodana su još dva naziva za “marmeladu” koja se obično koriste u njemačkom jeziku.

Zaključak (...) Prijedlog kakav je izvorno predložen tretirao bi pitanje samo unutar Austrije. Ono se, međutim, tiče i Njemačke, pa će predložene dopune olakšati primjenu i u toj zemlji.⁷

Vijeće je 11. lipnja 2004. “jednoglasno prihvatilo” dopunu Smjernice u gornjem smislu, te priznalo punu valjanost termina *Konfitüre* i *Marmelade* za džem i marmeladu u Njemačkoj i Austriji.

Može se nagađati što se zbivalo iza kulisa, kao i spekulirati o tome što je posrijedi: nagodba u višem interesu jačanja statusa “zajedničkoga” jezika, klopka koju su Nijemci namjestili Austrijancima, u smislu da uvedbom svojih dopunskih izraza relativiziraju austrijski standardnojezični termin kao pitanje lokalnih tradicija, a ne državnih standardizacijskih politika, ili pak obratno, austrijska klopka za Nijemce, u smislu da se uvođenjem kategorija *lokalnosti*, kao nečega što je kontekstualno fluidno, i *tradicije*, kao nečega što nije egzaktno određivo, obilaznim putem, kad se već ne može izravno, na razini država, relativizira implicitni status njemačkoga njemačkoga kao starijega i (naj)jačega brata u germanofonoj zajednici. Svaka mogućnost imala bi svoju logiku, a svaka logika dva isprepletena aspekta: pravno-politički i identitet-ski. U pogledu prvoga *marmeladni rat* pokazao je da u Austriji, bez obzira na javnu solidarnost s Njemačkom u pogledu statusa jezika u EU-u, tinja nezadovoljstvo rješenjem kakvo je definirao *Protokol 10*. Na općoj razini, to je dio izgradnje europske pravne terminologije.

U EU-u od početka postoji svijest o tome da se značenje nekoga pojma na europskoj razini može razlikovati od njegova značenja na pojedinim

⁷ [Report on the proposal for a Council directive amending Directive 2001/113/EC relating to fruit jams, jellies and marmalades and sweetened chestnut purée intended for human consumption.](#)

nacionalnim razinama, točnije u pojedinim jezicima, i da to može proizvesti pravnu nesigurnost, no previdjelo se da razlike postoje i na horizontalnoj razini, među varijetetima onoga što se drži *jednim i istim jezikom*. *Marmeladni diktat* pokazao je stoga i kako *hladno* terminološko pitanje može postati itekako političko-identitetski *vruće*, to lakše što je narav spornih termina takva da se s njima ne susreće samo neka “kulturalno neutralna”, malobrojna grupa specijaliziranih profesionalaca, nego danomice i tzv. obični građani čim požele pojesti *ono nešto* od marelica.

Za Austrijance je njemački pluricentričan jezik, a postalo je očito kako EU podrazumijeva – uslijed inercije nastale u času osnutka 1957, te poduprte objektivnom demografskom, političkom i ekonomskom težinom Njemačke – da postoji jedinstveni “standardni njemački”, dakle onaj u Njemačkoj plus u međuvremenu izgrađena europska terminologija plus/ minus 23 austrijanizma iz *Protokola 10*. Ni u samoj se Njemačkoj dugo nije razumijevala narav jezičnih odnosa, te se ona na neki način – slično Francuskoj za francuski – smatrala vlasnicom jezika, a sve austrijsko i švicarsko držalo se odstupanjem ili regionalnom upotrebom. Na djelu je bio “zaostali utjecaj zapadnonjemačke jezične ideologije pedesetih godina” po kojoj je njemački u SR Njemačkoj osnova u odnosu na osobitosti u ostalim zemljama. Njen pojam *središnjega njemačkog*, te komplementaran pojam *vanjskoga, perifernog njemačkog* za austrijski i švicarski varijetet, bio je “jedna od glavnih zapreka za prosuđivanje jezičnokulturnih odnosa u njemačkom” (Glovacki-Bernardi 1991: 111).

U drugoj se polovici osamdesetih polazište za analizu procesa u germanofonom svijetu, koje je dugo polazilo od paradigme *devijacije od centra*, okrenulo paradigmi policentričnosti. Termin *policentrični jezici* prvi je 1978. upotrijebio H. Kloss da opiše jezike s više središta koja su u uzajamno dinamičnu odnosu, a svako proizvodi jedan nacionalni varijetet s barem nekim vlastitim kodificiranim normama. M. Clyne i drugi koji su teoriju razrađivali isticali su da pojmovi *policentričnih* ili *polinacionalnih* jezika ne sugeriraju nikakvu hijerarhiju ili odnose dominacije među centrima jednoga jezika, nego podrazumijevaju načelnu ravnopravnost nacionalnih varijeteta, utemeljenu u (samo)svijesti dotičnih sociopolitičkih zajednica. Bez obzira na takav stav, i sam je Clyne uveo realno razlikovanje *dominantnoga* varijeteta, obično onoga u zemlji iz koje je jezik potekao ili onoga iza kojega stoji demografski i političko-ekonomski najjača zemlja, te *nedominantnih*, tj. svih ostalih koji su često i “mlađi”, kakav se odnos onda opisuje terminom *asimetrična policentričnost/ pluricentričnost*. Dok su arapski i engleski primjeri simetričnijega odnosa, u germanofonom je svijetu očita asimetrija (Clyne 1992: 455–465). Dominantni varijetet ili *normativni centar* (Grzega, 2000) za njemački je bila

– i uvelike nastoji ostati – Njemačka. Također, upravo na slučaju njemačkoga pokazuje se kako “dominantna nacija često simbolično preuzima vlasništvo nad jezikom”, ali i kako su “mnogi govornici nedominantnog varijeteta skloni svoj varijetet smatrati inferiornim dominantnomu” (Muhr 2003). S tim, dakako, što se odnosi trajno mijenjaju, kako plastično pokazuje upravo *marmeladni rat*.

U pogledu definiranja koncepata Austrije kao državne forme i *austrijanstva* kao njena sadržaja, i ta je zemlja, dakako, slijedila univerzalni model izgradnje identiteta, potragu za razlikom koja ističe ono što se drži posebnim, a potiskuje što je zajedničko s drugima. Između dva svjetska rata to je primarno bio *Balkan*, a nakon 1945, s obzirom na zajedničku nacističku prošlost i njene etičke konsekvencije, mjesto *Drugoga* zauzela je *Njemačka*. Politički eksplicitan vrhunac te *austriifikacije Austrije* pao je baš neposredno nakon ulaska u EU: bila je to proslava tisućljetnice prvoga službenog spomena imena države, tj. oblika *ostarrichi*, u jednom dokumentu iz 995. Temeljni fundus identitetskih elemenata čine habsburško razdoblje, te predodžba *nevine vječnosti Alpa* i tradicijske kulture s pripadnom hranom i načinima njene proizvodnje. U zemlji koja uvelike živi od turizma hrana je, uz skijanje, postala središnja značajka razlikovnosti, simbolični kapital koji proizvodi identitet. Ukratko, kultura i iskonska priroda, utjelovljena u slici zdrave zemlje zadovoljnih ljudi koji u seoskoj idili spravljaju i jedu prirodnu hranu, uspostavlja jasan kontrast spram industrijske, hladne Njemačke (Köstlin 2004).

Ekološka niša u kojoj je izbio incident bila je pak maksimalno simbolički rezonantna, no podatak da je Wachau 2000. upisan na UNESCO-ovu listu svjetske baštine kao zaštićeni kulturni krajolik otkriva samo opći okvir. Detalji su pak zaista fascinantni, a snop identitetskih znakova tako idealno posložen da nuka na zaključak kako inspektorov posjet gastronomu Thierryju nije bio slučajan, nego dio sjajno osmišljena plana političke mobilizacije javnosti. Osim što po bakinu receptu proizvode *Marillenmarmelade*, J. Thierry i njegova sestra vode u seocu Dürnsteinu mali hotel u nekadašnjem habsburškom dvorcu koji je 1937. kupio njihov otac. Naokolo su vinogradi koji daju čuveni rizling, te nasadi marelica od kojih se spravljaju i sapun, šampon za kosu, lotion, krema za usne, *brandy* i pikantni likeri. Barokni dominikanski samostan Melk, koji je nadahnuo *Ime ruže* Umberta Eca, besprijekorno je restauriran, kao i toliki drugi primjerci renesansne, gotičke i barokne arhitekture. Nešto dalje posljednja je rezidencija nadvojvode Franje Ferdinanda i nadvojvotkinje Sofije. Ondje su i pokopani nakon atentata u Sarajevu, a spomen-sobe čuvaju predodžbu skladna života dvoje zaljubljenih koji su uživali šetati uz veliku rijeku u podnožju brijega. Jer, sve je to smješteno taman gdje treba, *na*

lijepom plavom Dunavu.⁸

Za razvoj austrijskoga identiteta posebno je znakovita usporedba ponašanja medija u doba pristupnih pregovora i u *marmeladnom ratu*. Bez obzira na očit senzacionalizam u nekim primjerima, bili su neusporedivo aktivniji, pa i ozbiljniji, nego desetak godina ranije, kada ih je jezična tematika jedva zanimala, a ako bi je i dotakli, prevladavali su cinizam i autoironija, kako ilustriraju tipični tadašnji naslovi: *Vrhnje (Topfen) preživjelo EU*, *EU: koljenica (Stelze) protiv koljenice (Eisbein)*, ili karikatura na kojoj zbunjeni školarac pita: “*Herr Professor*, hoću li u EU govoriti *Hinterteil* [stražnjica, standardnojezični termin u obje zemlje] ili *Oasch* [austrijski kolokvijalni vulgarizam, kojemu je u Njemačkoj ekvivalent *Arsch*]?” (De Cillia 1995: 129). Deset godina kasnije takva šala ne samo što više nije bila moguća, nego su mediji, uključivši tiskane, odigrali ključnu ulogu u osvješćivanju javnosti i pritisku na političku elitu.

I priča se odmah nastavila. Nedugo pošto je EU razriješio terminološki spor, 14. kolovoza 2004. u bečkom je *Standardu* tiskan manifest “*Austrijski kao samosvojan jezik* čiji potpisnici zahtijevaju od saveznih vlasti da ubuduće spriječe “besramnosti” poput pokušaja da se za sve zemlje EU-a propiše termin *marmelada*. Vlast treba uznostojati da se popis 23 službena austrijanizma proširi, te “na jezik stanovnika ove zemlje prestane gledati samo kao na neku neodređenu zbirku riječi”. Mora također poduzeti korake da se ustavna formulacija o “njemačkom kao službenom jeziku” zamijeni nekom od sljedeće tri: “službeni jezik je austrijski u europskom kontekstu”, “službeni jezik je austrijski njemački” ili “službeni jezici su njemački i austrijski”. Naposljetku, mora “učiniti sve što je u njenoj moći da se jezik stanovnika ove zemlje uspostavi kao samostalan jezik EU-a”.⁹

Zahtjev pak da se u jezičnoj politici u obzir uzme *europski kontekst*, te prvopredložena formulacija o *austrijskom u europskom kontekstu*, svjedoče o još nečem što se javlja prvi put. S tim, naime, postaje očito kako nadnacionalni okvir, te unutar njega koliko tehnička pitanja uspostave terminoloških ekvivalencija, toliko i kontekstualno novi procesi izgradnje identiteta, izazivaju ili ubrzavaju pluralizaciju unutar “iste jezične građe”, odnosno afirmaciju varijeteta i pluricentričnu standardizaciju. Drugačije kazano, razvoj *u europskom kontekstu* proizvodi (jezične) odnose koji inače ne bi nastali ili bi nastali na drugačijoj podlozi, pa bi se i drugačije rješavali, naime *u bilateralnom kontekstu*.

⁸ V. [Weltkulturerbe Wachau](#) te turističku stranicu [Dürnsteina](#).

⁹ “*Österreichisch als eigene Sprache!* / “*Austrian as a language of its own!*”; <http://sfd.at/akademie/2005/projekte/sub/11>.

Budući da od vremena do vremena i hrvatska javnost, pa i dio struke i političke elite, posvete neprimjerenu važnost izjavama minornih europskih političkih aktera o svojevrsnoj rehabilitaciji “hrvatskosrpskoga/ srpskohrvatskoga” u okviru EU-a, nije naodmet promotriti imaju li procesi u germanofonim zemljama kakve paralele s onima u četirima državama čiji su standardni jezici zasnovani na novoštokavskoj dijalekatskoj osnovici, a koje se u perspektivi – s Hrvatskom kao, očito, kronološki uvjerljivo prvom – vide u članstvu EU-a. Posljednja je takva afera izbila kada je ministrica pravosuđa Ana Lovrin u ožujku 2007. govorila u Europskom parlamentu. Britanski eurozastupnik Charles Tannock u raspravi je kazao kako je besmisleno EU opterećivati troškovima prevođenja na bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski, te da bi “zemlje zapadnoga Balkana trebale prihvatiti jedan službeni jezik koji svi razumiju, srpskohrvatski”. Britanski ministar za Europu Geoffrey Hoon, koji se baš tih dana zatekao u Zagrebu, morao je objašnjavati kako je u EU-u nezamislivo da se ikome onemoguću službena upotreba materinskoga jezika. Novinari su inzistirali: “Znači, nije riječ o službenom stavu Velike Britanije?” pa je Hoon odrešito ponovio: “Ne, nipošto”, te dodao da Tannock ima pravo na svoje mišljenje, ali da u pogledu statusa jezika ono “uopće nije važno”.¹⁰

Pitanja pokazuju dvojako nerazumijevanje. Kao prvo, posrijedi je nepoznavanje temelja predstavničke demokracije i pravno-političke strukture EU-a: izravno izabrani zastupnik Europskoga parlamenta nije vezan za službenu politiku zemlje iz koje dolazi, kao što i inače nije parlament taj koji odgovara vladi, nego obratno, a države članice EU-a službenu politiku u nadnacionalnom okviru provode u Vijeću ministara, a ne u strasbourškom parlamentu. Kao drugo, Uredba 1/58 određuje da su u EU-u službeni – i izvedeno, obavezujući i nominalno i izvedbeno – jezici svih članica onako kako ih one prijave na osnovi unutrašnjega zakonodavstva. Budući da je Uredba dio europskoga primarnog prava, može se mijenjati samo konsenzusom. Da se kojim čudom i nađe članica voljna odreći se imena ili uporabe svoga jezika, ostale bi je više nego sigurno blokirale da spriječe nastanak pravnoga presedana koji bi se jednom mogao pokušati primijeniti i na njih.

Nadalje, hrvatski i srpski standardni jezici, neovisno o strukturno-tipološkoj srodnosti, ne pripadaju Clyneovu modelu pluricentričnih jezika onako kako mu pripadaju varijeteti njemačkoga (Brozović 2002: 6–7). No, u takvu bi se modelu u perspektivi mogli razviti odnosi unutar hrvatskoga standardnog

¹⁰ Igor Alborghetti – Bisera Fabio: “Geoffrey Hoon/ Hrvati će u EU govoriti hrvatski”, *Globus*, 851, 30. 3. 2007: 26.

jezika u dvjema državama u kojima ima ustavnopravno služben status: Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Zasad je situacija usporediva s onom između Cipra i Grčke, uključivši usporedivost nacionalnih jezičnih ideologija, jer za javnu i službenu upotrebu Hrvati u BiH dosljedno preuzimaju standard iz Hrvatske, držeći ga bitnim konstituansom svojeg etnokonfesionalnoga, kulturnog, povijesnog i političkog identiteta. No, ovisno o razvoju unutrašnjopolitičkih odnosa u BiH, koji redovito utječu na dinamiku izgradnje identitetā i prema unutra i prema vani, ne mogu se isključiti ni druga dva teorijski moguća rješenja: izgradnja nekoga tipa vlastitog, bosanskohrvatskog standardnog jezika, te izgradnja općebosanskoga standardnog jezika u kojemu bi jednakopravno participirale sve tri nacionalne zajednice (v. Žanić 2005: 83–88).

Tada bi se, pogotovo u prvom slučaju, moglo početi govoriti o pluricentričnosti, pa dakle i o mogućim terminološkim, a onda neizbježno i identitet-skim konfliktima između dvaju centara standardizacije: Zagreba i Mostara/Sarajeva, u smislu općenjemačke situacije onako kako ju je eksplicirao *marmeladni rat*. Ni tada, čini se, ne bi mogla izostati usporedba s jednom situacijom u EU-u: promijenjeni politički kontekst prilikom pregovora, potom i sam formalni pristup, među ciparskim su Grcima potakli redefiniciju identiteta u odnosu na “maticu”, u sklopu čega otočni vernakular realno stječe značajke standardnoga jezika, odnosno varijeteta u procesu kodifikacije, iako jezična ideologija (još) priječi da se to prizna i formalizira (Arvaniti 2006). No, kako to već zna biti, pitanje je vremena kada će život pobijediti ideologiju, jer jezici nisu brončani spomenici ni jednom zauvijek zadane činjenice, nego fluidni, dinamični procesi koji slijede društvene, političke, komunikacijske i identitetske prakse onih koji se njima služe.

Euro & evro: naziv valute kao simbolično, političko i jezično pitanje¹

Kada se govori o prevođenju, i općenito i u konkretnom sociokulturnom i terminološkom kontekstu EU-a, problematiziraju se i analiziraju aspekti koji proizlaze iz činjenice što se “zajednički semantički prostor u različitim jezicima različito leksikalizira” (Bratanić 1991: 24), čega je prirodna posljedica kompleksno iznalaženje leksičkih ekvivalencija što ujednačenijih konotacija i kulturoloških referencija. Iako će to nedvojbeno i ostati temeljni aspekt izgradnje zajedničke europske terminologije, ustanovljenje i uvođenje zajedničke valute izvelo je na vidjelo pitanje koje, čini se, nitko nije očekivao, te koje i ne pripada sociolingvistici nego sistemske lingvistici. Naziv je valute, naime, prvi put pokazao da i element naizgled posve tehničke naravi može duboko zadrijeti u povijesno izrasle jezične strukture.

Sve je počelo još s rimskim osvojenjem Grčke 146. godine stare ere. U starogrčkom je ime kontinenta, odnosno Zeusove ljubavnice po kojoj je u ranom humanizmu dobio ime, počinjalo diftongom *eu*, no već su u posljednjim stoljećima stare ere počeli procesi monoftongizacije, koji su se dokraja razvili i ustalili u novogrčkom: drugi se vokal (*u*) konsonantizirao, pa je *eu-* pred zvučnim suglasnikom dalo *ev-* (*Evropa*). Većina europskih jezika primila je tu i ostale starogrčke riječi s *eu-* latinskim posredstvom, onako kako su ih Rimljani čuli i pismeno fiksirali, dakle s dvoglasom *eu*. Takvu je tradiciju europski humanizam dodatno osnažio, i u latinskom i u pučkim jezicima, te predao novome vijeku. Od sredine 19. st., kada u hrvatski počinje ulaziti mnogo grčkih (i latinskih) općih i vlastitih imenica s dvoglasom *eu* na početku ili u sredini, sustav primanja izrazito je postojan u čuvanju takvih oblika, s rijetkim i kratkotrajnim kolebanjima, i to uglavnom u sedamdesetim i osamdesetim godinama 19. st. Pravopisna je iznimka bila jedino dubleta *Europa* / *Evropa*. Razloge je teško precizirati, no očito proizlaze iz kombinacije triju jezičnih utjecaja: staroslavenskoga, koji se svojim grecizmima novogrčkoga tipa odrazio i u svjetovnoj terminologiji, pa češkoga, pogotovo posredstvom terminologijskog rada Bogoslava Šuleka, te ruskoga, bilo izravno, bilo

¹ Ovaj je tekst prethodno objavljen pod naslovom “EURO: naziv valute kao simbolični, politički i jezičnonormativni problem” kao prilog u: Bratanić, M. (ur). *Hrvatski jezik na putu u EU. Terminološki ogledi* (2011: 241–255).

neizravno posredstvom Vuka Karadžića i hrvatskih vukovaca. Ipak, i sam Tomo Maretić, uz Evropu, rabi i Europu, a ima i oblike Eurot, Zeus, Euklid... Oblik Europa ipak nikad nije nestao iz upotrebe, pa su i od Novosadskoga dogovora 1954. do 1990, kada je taj konkretan naziv bio ideološki stigmatiziran, u hrvatske medije slobodno ulazile složenice tipa eurokomunizam (što je proizvodilo groteskne nizove tipa talijanski eurokomunisti jačaju utjecaj u Evropi), Eurovizija, eurorakete i eurodolar. Te su složenice čuvale, pa i u svijesti govornikā posredno legitimirale latentno Europa s dvoglasom (v. Vratović 1996: 166–176). Povratak Europe nakon 1990, osim što je legitiman normativni zahvat, ujedno je konačna stabilizacija sustava grčko-latinskih usvojenica, odnosno toga njegova segmenta.

Kada je utemeljiteljska Šestorka 1972. stvorila tzv. europsku monetarnu zmiju i počela raspravljati o zajedničkoj obračunskoj jedinici kao logičnoj posljedici jedinstvenoga tržišta, pretreseni su praktički svi nazivi za novac u europskoj povijesti. Među prijedlozima bili su, primjerice, florin, prvi europski zlatnik koji se počeo kovati u Firenzi 1252., te se proširio velikim dijelom kontinenta, i šiling, koji se kovao u južnim njemačkim zemljama, te od 10. st. bio uključen u karolinški novčani sustav. Naposljetku je na sastanku Europskoga vijeća u Madridu 15–16. prosinca 1995. konsenzusom odlučeno da se košara europskih valuta nazove engleskim akronimom ECU (European Currency Unit), s tim da se on tretira kao imenica, dakle piše malim slovima, kao ecu. Kako je to ujedno bilo doba kada je europsko udruživanje programski nastojalo nadrastiti ekonomsko-interesne kategorije, te se utemeljiti i u kulturno-povijesnim, odnosno identitetskim kategorijama (v. Žanić 2007: 195–208), i valuti je trebalo pronaći istovrsno, simbolično utemeljenje, proizvesti njenu povijest u kojoj će, usporedno s općeeuropskom simbolikom, moći sudjelovati i nacionalne tradicije.

Da bi se Francuzima dala svojevrsna kompenzacija za engleski akronim, isticalo se da je ecu francuski ekvivalent taliru, odnosno da je takav novac (*petit écu*, *écu blanc*, starofrancuski *escu*) dao 1641. kovati Luj XIII, dok se zlatna verzija (*écu d'or*) kovala već u 13. st., te je s florinom i dukatom, i zamjenjiva s njima, bila ponajcjenjeniji zlatnik na kontinentu sve do kraja 17. st. No logično izveden francuski zahtjev neka se onda i piše *écu*, u skladu s francuskim pravopisom, nije prošao. Općeeuropsku simboliku, u kontekstu neutralizacije partikularnih tradicija i političkih imaginarija, posebno je trebalo pojačati upućivanje na indoeuropski korijen riječi, *skei-*, od kojega dolazi latinsko *scūtum*, štit, odakle i naziv za portugalski (i španjolski kolonijalni) novac *escudo*, a istog je korijena bio još jedan propali terminološki kandidat, južnonjemački *scilling*, prema *scilt*, štit. U konačnici, na istom je

etimologijskom stablu izrasla i hrvatska *škuda*, iz mletačkoga *scudo*, gdje se tako zvao zlatnik kovan od kraja 13. st., kasniji *zecchino*, *cekin*.

Iako nevoljko, Francuska se složila, čak u svojoj verziji Ugovora iz Maastrichta 1992. pristala zadržati englesku sintagmu European Currency Unit (ECU), ali se svejedno pokazalo da se ne može postići istovjetnost nazivā valute u svim nacionalnim zakonodavstvima, jer se ona u njemačkom tekstu Ugovora zvala Europäische Währungseinheit, EWE. Mimo identitetske simbolike, time se otvorilo i pitanje valjanosti pravnih dokumenata u slučajevima kada se predstavnici članica slože oko teksta koji im je podastrt samo na jednom jeziku iako se tek tekst preveden na službeni jezik – ili jezike – članice na kraju uključuje u njezino nacionalno zakonodavstvo i postaje pravno obvezan. Tako je termin naposljetku odbačen, ali je njegov nasljednik euro stvorio još veće i dalekosežnije probleme iako se činio savršeno prirodnim izborom. Tehnički, on je 1. siječnja 1999. zamijenio dotadašnje nacionalne valute u 11 od 15 članica EU-a (tri zemlje Beneluxa, Irska, Portugal, Španjolska, Italija, Francuska, Njemačka, Austrija i Finska), deset godina potom uvela ga je Grčka, s prvim danom 2007. Slovenija, dvije godine za njom Cipar i Malta, a 1. siječnja 2009. i Slovačka. Za to se pripremaju i ostale članice, ne samo organizacijski nego, vidjet će se, i otvaranjem lingvističkih pitanja.

I prije negoli je iskrsnuo taj aspekt, uvođenje zajedničke valute bilo je mnogo više od puke financijske operacije sa svrhom da se smanje transakcijski troškovi, stvori tečajna stabilnost i zapriječe protekcionistički pritisci: budući da je novac kao kategorija povijesno tijesno povezan s izgradnjom država i nacija, ni euro nije mogao biti iznimka. Analiza stavova političkih elita triju velikih članica – Velike Britanije, Francuske i Njemačke – prema samoj koncepciji zajedničke valute pokazuje da se razlike ne mogu objasniti isključivo instrumentalnim – bilo ekonomskim, bilo geopolitičkim – interesima akterā nego da je njihova percepcija vlastitih materijalnih i instrumentalnih interesa u odnosu na euro pod dubinskim utjecajem njihove vizije europskoga političkoga poretka. Dotična pak vizija daje zajedničkoj valuti političko značenje, pa se mora razumijevati (i) u okviru politike oblikovanja identiteta, odnosno “strukturā znanja i tradicionalnih identiteta ugrađenih u političke institucije i kolektivna kulturna poimanja” (Risse i dr. 1999: 156). Britansko odbijanje, a njemačko i francusko prihvatanje eura tako su se paralelno odvijali i legitimirali kao borba dvaju identiteta za prevlast, kao sučeljavanje novoga europskog i staroga nacionalnog patriotizma, u različitim opsezima i stupnjevima preklapanja i primata. Iz toga, dakako, ne proizlazi da su identitet i interes izravno suprotstavljene kategorije i da se dva sklopa argumenata uzajamno konceptijski isključuju. Prije će biti da utjecaji teku u oba smjera i

da su uzročno-posljedični odnosi varijabilni.

Što vrijedi za euro kao valutu, u načelu funkcionira i kod eura kao termina, odnosno leksičke jedinice, jer jezik je barem koliko i valuta povijesno vezan uz konstituiranje modernih europskih nacija i simbolizira njihovu posebnost i suverenost. Kao što je funta, u kojoj su se nekoć iskazivale svjetske valutne rezerve, jedan od najmoćnijih simbola slavne britanske prošlosti i podsjetnik na nekadašnju globalnu moć, kao što je marka utjelovljivala poratno njemačko gospodarsko čudo i nacionalnu obnovu, tako u drugim sociopolitičkim kontekstima ključne vrednote nekoga društva može utjeloviti njegov jezik, makar predstavljen samo jednim, naizgled neznatnim segmentom.

Vijeće EU-a donijelo je 3. svibnja 1998. u Bruxellesu Uredbu 974/98 o uvođenju europske valute s nazivom euro koja se dijeli na 100 podjedinica, centa. U tom 2. članku Uredbe još je stajalo da “definicija naziva cent ne priječi korištenje varijanata toga termina u općoj upotrebi u zemljama članicama (*the definition of the term ‘cent’ does not prevent the use of variants of this term in common usage in the Member States*)”, dočim naziv jedinstvene valute “mora biti istovjetan na svim službenim jezicima Europske unije, uzimajući pritom u obzir postojanje različitih pisama” (*the name of single currency must be the same in all official languages of the European Union, taking into account the existence of different alphabets*). Prije toga, u siječnju iste godine, objavljen je s potpisom Komisije, Europske središnje banke (ESB) i drugih institucija EU-a poseban naputak kako se na kojem službenom jeziku ima pisati naziv nove novčane jedinice i njezine stotnine, u jednini i množini, u zakonskim tekstovima.

Pisanje riječi euro i cent na službenim jezicima zajednice – rabiti prilikom izradbe legislativnih tekstova vezanih za zajednicu

Izraženo kao svota s određenim članom

Jezik	Jedna jedinica	Više jedinica	Jednina	Množina
danski	1 euro / cent	100 euro / centeuroen	centeneuroene	centene
njemački	1 Euro / Cent	100 Euro / Cent	der Euro / der Cent	die Euro / die Cent
grčki	1 ευρώ / λεπτό	100 ευρώ / λεπτά	το ευρώ / το λεπτό	τα ευρώ / τα λεπτά
engleski	1 euro / cent	100 euro ¹ / cent ¹	the euro / the cent	the euro ¹ / the cent ¹
španjolski	1 euro / cent	100 euros / cents	el euro / el cent	los euros / los cents
francuski	1 euro / cent	100 euros / cents	l’euro / le cent	les euros / les cents
talijanski	1 euro / cent	100 euro / cent	l’euro / il cent	gli euro / i cent

Jezik	Jedna jedinica	Više jedinica	Jednina	Množina
nizozemski	1 euro / cent	100 euro / cent	de euro / de cent	de euro's / de centen
portugalski	1 euro /cent	100 euros / cents	o euro / o centos	euros / os cents
finski	1 euro / sentti	100 euroa ² / senttiä ²	euro / sentti	eurot / sentit
švedski	1 euro / cent	100 euro / cent	euron ³ / centen	eurorna ³ / centen

¹ Ovakvo pisanje bez s može se smatrati odstupanjem od uobičajene engleske prakse u vezi s valutama.

² Upotrebljeni oblik jest oblik za partitivnu jedninu.

³ Upotrebljava se prilikom referiranja na "valutu" ili kovanice.

Kao i u pripremi cijele pravno-financijske operacije, i u izradbi popratnoga jezičnog napatka sudjelovali su predstavnici svih članica, podrazumijeva se, svjesni svih njezinih aspekata i posljedica, pa i lingvističkih. Europska središnja banka, Komisija i druge instance redovito su isticale da nitko ni na koji način ne namjerava utjecati na upotrebu naziva izvan pravnih tekstova: isključivo je u njima – da bi se izbjegla pravna nesigurnost – nužno imati standardiziran oblik, dočim je medijska i druga upotreba varijacija posve slobodna, već kako je pravilno u kojem jeziku. Glavno tajništvo Komisije i napismeno je prevodiocima na engleski preporučilo da i za euro i za cent rabe množinu sa -s u svim dokumentima, posebno onima za opću javnost, osim pravnih i kada se oni citiraju. Sve u svemu, euro je u zakonima trebao biti opća imenica muškog roda, nesklonjiva i pisana malim početnim slovom.

Ipak, kada je sve bilo gotovo i ovjereno, u Italiji su uočili da su se, bez obzira na preciznu odredbu o istovjetnosti naziva na svim jezicima, neki uspjeli izboriti za iznimke. Nijemcima, po čijem se pravopisu imenice pišu velikim početnim slovom, to je – kako pokazuje gornja tablica – dopušteno i u slučaju eura i centa. Osim što je, prirodno, dobila pravo na vlastito pismo, Grčka je čak uspjela izbjeći termin cent, iako Uredba 978/98 ne govori o različitim nazivima za stoti dio eura, nego samo o varijantama jedinstvenoga naziva, što podrazumijeva samo fonološko-morfološke prilagodbe, kakve su inače izrijekom zapriječene za osnovnu jedinicu; sačuvan je tako tradicionalni naziv λεπτό (*lepto*), svojedobno stoti dio drahme, sada eura. Dodatno, nešto kasnije, Direktiva Komisije od 26. listopada 1998. sankcionirala je da za engleski, talijanski i njemački jezik množina od euro ostaje invarijabilna, ali se iz tablice vidi da su na španjolskom, portugalskom, francuskom i finskom ipak legalizirani množinski oblici kakvi inače postoje u tim jezicima (*los euros*, *os euros*, *les euros*, *eurot*).

Nijedan talijanski političar nije svojoj javnosti znao objasniti kada se to dogodilo te zašto se i oni posebnim amandmanom nisu izborili za množinski oblik, i to *gli euri*, odnosno *100 euri*, kakav su mnogi držali jedinim pravilnim. On se k tome spontano proširio u razgovornom jeziku, te ga je 1999. sankcioniralo i stručno povjerenstvo pod okriljem Accademia della Crusca, s argumentom da je posrijedi imenica muškog roda, iako su mnogi tvrdili da je pravilno *gli euro*. No rasprave su se nastavile, nizali su se argumenti i protuargumenti, među njima i onaj da Carducci u jednoj pjesmi ima množinu *gli Euri*, te da još Boccaccio spominje *i soffianti euri*, na što je odgovor glasio da je ondje posrijedi naziv za jugoistočni vjetar, a ne za kontinent, odnosno valutu. Neki su tvrdili da euro može imati invarijantnu množinu po tipu imenica kao *video* i *audio*, drugi pak da treba slijediti također invarijantnu množinu kakvu imaju tuđice kao *il film* / *i film*. Protuargument za potonje glasio je da je to neusporedivo, jer po samoj naravi stvari ni za koga u Europi, za Talijana pogotovo, euro nije riječ stranoga podrijetla. Naposljetku se u listopadu 2001. Accademia predomislila i prihvatila nepromjenjiv oblik, što je sankcionirao i Senat. Dakle, u množini je obvezno *gli euro*, kako je i odredio vrh ESB-a, a ne *gli euri* (da se sad zbog jednostavnosti ne opisuju srodni problemi s centom).

Sve to s množinskim oblicima zbivalo se u EU-15, gdje je – izuzevši grčki, ionako zakrinkan posebnim pismom – deset službenih jezika imalo barem istovjetan korijen riječi *eu-* jer su svi naziv kontinenta preuzeli istim, latinskim posredovanjem. S deset novih članica stvar je postala bitno složenija, jer je problematičan postao i sam korijen riječi. Kulturnopovijesno, s iznimkom grčkoga, EU-15 činila su društva zapadnokršćanske tradicije, dok su se u EU-25, sada EU-27, uključila i ona drugačijih sociokulturnih sadržaja, ujedno s jezicima drugačijih sistemskih osobina. Ponajprije, ušli su slavenski i drugi narodi koji su trajnije bili politički, kulturno i vjerski u izravnu doticaju s Bizantom, pa su grčke riječi primali izravno, novogrčkim izgovornim posredovanjem, dakle s monoftongiziranim *ev*. Razvoj, dakako, nikad nije pravocrtan i logičan, jer je u igri uvijek niz činilaca, od lingvističkih, koji se tiču strukture jezika, do izvanjezičnih, tj. kulturnopovijesnih, političkih i psiholoških. Tako su, primjerice, izvan sistema ostale katolička Slovenija i katoličko-protestantska Češka, jer kontinent “nelogično” nazivaju Evropa, odnosno pravoslavna Rumunjska, jer kontinent naziva onako kako teorijski, u idealnotipskom modelu, ne bi smjela, naime – Europa. Nove članice raznoлично su reagirale, s tim što ni one nisu dovodile u pitanje univerzalnu kraticu valute u sustavu ISO, koja je EUR, jer se ona držala tehničkim, međunarodnim kodom koji nije element nijednoga jezika nego kategorija za sebe. S oblikom euro bilo je pak drugačije, ne samo zbog fonološke dihotomije *eu/ev* nego

i zbog morfologije u izrazito fleksijskim ugro-finskim (estonski, mađarski), baltijskim (latvijski, litavski) i slavenskim jezicima.

Ujedno, s priznanjem irskoga kao službenoga i radnog jezika u punom opsegu aktivirao se i dio tamošnje javnosti. Kampanja, čini se, nije imala osobita odjeka, ali pokazuje načela na kojima se mogu pokrenuti jezičnoidentitetska pitanja, kao i protuargumentaciju samog EU-a, to prije što će se isto pitanje ubrzo potom pokrenuti i na službenoj razini nekih zemalja članica, što se u Irskoj nije dogodilo. Nezadovoljstvo se, dakako, ponajprije ticalo izostanka irskoga jezika s popisa, ali se zahtijevalo da i u engleskojezičnoj verziji, budući da je taj jezik drugi službeni u zemlji, množinski oblici budu *euros* i *cents*. Valja napomenuti da ni argument druge strane, one koja je držala da je problem izmišljen, nije bio adekvatan: tvrdnja da imenice *fish* i *sheep* također imaju jednak jedninski i množinski oblik u ovom je kontekstu neupotrebljiva, jer je, kako pokazuje tablica, netko u vrhu EU-a ili ESB-a bio dovoljno mudar da doda napomenu kako engleska množina bez -s odstupa od prakse – ili norme – samo kada su u pitanju valute, dakle da je kategorijalno usporediva s primjerima tipa *1 dollar / 100 dollars* ili *1 pound / 100 pounds*, ali ne i s onima tipa *one sheep / hundred sheep*, *one child / many children* i slično.

U travnju 2002., u ime europskoga povjerenika za gospodarstvo i financije, irskim je nezadovoljnicima odgovoreno podsjećanjem na to kako je Glavno tajništvo Komisije uputilo prevoditelje neka za oba naziva rabe množinu sa -s u “dokumentima koji nisu zakonodavne naravi (*in documents other than legal texts*)”, dok je sljedeći mjesec predsjednik Europskoga parlamenta Pat Cox, i sam Irac, posegnuo za dotad nepoznatom distinkcijom: on se slaže da bi “prirodna množina (*natural plural*)” na engleskom trebala biti *euros* i *cents*, ali ovdje su na djelu “legislativne množine (*legislative plurals*)”, koje su, iako bez sufiksa -s govornicima engleskoga “zvuče neobično”, posebna kategorija i nitko ih se ne mora držati u drugim kontekstima. Još jasnije, “prirodni množinski oblici nisu time ni na koji način učinjeni zakonski nevaljanima i mogu se slobodno rabiti u sve ostale svrhe”. Sama službena, pa ni neslužbena, Britanija nije se zaokupljala tom temom, dijelom zato što nije ušla u eurozonu, dijelom zacijelo i zbog tradicionalno liberalnije jezične politike od one u kontinentalnim europskim zemljama. U nekim je medijima i javnosti nakratko bilo kolebanja, no utjecajni se Guardian od početka odlučio za *euros*.

U Češkoj, gdje se uvođenje eura planira za 2010. godinu, manje je spora izazvala fonologija, iako taj jezik ima oblik Evropa koji bi onda implicirao *evro*, a više sklonidba, jer i jezik pravnih dokumenata, zapravo, pogotovo on kao dio precizno elaborirana administrativnoga funkcionalnog stila na kojemu inzistira i ESB, mora poštovati padeže. Imenica *euro* sustavski bi

pripadala sklonidbenom tipu *slovo*, pa bi genitiv množine bio *eur*, s nultim dočetkom. To je pak ocijenjeno neprikladnim, među ostalim, i zato što bi se formom, pogotovo kada se u naslovima i sličnim kontekstima piše verzalom, podudarilo s univerzalnom kraticom EUR i možda izazvalo nejasnoće. Zato je imenica svrstana u drugu deklinaciju i genitiv joj je *eury*. Postupak podsjeća na Pravilnik s kraja 2001. o standardizaciji džemova, marmelada i sličnih voćnih proizvoda u kojemu je, na zahtjev Portugalaca, mrkva posebnim amandmanom i samo za tu prigodu proglašena voćem kako bi standardizacija sastojaka obuhvatila i njihov nacionalni specijalitet – marmeladu od mrkve (v. Žanić 2007: 297–325).

Na Malti je Nacionalno vijeće za malteški jezik razmotrilo četiri varijante: *euro*, *ewro*, *jurow* i *juro*, pa posljednja dva oblika odbacilo kao kolokvijalne hibride prema engleskom izgovoru imenice *euro*, te samo drugi priznalo ispravnim zato što malteški pravopis ne dopušta da grafemi *eu* dođu zajedno osim ako se ne izgovaraju dvosložno, *eu-*, kao u riječi *ateu*, ateist. Nasuprot tome, gdje god se u malteškom pojavljuje starogrčko *eu-*, izgovara se jednosložno i piše *ew-*, npr. *Ewropa*, *ewfemiżmu* (eufemizam), *ewkaristija* (euharistija)... Izvješće iz studenoga 2005. odluku jasno postavlja u sociokulturni okvir:

Zemlje koje, uključivši Maltu, snažno zastupaju vlastiti stav u vezi s nazivom valute promiču načelo različitosti usuprot težnji da se jezični oblici ujednače na samo jedan. Ta težnja uglavnom izvire iz sektorā koji nemaju osobita obzira prema jezičnoj stvarnosti i koji zapravo još manje mare za nju negoli sami ljudi koji će rabiti ove riječi kada se jednom o tome donese odluka.

Nadamo se da će se ta težnja za ujednačavanjem prebroditi, te da će se iskazati primjereno poštovanje spram individualne naravi različitih jezika, raznovrsnost kojih EU tako djelatno promiče.

Najustrajnije u otporu bile su Slovenija, Litva, Latvija i Mađarska, a prikaz tih slučajeva otkriva ključne legitimacijske strategije, kao i (ipak) postupno popuštanje ESB-a. Sve su one za buduće novčanice i kovanice prihvatile jedinstveni oblik euro, ali su ga odbile za zakonske tekstove. Spor je postao posebno dramatičan ujesen 2004., za nizozemskoga predsjedanja, kada se konačno redigirao tekst Ustavnog ugovora koji su članice trebale svečano potpisati u Rimu 29. listopada. Na početku mjeseca litavski je premijer pisao nizozemskom kolegi i predsjedniku Komisije R. Prodiu da Ustav Republike Litve određuje litavski kao državni jezik na kojemu moraju biti napisani svi pravni tekstovi, “poštujući norme književnog jezika i rječnika (*standards de la langue académique et du vocabulaire*)”. I u Pristupnom ugovoru od 16.

travnja 2003, podsjeća premijer, “riječ euras (u nominativu)” stoji u tekstovima koje su ratificirale ne samo Litva nego i sve ostale članice. U zaključku,

zbog svojega oblika, riječ se *euro* ne može prihvatiti u litavski jezik, jer je s lingvističkoga gledišta apsolutno nespojiva sa sustavom sklonidbe imenica koji smo baštinili iz istoga onoga indoeuropskog jezika koji je u temelju našega jezika, i koji smo do danas sačuvali (...) Upotreba riječi *euro* bila bi u opreci i s interesima naših građana, jer bi predstavljala pokušaj političkoga pritiska na razvoj litavskoga jezika koji je sama srž našega narodnog identiteta.

Nizozemska je kao predsjedateljica 12. listopada ponudila kompromis: oblik *euro* mora ući u sve službene tekstove EU-a, uključivši Ustavni ugovor, a članice u prijevodima i vlastitim zakonima smiju rabiti nacionalne varijante, pod uvjetom da prva tri grafema budu *eur*. Kako je time riješen njezin osnovni problem, morfologija, a korijen riječi nije ni bio problem jer je u litavski primljen latinskim posredovanjem, Litva je popustila. No mir je očito bio kratka vijeka, dok ne prođe svečanost u Rimu, te postavljen na isključivo političku osnovu, s formalnim institucionalnim pokrićem da je postignut u sklopu Odbora stalnih predstavnika (COREPER). To je postalo jasno iz kasnijega dopisivanja litavske vlade i Europske središnje banke, koja se kao nepolitička ustanova nije osjećala obveznom poštovati spomenuti kompromis. Ipak, i njezina ocjena nacrtā litavskoga zakona o uvođenju zajedničke valute, koji rabi nominativ jednine *euras*, pokazuje znakovite promjene u formulacijama. U dopisu od 14. lipnja 2005. Litva se podsjeća na Uredbu 974/98, koja određuje da naziv valute “mora biti istovjetan u svim službenim jezicima” te, s obzirom na to da je Litva ušla u EU nakon toga datuma, na njezin pristupni ugovor, koji precizno navodi da su i nove članice pod “neprijepornom pravnom obvezom poštovati zatečene političke sporazume”, pa tako i madridsku odluku Vijeća EU-a iz prosinca 1995. EU, kao “isključivi nosilac ovlasti u monetarnim pitanjima, određuje samo ime jedinstvene valute”, jer je nužno da njezin naziv, dakle *euro*, “bude istovjetan u nominativu jednine” u svim jezicima “kako bi se osiguralo da njezina jedinstvenost bude očita”. Novost je, dakako, u tome što se sada specificira samo istovjetnost nominativā jednine, dok je madridski zaključak spominjao apsolutnu istovjetnost, ne ulazeći u strukturu jezikā i gramatičke kategorije. To je iz kuta ESB-a svakako ustupak, ali s obzirom na sustav litavskoga, izvor novoga problema: iz padežne paradigme *euras / eurue / eura / euru / eure / eurai / eurams / eurus / eura / eurose* izdvojio bi se samo prvi član, dok ostatak ne bi doživio promjene, otprilike kao da se u hrvatskom za imenicu junak uspostavi paradigma **juno / junaka / junaku...*

Na nizozemski je kompromis pristala i Slovenija, možda neočekivano, jer bi ondje, za razliku od litavskoga, sustav zahtijevao *evro*, prema Evropa. Vlada je na sjednici istoga popodneva, 12. listopada, objavila pristanak, koji je odmah službeno potvrdio i Odbor Državnoga zbora za pitanja Europske unije, pa se popisu službenih oblika moglo dodati slovensko množinsko *euri*, odnosno u sklonidbi (100) *eurov* ili *centov*. Formula kompromisa zacijelo je jedinstvena u ukupnoj jezičnoj povijesti: mi prihvaćamo vaš starogrčki dvo-glas *eu*, a vi priznajete našu množinu i padežne nastavke! Upotrebe izvan tako definirana okvira ostaju autohtone, kako je lako provjeriti na internetu: tisak rabi formulacije *tipa širitva območja evra, posamezni dijak bo prejemal 200 evrov mesečno* itd., usporedno s također sustavskim množinskim genitivom na *-i* tipa *kako preživeti z 200 ali 300 evri na mesec*; jednako je i na službenim mrežnim stranicama Banke Slovenije, Vlade itd.

Mađarska i Latvija su, međutim, odbile sporazum i objavile da neće potpisati Ustavni ugovor, odnosno povelju ako u njoj u svim jezičnim verzijama ostane jedinstven oblik *euro*. Budući da se na mađarskom kontinent zove Európa, pitanje se novogrčke monofongizacije, kao ni u Litvi, nije postavljalo, ali se inzistiralo na tome da se valuta piše *euró*, s dugim *ó*, jer u tom jeziku riječi ne mogu završavati kratkim *o*, pa se tako ponašaju i posuđenice tipa *fotó*, *videó* i *sztéréó*. Za Latviju je neprihvatljiv bio i korijen, koji je izvan dihotomije *eu / ev*, jer se kontinent zove Eiropa, pa se za valutu udomaćio oblik *eiro*, indeklinabilan kao sve riječi s takvim dočetakom. Ipak, Odbor za terminologiju Latvijske akademije znanosti normirao je – i službena upotreba prihvatila – deklinabilni oblik *eira*, s argumentom da je takav, potencijalno visokočestotan termin posebno važno uklopiti u gramatičku strukturu jezika primatelja. Čak je činjenica da je na 15-jezičnim sovjetskim novčanicama stajalo i latvijsko *rublis* u percepciji javnosti ispala dokaz da je i jedan totalitarni sustav, makar posve formalno, poštovao ono za što ne mari demokratska Europa: ako je posrijedi zaista samo forma, kako tvrde u Bruxellesu, neka onda i ta forma bude barem na Staljinovoj razini. Na kraju su i te dvije zemlje dale potpis u Rimu, ali su priložile izjavu, koja je dobila status 50. aneksa Ustavnom ugovoru, da oblik *euro*, iako jest upotrebljen i u latvijskom i u mađarskom tekstu, “nema nikakva učinka na zatečena pravila latvijskog i mađarskog jezika”.

Poslije je i Mađarska pristala na pisani oblik s kratkim *o*, ali se prijepori s Latvijom ne smiruju: vlada je u trajnom sukobu s ESB-om i najavljuje tužbu pred Europskim sudom u Strasbourgu. Neovisno o konačnom raspletu, teško je bilo što načelno prigovoriti izjavama poput one kako “nikom prilikom ulaska u EU nije ni u primisli bilo da će morati provoditi promjene u strukturi svoga jezika”, odnosno kako bi se iznimka za samo jednu konkretnu

riječ i mogla prihvatiti, ali budu li se zahtijevale sve nove i nove, “gdje će se povući crta”?

Na portalu Češke narodne banke može se plastično vidjeti kako na djelu (ne) funkcionira fonološko-morfološko razgraničenje po kriteriju uporabnih konteksta, na čemu inzistiraju institucije EU-a i što je u odgovoru irskim sunarodnjacima Pat Cox opisao kao prirodnu (ili općeuporabnu) i pravnu množinu. Posrijedi nije službeni zakonski tekst nego razgovor s članom Uprave Banke P. Štěpánekom, koji tumači proces uvođenja zajedničke valute. Tako on govori – ili administrator portala piše – o *zavedení* [uvođenju] *aura* i *přechodu k euru* [prelasku na euro], o *eurozóny* i vladinu dokumentu po imenu *Eurostrategie*, rabi složenice *eurodebata* i *europoslanec*, ali ima i *Evropa*, *Evropská komise*, *Evropská centrální banka*, *evropská unifikace*, dakle slobodno, da se ne kaže kaotično, alternira sustavske i izvansustavske oblike. I sam je irski državni Odbor za zamjenu valute, koji je vodio i nadzirao operaciju, u dvojezičnoj, irsko-engleskoj informativnoj knjižici dostavljenoj u svako kućanstvo rabio oblike *euro* i *cent* (i) kao množinske, iako posrijedi nije bio zakonodavni tekst nego tekst opće namjene za najširu javnost, kada je dopušteno, čak preporučljivo, rabiti množinu na -s. Jednako se vladala i javna radijska kuća na irskom, Raidió Teilifís Éireann. I u Britaniji su ljudi u početku bili zbunjeni, pa se spontano pojavio oblik prozvan piljarskim ili povrtlarskim apostrofom (*greengrocer's apostrophe*). Suočeni s jedne strane s vlastitim jezično-pravopisnim navikama i domaćim novčanicama s natpisom pounds, s druge pak s novčanicama, čekovima, tečajnim listama ili bankovno-poštanskim obrascima s oblicima 10 / 50 / 100 euro, a želeći cijene svojih proizvoda istaknuti u objema valutama, nedoumicu su riješili tako što su počeli ispisivati da nešto stoji toliko-i-toliko *EURO's* ili *euro's*. Tako je taj spontano konstruirani oblik pomirio intuiciju izvornoga govornika, koja se na tome mjestu opire jednini, i intuiciju poslovnoga čovjeka, koji se nastoji prilagoditi i onomu što shvaća kao institucionalni autoritet i potencijalnim kupcima s novčanicama na kojima uz desetice i stotice iz nekog razloga ipak stoji jednina. Proces je, očito dijelom i kao jezična moda, počeo zahvaćati i množinu imenica koje nisu bile pravopisno ili morfološki sporne (*pizza's*, *photo's*, *coffee's*...). Inovacija sigurno nije bez povezanosti s nekim oblicima koji su se ranije, posebno u SAD-u, leksikalizirali na grafemskoj razini, npr. *rock'n'roll* ili *jean's* u reklamama.

Proces jezične inovacije, odnosno intervencije u jezični sustav, koji je začela nelingvistička i za lingvistiku posve nezainteresirana institucija poput ESB-a, što je presedan u povijesti jezičnih politika, u bitnome ima značajke svih inovacija. Posebnost čak nije toliko u samoj direktivnosti, koliko u

tome što institucija koja objektivno funkcionira i nastoji funkcionirati kao jezični autoritet pritom sebe eksplicite proglašava nelingvističkom, odnosno lingvistički nekompetentnom, i odbija svoje djelovanje držati lingvistički relevantnim. Zbog opisanih sporova, posebno pošto je Latvija i zakonski sankcionirala vlastiti oblik naziva valute, Banka nije mogla izbjeći dalju razradbu svojih polazišta i stavova, kao ni svojeg odnosa s političkom vlasti, samim time ni uključenje sve *lingvističnih* kategorija. Iako se, kako stoji u njenu službenom izvješću o primjeni višejezičnosti, može vjerojatno pretpostaviti da je zakonodavac ponajprije imao na umu naziv valute u pravnim tekstovima, “malo je naznaka” da je ikad predviđao ikakvu formalnu razliku u pisanju između takvih tekstova i tekstova koji su namijenjeni širokoj javnosti, među ostalim, “zato što bi takva razlika mogla ugroziti pravnu sigurnost”. S druge strane, “najvjerojatnije nije bilo namjere” da se utječe na “izgovor riječi euro i cent u svakodnevnom jeziku”, već i zato što institucije EU-a ne smiju europskim narodima nametati posebna pravila u tom pogledu. Takav naglasak na pismu, a ne na (iz)govoru, u skladu je s Direktivom koja, “ne smije se smetnuti s uma, rješava isključivo pitanje upotrebe pisanog jezika, ne miješajući se ni na koji način u verbalnu komunikaciju” (Athanassiou 2006: 29). Posve jednostavno, nikakve diskriminacije nema, jer svi u govoru mogu slijediti vlastitu fonologiju. Iz toga proizlazi sljedeće: jedinstveni pisani oblik izdvojen je kao nejezična kategorija, i u tom pogledu nema niti može biti diskriminacije, a govoreni je jezik razdvojen od svojega pisanog izraza i eksplicite proglašen jedinom kategorijom u kojoj se može relevantno pokretati pitanje ravnopravnosti. Granica između dviju realizacija jezika – podrazumijeva se – nepropusna je, stabilna i trajna.

Inovacija ima dvije razine – morfološku i fonološku – a ovisno o strukturi jezika čiji je segment izvrnut takvoj direktivnoj izvanjskoj kodifikaciji, negdje djeluju obje, negdje samo jedna. Slučaj člana Uprave Češke banke ili irskih brošura pokazuje, međutim, da se dalji tijek procesa može uklopiti u model tipična razvoja glasovnih promjena. U početku malen dio stanovništva – ovdje bankari, pravnici, službenici na bankovnim i poštanskim šalterima, poštari i slično, koliko god kao društveni skup bili hetegoreni – počinje određene riječi izgovarati drugačije nego ostatak stanovništva. Kako se promjena širi i generalizira unutar izvorne grupe, “izlazi iz njezinih okvira poput vala i utječe na društvene grupe koje su najbliže grupi u kojoj je započeta promjena” (Labov 1980: 121). Neovisno o prestižu dotične grupe, u promjenu se neizbježno uključuje i element ekspresivnosti, konkretno izbor između pisanja *euro* / *evro* pojavljuje se kod izvornih govornika jezika koji u sustavu imaju *ev* kao identitetski marker vrijednosno-političkoga stava za Europu ili protiv

nje, kao signal društvenoga i kulturnog identiteta. Ostatak stanovništva, kad svjesno, češće nesvjesno, usvaja razliku, pojačava je, te primjenjuje i na izgovor drugih riječi. Tako pogreška polako izrasta u inovaciju, tj. zadobiva sve sistematičniju društvenu vrijednost i postaje pošteđena od ispravljanja ili izbjegavanja u formalnu govoru. U konačnici, “ako je grupa uključena u glavni društveni tok, ako dobije na važnosti, novo pravilo postane dio dominantnoga varijeteta na račun starijeg oblika” (Labov 1980: 122).

Nemoguće je predvidjeti što će se zbivati u slovenskom, litavskom, mađarskom, latvijskom i drugim jezicima, ali već se čini nedvojbenim da je nemoguće kontekstualno razdvojiti “prirodni” i “legislativni” plural, što su također povijesno nove kategorije u jezičnom planiranju. Iako je izvorni zakonski tekst zaista poznat samo malom broju ljudi, oni se navikavaju na njegove oblike i automatski ih prenose u sve širi krug ljudi s kojima su interesno i profesionalno povezani. Promjena se širi u koncentričnim krugovima, pri čemu je još jedan bitan element povijesno nov: konteksti širenja više nisu samo izravna komunikacija, na koju društveni (grupni) autoriteti barem djelom mogu utjecati emitiranjem drugačijih identitetskih markera, kao ni komunikacija posredovana masovnim medijima, koji su u načelu jezično kontrolabilni i na koje institucionalni društveni akteri mogu izravnije djelovati, nego i novčanice, preciznije: ne novčanice kao materijalna vrijednost nego (i) kao jezično kodificiran tekst, gotovo paralelni specijalizirani normativni priručnik za određeni segment jezičnoga sustava.

Nadalje, institucionalno djelovanje može biti dvoznačno i u učinku suprotno namjeri društvenoga aktera koji ga je pokrenuo. Malteški Nacionalni odbor za zamjenu valute objavio je 23. ožujka 2006., gotovo dvije godine uoči uvođenja zajedničke valute, naputak da će svi zakonski i pravni tekstovi na malteškom morati rabiti oblik *euro* i u množini i u jednini, ali da će nazivi *euro* i *ewro* “imati jednaku pravnu valjanost, definiciju i interpretaciju u svakom pravnom, ugovornom i zakonskom instrumentu”. Potonje uključuje vozačke i sve ostale dozvole, žalbe, molbe, naloge, odbijenice svih vrsta, sudske presude itd., te je mišljeno kao način zaštite oblika *ewro* upravo u komunikaciji s najširim slojevima stanovništva. Načelno se, međutim, može razumjeti i kao potvrda jednake komunikacijske ili čak ekspresivne valjanosti engleskog oblika *euro* i onda kada se piše na malteškom, dakako, i obratno, oblika *ewro* kada se komunicira na engleskom, iako je ta mogućnost u konkretnom okviru socijetalne dvojezičnosti i odnosā prestiža zapravo irelevantna.

Sigurno je tek jedno: grudica na koju u početku nitko nije obraćao pažnju već je poprilično narasla i načelna pitanja jednakopravnosti jezika postavila na posve novu osnovu.

Medijska proizvodnja jezičnih amblema¹

U ovom radu nastojat će se identificirati kriteriji na osnovi kojih novinari i/ili urednici, u žanru intervjuja, u tiskanim medijima, iz jezičnih praksi svojih sugovornika odabiru značajke što će ih u završnoj jezičnoj obradi teksta publici ponuditi kao *tipične* za dotičnu osobu ali i njezinu društvenu, profesionalnu, kulturnu i/ili regionalnu sredinu. Ti izbornici jezičnoga materijala pritom koliko perpetuiraju zatečene društvene percepcije jezika, toliko i sugeriraju drugačije amblemizacije, koliko odražavaju, toliko i oblikuju sociolingvističku stvarnost. Građa za razmatranje bit će intervjui s govornicima splitskoga i zagrebačkoga vernakulara, relativno mladi pripadnici profesija prestižnih za medije i mlađi dio javnosti – glazbenici, glumci i sportaši.

Načelno uvodno govoreći, zastupljenost nestandardnojezičnih tekstova ili komunikacijskih praksi u tiskanim medijima može se ugrubo razvrstati u nekoliko oblika.

Jedan bi bio autorski tekst iz pera autora kao što su, svaki za svoj grad, bili Splitsanin Miljenko Smoje (1923–1995) i Zagrepčanin Zvonimir Milčec (1938–2014). Oni su bili individualni oblikovatelji određenog jezičnoga tipa, idiolekta koji su predočivali – ili koji je u javnosti bio percipiran – kao reprezentativan za širi gradski, pa i regionalni varijetet, utoliko snažno identitetski markiran... Takvi su autori sav svoj novinski opus, neovisno o žanrovima, od intervjuja preko komentara do reportaže, ispisali tim relativno ujednačenim idiomom. Obojica su u matičnim novinama – prvi u *Slobodnoj* i *Nedjeljnoj Dalmaciji* te u devedesetima u *Feral Tribuneu*, drugi u *Večernjem*, potom, također u devedesetima, u *Jutarnjem listu* – imali jezičnu autonomiju.

Smojin idiolekt obradila je sociolingvistica Dunja Jutronić u sklopu šireg istraživanja splitskog vernakulara na primjerima *pisanoga govora* pripadnika nekoliko generacija, među kojima je on najstariji. Ispitivane su fonološke varijable kao ikavizmi, kojih je u Smoje gotovo 80 %, što se čuva i danas u mladim govornicima, i dočetano *–n* gdje je u standardu *–m* (*vidin*, *svojin*, *velikin*), što je također kontinuirano stabilna značajka, dočim se, primjerice, depalatalizirani oblici tipa *judi* gube (Jutronić 2010). Dvije su dijalektologinje istražile samo “sintaktičke posebnosti Smojina diskursa”, tj. pet sintaktičkih

¹ Ovaj je tekst prethodno objavljen u: Bagić – Puljić – Ryznar (ur). *Jezik in fabula. Zbornik radova*. (2018). <https://stilistika.org/medijska-proizvodnja-jezicnih-amblema> (pregled 1. 7. 2025)

kalkova iz jadranskih romanskih idioma na korpusu tekstova raznih žanrova u tridesetogodišnjem rasponu. Za razliku od D. Jutronić, koja piše u okviru urbane dijalektologije, taj je rad, oslonjen na tradicionalnu dijalektologiju, metodološki postavljen i u disciplinu kontaktne lingvistike i autorice Smojin diskurs kao takav drže “odličnim predloškom za proučavanje hrvatsko-talijanskih jezičnih dodira” (Tomelić Ćurlin – Plazibat 2015).

Drugu vrstu čine primjeri kad je medijska *dijalektnost* svedena na samo jedan žanr, u načelu humoristični, nerijetko i satirični, odnosno esejizirani komentar raznih zbivanja, od lokalnih do vanjskopolitičkih. Osim u tiskanim, takvi su autori djelovali i u elektroničkim medijima, na radio-televizijskim programima, gdje su im zlatno doba bile šezdesete i sedamdesete, kada je na nacionalnoj razini tipična predstavica žanra bila glumica Nela Eržišnik (1922–2007) s likovima kajkavke, spremačice Marice Hrdalo, koju je razvila potraj pedesetih godina u humorističkoj emisiji Radio-Zagreba *Porodica Veselić*, kasnije i u drugim zabavnim emisijama, te ličke seljanke tetke Ike (Ikače), čija joj je štokavska ikavica bila osobno bliza, jer je odrasla u Gospiću i Otočcu. Monologe je pisala i sama, no najčešći autor bio je njezin suprug Zvonko Blažević, autor skečeva za satirično kazalište *Jazavac*, danas *Kerempuh*. Ti su monolozi u šezdesetima i sedamdesetima objavljivani i u izdanju diskografske kuće Jugoton kao gramofonske ploče ili audio-kasete.

Na lokalnoj ili (sub)regionalnoj razini njezinim je izvedbama vrlo srodan lik Frole (Florijana) Traktoriste koji je oblikovao i nedjeljom prijepodne od 1969. do 2000. u emisiji Radio-Županje *Na četiri ćoška* izvodio slikar i likovni pedagog Ivan Herman (1937–2000). Poput Marice i Ikače, i Frola kao bistar i dosjetljiv seljak utjelovljuje pučku mudrost i tradicijske vrednote, te komentira svakovrsne događaje i aktualnosti idiolektom utemeljenim u lokalnoj šokačkoj ikavici. On je, čini se, i jedini iz ove skupine čija je jezična praksa, na temelju sačuvanih snimki retorički i stilistički, pa i dijalektološki analizirana. Krešimir Bagić, pristupivši primarno iz retoričko-stilističkog rakursa, pokazao je kako Herman dosljedno slijedi lokalni naglasni sustav i morfologiju, stvara razigran sustav figura i poštapalica, vješto oblikuje “aluzivne igre riječima”, igra se pučkom etimologijom, te biva sugestivan u frazeologiji i sintagmatici (2016).

Medijske prezentacije lokalnih idioma koje i ostaju u tom, lokalnom doseg, poput Froline ikavice županjskoga kraja, imaju primarno identitetni aspekt, publici služe kao znakovni sustav za omjeravanje *autentičnosti* vlastitoga idiolekta u kontekstu lokalne zajednice i njene samospoznaje o jezičnim razlikama spram drugih zajednica, dok lokalni idiomi koji se prezentiraju na nacionalnoj razini, poput onih u izvedbi N. Eržišnik, za nadlokalnu publiku

objektivno služe i kao jezična, dijalektološka poduka, kao institucionaliziran skup jezičnih jedinica koji se upoznaje kao reprezentativan ne samo za određeni kraj, nego i za određene ljudske tipove (što, dakako, ne znači da u pripadnim jezičnim zajednicama ne mogu istodobno funkcionirati i identitetno kao Frola Traktorista na svom terenu). Taj je informativni aspekt idiolekta Marice Hrdalo ili tetke Ikače zacijelo bio izraženiji u vremenima dok unutrašnje migracije i proizvodi popularne kulture poput zabavne glazbe i tv-serija nisu barem neke idiome, makar također stilizirane, predložili masovnoj publici, k tome u znatno širem rasponu društvenih tipova i situacija.

Novinske rubrike na lokalnom govoru, što je izvorno bio i Hermanov *Frola Traktorista*, započet 1963. u jednom tvorničkom listu kao humoristična kolumna, postoje i danas u gotovo svim lokalnim i (sub)regionalnim glasilima, od Osijeka, gdje u *Glasu Slavonije* pod egidom *Iza ćoška* piše Iva Oršolić, *bač Iva iz Županje*, do Rijeke, gdje u *Novom listu* autori pišu na svojim lokalnim sjevernočakavskim varijetetima, Slavica Mrkić Modrić pod egidom *Druga strana* na jednom primorskom, a Marino Maljavac pod egidom *Nemojte ča zamerit* na jednom liburnijskom tipu.

Naposlijetku, treći model prisutnosti dijalektalnih jezičnih praksi u tiskanim medijima tekstovi su napisani načelno na standardnom varijetetu, od sintakse preko morfologije do leksika, s tim da u nekoj mjeri ili na percepcijski istaknutim točkama kao što je završetak teksta, u varijabilnom opsegu uključuju izvanstandardne jezične jedinice.

Takvi su tekstovi poticajan predmet retoričko-stilističke analize, no u širem se pogledu postavlja pitanje samorazumijevanja stilistike u odnosu na vlastiti predmet, analitičke kategorije i odnos prema drugim, srodnim disciplinama. Njeni počeci u nas, samim tim i određenje pojma funkcionalnog stila, vezani su za Krunoslava Pranjića, čiji su analitički doprinosi nesporni, no današnji kritički pogled vidi i niz kontradikcija i nedorečenosti u tom sustavu. Misli se prije svega na to što stilove drži “derivatima” standardnog jezika i utoliko opisivima isključivo u odnosu na eksplicitnu normu, te što se, izvršivši klasifikaciju stilova, od nje zapravo ograđuje kao od svojevrstna nužna zla, gledajući stilove tek kao sredstva da se govornicima “na sustavan način posreduje znanje o funkcionalnoj heterogenosti jezika” i tako im se pomogne razviti stilističke kompetencije kao “pretpostavku širih socijalnih kompetencija” (Ryznar 2016: 103). Ovo potonje, ako se iz rakursa suvremene stilistike i može doimati zastarjelim, po sociolingvističkim je mjerilima itekako moderno: jezičnostilska kompetencija jest dio sociokulturno ukorijenjene komunikacijske kompetencije unutar ukupna govornikova jezičnoga repertoara. On pak uključuje, vidjet će se, ne samo resurse zatečene u stvarnom

društvenom okolišu i izravno iz njega preuzete ili u njemu vrednovane, nego i one posredovane kulturnim žanrovima i masovnim medijima, te u sklopu njih na razne načine stilizirane (i, kako je netom rečeno, za publiku bez izravno stečenih znanja često dijalektološki informativne).

Konceptualni i metodološki izlazak iz klasifikacije funkcionalnih stilova kao tzv. čistih tipova koji se ne preklapaju – pri čemu je irelevantno je li ih, kao u početku, pet ili, kao u nekim razradama, više – donio je pogled na jezik kao na “složeno i dinamično polje diskurzā”, koji stil redefinira kao “znak smještanja teksta u univerzum diskurzā” (Ryznar 2016: 106, 108). Pogled je to, dakle, koji je u prvi plan stavio trajno varijabilnu dinamiku raslojavanja jezika, pojmio javni diskurs kao inherentno heterogen, kao nešto što fluktuiralo, te uvidio važnost javnog utjecaja medijskih jezičnih praksi s kojima neizostavno idu vrijednosne, kulturne i ideološke jedinice, bilo implicirane, bilo eksplicirane. I drugo, srodno (samo)kritičko razmatranje o *raskrižju* na kojem se zatekla stilistika kao disciplina, u smislu dvojbe o smještanju u širi okvir bilo lingvistike, bilo književne teorije, drži “apsurdnim” kanonizirati peteročlanu podjelu na funkcionalne stilove “u doba multimedijalnosti i hiperteksta, koji suštinski mijenjaju i žanrovske i druge predstave o stilovima”. Stilistika, naprotiv, sazrijeva baš kad počinje surađivati s drugim disciplinama i “preuzimati njihove tehnike i modele”, dijelom i terminologiju (Katnić-Bakaršić 2015).

Višeput ponovljen autoričin zagovor interdisciplinarnosti stilistike, njena jačeg usmjerenja na analizu socijalne semiotike, te poziv na autore koji drže da se stilistika treba recepcijski i sociolingvistički usmjeriti, sve to prirodno vodi k usporedbi s razmatranjima među sociolingvistima o krizi njihove discipline pošto je postalo očito kako kvantitativna, varijacijska istraživanja ne mogu zahvatiti sve antropološki relevantne aspekte upotrebe jezika. Poveznice nisu samo, kako je netom spomenuto, samo *multimedijalnost* i *hipertekst* kao konteksti koji donose drugačije jezične upotrebe i repertoare, nego i drugačiji pristupi jeziku u konvencionalnim medijima, njihove drugačije *obrade* jezičnih jedinica mimo tradicionalne binarne podjele na standardnojezične i dijalektne. Također, za suvremeno je doba neprimjerena tradicionalna urednička koncepcija, živa sve do druge polovice osamdesetih, da se manje-više jedino u žanru reportaže dopušta uvrštenje određena broja dijalektnih značajki radi isticanja *lokalnoga kolorita*. Ona je disfunkcionalna ne samo zbog opće kolokvijalizacije javnih jezičnih praksi, i utoliko sve teže odredive granice između dvaju idealnotipski shvaćenih entiteta, granice čija je jednoznačnost preduvjet takva pristupa, nego još više zato što takav dihotomni, dvojni odnos jednostavno više ne postoji ni na terenu, ni na razini govornih zajednica, niti u repertoarima pojedinačnih govornika.

Jedan je od postulata varijacijske sociolingvistike da mediji ne utječu na sistemsku jezičnu promjenu, samo što je u novije vrijeme on doraden – ne i opovrgnut! – formulacijom da oni utječu na sociolingvističku promjenu, ne na promjenu u jeziku nego na promjenu socijalne semiotike jezičnih čestica, na njihov sociolingvistički status. Sociolingvistička promjena, kao rakurs i kategorija, omogućuje izučavanje “mijena u odnosima društva i jezika koje niti su ograničene na specifične jezične značajke niti po definiciji sužene na ‘jedan’ jezik”. Ona obuhvaća promjenu na razini višejezičnih i – što ovdje posebno ističemo – višedijalektnih zajednica, uključivši “preustroj odnosa standard-dijalekt”. Takva se promjena ne usredotočuje na jezične značajke “nego na jezične prakse”, tj. na “društveno smještenu upotrebu jezičnih resursa u komunikacijskoj djelatnosti” (Androutsopoulos 2014: 6).

Iz takva je rakursa očito da autori koji su poput Nele Eržišnik dosegli nacionalnu popularnost, ušli i u novi, televizijski medij, te poduzimali turneje po raznim krajevima, za znatan dio publike postaju reprezentativni, autentični govornici, nerijetko – posebno u slučaju ličke štokavske ikavice koja, za razliku od kajkavskih i (polu)čakavskih govora nije bila medijski eksponirana – zacijelo i jedini izvor spoznaja o tom jezičnom tipu. Nastupi su takvih govornika (i) neformalni jezični tečajevi, oni sami pak svojevrsni dijalektni poduzetnici. Budući da je svaka takva posredovana jezična praksa arbitrarna stilizacija, s (pre)naglašavanjem nekih i potiskivanjem drugih osobina, tetka Ikača je postajala regionalno i socijalno reprezentativan govornik od kojeg se doznavao tko i gdje nema fonem *h*, nego govori *uligan* i *uvatit* ili *kruv* i *straj*...

Takva govorna stilizacija za dio je publike neosporno pouzdana dijalekto-loška informacija, a držanje, odjeća, profesija i socijalni kontekst lako u sljedećem koraku tu informaciju pretvaraju u sociokulturnu. Androutsopoulosovim riječima, nekad su masovni mediji djelovali u smjeru homogenizacije (javnoga) jezika, u moderno doba djeluju u smjeru njegove heterogenizacije, uključivši legalizaciju sve većega broja onoga što sociolingvistika zove modelskim ili uzornim govornikom, ali ujedno i homogenizacije jezičnih stavova (2014, 2016).

Socioekonomske promjene neizbježno preustrojavaju društvene, samim tim i sociolingvističke hijerarhije i znakovne mreže. Nema dvojbe da te promjene podrazumijevaju i ulogu masovnih medija, samo što je teško definirati smjerove u kojima se odvija interakcija. Pojednostavnjeno, mediji su povijesno pridonijeli jezičnoj homogenizaciji svojih zajednica, nacija, kad je posrijedi nacionalni, standardnojezični varijetet, kao što je nedvojbeno i da u zapadnim društvima, uključivši Hrvatsku, od kraja šezdesetih počinje heterogenizacija medijskoga jezika (v. Žanić 2016). Ulazak kolokvijalnih i

dijalektnih jezičnih jedinica, ako na toj razini i znači otvaranje pukotine u standardu, na ostalim razinama znači, ili može značiti, uspostavu novih homogenizacija: lokalnih, profesionalnih, dobrih, ne nužno u konfliktu sa standardnim jezikom, ali sigurno u paralelizmu s njime.

Bitno je sljedeće: medijski jezik odnosno jezična praksa često se u sociolingvistici percipirala kao “artificijelna” ili posve standardizirana te stoga različita od onoga ili nespojiva s onim što ta disciplina drži svojim iskonskim empirijskim predmetom, naime razgovornim – *zbijskim*, *realnim* – jezikom u konkretnoj zajednici, dočim se sada uviđa da medijske jezične prakse pribavljaju resurse za društvenu interakciju, da su dakle sociolingvistički itekako relevantne, da mediji postaju “fundamentalno heteroglosijski” (Androutsopoulos 2010: 742), te da mnogo veća dostupnost nestandardnih jezičnih praksi posredstvom medija ne znači da će one, samim time što su tolika opsega i raznolikosti, djelovati kao uzori za masovne obrasce jezične promjene. Važnost ovih razvojnih procesa nije toliko u “samom porastu u izloženosti”, koliko u tome “kako mediji kontekstualiziraju vernakularne prakse na nove načine” (Coupland 2007: 172). Medijski proizveden i/ili posredovan diskurs nužno se oslanja na zbijsku jezičnu varijabilnost i iz nje preuzima jedinice da bi indicirao na koji su način društveni akteri, ustanove ili događaji povezani s pojedinim prostorima i socijalnim tipovima, ali posrijedi (više) nisu esencijalistički fiksirani, nego varijabilni odnosi.

I najzad je čas pitati što je najavljeno na početku: Na temelju čega, naslo-njeni na koja znanja (a ona uvijek moraju biti šira od onih individualno stečenih u prostoru primarne socijalizacije, u obrazovnom sustavu i u prostoru profesionalnoga djelovanja), urednici i novinari u žanru intervjua u tiskanim medijima iz jezičnih praksi svojih sugovornika odabiru značajke što će ih publici ponuditi kao tipične za dotičnu osobu ali nužno, barem djelomično, i njenu društvenu, profesionalnu i regionalnu sredinu, za njen *prostor*? Za početak, jasno je da su posrijedi pravi selektori jezičnoga materijala, možda neočekivan ali dubinski logičan odvojak lektorskoga posla, akteri koji istodobno preuzimaju, učvršćuju i šire zatečene društvene percepcije jezika ali i sugeriraju drugačije amblematicizacije, koji odražavaju aktualnu ali i oblikuju novu sociolingvističku stvarnost.

Varijacijska je sociolingvistika, rečeno je, s dobrim argumentima ustrajna u stavu da masovni mediji nemaju niti mogu imati izravan zbijski utjecaj na jezgrene aspekte govornoga jezika; jedini utjecaj ostvaruje se tako što govornici iz medijski posredovana repertoara jezičnih sredstava, od reklama do fil-mova, preuzimaju poštapalice, sintagme ili frazeološke izraze za primjenu u srodnim društvenim kontekstima. No, niz istraživača u posljednje desetljeće,

dva drži da je takvo formuliranje uzroka i učinka “neobično kruto te odveć pojednostavnjuje odnos društvenih aktera i posredovalačkih sredstava (*mediational means*)”. Zato je – nastavlja N. Coupland – važno istaknuti da medijalizacija “mijenja uvjete (*terms*) našeg društvenog suodnošenja s jezikom, to više kako se i sami medijski izvori, formati, predstavljanja i norme s vremenom mijenjaju. Mediji su, u svojim

predočivanjima ljudi, glasova, situacija i mjesta prožeti sociolingvističkim indikativnostima (*indexicalities*). Oni trajno nanovo otkrivaju ili stvaraju indikacijske odnose između načina govorenja i društvenih načina postojanja (...) Medijalizacija stvara nove obrasce na koje je javnost izložena načinima govorenja, novim načinima na koje se glasovi umeću u društvene kontekste ili iz njih vade, novim pravilima ili mjerilima za samopredstavljanje i društveno suodnošenje (Coupland 2014: 78).

Coupland, usmjeren i ovdje i općenito u svojim dvadesetljetnim istraživanjima na jezične stilizacije raznolikih komunikacijskih aktera u mediju radija, donekle i televizije, prirodno govori o glasovima (*voices*) i načinima govorenja (*speaking*), ali ideja iskazana u gornjem ulomku ne iznevjeruje se dopune li se te kategorije i tiskanim medijima, dakle načinima *zapisivanja govora*.

Ako audiovizualni i digitalni mediji i jesu u tom pogledu ekspanzivniji, i konvencionalni, tiskom posredovani diskursi pretvaraju se u mjesto stalnih heteroglosijskih pregovaranja, potvrde starih ili uspostave novih pogodbi, u mjesto gdje se izlažu, objavljuju i potencijalno osporavaju društvena značenja jezičnih odabira, gdje se takvim odabirima, u kojima sudjeluje niz aktera, stabiliziraju ili destabiliziraju zatečene značenjske mreže i hijerarhije ili uspostavljaju posve nove, uvođenjem novih jezičnih praksi. One pak mogu biti nove u smislu da ih dotad, kao podlogu za stilizaciju, mediji nisu koristili u opsegu koji bi privukao pažnju javnosti, bilo u smislu da ih nisu koristili u nekim tipovima suodnošenja i kontrastiranja. Medijska upotreba jezika u oba slučaja može ponuditi nova društvena značenja jezičnim značajkama kad ih odabere i istakne, predoči u izrazitoj gustoći, ali i kad to ne učini, kad ih izostavi iz stilizacije, učini nepostojećima.

Dodatno, što uvažava i varijacijska sociolingvistika, raznovrsnost unutar istog jezika nedvojbeno djeluje na svijest govornikā o jezičnim varijetetima i varijacijama, dakle potiče i razvija njegovu sociolingvističku (samo)osviještenost, makoliko rudimentarna bila. Naposljetku, Škiljanova definicija jezične politike kao “skupa racionalnih i uglavnom institucionaliziranih postupaka” kojima društvo utječe na “jezične oblike javne komunikacije” ima važan

nastavak u tome što ističe da se jezičnom politikom utječe “i na formiranje svijesti” članova društva “o tim oblicima” (1988: 8).

U slučajevima koje ovdje razmatramo, s obzirom na aktere nazvane selektorima jezične građe, upravo se te Škiljanove riječi ne mogu izostaviti, jer posrijedi neosporno jest neka vrsta osviještene dakle racionalne iako disperzirane jezične politike. U vezi s njima može se govoriti samo o nižoj razini institucionaliziranosti ili o paralelnim modelima, što ne znači nužno i konkurentnim točkama spram institucionaliziranosti na razini društva, o tome da izostaje središnji kodifikatorski autoritet kakav se podrazumijeva u definiciji koja smjera na upravljanje standardnim vidom jezika. Pogotovo je pak važna ideja o stvaranju (oblikovanju) svijesti o određenim jezičnim oblicima. Oni, naravno, mogu i dalje biti relevantni u konvencionalnom stilističkom smislu, kao stilemi, no barem toliko relevantni su i kao osviještena sociokulturna i identitetna činjenica za najširi opseg recipijenata. Zapravo, jedina bitna razlika u odnosu na tradicionalnu, formalnoinstitucionalnu jezičnu politiku u tome je što medijski jezični selektori ne predočuju normativne sustave, ne opremaju svoje jezične izbore metajezikom.

I nije to daleko od Pranjićeve prosudbe iz šezdesetih da je razvrstavanje funkcionalnih stilova, makoliko idealnotipsko i stoga statično bilo, dragocjeno jer razvija svijest i znanja o heterogenosti jezika, samim tim i o kontekstu kao konačnu prosuditelju valjanosti i učinkovitosti neke jezične prakse. Također, kada prije tridesetak godina Škiljan napominje da se i jezik javne komunikacije “manifestira kao čitav niz ‘podjezika’, od kojih nisu svi podjednako u dosegu jezične politike” (1988: 9), on i dalje, razumljivo za vrijeme i rakurs iz kojega piše, misli na politiku vođenu iz nacionalnih institucija, s neke općep priznate formalne razine u odnosu na koju su masovni mediji manje ili više uspješni provoditelji, ili dosljedni izvršitelji.

No, nekako baš u to vrijeme mediji su se počeli uspostavljati i kao samostalni akteri jezičnih politika, što hoće reći na raznolike načine, daleko od zatečene mehaničke dihotomije koja je smjerala na sugestiju *lokalnoga kolorita*, uvoditi nestandardne idiome, te širiti lepezu modela kojima se oni postavljaju u suodnos s jezičnim standardom kao načelno neupitnim temeljnim idiomom javnog iskaza. Od neformalnih i disperziranih ali itekako djelatnih normativista ovoga, medijskoga tipa i dalje se, naravno, traži poznavanje standardnoga jezika, ali zapravo još više nestandardnih varijeteta. Njihov posao nije provoditi jedinu općevažeću eksplicitnu normu, nego trajno preslagivati dinamično polje novih normativnih odnosa koji sadrže sve varijetete.

Tzv. lokalni koloriti i sociokulturni ambijenti postali su bitno kompleksniji u svim, pa tako i jezičnim sastavnicama, višeslojni i dinamični, a govornici u

čijim se iskazima arbitrarnom novinarsko-uredničkom odlukom čuvaju neke značajke više nisu tradicionalni dijalektofoni, uglavnom ruralni, kojima se – kad je o tisku riječ – ostavi upitno-odnosna zamjenica, glagolski pridjev radni *bil*, *bija* ili *bijo* i poneki egzotični leksem ili frazem, nego jezično osviješteni i identitetno samosvjesni, obrazovani govornici čiji idiolekt sadrži niz naslojavanja i hibridizacija na dugom kontinuumu od organskog dijalekta do visokoformalnoga standarda.

Niže se donosi izvadak iz intervjua s Dubravkom Ivanišem Ripperom, vođom i skladateljem zagrebačke rock-grupe Pips, Chips & Videoclips, koji će plastično pokazati tu lepezu. Njegov idiolekt, onako kako je posredovan, čine opći slengovski i kolokvijalni anglizmi (*bed*, *superkul*, *skulirati se*), profesijski anglizmi (*gig*, *hype*), pri čemu se leksemi kao *stage* i *bend* mogu svrstati u obje kategorije, zagrebački slengizmi (*dečkas*, *nogač*, *spika*) ili kolokvijalizmi (*som* u značenju *tisuća*), nadregionalni međugeneracijski široko prošireni kolokvijalizmi (*zanimacija*) ili oni čije se zagrebačko porijeklo za većinu govornika osjeća samo na tehničkoj, ne i identitetnoj razini (*klinci*, *tekma*, *fora*), a tu je i dalmatinski ili općejadranski frazem *zatvoriti butigu*, očito prirodno integriran u govornikov diskurs jer ga rabi i godinu dana potom, u drugom intervjuu (*Jutarnji list*, 23. 11. 2015). Što se tiče sintaktičko-morfološke razine diskursa, njegove gramatike, on je donesen eksplicitnom standardnojezičnom normom, izuzevši izjednačenje licā u kondicionalu na *bi*.

Uza sva ta preklapanja, možda je kao potkrepa novih diskursnih praksi najdojmljivije sljedeće: govornik Zagrepčanin, rocker, koji tu razinu identiteta osviješteno javno promiče, u idealnotipskom bi odnosu rabio zamjenicu *kaj*, makar u alternaciji sa *što*, te kajkavski futur tipa *budem došiel*, oni bi u takvu komunikacijskom postavu bili neutralni i medijski bi jezični akter u tisku ostavio barem neki primjer. S druge strane, priloški oblik *onomad* bio bi u takvu postavu i diskursu začudan i, opet idealnotipski govoreći, otčitaao bi se kao vrijednosno-identitetna opreka *kaju* i svim slengizmima, urbanim kolokvijalizmima i globalnim anglizmima. Njegova upotreba mogla bi biti motivirana samo ironijski, kao igra arhaičnim oblicima ili konotacija ruralnosti nasuprot urbanoj modernosti kakvu simboliziraju slengizmi. No, u ovom je kontekstu *onomad* očito neutralno upotrebljen, kao što je i inače, čini se, prirodno integriran i stabilan u Ivaniševu idiolektu, kako svjedoči kasniji iskaz da su se “Pipsi *onomad* na Fiju briju još profilirali” (*Jutarnji list*, 23. 11. 2015). Uz dosljedno provedenu zamjenicu *što*, jedini *kaj* i jedini kajkavski futur dolaze u kontekstu ležernih, anegdotalnih iskaza, futur zapravo na razini poštalice, zamjenica kao citat iz zamišljene situacije:

Niti jedan gig u karijeri nisam doživljavao kao običan dan u uredu. Na neku foru (...) nama je pobjeda vratiti se na mjesto koje smo osvojili onomad kad smo bili hype (...) Da imam neki srednji europski bend u Hrvatskoj bi svirao jednom u pet godina, i to za soma i pol u Zagrebu (...) Kad se dečkasi u vrtiću pokeckaju dođe teta i veli “Ej, tulipani, ajmo se sad svi malo smirit! Imam najnoviju superkul igračku za vas, sjednite tu da vam pokažem što sve može!” I svi za pet minuta sjednu jer ima neka nova zanimacija (...) Naravno, kad bi se skulirali, stvari generalno ne bi bile crno-bijele (...) Ali potucanje po stageovima, skromnim produkcijskim uvjetima, e toga mi je malo dosta (...) odavno mi nije fora (...) da haračim po Grozomoru više od sljedećih 10 godina... Bojim se da ne bu išlo! (...) Ne znam što život nosi, ali da danas moram zatvoriti butigu, a ništa, rekao bi “Šefe, hvala ti kaj si mi omogućio ovaj život, bilo je lijepo.” (*Jutarnji list*, 29. 11. 2014).

U cjelini, ostaje slika u kojoj temeljna relacija nije uspostavljena u dihotomiji standard/dijalekt, uključivši barem u fragmentima i dijalektnu gramatiku, nego kao odnos standarda, uključivši potpunu gramatiku, spram vernakularnoga kompleksa koji čine slengizmi, kolokvijalizmi i anglizmi, dok je dijalekt sveden na razinu rubne sugestije. Takav idiolekt jedva je moguće zamisliti u stvarnosnim komunikacijskim situacijama, te su kajkavske jedinice, koje su izvorno jamačno postojale, naknadno odstranjene prema kriterijima koji se u bitnim odrednicama mogu rekonstruirati.

Utoliko je zanimljiva usporedba s intervjuom, objavljenim u splitskom tjedniku, s trojicom članova grupe TBF, dakle govornicima dobno, svjetonazorno i profesijski usporedivima s Ivanišem. No, nasuprot tretmanu Ivaniševa diskursa, ovdje nije nimalo lako odrediti koji jezični tip čini gramatičko-morfološki okvir odgovorā. Što se tiče ikavice, oblici tipa *cila*, *priko*, *piva*, *triba* izrazito pretežu nad (i)jekavskima, jednak je slučaj i s dijalektnim glagolskim pridjevom radnim (*tija*, *doživija*, *uspija*, *izaša*), pogotovo pak sa završnim *–n* gdje je u standardu *–m* (*znan*, *sticajen*, *današnjin* *vrimenon*, *sićan*, *volin*). Ta se vernakularna značajka, preuzeta iz organskoga govora, praktički ne susreće u tiskanim diskursima iako je govornici rabe, a ovdje je sačuvana u tolikoj mjeri da upućuje na osviještenu kodifikacijsku – ili dijalektološki dokumentacijsku – praksu (i zahvaljujemo joj na hibridu *prepoznajen* kao oglednu slučaju brisanja varijetetnih granica, sa standardnom jedinicom gdje bi se očekivala dijalektna, a dijalektnom gdje je mediji “popravljaju” ili uopće ne prepoznaju).

Izostanak fonema *–h* (*kuvali*) i fonemskoga skupa *–hv* (*uvatit*) pripada dijalektno-vernakularnoj razini, dok su gotovo svi infinitivi krnji, što je

podjednako značajka dijalekta, gradskoga vernakulara i razgovornoga standarda (s napomenom da su kod Ivaniša svi infinitivi puni). Dijalektu koji je opstao kao sastavnica vernakulara još pripadaju oblici *vanka*, *po ure*, *pari mi se* i *smišno* (zgodno), te, kao kod Smoje, nerazlikovanje funkcije akuzativa i lokativa (*u deseti misec*).

Druga su razina, kao i kod Ivaniša, profesionalni slengizmi odreda engleskoga porijekla (*semplirat*, *betlanje*, *groove*, *jam*, *demo*), slijedi razina nadregionalnih slengizama i kolokvijalizama (*masu ljudi*, *masu lakše*, *ispališ na mozak*, *ne pere me više taj ego*), naposljetku razina lokalne frazeologije i sintagmatike (*bit upilan*, *puknit na curu*, *idemo kroz bāze*) koja ne pripada dijalektnoj podlozi nego je izvorna urbana, vernakularna tvorba. Jezične značajke ujednačeno su zastupljene kod sve trojice govornika, pa je niži ulomak, kao primjer, oblikovan od iskaza iz sva tri idiolekta:

Za po ure smo bili skroz upilani, ubijeni u pojam. Može bit da smo već prestari (...) I sad je skužija priču čim je dobija demo. Nismo se tili kostimirat ovi put, radit taj neki đir šta radimo, pa, zadnja dva albuma (...) Srića da su me oni samo pogledali, ka, jesi li ti normalan (...) Mišlin da je ono realniji kraj. Jer si bija sam s redikulon, a kad ostaneš sam s njim, je li, uvijek lipo popričate (...) Intenzivnije smo radili ono prošlo lito, lani, ustvari smo imali demo već u deseti, jedanaesti misec. “Đita” je išla ka singl, a “Smak svita” smo snimili tek u drugi misec (...) A tekstovi da budu totalna radikala... Lake note i heavy špreha. “Nostalglična” ima nešto od toga đira. I ne možeš to planirat ka hit. Ali, masu ljudi kaže da im je to najbolja stvar (*Feral Tribune* 1155, 23. 11. 2007).

Nasuprot dijalektnim govornicima iz ruralnih sredina ili gradskih oboda, koje je bilo relativno lako jezično definirati jer je njihov matični diskurs još činila povijesna dijalektna podloga, u gradovima se, posebno kod mlađe populacije, ukrštaju mnoge jezične prakse, dodatno prožete elementima globalnoga engleskog. Oni pak – da stvar bude kompliciranija – baš ne udovoljavaju teorijskom modelu da su regionalno neutralni ili nadregionalni (Žanić 2016: 380–416). Zbog toga protagonisti medijske jezične politike stoje pred izazovom koje identitetske jezične markere da odaberu, što da u sugovornikovu iskazu izdvoje i time predoče kao reprezentativno i za nj osobno, ali istodobno i jednakovrijedno za njegov grad, regiju, *lokalni kolorit*.

Na uspostavu određene prakse u tom cilju ne mora utjecati samo “stvarnost”, dakle iskustva o jezičnoj djelatnosti što ih je medijski akter, bio novinar ili urednik, prikupio izravnom komunikacijom s izvornim govornikom, jer i

takva je građa uvijek samo relativno reprezentativna i *tipična* zbog dobnih, spolnih i drugih varijacija. Na takva medijskoga aktera utječe, i to s vremenom, kako se tendencije uobličuju i disparatni kriteriji grupiraju, sve više i praksa drugih medija, dakle medijski posredovani idiomi, odnosno stilizacijski tipovi.

Što se tiče govornika dvaju medijski najeksponiranijih i sociokulturno najutjecajnijih vernakulara, o tome lijepo svjedoče primjeri iz razdoblja kada je nacionalni dnevnik u tiskano izdanje preuzimao, točnije predstavljao da preuzima, impliciralo se, jezično autentično, čitalačke komentare koje je dobivao elektroničkom poštom, u smislu u kojemu su se do druge polovice devedesetih vodile relativno opsežne i važne rubrike čitalačkih pisama. Kao i tadašnja pisma, nova su također imala širok tematski raspon, od kritike zbivanja u društvu, kao prvi, do opće etičke kritike svake politike, kao drugi:

Sjećate se onog “velikog” Hrvata sa strašno važnom funkcijom, mislim da je bio čuvar državnog pečata, kaj je rekao da je kila mozga 1 marku. Pozovimo njega da nabavi par tona pa ćemo svi biti pametniji. Kaj uopće očekujemo od klinaca. Oni samo uče od odraslih. (*Jutarnji list*, 4. 7. 2008)

Šta je tu loše ako [predsjednik vlade] kaže da ne treba zaošttravati situaciju s Rusijom. Kao prvo, nije NATO zbog Gruzije i njihovog naroda tako oštro reagirao na Ruse, nego radi njihovih nafta i plinovoda koje (*sic!*) idu preko Gruzije. Prema tome ne treba pričati o nekoj demokraciji ili tako nešto, to je samo financijski interes. (*Jutarnji list*, 23. 8. 2008)

Nedvojbeno, oba je puta na djelu redakcijska stilizacija jezika, arbitrarni odabir stupnja kako diskursne kolokvijalnosti, tako i izrazne *tipičnosti*. Ponajprije, začuđuje dosljedna provedba onoga što je u mrežnoj i općenito imalo neformalnijoj komunikaciji izuzetno rijetko, naime punih infinitiva (i može se pretpostaviti da bi šira analiza potvrdila kako nacionalni mediji sa sjedištem u Zagrebu tu jezičnu značajku dosljedno stigmatiziraju, kako su skloniji propustiti izrazite subkulturne slengizme, dakle leksik, negoli ovu sveprisutnu morfološku izoglosu). Leksičko-semantički, može se pretpostaviti da bi rigorozan – ili koncentriran – lektor odstranio slengovsko-kolokvijalno značenje priloga *strašno* (*vrlo*, *izuzetno*), te primjer nadregionalno poodmakla, u mladih govornika praktički završena procesa kojim glagol *pričati* preuzima semantička polja glagola *govoriti* i *razgovarati*; popravio bi rod imenice *kila*, možda *par tona* zamijenio s *nekoliko tona*, *radi* u uzročnom značenju promijenio u *zbog*,

te u drugom dopisu sredio kongruenciju. Imenicu *klinci* možda bi ostavio, s idejom da je neku vrstu *kolorita* u žanru čitalačkoga pisma stilistički relevantno sačuvati, da na djelu nije prekršaj norme, nego stilem.

Novost, međutim, nije samo u tome – ili nije toliko u tome – što tekstovi nisu dosljedno lektorirani na standard, kako se činilo i čini s konvencionalnim čitalačkim pismima, nego u tome kako su odabrane jedinice što će se ostaviti u inače prilagođenu tekstu, te pogotovo u količini tih jedinica.

U prethodnim navodima iz intervjua s D. Ivanišem i trojkom iz TBF-a njih je bilo mnogo, na svim jezičnim razinama, i utoliko se može govoriti o medijskoj stilizaciji realne jezične prakse. U ovim dvama pismima tih je jedinica malo, posebno izostavi li se zamjenični oblik *šta* u drugom primjeru: u prvom je dopisu to dvaput zamjenica *kaj*, u drugom dvaput ikavski oblik *triba*.

Tako je nastala neobična jezična prezentacija: puni infinitivi su jedinica formalnoga pisanog standarda, kojemu uglavnom pripada sva gramatika, broj je nestandardnih jedinica raznih razina, od slengovskih do općekolokvijalnih, zapravo nadregionalan i takvim tipom statusa vrlo bliz teorijskom statusu standarda kao takvoga, ili barem njegovoj razgovornoj aproksimaciji, te ga zapravo u toj funkciji ne negiraju, a samo su dvije jedinice – *kaj* i *triba* – koje tu nadregionalnu neutralnost opozivaju i pretvaraju je u regionalnu prepoznatljivost, jasan regionalni jezični identitet. Iz toga se može zaključiti da svrha jezične obrade, koja je kao takva nedvojbeno izvršena, nije bila pokazati ležernost medijske komunikacije s javnošću, nego široku društvenu, točnije – regionalnu prihvaćenost medija, činjenicu da ga čita publika u dvije najjače i sociokulturno najdinamičnije regije i da ta ista publika, koja je u javnoj percepciji identitetno sučeljena, sa svojim medijem prirodno, neopterećeno komunicira svojim idiomom, što medij poštuje i čuva. Poruka dakle nije jezična nego sociolingvistička, i to je važna razina promjena što ih inicira medijski tretman jezika.

Zato posrijedi nisu stilemi, nego amblemi, postupak koji se provodi nije *jezična stilizacija*, u smislu da se traži neka mjera odnosa standarda i nestandardno na raznim razinama označena sugovornikova idiolekta, nego *jezična amblematizacija*, u smislu da se izdvajaju jedinice koje će i govornici i javnost jednoznačno prepoznati kao simbolične za dotičnu jezičnu praksu. Stilizacija u načelu može uključivati neograničen broj izdvojenih jezičnih jedinica; amblematizacija se usredotočuje na jednu, dvije, ne nužno – kako se vidi – s iste jezične razine.

Dodatno, stilizacija čuva relativnu prirodnost govornikova diskursa ili njegov narativni kontinuitet; amblematizacija funkcionira tako što presijeca kontinuitet diskursa i traži razumijevanje jezičnoga iskaza ne samo na razini

sadržaja poruke, nego i na razini sociokulturnoga i regionalnoga identiteta.

S tim uvidima na umu neizbježno je drugačije postaviti pitanje o tome koliko i kako mediji, uključivši strip i karikaturu, filmove i tv-serije, odražavaju odnosno djelatno oblikuju sociolingvističke stvarnosti u *izvanjskom* svijetu, u svijetu izvan sebe. Sociolingvistički je i medijskoteorijski truizam da ti *tekstovi* – bili samo u pismu ili govoru, ili pismu odnosno govoru udruženu s pokretnom ili nepokretnom slikom – u pravilu ne namjeravaju uspostaviti točnost i “vjernost” u posredovanju (socio)lingvističkih realija, nego provode obradu jezične građe koja se u različitu kvantitativnu opsegu i intenzitetu, u vezi s različitim jezičnim razinama i u odnosu na različite sociolingvistički oblikovane hijerarhije pokazuje kao stilizacija, ali i amblematizacija, što se ovim radom promiče kao nova kategorija.

Kvantitativno gledano, prema broju jedinica nepripadnih standardu, uključivši njegovu nadregionalnu razgovornu aproksimaciju, ona bi na nekoj pretpostavljenoj teorijskoj ljestvici bila najniži stupanj, slijedili bi razni tipovi stilizacije koji bi u početku zahvaćali više jezičnih razina, kao što je u intervjuu s TBF-ovcima, pa se postupno, kako se bliže standardu, kvantitativno sužavali, gubeći najprije morfološke aspekte, kao što je u intervjuu s D. Ivanišem, te naposljetku dosegnule standard u kojem su dopušteni samo leksički umeci. No, time se, izuzevši slučajeve kad su ti umeci nadregionalne jedinice iz profesionalnih žargona poput informatičarskoga ili glazbeničkoga, zapravo krug zatvara i amblematizacija pokazuje kao najsofisticiraniji – i najkulturološkiji – tip javnoga predočivanja neke jezične prakse, individualne i/ili kolektivne.

Tri temeljna pristupa građi mogu se predočiti trima intervjuima s istom osobom, košarkašem Tonijem Kukočem, Splitsaninom koji od 1993. živi u SAD, u relativnom kratku razdoblju, za njegovih boravaka u Hrvatskoj, od strane trojice novinara, također Splitsana koji ondje i žive. Slijede izvaci Kukočeva upravnoga govora:

Bila su tu i dica desetak dana, pa smo to iskoristili za otić’ na brod (...) Prominija sam kompletni desni kuk 2009 (...) ali odem dva-tri puta mi-sečno u kiropraktičara. Tko zna šta bi ja radija da nisam bija košarkaš? Bija sam kemijski inženjer (...) Osim šta sam proputova svita, imam priliku dobro živit. Ima sam sriću (...) Na njegovom bi mistu tražija momčad... (*Slobodna Dalmacija*, 5. 7. 2017; Frane Vulas)

A na tribinama se u sportu po svitu zna skupit i cili jedan grad, pa tko to može izdržat (...) ne znam zašto je tako veliko čudo bit normalan čovik (...) Imamo dva poda, doli kuhinju i dnevni boravak, gori sobe za spavat. (*Jutarnji list*, 18. 7. 2010; Mario Garber)

Volim igrati golf, baš mi je gušt. Međutim, imam problema s laktovima, zato sam ferma (...) Ova trojica koji su odustali od Europskog prvenstva, falili su, pogriješili (...) Oni koji se zadovolje trenutačnim statusom, moguće i zaradom, neće trajati, bit će im ono: ajte ća... (*Jutarnji list*, 5. 7. 2017; Zdravko Reić)

U prvom navodu, kao i u ukupnom intervjuu, ijekavski su oblici zadržani u leksemima posuđenima iz standarda (*prosjek, savjetnik, uspjeh* ali *uspili*), s još nekoliko jednokratnih odstupanja koja inače u vernakularu, pa i u konkretnom tekstu višekratno imaju ikavski oblik (*cijena, čovjek, svijet, trebali*). Infinitivi su dosljedno krnji ali, osim u par primjera (*sitit, garantirat, živit*), označeni apostrofom (*otić', bit', mislit'*), što nije uobičajeno u takvim slučajevima, a jednako se označuje i izostavljeno *h* (*'oću*), izostavljeno, daka-ko, sumjereno standardnojezičnoj normi no zapravo "normativno" odsutno u vernakularu. Imenično završno *-ao* u jednom je primjeru dijalektno *-al* (*idu na posal*), glagolski pridjev radni muškog roda beziznimno je dijalektno-vernakularni (*bija, završija*), baš kao što je – nasuprot TBF-ovcima u *Feral Tribuneu* – u mogućoj alternaciji završni suglasnik svuda *-m* (*imam, lipim, žalim*). Očito, posrijedi je pomna lektura jer je u Kukočevu govoru, kao i kod drugih izvornih govornika, dobro zastupljen *-n*, što je potvrdila i građa D. Jutronić (2010), a provjerljivo je u razgovorima dostupnima na YouTubeu.

Taj intervju mogao bi se u skladu s dosad prikazanim odrediti kao relativno autentičan prijenos govora, uz dvije napomene: sliku prirodnosti vizualno narušavaju oznake za "izostavljene" glasove, te dosljedna provedba završnog *-m* (promakao je samo primjer *kažen*). Tumačenje bi moglo glasiti da se iz rakursa aktera medijske jezične politike, ma koji bio, ta značajka vernakulara ili doživljava kao jedinica koja prelazi subjektivno doživljenu granicu dijalektne stilizacije diskursa kao urbanoga, ili zbog male artikulacijske razlike ostaje neprepoznata, točnije – neosviještena.

Drugi intervju, izrazito opsežan, vernakularno-dijalektne značajke sadrži samo u vrlo kratkim citiranim pasusima, gdje je razlog očito tematski: Kukoč govori o privatnom životu, igranju golfa pošto je okončao košarkašku karijeru te o svojoj kući. Mimo toga u intervjuu se pojavljuju zamjenica *šta*, ali je oblik *što* u većini, nadregionalni kolokvijalizam *vratili lovu*, u navodnicima, jedna konstrukcija *za+infinitiv* (*za nasmijat se*), dva krnja infinitiva (*radit, otić*) i jedan leksički regionalizam (*šker*), dakle ništa što bi sugeriralo stilizaciju mimo standardne, konvencionalne, književnošću i masovnim medijima odavna sankcionirane, gotovo kodificirane dihotomije u kojoj su nestandardne jezične prakse pogodne samo za intimne teme, obiteljske kontekste, a sve

se ostalo donosi na standardnojezičnoj aproksimaciji i samo je po sebi – izuzevši *škver* – nadregionalno.

U trećem intervjuu ostavljene su samo dvije, tri vernakularne značajke: *gušt*, koji je ionako, posebno kod mladih govornika, postao nadregionalan, *fàlit*, koje je novinar protumačio i zapravo je predloženo kao kontaktni sinonim. Završna uzrečica, ujedno poenta cijeloga intervjua, jedina je donesena samostalno, u upravnom govoru, odnosno to su jedine izravne prenesene Kukočeve nestandardne jedinice.

S druge strane, novinar spominje “ćakulu s Tonijem”, navodi da su razgovarali “od tri bota (tako Splićani kažu za ure)”, prenosi kako je sugovornik “objavio da su mu ‘dica otišla doma’, to jest Stela i Marin su otputovali u Ameriku”, što ponavlja kad piše “Tako, ‘dica su otišla doma’, a Kukoč će uskoro na pripreme reprezentacije”. Doda li se onaj kontaktni sinonim, novinar je preuzeo ulogu jezičnoga posrednika, onoga koji i prevodi dijalektne elemente sugovornikova diskursa, točnije, koji odabire koje će izvorne elemente zadržati da bi ih onda mogao prevesti i tako obdržavati svijest da se stvarno izgovorena i posredovana, zapisana praksa razlikuju. To je bitno drugačije od svih ostalih primjera: u njima su, uključivši *Feral*, pitanja i popratni narativni ulomci u pravilu na standardu, a novinar je (ili urednik) onaj koji diskurs drugoga ostavlja, prerađuje i selekcionira, stvarajući okvir u kojemu je redovito na djelu upravni govor. Takav govor u načelu se može percipirati (ili je i predviđeno da se percipira) kao stvarni, vjerno posredovani govornikov izraz.

U slučaju trećega intervjua s Kukočem zanimljivo je što je nestandardna samo završna jedinica, poštapalica, i takvo mjesto je posebno ističe kao signal, točnije – jezični amblem. U tiskanim medijima lako je naći primjere takve, amblematske upotrebe izdvojenih jedinica, to prije što se – čini se – već uspostavio određen skup jedinica koje dolaze u obzir za takvu ulogu. U slučaju splitskoga vernakulara, spomenimo da pjevačica Doris Dragović govori o svom braku u kojem joj suprug i dalje daruje “cvitić po cvitić”, nedavno ružu, “cvijet koji govori više od 100 riječi” (*Jutarnji list/Studio*, 10. 3. 2018: 7), pjevač Oliver Dragojević o važnom koncertu govori dosljedno provedenim standardom koji se ne razlikuje od novinareva, ali pri kraju stoji pasus: “Legendarni glazbenik dobre je volje, sav u pripremama za predstojeći koncert. – Bit će lipo – kratko kaže Oliver...” (*Jutarnji list*, 18. 11. 2017), koja je dijalektna rečenica uzeta za međunaslov, dok je u drugom nacionalnom dnevniku veliki, dvostranični razgovor s TBF-om donesen također na standardu, s tek ponekim oblikom *šta*, ali završava iskazom da rade “na novim pjesmama” i “ljetu dočekuju s dosta dogovorenih nastupa i tako, svit se vrti dalje” (*Večernji list*, 21. 4. 2018: 33), dijalektno poentirano baš kao kod Kukoča.

Sve su to tipični primjeri jezične amblematizacije koju u načelu provodi medijski akter, ostajući najčešće prikriven osim u slučaju intervjua Zdravka Reića s Tonijem Kukočem, kad je taj akter izrijeком preuzeo ulogu odabira amblema. Naravno, to ne isključuje da je i govornik svjestan kako neke jedinice njegova idiolektā kao dijela širih regionalnih jezičnih praksi za javnost posjeduju amblematičan status, pa ih i sam u nekom obliku, stilizirajući svoj diskurs, nudi sugovorniku-medijskom akteru. U takvu dvosmjernu odnosu odabir je jezičnih amblema na neki način, ako ne sugeriran, a ono potencijalno naznačen kao svojevrsni minimum kojim eksplicitna norma ulazi u kompromis s nestandardnim varijetetima.

Ta se interakcija daje dodatno oprīmjeriti velikim programskim intervjuom što ga je regionalnom dnevniku dao netom službeno imenovani kandidat HDZ-a za gradonačelnika Splita, arhitekt Vjekoslav Ivanišević. Po logici stvari i uobičajene medijske prakse, za tako važan javni istup bila je nedvojbeno zatražena i provedena autorizacija, što podrazumijeva i jezik. Razgovor je na standardu osim u detalju kad novinar pita kandidata kako misli zadobiti glasove onih koji nisu uz njegovu stranku, pa Ivanišević kaže da on nije “političar, čovik sam ovoga grada. To su moji sugrađani s kojima se susrećem dnevno na ulici, na Pjaci...” Ikavizam iz tog fragmenta, koji je Ivaniševićev odabir, preuzet je – kao i oblik *lipo* u maloprije citiranom razgovoru s O. Dragojevićem – i u međunaslov: *Čovik iz grada*, što je urednički ili novinarski odabir (*Slobodna Dalmacija*, 12. 1. 2013), što bi bila potkrepa netom spomenute mogućnosti da u amblematizaciji jezika, tj. odabiru jedinica kojima će se dati takav status, sudjeluju oba aktera komunikacije.

S ovim na umu može se govoriti kako se u interakciji medijā, zapravo ukupnih javno prezentiranih jezičnih stilizacija, i govornikā idiomā koji su podloga takvih stilizacija začinje proces što ga nije pogrešno nazvati *planiranjem korpusa jezičnih amblema*, podrazumijevajući, dakako, da posrijedi nije formalizirana središnja institucionaliziranost, nego dinamična mreža raspršenih, organizacijski autonomnih aktera jezične politike. Kad su u pitanju sociokulturno, profesionalno i dobno usporedivi sugovornici iz Splita i Zagreba u nacionalnim tiskanim glasilima, uključivši mrežne verzije, mogu se neovisno o toj raspršenosti uočiti određene opće tendencije stilizacije ili amblematizacije.

Za splitske, pa i općenito dalmatinske govornike taj amblemski repertoar ili korpus čini nevelik broj leksičkih ikavizama, u načelu – izuzme li se glagol *tribat* – imenicā, te pridjeva kad je korijen isti: *čovik* (što je, u sintagmi *normalan čovik*, sačuvano i u drugom, visokostilizanu Kukočevu intervjuu), *rič*, *cvit/cviće*, *lipo/lipota*, *svit* (također kod Kukoča kao *po svitu*) te *pisma*,

što je više termin nego amblem jer se razumijeva kao žanrovska odrednica za određenu struju zabavne glazbe, tematski, jezično i porijeklom izvođača vezanu uz Dalmaciju. S tako probranim leksikom prožima se ikavizam, te s također visokom čestotom glagolski pridjev muškog roda na *-(ij)a*; završno *-n* u primjerima tipa *čekan*, *znan* ne ulazi u korpus osim u regionalnim izdanjima, a i tada relativno rijetko. Kad je riječ o sugovornicima koji rabe neku varijaciju zagrebačkoga vernakulara, upada u oči njihova bezizuzetna sintaktično-morfološka ujednačenost, što se barem dijelom može objasniti time što je grad toliko kompleksna sociolingvistička sredina, da se medijatzacija njegova jezičnoga identiteta ostvaruje na razini najmanjeg zajedničkoga nazivnika. Za razliku od Splita, gdje su i autohtonim i doseljenim govornicima, kako štokavskima iz zaleđa, tako čakavcima s otoka, zajednički ikavica i oblici glagolskoga pridjeva radnog, u Zagrebu je ta razina toliko raznolika i posljedično podložna nebrojenim ukrštanjima, često u istom idiolektu, da ju je najbolje odstraniti. Tako je amblematizacijski korpus najčešće sveden na zamjenicu *kaj*, koja stoga stječe simboličnu težinu neusporedivu s ikojom jezičnom jedinicom ikoje jezične prakse u Hrvatskoj, te na također nevelik, ali nekoliko desetljeća stabilan fond leksema što ih i unutrašnji i izvanjski govornici percipiraju ekskluzivno zagrebačkima. Oni porijeklom ni konotacijama nisu vezani ni za jedan organski idiom, uključivši kajkavske, koji participira u zagrebačkom vernakularu, nego su naddijalektni, upravo gradski. Posrijedi su *buraz*, *cuga*, *furka*, *fakat*, *fora*, možda još koji.

Kako to funkcionira pokazuje, primjerice, intervju s glumcem Reneom Bitorajcem, koji i na sadržajnoj razini ističe svoj zagrebački sociokulturni identitet, tj. zavičajnost, gdje su u standardnu gramatiku i leksik ugrađeni jedan *kaj*, usporedo s nekolikim *što*, jedno *di*, dvaput nadregionalno *ekipa*, te još dva perцепcijski i komunikacijski dominantna zagrebizma: *brijati* (*sve je bilo pre nabrijano*) i možda ponajvažnije – imenica *telka* (*Jutarnji list/Studio*, 28. 3. 2009: 9–10). Njegov kolega i dramski pisac Filip Šovagović na mjestu one neutralnije *ekipe* ima zagrebačkiju *škvadru*, pa općekolokvijalno *klinac*, nadregionalni slengizam *luzer*, nadregionalni semantički slengizam *strašno* (*strašno tanka linija*), te također amblematičnu *telku* (*Večernji list/Ekran*, 23. 5. 2003: 54). Kad je posrijedi jedan dio leksika, može se, umjesto o pojedinačnim primjerima, govoriti o amblematičnom tvorbenom modelu *prvi slog* + *prvi suglasnik sljedećeg sloga* + nastavak *-ka*, kao *telka*, također *repka*...

Provodna je nit ovoga rada bila uspostaviti makar u nacrtu razliku između pojma sociolingvističke promjene i pojma jezične promjene, jer se prvosposmenuta, primjerice, može shvatiti (tumačiti) kao širok sklop mijena u kojima je implicirana jezična sastavnica i koje imaju društvene posljedice ili učinke,

čak i kad konkretni oblici sami po sebi, kao takvi, u tijeku tog procesa ne dožive promjenu. Novi, medijalizirani jezični resursi ne mijenjaju polazišnu ili matičnu jezičnu praksu ovoga ili onoga govornika, ne mijenjaju njegov diskursni ili dijalektno-vernakularni identitet, i utoliko je varijacijska sociolingvistika u pravu kad tvrdi da mediji nemaju izravna utjecaja na jezičnu strukturu. No, medijalizacijom jezičnih praksi, dio čega je i ambematizacija odabranih jedinica, mijenja se javna slika ili percepcija tih praksi, što nužno sadrži i vrednovanje, mijenjaju se dakle opći sociolingvistički status i njih kao cjelina i upotrjebljenih jedinica pojedinačno. Na to se misli kad se ističe ona novouvedena razlika spomenuta na početku: točno je, mediji ne proizvode jezičnu, ali proizvode itekako relevantnu sociolingvističku promjenu.

Dodatno, više se ne može govoriti da medijski akteri svoja iskustva, spoznaje i uvjerenja o jezičnim praksama nisu stekli uvidom u činjenice, čime se implicira da su posrijedi zbiljske, dijalektološki provjerljive i dokazive činjenice. Oni ih jesu stekli i stječu ih i na taj način bez obzira na svu varijabilnost jezičnih procesa u izvanmedijskoj zbilji, ali ih u nemalu opsegu stječu i uvidom u medijski predložene, medijalizirane jezične jedinice. I tako oblikovane jedinice, ili cijeli diskursi i stilizacije na višim razinama, jesu stvarnost, jesu legitiman predmet svojevrsne medijske dijalektologije kao treće poddiscipline, paralelne ruralnoj i urbanoj dijalektologiji, i jesu dio povijesti onih “zbiljskih”, “dijalektološki” ovjerenih idioma koji su im poslužili kao podloga. Konkretno, dubrovački vernakular predložen u tv-seriji *Zora dubrovačka*, stiliziran s arbitrarno odabranim značajkama (kao što je, uostalom, svaka jezična standardizacija i kodifikacija arbitrarna i izvanjezično motivirana), s tim je trenutkom postao dio povijesti dubrovačkoga vernakulara, dio njegova razvoja, percepcije i utjecaja na javnost, i to barem na dva načina. Prvo, s obzirom na prosvjednu reakciju izvornih dubrovačkih govornika, koji su ga nazvali lažnim, on je na podlozi takve percepcija postao dio njihove jezične samopercepcije i samoodređenja, ono drugo što nisu *istinski* oni. Drugo, s obzirom na to da za velik dio izvandubrovačke javnosti koja je seriju gledala, i za koji se može pretpostaviti da je brojniji od one koja izravno poznaje dubrovački, u ma kojoj varijaciji, samo ta stilizacija čini reprezentativan dubrovački i, u daljem slijedu izgradnje nacionalne jezične kartografije, druge će se varijacije omjeravati prema njoj. Točnije, prema onim amblemima koji su raspoređeni i istaknuti da predložuju cjelinu.

Podvučeno žutim: politička i sociokulturna karijera jedne krilatice¹

I.

Godine 1989. europski istok i jugoistok bili su u društvenom i političkom previranju, a duboku ekonomsku, političku i ustavnu krizu proživljavala je i SFR Jugoslavija: Milošević je populističkim pučevima svrgavao vodstva Kosova, Vojvodine i Crne Gore, u Sloveniji su se reformirani komunisti spremali za prve slobodne izbore, a Predsjedništvo SR Hrvatske osnovalo je radnu grupu sa zadatkom da oblikuje poglede na buduće ustavnopravne odnose u federaciji. Dva tjedna prije kongresa Saveza komunista Jugoslavije, sazvana za 11–13. prosinca, njeni su se članovi složili u bitnim stavovima, npr. da svi ustavi moraju uvažavati pravo naroda na samoodređenje kao trajno i neotuđivo, te da je za svaku promjenu Ustava SFRJ nužna suglasnost svih republika. O tome je u intervjuu splitskoj *Slobodnoj Dalmaciji* iscrpno 3. prosinca 1989. govorio član komisije, politolog Zdravko Tomac. Njegov sugovornik u jednom trenutku nije mogao ne primijetiti ono što je upućeniji čitatelj i sam uviđao iako Tomac ništa takvo nije izrijekom spominjao, naime da su načela Komisije “u bliskoj vezi s vrlo sličnim slovenskim amandmanima”. Tomac je to dijelom potvrdio, a dijelom naveo i razlike dviju političkih koncepcija.

Intervju je izišao na dvije stranice pod krupnim naslovom: *HRVATSKI USTAV: PODVUČENO ŽUTIM*.

Za krilaticu u drugom dijelu naslova nije bilo nikakva uporišta u tekstu, ni u pitanjima ni u odgovorima, i iz njega samoga nije se dala razumjeti osim u najopćenitijem smislu da je posrijedi neka pozitivna, afirmativna odrednica, odnosno kvalifikacija, jer je to prirodno proizlazilo iz intonacije razgovora i vrednota što su ih zastupala oba sudionika.

Godinu i pol dana kasnije prilike su bile bitno drugačije. Na izborima u Sloveniji i Hrvatskoj vlast su osvojili nekomunisti, a na slovensku (i hrvatsku) objavu suverenosti potkraj lipnja 1991. Beograd je odgovorio vojnom akcijom u Sloveniji, za koje se JNA u nekoliko dana raspala. Pod pritiskom

¹ Ovaj je tekst prethodno objavljen pod naslovom “Podvučeno žutim: Raspad Jugoslavije i značenjsko-funkcionalne transformacije jedne krilatice, 1987–2004.” u: *Devijacije i promašaji: etnografija domaćeg socijalizma*, Lada Čale Feldman – Ines Prica (ur). 2006: 121–149.

Europske zajednice donesena je 7. srpnja Brijunska deklaracija kojom se zahtijeva da se JNA bezuvjetno povuče u vojarne, Predsjedništvo SFRJ preuzme nadzor nad vojskom, te se svi suzdrže od jednostranih koraka. Novinar Božidar Zečević objavio je 12. srpnja 1991. u beogradskom tjedniku NIN komentar o prilikama u zemlji i političkom položaju Srbije i uopće središnje vlasti. Osnovna je teza glasila da je za takav ishod krize, krajnje nepovoljan iz rakursa Srbije i savezne vlasti, jedan od glavnih krivaca njena frazerska, anakrona i dezorganizirana propagandna djelatnost u zemlji, a pogotovo prema inozemstvu i glavnim zapadnim centrima odlučivanja, nasuprot moderno i dinamično osmišljenu medijskom djelovanju slovenske vlade, kojega su simbol postale konferencije za novinstvo mladoga i nekonvencionalnoga ministra informiranja Jelka Kacina.

Komentar je izašao na gotovo cijeloj stranici, s naslovom *DEBAKL PODVUČEN ŽUTIM*.

Ni ovdje se krilatica nije mogla razumjeti – ili dekodirati – iz samoga teksta, ni formalno ni sadržajno, osim u najopćenitijem smislu da je posrijedi neka negativna, difamativna odrednica, jer je to prirodno proizlazilo iz vrijednosne usmjerenosti izlaganja, i jer je bila vezana uz “debakl”, imenicu koja po sebi ima takve konotacije, otprilike onako kako se implicira da i većina čitatelja *Slobodne* spontano vezuje pozitivne konotacije uz sintagmu “hrvatski ustav”.

Očito, biti *podvučen žutim* značilo je dvije različite, kontekstualno čak sukobljene konotacije, odnosno pretpostavljalo dva različita razumijevanja u odnosu na respektivne očekivane publike, s time da kontekst aluzija neosporno upućuje kako stvar ima neke veze sa Slovenijom, odnosno djelovanjem slovenske političke elite. U oba slučaja, nadalje, autor naslova, bio on ujedno autor intervjua odnosno komentara ili ne, držao je da se takav naslov ne mora sadržajno i značenjski utemeljivati u tekstu i izravno izvoditi iz njega, a da svejedno može biti komunikacijski funkcionalan, dakle prepoznatljiv i razumljiv, i s tim tekstom tvoriti informacijsku, pa i vrijednosnu cjelinu. To su očito držali na temelju znanja koja su posjedovali neovisno o dotičnim tekstovima i, što je još važnije, uvjerenja da isto takvo znanje posjeduju i čitatelji. A za to je bila nužna iskustvena potvrda ili uvjerljiva pretpostavka o dovoljnoj raširenosti dotične krilatice u čitateljskoj javnosti na koju su autori naslova ciljali.

Drugim riječima, oni su na temelju *nečega* vjerovali da s tom javnošću, odnosno njenim dovoljno velikim, pretpostavljivo većinskim dijelom dijele jednu činjenicu društvenog iskustva ili društvene memorije, makar i u njenim najopćenitijim obrisima – smisaonima i značenjskima, činjenicu dovoljno relevantnu za spontano uočavanje i razumijevanje, i da je status toga iskustva nekako reguliran i upravljiv. To iskustvo onda po naravi stvari biva temeljna

podloga koja omogućuje okvir razumijevanja, dočim se same konotacije – bilo pozitivne, bilo negativne – mogu izgraditi implicitnim ili kontekstualnim porukama, kao u dva navedena primjera, ali načelno i onima eksplicitnima, ne nužno usmjerenima samo na dio publike koji se drži (nedovoljno) upućenim u spomenutu temeljnu podlogu.

II.

Pitanje se može postaviti i riječima kojima se poslužio američki politolog, posebno posvećen istraživanju procesa odlučivanja u društvenom i političkom kontekstu, naime “kako se djelovanje za koje nema presedana može razumjeti bez neke vrste gramatike?” (O’Neill 1999: 25). Primjer na kojemu taj autor analizira nastanak, razvoj i strukturu jedne takve *gramatike* masovno je javno isticanje žutih vrpce u SAD-u za zaljevskoga rata u siječnju–ožujku 1991. Time se ujedno pokazuje da je distinkcija *simbolična komunikacija/konvencionalni jezik* zapravo kontinuum, jer se spomenuta praksa u svom razvoju kretala naprijed i natrag duž dotičnoga kontinuumu, predočujući kako prednosti, tako i ograničenja slanja poruka na simboličan način. Slučaj vrijedi opširnije prikazati zbog precizna uvida u mehanizam odabira prototipa za komunikaciju, ali i zbog razvoja simboličnih značenja iste boje, neovisno o tome što je podudarnost slučajna.

Taj običaj izravno je potekao iz slične prakse pošto su u studenome 1979. iranski studenti pod zakulisnim pokroviteljstvom nove islamističke vlasti zauzeli američko veleposlanstvo u Teheranu, uzeli 53 taoca i zauzvrat tražili izručenje šaha Reze Pahlavija. A tadašnja je pak praksa nastala stjecanjem dviju tradicijskih struja: jedna je sadržavala pučke i popularne pjesme u kojima se spominje nošenje raznih boja kao izraz ljubavi prema odsutnoj osobi; druga uključuje pjesme, priče i urbane legende u kojima muž vlakom ili autobusom prolazi pokraj svoje kuće, a žena mu prenosi važnu novost posredstvom dogovorenoga znaka bojom.

Što se tiče prve struje, još iz 15. st. datira niz pučkih pjesama o odbačenu ljubavniku koji u spomen na svoju ljubav nosi zelenu javorovu granu ili kakav drugi znak. Na tragu istoga motiva među studentima je oko 1900. nastao niz erotičnijih pjesama o djevojci koja u znak vjernosti odsutnom mladiću nosi podvezicu određene boje, ovisno o sveučilištu, uredi za autorska prava u zabavnoj glazbi najraniju su verziju zaprimili 1917, a pjevali su je i vojnici u ritmu koračnice. Godine 1949. motiv je postao glazbena tema popularna filma *She Wore a Yellow Ribbon*, *Nosila je žutu vrpcu*, o ženama i djevojkama

čiji su dragi otišli u rat s Indijancima; pjesma je bila velik hit, a i poslije je snimana u raznim izvedbama, pa se može govoriti i o ciklusu.

Druga struja proizlazi iz općega okvira željezničke signalizacije, koja je 1896. nadahnula sentimentalnu pjesmu *Just Set a Light*. Strojovođa mora u noćnu smjenu dok mu je kći teško bolesna, a kako pruga prolazi nedaleko od njihove kuće, sa ženom se dogovori da na prozor postavi lampu: ako je "moje zlato" mrtvo, neka svijetli crveno, a ako je živo – zeleno; emocionalni je vrhunac kada strojovođa u daljini ugleda treperavo zeleno svjetlo. Najmanje iz četrdesetih datira srodna priča o muškarcu koji je odslužio zatvor, a kako ga je mučilo hoće li ga žena primiti natrag, pisao joj je neka na jabuku pred kućom priveže bijelu vrpču ako mu je oprostila; ne bude li toga znaka, produžit će i početi nov život drugdje. Kada se vlakom vraća kući, sam nema snage pogledati kroz prozor, pa zamoli za to suputnika, koji mu kaže da je stablo prepuno bijelih vrpči. Događaj se prepričavao u novinama, župnici su ga spominjali u propovijedima, a 1972. obrađen je i u TV-drami.

Dvije struje ukrstile su se 1973, kada su dvojica profesionalnih skladatelja zabavne glazbe napisali pjesmu *Tie a Yellow Ribbon Round the Ole Oak Tree*, pošto je jedan u Vijetnamu čuo priču o zatvoreniku povratniku, doduše, u verziji s "bijelim rupcima", ali je boju promijenio u žutu računajući da u svijesti publike još živi pjesma iz onoga *westerna* iz 1949, kao i zato što mu se činila "romantičnijom", a i bolje se uklapala u metar stiha. Pjesma je postala veliki radijski hit, svirali su je i plesni orkestri, pa je učas stekla veoma široku socijalnu osnovicu. Upravo u vrijeme njene najveće popularnosti, u siječnju 1975, element zapleta u vezivanju vrpce pretvorio se u praksu: kada je sudionik afere Watergate J. Magruder pušten iz zatvora, njegova je žena u znak dobrodošlice vezala žute vrpce na trijem njihove kuće, izravno se referirajući na pjesmu. Potaknuta upravo tim slučajem, koji je vidjela na televiziji, zajedno s vlastitim "nejasnim" sjećanjem na pjesmu iz 1973. žena jednoga taoca vezala je u travnju 1979. žutu vrpču za stablo pred kućom, s idejom da je odveže njen muž kada se vrati. Kako se kriza u Teheranu odužila, Barbara Parker, autorica romanā iz špijnskoga i političkoga miljea, napisala je 10. prosinca u *Washington Postu* da bi svi Amerikanci trebali slijediti taj primjer, našto je udruga za pomoć obiteljima talaca naručila značke sa žutom vrpcom i dijelila ih diljem zemlje izviđačima i sličnim organizacijama, te ličnostima koje su svakodnevno na oku lokalnih javnosti, npr. onima koji na televiziji donose vremenski izvještaj.

Taoci su najzad pušteni u siječnju 1981, nakon 444 dana, ali devet godina kasnije, kada su američke postrojbe počele odlaziti u Saudijsku Arabiju radi napada na Irak, žute su vrpce uskrsnule na automobilskim antenama, stabilima, stupovima javne rasvjete i prometne signalizacije... Praksa je poprimila

i nove forme: novine su izlazile sa žutom crtom preko zaglavlja, robne kuće su takvu crtu otisnule za svoje vrećice, a praksa se nastavila i nakon rata, u znak dobrodošlice vojnicima koji su se vraćali. Žute vrpce prilagodile su se i drugim značenjima, npr. za vrijeme intervencije u Somaliji, te potkraj 1994, kada je Sjeverna Koreja zarobila pilota američkog helikoptera, postavljale su se i prilikom potrage za nestalom djecom ili pomorcima, a na suđenjima za ubojstva nosili su ih članovi žrtvine obitelji.

Tako povijest vrpce pokazuje da dvije silnice trajno pomiču dotičnu praksu između simbola i konvencije. Ljudi “razumiju značenje isticanja vrpce posredstvom nekoga prototipskog scenarija ili priče koje se prisjete”, pa s vremenom priča izblijedi “i ljudi počnu razumijevati značenje posredstvom presedana”, dakle, “praksa se preseli u konvenciju”. Konvencija se pak uključi u neki zaplet, pučku priču, pjesmu ili film, koji u pravilu iskorištavaju kulturne stereotipove i prototipske scenarije, pa upotreba konvencije u priči osvježava simbolične aspekte motiva obojane vrpce i “prosječna svijest ponovo ga vidi kao metonimiju izvučenu iz prototipova u priči”, dakle praksa se “ponovo preselila u simbol”. Dakako, ako u toj trajnoj dinamici film ili priča postanu naširoko poznati, ljudi steknu samopouzdanje da dotični element rabe kao metonimiju (O’Neill 1999: 37).

Kao potvrda značenjske profilacije i stabilizacije, ali i trajne evolucije motiva O’Neilllovoj se analizi može dodati da je u početku travnja 1999, za vrijeme intervencije NATO-a protiv Srbije, pošto je srpska vojska zarobila trojicu američkih vojnika iz međunarodnih mirovnih snaga u Makedoniji, u Kansasu pokrenuta kampanja vješanja žutih vrpce na stabla u dvorištima i na trgovima. Novost je bila institucionalizacija akcije: na zamolbu obitelji, okružna vlast dala je službeno dopuštenje za neograničeno isticanje, a metar vrpce prodavao se na ovlaštenim mjestima za jedan dolar ili “onoliko koliko građani žele dati”, jer je novac bio namijenjen za pomoć albanskim izbjeglicama s Kosova.²

Značenje se žute vrpce mijenjalo u rasponu od neuzvrćene ljubavi preko oprosta do potpore i dobrodošlice vojnicima na povratku kući, pa onda i žaljenja za izgubljenim članom obitelji, i opet natrag. Ono se “uklapalo u ono što je kontekst zahtijevao, pod uvjetom da posrijedi ne bude prevelik odmak od prethodnog stupnja” (O’Neill 1999: 42). Žena sudionika afere Watergate pod izravnim je utjecajem popularne pjesme oblikovala poruku da ne odbacuje

² The Associated Press IOLA: “Kansas town has yellow ribbon campaign for soldiers”, *The Topeka Capital-Journal*, April 10, 1999, na: <http://www.cjonline.com> (posjet 27. 9. 2001).

muža iako je neosporno bio prekršio zakon, dočim je postupak taočeve žene bio u labavijoj vezi s pjesmom: njen muž jest bio zatočen, ali mu nije trebalo ništa praštati. Mijena u značenju “bila je moguća utoliko što je javnost posegla ne toliko za zapletom pjesme, koliko za presedanom gospođe Magruder”. U usporedbi s vrpčama iz razdoblja iranske krize, one iz zaljevskog rata značile su još korak dalje od pjesme: vojnici su bili daleko od kuće, ali nisu bili zarobljenici. Tako “za konvenciju svaka nova upotreba oblikuje presedan za sljedeću” (O’Neill 1999: 42), ali u trajnom je slijedu prilagodbi moguć i povratak na izvorn(ij)a značenja, odnosno iz posljednjega presedana u neki raniji ili čak na osnovu iz koje je cijela konvencija izrasla: žute vrpce za trojicu vojniku u srpskom zarobljeništvu bliže su onima koje su se vješale za taoce, pa i onima iz poratnoga westerna o borbama s Indijancima, negoli onima iz vremena intervencije u Iraku.

Ono pak što je bitno – i za američku žutu vrpcu, i za hrvatsko-srpsko *podvlačenje žutim* – jest trajna, isprepletena i nepredvidiva dinamika koja u matici redovito čuva manje-više prepoznatljivu vezu s općom cjelinom značenja, neovisno o tome je li i koliko je u nekom trenutku prevagnuo izravan oslonac na prethodni presedan, a u nekom drugom obilazna uputa na prototip, tj. ono što pripadnici društva, točnije komunikacijske zajednice posjeduju kao zajedničko znanje na nekoj točki onoga kontinuuma između simbolične komunikacije i konvencionalnoga jezika. Ti su prototipovi ili prototipski scenariji kulturne činjenice za koje pojedinci mogu pouzdano pretpostaviti da ih poznaju i drugi, odnosno, u idealnom slučaju, posrijedi je zajedničko znanje u smislu da svaki član grupe zna da i drugi članovi znaju što nešto znači, i tako *ad infinitum*, jer je neka činjenica, shvaćena kao simbol, ponovljena dovoljno puta da su svi članovi imali pristup do nje i da su je s vremenom konvencionalizirali.

Na toj točki, međutim, mogu nastati varijacije ako se dotad cjelovita komunikacijska zajednica, “jugoslavenska”, počne po nekim kriterijima vrijednosno raslojavati, pa njeni dijelovi i izravno međusobno suprotstavljati, sve do stupnja da posve prekinu komunikaciju. Budući da nove zajednice zadržavaju znanje o prototipu, jer prekid komunikacije ne podrazumijeva ukidanje dotad zajedno stečenih znanja nego samo zajedničkih interpretacija i konvencija, na staroj se značenjskoj osnovi razvijaju nove, samostalne, u pravilu i konkurentne konvencije, “hrvatska” i “srpska”, ali nije isključen ni paralelan razvoj treće varijacije u kojoj, neovisno o tome jesu li izravno i svjesno povezani, sudjeluju pripadnici spomenutih dviju, pa i više autonomnih zajednica, tvoreći tako, u raznim opsezima prepletanja, treću zajednicu, “postjugoslavensku”.

Preduvjet za njeno postojanje jest isključenje onih interpretacijskih konvencija koje je prototip zadobio u trenutku prekida komunikacije, što u načelu

znači povratak izravno na izvorna značenja prototipa, njegovu svojevrsnu depolitizaciju. Ta treća zajednica čak ne mora biti svjesna vlastita postojanja kao zajednice, no ona u panoramskom pogledu neosporno postoji, jer novi presedani i konvencije, neovisno o svim transformacijama, potvrđuju postojanje zajedničkog znanja.

III.

Desetljeće i pol kasnije štošta je bilo drugačije: politički, SFRJ se neopozivo raspala u ratovima, a komunikacijski, nastali su i u državama sljednicama proširili se novi mediji i novi oblici društvenosti, dakako, i nove jezično-komunikacijske prakse s pripadnim frazeologijama, kolokvijalizmima, asocijativnim mehanizmima i sličnim. Stasali su i novi naraštaji koji nisu pamtili rat i sve što mu je prethodilo od sredine osamdesetih. U jednoj internetskoj pričaonici beogradske djevojke Sonja i Sandra, čiji je odnos prolazio krizu koju su mogli pratiti sudionici komunikacije, objavile su da su izgubile nespornazume, da su opet najbolje prijateljice i da će se jednom o njima pisati *chitavi romani*, našto je jedna sudionica dopisala kratak komentar:

Znači, od sad ste Si&Si, podvučeno žutim. Cheers!³

Nešto kasnije na jednom hrvatskom blogu, mrežnom dnevniku, u žanru koji kombinira novinske i knjiške forme stvarajući beskonačan lanac pisaca-čitatelja, u sklopu komunikacije koja se bavi različitim temama, većinom razmjenom viceva, sudionik čini digresiju i zahvaljuje na fotografijama koje su mu poslane:

slike
STIGLE SU!!!!
PREKRASNE SU.
PUSA 'TETI' D sa crtom:)) podvučeno žutim.-))
—————:)))
VOLIMO TE.⁴

³ http://www.otkaceno.co.yu/podvuceno%zutim/104/search?q=cache:Fxyy4ksnp_YJ:tolkien.massive-network.com (postavljeno 11. 7. 2003; posjet 22. 3. 2004; nap. ur.: stranica više nije dostupna).

⁴ <http://www.iskrica.com/weblog/one.php?WID=125734> (komentar postavljen 24. 7. 2004; posjet 24. 11. 2004; nap. ur.: stranica više ne postoji).

Na svome pak osobnom mrežnom dnevniku autor *tofu* objavio je koji mjesec kasnije dijalošku ljubavnu sms-pjesmu od četiri stiha, popraćenu fotografijom Salvadora Dalija na kojoj su na krajeve njegovih dugih i šiljatih brkova nataknuti cvjetovi, pa pozvao čitatelje na komentare. Jedan od prvih koji se odazvao, ni sat pošto je transkript postavljen, potpisan kao *dylan*, bio je kratak i jezgrovit:

rekao bih, podvučeno žutim! :))⁵

Oba komentara jasno iskazuju zadovoljstvo i/ili sreću, i to ne samo verbalno nego i neverbalno, znakovima koji predstavljaju emocije, emotikonima. Ti su znakovi nastali spontano, iz potrebe da se u dvodimenzionalnom, *on-line* tekstualnom svijetu iskažu emocije, na predlošku stiliziranih izraza lica prilikom komunikacije uživo, pa se u bitnome i razumijevaju tako da se glava nakrivi ulijevo: dvije točke predstavljaju oči, crtica nos, a zakrivljena crta, bilo da se njome otvaraju, bilo zatvaraju zgrade, usta koja se smiješe, odnosno koja su ovješena u tuzi i neraspoloženju. U kombinacijama tih i niza ostalih znakova s tipkovnice moguće je u kratku vremenu iskazati mnoštvo složenih emocija i emocionalnih stanja, te tako pisanoj *on-line* komunikaciji pridružiti inače neprenosive značenjske i smisaone nijanse, složene i višeslojne koncepte i ideje, što je ključno u pričaonicama koje dopuštaju samo sekvencijalna tekstovna uključivanja. Često ponovljene fraze, emocionalna stanja i komentari lako se reproduciraju sklopom unaprijed prihvaćenih znakova s tipkovnice.

Iako emotikoni (još) nisu niti zacijelo u tome tipu komunikacije uopće mogu biti posve standardizirani i kodificirani, oni koji prenose temeljne, najfrekventnije emocije prepoznatljivi su i jednoznačni, s time da su u oba slučaja pojačani uvišestručenjem znaka za zatvaranje zagrada – posrijedi je ikona vesele, nasmiješene osobe, osmijeh izrazita zadovoljstva, utoliko sinoniman beogradskom, zapravo univerzalno preuzetom engleskom uzviku *Cheers!* u značenju radosna klicanja u znak odobravanja, bodrenja i pozdravljanja. Ovdje je bitno što u supkulturnoj *on-line* komunikaciji i žargonski usklik i oba primjera upotrebe emotikona u poruci slijede krilaticu *podvučeno žutim*, koja

⁵ <http://tofu.blog.hr/arhiva-2004-10.2.html> (komentar postavljen 24. 10. 2004; posjet 24. 11. 2004; nap. ur.: blog-stranica je uklonjena). Bez obzira na nešto teže dokučiv smisao, kao primjer širenja krilatice valja spomenuti i blog Riječanke Ide koja kratkoj introspektivnoj pjesmi ("Da bih bila ja.../ treba mi puno/ hrabrosti") daje naslov *Podvučeno žutim*; <http://ida.blog.hr/arhiva-2005-01.html> (postavljeno 1. 1. 2005; posjet 25. 1. 2005; nap. ur.: blog stranica je uklonjena).

i sama očito za sudionike komunikacije ima jednak smisao i značenje, pa je oni samo potvrđuju, pojačavaju ili pak u iste svrhe prevode, odnosno ponavljaju u drugačijem grafičkom sistemu, odnosno drugom pismu.

Navedene poruke iz konteksta su koji s uobičajenim oblicima i kategorijama političkoga ideologijskoga djelovanja nemaju veze, a može se razložno pretpostaviti da su njihovi akteri u dobi koja im ne omogućuje izravno sjećanje ni na prototip niti na ideologijske preferencije i odnose političke moći u godinama raspadanja jugoslavenske države, iz kojih su izvedene značenjski različite konvencije u splitskim i beogradskim novinama.

Poruke su, štoviše, bez obzira na sve formalne i kontekstualne razlike, lako uzajamno prevodive: naslov iz *Slobodne Dalmacije* emotikonima bi se izrazio kao *HRVATSKI USTAV :) ili HRVATSKI USTAV :-))* (što su znaci za osmijeh, smiješak zadovoljstva i odobravanja), također *HRVATSKI USTAV ((():*** (što znači grljenje i poljupce), a naslov iz NIN-a kao *DEBAKL %-C* (zbunjenost) ili *DEBAKL }-* (zajedljiv, ciničan osmijeh), možda *DEBAKL }:[* (ljutnja i frustracija) ili *DEBAKL :-e* (razočaranje) itd. Verbalno, u istim urbanim žargonskim kategorijama međunarodne omladinske pop-kulture, uz početni, informacijski nosivi dio prvoga naslova išlo bi vrijednosno sugestivno *Cheers!* (uz sinonimno tradicionalnije *Bravo!* ili modernije *Cool!* ili *Superiška!*), a u drugome naslovu istu bi asocijativno-afektivnu funkciju preuzelo *Shit!* (ili jednako žargonsko *Totalna bedara!*).

Isto je tako očito kako bi, oduzmu li im se emotikoni, *on-line* poruke izgubile ponešto ekspresivnosti i stilske obilježnosti, kako bi im dijelom bila narušena prepoznatljivost kao oblika koji pripada jasno profiliranu komunikacijskom prostoru i slijedi njegova pravila, kako bi možda uslijed toga ponešto trpjela njihova identitetska razina, onoliko koliko svaki komunikacijski čin – od novinskog naslova do internetskoga dijaloga – ujedno znači uspostavu, obnovu i/ili potvrdu grupne solidarnosti, ali je neosporno kako time ne bi izgubile ništa na osnovnoj razini prijenosa informacije. One bi, naime, i dalje jednoznačno obavještavale sve sudionike da je jedan od njih izrazio zadovoljstvo što se nešto dogodilo upravo na taj, a ne neki drugi način.

Iz toga proizlaze dva pitanja. Kao prvo, odakle potječe krilatica koja u tako dugom vremenskom rasponu, u tako različitim komunikacijskim, vrijednosnim i socijalnim kontekstima, ostaje razumljiva tolikome broju osoba, točnije, koju toliki sudionici komunikacije drže razumljivom potencijalnim primateljima svojih poruka (jer da je ne drže takvom, ne bi za njom posezali)? Kao drugo, koji mehanizmi omogućuju, s jedne strane, relativno veliku smisaono-značenjsku stabilnost krilatrice *podvučeno žutim*, a s druge, uslijed čega je moguće da se ona već na početku profilira u dvije funkcionalne varijante:

kao sredstvo sugeriranja (ili prijenosa) afirmativnih stavova i pozitivnih emocija, i kao sredstvo sugeriranja (prijenosa) difamativnih, pa i (auto)ironičnih stavova i negativnih emocija?

Drugačije formulirano, što je prototip i na kojim su se – i kako proizvedenim – presedanima etablirale raznolike konvencije? Ili, pitano iz kuta sociologije znanja, kako je ostvareno navikavanje – a procesi navikavanja prethode svakog institucionalizaciji – koje “uklanja nužnost da se svaka situacija iznova definira korak po korak” i omogućuje da se “široka raznovrsnost situacija” supsumira pod prethodne definicije (Berger – Luckmann 1992: 75).

A primjera ne manjka.

Prigodom međunarodnog priznanja Hrvatske u početku 1992. splitski novinar napisao je deset kratkih eseja o ličnostima i reprezentativnim društvenim tipovima (Branitelj, *Gastarbeiter*) koji “zaslužuju trajnu zahvalnost Hrvatske”. Među strancima, istaknuo je ulogu njemačke politike, utjelovljene u demokrišćanskom kancelaru Helmutu Kohlu i liberalskom ministru vanjskih poslova Hans-Dietrichu Genscheru, koji su, držalo se, presudno utjecali na zajednički stav EU-a. Među tom dvojicom “trenutno najmarkantnijih političara u Europi, pa i šire”, na čelu “moćne zemlje u punoj ekspanziji”, “nama je za nijansu, iz razumljivih razloga, bliži onaj sa žutim puloverom”.

A nad esejom je stajao naslov u dva retka: *GENSCHER: Hans, podvučen žutom*.⁶

Žuto je u simbolično-ikonografskom kolorizmu zapadnih ideologijsko-političkih koncepcija stabilna oznaka liberalizma, a njemački ministar učinio ju je dodatno prepoznatljivom, ujedno dijelom osobnoga javnog identiteta, time što se redovito pojavljivao u žutom puloveru. Prihvatili su to i hrvatski liberali, ne samo u stranačkim ikonografijama nego i u različitim jednokratnim ritualnim praksama, npr. kada su predsjedniku Gradske skupštine Zagreba Ivanu Peniću (HDZ) na odlasku s dužnosti zastupnici oporbenoga HSLS-a predali “prigodan poklon”, žuti pulover, koji “predstavlja, simbolično rečeno, duh europskog liberalizma”.⁷ Lako je zamisliti da se naslov o Genscheru, uključivši spomen simbolične boje, mogao sročiti barem na nekoliko načina, i gnomskih, i efektnih, i publici razumljivih, sigurno i duhovitih, no samo je krilatica

⁶ Dražen Gudić: “Oni su zadužili Hrvatsku”, *Nedjeljna Dalmacija*, 1081, 16. 1. 1992. Tipski naslovi u gornjem su retku navodili ime ili “društveni tip” zaslužnika, a u donjemu kratku, ležernu, ali dojmljivu definiciju, gnomski iskaz koji je imao sažeti njeno djelovanje ili osobnost, npr. *PAPA: Sveti Otac Hrvata*.

⁷ “Žuto – za europske liberale”, *Slobodna Dalmacija*, 25. 1. 1994.

podvučeno žutim mogla posredovati ne samo svjetonazornu identifikaciju, jer simpatije prema njemu u Hrvatskoj su nadilazile ideološke razlike, i ne samo poštovanje ili zahvalnost, nego i osobitu prisnost, gotovo dragost.

Nasuprot tome, jedan srpski primjer istom krilaticom proizvodi jasan ironijski učinak. Beogradski novinar Teofil Pančić, žestok kritičar Miloševićeva režima, napisao je 1997. esej potaknut time što je predsjednikov dvadesetpetogodišnji sin Marko kosu obojao u žuto. U članku se taj čin naziva “bizarnim”, s obzirom na opće siromaštvo u zemlji drži se da “deluje kao izazov i provokacija koje ‘autor’ uopšte nije svestan”, jer živi u izdvojenom svijetu bahatih novih bogataša, a iza njega stoji svemoćni otac, zapravo cijela Familija, “lokalna postkomunistička paradinastija s kojom – i pod kojom – Srbija živi poslednjih desetak godina”.

Nije neobično što naslov sadrži spomen boje kose, koja se i kroz tekst provlači kao simbol neukusa razmetljive “turbo-mladeži”, ali ovdje jest zanimljivo što glasi: *FAMILIJA – PODVUČENO ŽUTIM*, to prije što same krilatice ni u tome tekstu nema.⁸

Tri godine kasnije, ujesen 2000, u Srbiji su održani predsjednički izbori na kojima su bile očite mnoge manipulacije, a službena se objava rezultata odgađala s neuvjerljivim objašnjenjima. Iako su neovisne procjene upućivale na suprotno, Milošević se držao kao pobjednik i čak dao izjavu u tom smislu, pa su zaprijetili i ulični nemiri. U napetoj situaciji službeno se oglasio EU priopćenjem predsjedateljice Francuske čiju su glavnu rečenicu u istovjetnu obliku, tek s ponekom sitnom lektorskom intervencijom, prenijeli i hrvatski mediji: “Svaki pokušaj s Miloševićeve strane da proglasi pobjedu držat ćemo prijevaram” (*Večernji list*, 26. 9. 2000). Veću intervenciju učinio je pak zagrebački Radio 101, očito spontano, kao plod jednokratna nadahnuća, to lakše što je posrijedi usmeni medij, jer se nije ponovila u kasnijim vijestima, pa ni dva sata kasnije u *Aktualcu*, središnjoj i najiscrpnijoj informativnoj emisiji. Naime, u vijestima u 16 sati 25. rujna urednica i spikerica Sanja Pleša ovako je, s jednim ironično intoniranim umetkom, ali nimalo mu ne oduzimajući na prepoznatljivosti, prenijela ono upozorenje: “Europska petnaestorica izjavila su da bi svaka Miloševićeva izjava o pobjedi bila neosnovana, podvlačeći žutim da rezultati izbora još nisu poznati”. Informacija i značenje nisu time narušeni, ali poruka jest dobila dopunsku, vrijednosno usmjerenu dimenziju.

Ponešto, dakako, govori već činjenica da oba medijska aktera, i Pančić i Pleša, kao i općenito njena radio-postaja, kao dio svoje autorske poetike trajno

⁸ *Nedeljna Naša Borba*, 2–3. 8. 1997, pretiskano u: Pančić 2001: 96–99.

rabe diskurs prožet leksikom, izrazima i konstrukcijama urbanih žargona, beogradskoga i zagrebačkoga, uključivši u drugom slučaju i ležernije, kolokvijalne intonacije i neformalne spontane digresije. No, mimo ironije koja je u oba slučaja proizvedena upotrebom iste krilatice, i koja je kao takva, na općoj razini, prepoznatljiva, ili barem ne ometa osnovno razumijevanje poruke i njene intencije, osjeća se kako u njoj postoji još nešto, neki ekspresivni višak ili *odatak*, dokraja uhvatljiv samo upućenima, k tome – za razliku od internetskih, a srodno novinskim primjerima – postavljen u izrazito politički obilježen kontekst.

Tema ima dvije razine: lingvističku i komunikacijsku. Na prvoj se tiče nastanka, strukture i difuzije sintagme *podvučeno žutim* kao frazeološkoga izraza, a drugoj onoga što se naziva etnografijom komunikacije, dakle disciplinom koja, uključivši u sebe lingvistiku, svoj predmet, jezik, ne shvaća “kao apstraktnu formu ili kao apstraktan korelat društva, nego kao deo procesa i obrazaca kroz koje se komunikativni događaji odvijaju” (Hymes 1980: 17), tj. kao cjelovitu interakciju jezika i društvenoga života u mnogostrukim odnosima lingvističkih sredstava i društvenih značenja.

IV.

Što se tiče prve, čisto lingvističke razine, leksikografski obrađena frazeologija (Matešić 1982, Menac – Fink-Arsovski – Venturin 2003) ne daje uporište za objašnjenje gornjih primjera. Kao prvo, nema ni jedne fraze koja bi uključivala glagol *podvući* u smislu *podcrtati*, *istaknuti* *podcrtavanjem*, jer fraza *podvući/povući crtu* znači okončati neki posao, donijeti odluku da se zaključi jedno razdoblje ili posao. Kao drugo, fraze koje sadržavaju spomen žute boje uglavnom nose negativne konotacije, te je s obzirom na značenjsku stabilnost takvih jezičnih formi teško zamisliti brzu preobrazbu takve temeljne vrijednosne intonacije, što, uostalom, i nije u naravi frazeoloških izraza.

K tome, referiraju se na prepoznatljive, lako odredive pojavnosti fizičkog svijeta: žargonski izraz *dobiti žutu* (dobiti otkaz) zasniva se na boji službenoga papira kojim njemački poslodavci ispisuju odluku o otpuštanju s posla, a *nadrljati/nagrabusiti kao žuti* (nastradati, veoma loše proći, doživjeti velike neugodnosti, užasno se provesti) proizlazi, vjerojatno, s jedne strane iz medijski posredovanih prizora teškoga fizičkoga rada azijskog stanovništva, npr. vozača rikši i radnika na rižinim poljima, možda i stradanja civila u atomskom bombardiranju Japana, a s druge iz niza metafora koje tu boju eksplicite vezuju uz neželjena stanja, npr. žut kao limun i žut kao vosak (bolestan, ispijen,

vrlo blijed). Neodrediva porijekla, osim ako posrijedi nije rima, odnosno asonanca i kontekstualno, smisaono vezivanje za spomenute izraze koji govore o “nenormalnim” stanjima, jest kolokvijalni, dominantno urbani frazem žuta minuta u značenju privremene neuračunljivosti i hirovitosti.

Takve konotacije u širem okviru slijede ruralnu pučku frazeologiju: veliki rječnik JAZU-a prenosi iz Karadžićeve zbirke narodnih poslovice izraz žut posao u značenju loš, naopak posao, a i Maretić u studiji o pučkim vjerovanjima, spominjući i taj primjer, ističe da, uz crnu, “ni žuta farba ne budi u naroda veselih pomisli, valjda zato, što sjeća na žuticu (bolest) i što je žuta farba prama crljenoj tamna” – tako Kukuljević bilježi da vidjeti crvena leptira znači zdravlje, a tko u proljeće najprije vidi žuta leptira dobit će groznicu (Maretić 1882: 182).

Ni u drugim jezicima žuta boja izvorno ne evocira pojmove dobra i ugone: u engleskome sintagma *yellow belly* kolokvijalno znači strašljivca, mlakonju, a u frazama koje se danas osjećaju arhaičnima, kao i maločas navedene južnoslavenske, taj je pridjev izraz ili iskustvo stanja osjećajnog poremećaja ili izobličene rasudne moći uslijed ogorčenosti ili potištenosti, kao u primjeru iz Alexandera Popea da *all looks yellow to the jaundiced eye*, žutu oku [oku oboljeloga od žutice] sve je žuto. Figurativno *yellow* znači i ljubomor, zavidan, sumnjičav. Iz istih dubinskih i transkulturalnih predodžbi očito proizlazi i simbolika u hrvatskoj domoljubnoj pjesmi iz druge polovice 19. st. kada se austrijska carska ratna zastava, kojoj je gornja polovica bila crna, a donja žuta, očitava kao znak onoga što su “tuđinci” donijeli Hrvatima: “Žutu boju vašeg kletog jala, / Crnu tugu, u kô grud nam pala” (Horvat 1990: 145).⁹ Model koji iste moralne osobine i osjećaje vezuje za žutu buju neosporno stoji i u podlozi francuskoga kolokvijalnoga i žargonskoga *être peint en jaune*, doslovce *biti obojan u žuto*, a znači rogonju, muža kojega žena vara.

Fraza pak *rire jaune*, doslovce *žuto se smijati*, znači usiljeno se smijati, što jest smisaono blizu hrvatskoj, također kolokvijalnoj i žargonskoj *žutoj minuti*, pa i (auto)ironijskoj, kritičkoj, čak ogorčenoj intonaciji što je krilatica *podvučeno žutim* posreduje u citiranim srpskim primjerima, kao i onom sa Stojedince, ali i daleko od ideje ugone i zadovoljstva što ih ista krilatica posreduje

⁹ Takvo dekodiranje heraldičkih boja bilo je omiljena tema europskoga domoljubnog pjesništva 19. st. koje je stvaralo neku vrstu pučke, emotivne ikonografije nasuprot “hladnoj” službenoj. U toj paralelnoj heraldici na trobojnicama srednjoeuropskih slavenskih naroda bijelo se čita kao čistoća duše, odnosno narodnih ideala, crveno kao *rujna krv* palih junaka, a plavo ili modro kao nebo, nebeska domovina kao nadomjestak za izgublenu ili zanijekanu zemaljsku (u Hrvata ta boja znači i more).

u drugim hrvatskim medijima i pogotovo žargonskoj *on-line* komunikaciji. I talijanski idiomatski izraz *diventare giallo dalla rabbia*, požutjeti od jeda ili bijesa, povezuje tu boju s neugodnim i mučnim situacijama.

Znanost o jeziku izrazitije se idiomatologiji ili frazeologiji posvetila relativno kasno, sredinom 20. st. S jedne strane, od početka se uočava znatna suglasnost u pogledu temeljnih kriterija, npr. kada se zaključuje da je neki izraz “idiomatičan” ako ga izvorni govornici intuitivno drže uobičajenim, prirodnim ili općenito prihvatljivim, da je dakle njegova osnovna funkcija familijarnost i čestota upotrebe, ili kada se ističe da fluentna i idiomatična kontrola performance u nekom jeziku uvelike proizlazi iz poznavanja sklopa “rečeničnih korjenova” koji su “institucionalizirani” i “leksikalizirani”. I tvorci klasifikacija manje-više slažu se da se tipovi idiomatskih fenomena javljaju u rasponu od naizgled arbitrarnih i nemotiviranih redukcija preko ilogičkih i semantički nepravilnih formi do gramatičkih izuzetaka. Govorilo se i o jezičnim “formulama” kako bi se naznačilo da ti osebujni, izuzetni izrazi zahtijevaju drugačiju mentalnu aktivnost od one koju traže “slobodni izrazi”, uveden je i pojam rutine, odnosno “prethodno stvorena jezika u konverzacijskim rutinama”, pa formulirana i hipoteza da je u prirodnim jezicima sve idiomatsko, dakle zasnovano na principu kodiranja i dekodiranja, od fonologije preko tvorbe riječi do sintakse i semantike. S druge strane, nije se uspjela sročiti precizna i jednoznačna definicija koja bi sadržavala sve relevantne parametre, a u raznim se definicijama i termini *fraza*, *frazem* i *idiom*, makoliko autori inzistirali na distinkcijama, u biti svode na isto (v. Kavka – Zybert 2004).

Ipak, dvoje se općenito prihvaća. Jedno je da svi idiomatski izrazi, makoliko bili rašireni – pučki, nacionalni ili univerzalni – nastaju kao inovacije pojedinaca, da su jednom, bilo gdje i bilo kad, izgovoreni prvi put i oni koji su ih čuli, ako su im se svidjeli, prenijeli su ih dalje, bilo takve, bilo ponešto preoblikovane, sve dok se u tom nizu nije stvorila konačna, standardna verzija kao tradicija; stoga se ne stvaraju svaki put iznova u govornom procesu nego reproduciraju u gotovu obliku. Drugo je da im se značenje ne izvodi iz značenjâ dijelova, jer svi ili neki redovito u tom procesu dožive značenjsku pretvorbu, nego je novo i samostalno, različito od doslovnoga i neprevodivo doslovno, element po element, na drugi jezik. Jasno je i to da frazeološke jedinice ili idiomatske fraze, kao još jedan u nizu termina za trojstvo *fraza*, *frazem* i *idiom*, nisu ni rečenica niti jedna riječ nego “faza u funkciji određenoga dijela rečenice”, koja se u nju uklapa kao jedna sintaktičko-semantička cjelina, dakle da su posrijedi “metaforički izrazi od najmanje dvije riječi, koji pripadaju govornom jeziku”, te da je upravo njihova metaforičnost bitan kriterij koji ih odvaja od kolokacija, tj. leksički uvjetovane spojenosti riječi u

govoru (Maček 1992–1993: 264).

U klasifikaciji idiomatskih fraza izraz *podvučeno žutim* bio bi krilata riječ ili krilatica, *Schlagwort* ili *catchphrase*, što se katkad drži istoznačnim s geslom i parolom, te definira kao “zgodan, karakterističan izraz, citat, aforizam, popularna izreka, koji su u živom govoru prošireni poput poslovice i uzrečica” (Simeon 1969: 722), ili kao “duhovita izreka koja stekne velik publicitet” (Matešić 1982: 571). Autori češko-poljskoga rječnika krilatica iz 1996. godine u njih uvrstavaju i “ustaljene idiomatske sklopove koji se odnose na poznate povijesne, političke, kulturne i druge događaje”, te ih dijele na citate znamenitih autora, poznate naslove pojedinih djela, pjesama i filmova, slogane i tekstove reklama itd, ukratko “popularne, ‘vječne’ i aktualne citate iz poznatih izvora, koji u komunikaciji djeluju živo, brzo, jednostavno i slikovito”. Na tome je tragu i zaključak da je “osnovno obilježje krilatica upravo citatnost – u smislu određenosti njihova podrijetla ili autora, odnosno etimologičnost – u smislu utvrđivanja njihova najstarijeg oblika i prvobitnog značenja” (Sesar 1998: 306–307).

Kada pak raspravlja o jednostavnim književnim oblicima, ili mikrostrukturama, teoretičar književnosti drži bitnim još jednu razliku: nasuprot poslovice, krilatica “nije poučna, nema poučan značaj, nema čak ni poučnu tendenciju”, te mora udovoljiti trima zahtjevima:

1. da je *dokazivo* njeno književno porijeklo ili začetnik u smislu stvarne osobe;
2. da nije samo općepoznata nego i da je u nekom jeziku prešla u upotrebu, odnosno da je pripadnici neke zajednice općenito *rabe i primjenjuju*; te
3. da ta upotreba i primjena nisu samo privremene nego *trajne* (Jolles 1978: 113–115).

A to dokazivo porijeklo ili dokazivi povijesni začetnik, odnosno osnovna obilježenost krilatice *podvučeno žutim* citatnošću, u kontekstu ovoga razmatranja neće biti drugo doli identifikacija onoga prototipa koji je spominjao O’Neill u vezi s genezom američke prakse isticanja žute vrpce.

V.

Početak jednoga duga razvoja pada u 1949. godinu, kada je u Sloveniji osnovano trgovačko poduzeće Les, koje je kao svoju boju imalo žutu u raznim nijansama.¹⁰ Na početku je bila više oker, što je, bivajući “dobra prepoznatljiva barva za reklamiranje”, imalo simbolizirati toplinu drva, a nakon preimenovanja u Lesnina 1956. uslijedila je kombinacija žute sa sivom, pa reklamna akcija *Sledite rumeni črti, Slijedite žutu crtę*, koja je kao svojevrsan putokaz vodila ljude do Lesnininih prodavaonica drva, namještaja i sličnih proizvoda. Započela je 1973, kada se prodajna mreža počela organizacijski osamostaljavati, a pošto je 1982. osamostaljenje formalno okončano posloводство se 1985. povezalo s ljubljanskim Studiom Marketing (SM) radi oblikovanja cjelovita i dugoročna tržišnoga identiteta. Rezultat je bila kampanja *Podčrtano z rumeno, Podvučeno žutim*, koja u Sloveniji još traje. Naručio ju je u ljeto 1987. tadašnji OOUR NT-Prodajna mreža, a do kraja listopada osmislio mladi dizajner Jani Bavčar s petero suradnika, pod naslovom *Idejni projekt tržnega komuniciranja in senzibiliziranja interne javnosti v Lesnini*.

SM je najprije proveo istraživanje koje je pokazalo da se u ostatku Jugoslavije Lesnina jasno percipira kao slovenska tvrtka. Iako mnogi ispitanici izvan Slovenije nisu znali čime se bavi, tijesno su je povezivali s onim što su definirali kao “slovensku kvalitetu”, ali i procjenjivali da u komuniciranju zaostaje za drugim dvama istovrsnim slovenskim proizvođačima i trgovcima – Slovenijalesom i Meblom. Zato su kao bitni ciljevi određeni ustanovljenje *imagea* tvrtke kao “najstarejše in največje trgovske organizacije za prodajo pohištva v Jugoslaviji” i informiranje potrošača da je “nakupovanje pohištva v Lesnini prijetno in lažje”, ugodno i lakše.

Za razliku od dvojice američkih skladatelja šlagera i njihovih – što sociokulturnih, što psiholoških, što tehničkih – razloga za zamjenu bijelog rupca žutom vrpcom, slovenski su dizajneri zadržali žutu boju kao vizualnu dominantu u novinskim oglasima, vizualno-verbalni akcent u tv-spotovima i verbalnu poentu u radijskim reklamama.

Za televiziju je bio predviđen 45-sekundni spot u dva dijela, “v dvojnom registru emotivne odzivnosti”. Prvi dio na komičan, pa i burleskan način vizualizira muke kupca prije ulaska u prodavaonicu namještaja, mučan san vezan

¹⁰ Ove podatke, uključivši tiskane materijale i sinopsise iz kojih su svi citati što slijede, pribavio mi je prof. dr. Mitja Velikonja s Fakultete za društvene vede Sveučilišta u Ljubljani, zbog čega mu dugujem iskrenu zahvalnost. Vrijedi napomenuti da su u SM-u bili zapanjeni kad su čuli kakvu je karijeru napravila njihova krilatica.

za neljubaznost, nepoštenje i visoke cijene, a u drugome slijedi obrat uvođenjem žute crte u različitim obradama: vidi se na tlu, pa na odjeći prodavača i oznakama namještaja, te se na kraju kao animacija protegne kroz cijeli ekran “in afirmira blagovno znamko”. Potencijalni kupci, roditelji s djetetom, bodro hodaju po njoj dok se čuje glas: *Sledite rumeni črti, ki pelje v Lesnino, Slijedite žutu crtu koja vodi u Lesninu*, unutra su im na usluzi stručni, ljubazni i vedri prodavači, s kojima se na kraju rastaju srdačnim rukovanjem iznad žute crte, pa se preko cijeloga ekrana na žutoj podlozi pojavi logo tvrtke i pod njim široka crta, uz istodobnu audio-poruku: *Lesnina – podrčrtano z rumeno črto!* U kraćoj verziji od pet sekundi, koja je trebala krenuti pola godine kasnije, na ekranu se samo pokaže logo *Lesnine*, pa zdesna uđe ruka s flomasterom i podcrta ga, dok vedar glas izgovara istu poruku.

U većim tekstovnim novinskim oglasima u bojama, objavljivanim na pola ili na cijeloj stranici četiri do pet puta uzastopce, također se sugestivno rabila žuta: njome su redovito bili podcrtani na vrhu standardna glava: *V Lesnini vam pohišta ne bomo zgolj [samo] prodali, pomagali vam ga bomo kupiti!* i na dnu naziv tvrtke, te u raznim verzijama razni ulomci ili rečenice teksta koji je govorio o susretljivosti prodavača, pogodnostima prodaje, brzini dostave, pouzdanosti montaže itd, ponajčešće uputa *Sledite rumeni črti v naše salone*. Male dvobojne pasice u revijama sadržavale su pak samo navedenu glavu, odnosno rečenicu, pod njom žuto podcrtani logo poduzeća i “pozicijski slogan” koji je eksplicirao: *Podčrtano s rumeno*.

I na radiju se reklama emitirala u dvije verzije, u objema sa sugestivnom auditivnom simulacijom onih raspoloženja koja su bila vrijednosno usporedna s vizualnom simbolizacijom na televiziji i u novinama, u dobro osmišljenu sinestezijskom postupku.

Jedna verzija počinje najavom: “Prvi put u povijesti radija program ćemo emitirati u bojama. Budući da imate crno-bijeli prijemnik, pozorno ćete slušati žutu crtu koja vodi u Lesninu”. Slijedi simulacija provjere u kojoj glas nakon svakoga zvuka pita slušateljicu koju boju čuje: piskavi sintetički zvuk nije odgovarao ničemu, nizak i mukao nazvala je smeđim, još niži i mukliji čula je kao crven, a ugodno zviždukanje kao žuto. Na upit što sluša, odgovorila bi: Žutu crtu, koja vodi u Lesninu, pa bi novi glas na podlozi još živahnijega zviždukanja ponovio ime tvrtke, a voditelj poentirao: *Podrčrtano s rumeno!* Druga verzija počinje otužnim zvukom engleskoga roga i nervoznim žamorm iz kojeg se razabire da je posrijedi neka prodavaonica namještaja; zvučni dojam potpune izgubljenosti pojačava monotono kapanje vode. Odjednom se čuje ugodan zvuk, iznenađeni kupac pita što je to, a glas mu, dok se prostorom razlijeva svijetla i ugodna orkestralna glazba, odgovara: *Rumena črta!*

Slijedi niz živahnih tonova, pa razigrano zviždukanje, preko njega *Lesnina!* i veseli novi glas: *Podčrtano z rumeno!* Zvučni spotovi emitirali su se svakodnevno, od ponedjeljka do petka uz središnje informativne emisije, a subotom i nedjeljom i izvan tih termina.

Kampanja, zamišljena na godinu dana, pokrenuta je 20. prosinca 1987. Budući da su imali prodavaonice u svim republikama i pokrajinama, svuda se provodila u istovjetnu obliku, s time što je njen verbalni dio preveden i sinkroniziran na odgovarajuće jezike; na hrvatskome – i srpskome – krilatica je glasila: *Podvučeno žutim!* Obuhvaćene su bile i lokalne radio-postaje u Ljubljani, Zagrebu (Radio 101) i Beogradu, s planom da se ponajprije širi upravo ta razina oglašavanja. Raspon novina također je bio velik: od ženskoga beogradskog *Bazara*, koji je promicao tradicionalne obiteljske vrednote, ili apolitičnoga *Našega doma*, mjesečnika specijalizirana za uređenje kuća i stanova, preko intelektualnoga, građanski usmjerena dvotjednika *Start* do ljubljanske *Mladine* koja se upravo pretvarala u medij što je prvi razbijao društvene i političke tabue i trpio svakodnevne kritike. Oglasi su se tiskali i u svim središnjim, visokonakladnim dnevnicima, na pola stranice: *Delu* i *Večeri* u Sloveniji, zagrebačkom *Večernjem listu*, sarajevskim *Večernjim novinama*, beogradskoj *Politici*, skopskoj *Novoj Makedoniji*, novosadskom *Dnevniku*, podgoričkoj *Pobjedi* i prištinskoj *Rilindji*, na albanskom.

Za godinu dana bilo je planirano 3 489 objavljivanja, odnosno emitiranja reklame: 1 132 tv-spota, 2 021 radijski, te 336 novinskih oglasa, od čega 32 u dnevnicima, a u periodici 70 cjelostraničnih i 234 polustranična. Ujedno je izrađen raznovrstan propagandni materijal (posjetnice, olovke) koji se dijelio posjetiocima, na prospektima su dominirale žute podloge i okviri, a i štošta u prodavaonicama bilo je tako obilježeno: ogrtači zaposlenika, metri, blokovi, natpisi s cijenama, zaglavlja računa... (Uzgred, ne toliko različito od postupaka na vrhuncu američke kampanje sa žutim vrpčama u vrijeme zaljevskog rata.) Utoliko zacijelo nije pretjerano reći da je u sljedećim mjesecima svaki stanovnik Jugoslavije – i to na svome jeziku – barem tri, četiri puta na tjedan čuo i/ili vidio ime tvrtke i jezgrovit, zaraznu poentu. Krilatica je stekla maksimalno zamislivu socijalnu osnovicu.

S jedne strane, bila je dovoljno općenita da se pojmi kao zgodna, polivalentna i utoliko neobavezujuća uzrečica, dakle samo na verbalnoj razini, kao jezično-komunikacijska inovacija, a s druge opet dovoljno čvrsto vezana uz kontekst nastanka da se spontano doživi i kao njegov jednoznačan, umah prepoznatljiv element, integriran u slojevit vizualno-auditivnu poruku, i posljedično kao metonimija za Sloveniju neovisno o eventualnim vrijednosno-političkim stavovima i preferencijama.

U prvom slučaju krilatici se otvarao put da prijeđe u slobodnu upotrebu, da se uvrsti u frazeološki repertoar svih društveno kompetentnih govornika, i u njemu primjenjuje na raznorodne, spontano odabrane komunikacijske situacije, uključivši i one posve kolokvijalne, pa i žargonske, ispunjene humorom i (auto)ironijom. To se i dogodilo barem u dva potvrđena slučaja, k tome s nemalo (auto)ironije i humora, kako se i očekuje u žargonima i slengovima, pogotovo urbanima: u Beogradu se već od pojave reklame kao “popularna doskočica” za upotrebljeni toaletni papir počelo govoriti da je *podvučen žutim*,¹¹ a nekoliko tisuća učenika koji su u ljeto 1995. demonstrirali gradskim ulicama zbog nejasnih upisnih odredbi gađali su zgradu vlade jajima, pa komentirali da je “ožučena” ili – “podvučena žutim”.¹² Toj kategoriji, u kojoj porijeklo krilatice, ako je sudionicima i poznato, nije relevantno za upotrebu i ne utječe na vrijednosne konotacije i razumijevanje poruke, pripadaju i primjeri iz *online* komunikacije.

U drugom slučaju upravo porijeklo stječe važnost, i to ne (više) kao tehnički podatak, odnosno vrijednosno neutralno znanje o žanru ili komunikacijskom kontekstu nego upravo – i posebno – kao znanje o činjenicama širima od žanra, kao znanje – stvarno ili zamišljeno – o društvenom, kulturnom, političkom i vrijednosnom sustavu zajednice u kojoj je krilatica nastala. Posljedično, njena upotreba tada u ovom ili onom opsegu znači evokaciju upravo tih vrednota i implicira govornikov stav o njima.

Krilatice, naime, često iskazuju bitna obilježja kultura i društava, te “neki općepoznati izrazi i izreke u jednoj kulturi uopće ne moraju biti jednako poznati u nekoj drugoj” (Sesar 1998: 307) ili, valja sada dodati, ne moraju biti jednako vrednovani i kada jesu jednako poznati. Također, dok jest u biti, u smislu u kojemu se maloprije govorilo, točno da je porijeklo “jedino formalno obilježje krilatice” (Sesar 1998: 309), ono, kako također valja sada dodati, ne mora biti samo formalno i shvaćeno nego mu se mogu pridružiti i sadržaji koji će krilaticu definirati u kategorijama koje uopće nisu postojale u trenutku njena postanka.

Novonastali, intenzivno politički određen okvir komunikacije tada u novoj vizuri čita izvorno formalnu klasifikaciju koja krilatice razvrstava u pet skupina: biblijske (*lažni prorok*, *dolina suza*), antičke (*trojanski konj*, *prelazak Rubikona*), književne, uključivši klasične i suvremene (*posljednji Mohikanac*, *komu zvono zvoni*), europske – u širem civilizacijskom smislu

¹¹ Nadežda Milenković: “Brisani prostor”, *Vreme*, 630, 3. 1. 2003.

¹² Ivan Radovanović: “Prosvetna mafija”, *Vreme*, 245, 3. 7. 1995. Krilatica je upotrijebljena i kao međunaslov odlomka u kojemu se o tome govori.

(željezna zavjesa, *pranje mozga*) i nacionalne, u konkretnom slučaju hrvatske (*razgovor ugodni, svoga tela gospodar*) (Sesar 1998: 309).

Ostajući na formalnoj razini, sustav je nužno dopuniti šestom skupinom, odnosno kriterijem ili žanrom, to prije što je posrijedi izvor koji u suvremenom društvu postaje možda i glavni i najutjecajniji izvor krilatica: reklamne poruke i uopće marketinška industrija. Igra riječima i druge jezične inovacije bît su oglašavanja i ono danomice generira riječi, idiomatske fraze i cijele rečenice koje su same po sebi prepoznatljive i pamtljive. Druga je važna značajka jezika u reklamama način na koji se on oslanja na poslovice, krilatice i druge zatečene, stabilne izraze, primjerice kada prerađuje – ali nikad do neprepoznatljivosti! – formulaciju koja pripada zajedničkom znanju, odnosno kada na nju aludira, pa tko ne poznaje izvornik, ma kojemu žanru pripadao, ne uspijeva razumjeti cjelinu novoga značenja iako to u načelu ne sprečava da se novooblikovana krilatica sama za sebe ne stekne status krilatice, što je opet ekvivalentno O’Neillovu prikazu trajno dinamična i ciklična odnosa prototipa i presedanā u neverbalnoj komunikaciji žutim vrpčama.

Drugačije kazano, među vještinama koje posjeduju ne samo dobri autori reklama nego i oni što smišljaju, primjerice, efektne i aluzivne novinske naslove, koji u bîti i nisu drugo doli svojevrsan reklamni žanr u odnosu na tekst nad kojim stoje, jest i sposobnost da “procijene razinu intuitivnoga kulturnog znanja na koje se mogu osloniti”, jer primalac koji “nema lingvističko pamćenje u odnosu na koje može sumjeriti neku jezičnu igru” ne samo da je neće razumjeti nego čak neće uočiti da je posrijedi igra (Crystal 1998: 100–103). Nužan je zapravo onaj tip komunikacijske kompetencije u kojemu je cijela društvena zajednica u ulozi konteksta, i u kojemu težište na primaocu poruke, dakle na njenu odredištu, podrazumijeva “identifikaciju odredišta i načinā putem kojih anticipiranje stava odredišta može da upravlja porukom ili čak celim događajem”. Među tim su funkcijama i postupci pomoću kojih osobine samoga primaoca utječu “na ostale aspekte događaja” (Hymes 1980: 51), s napomenom da se, dakako, i te osobine mogu ciljano društveno proizvoditi.

U tom smislu valja prikazati dva isprepletena i međuovisna, ali u matici jasno razlučiva procesa. Jednim se krilatica *podvučeno žutim*, koja već u javnosti postoji kao metonimija, treba preoblikovati u dosljedno negativan simbol, što zapravo znači da se simbolika žutoga kao njen nosivi značenjski element mora redefinirati i iznova uspostaviti kao konvencija. Drugim se procesom krilatica čini komunikacijski operativnom, dakle prepoznatljivim, razumljivim i prihvatljivim javnim iskazom upravo s takvom, novom vrijednosnom konotacijom.

VI.

Nova simbolika bit će usvojena ponajprije posredstvom iskustva i kulturnoga okruženja u kojemu živi ciljana publika i u kojemu je upoznala, i u svom znanju stabilizirala, određene tipične obrasce za kulturu u kojoj živi, koji su dio njena svjetonazora i vjerovanja, navika, načina na koji su dionici određene kulture konceptualizirali svoja iskustva. Redefinicija će se neizbježno odvijati na istim principima na kojima je zasnovana i Lesninina reklama, jer posrijedi i jest istorodna akcija, tj. propagandna poruka, samo što je u prototipu poruka promicala ekonomski, a prilikom konstrukcije presedana promicat će politički proizvod. Obje poruke djeluju na zakonu prijenosa čuvstava, psihološki zasnovanu na pojavi da su emocije vezane uz neku intelektualnu podlogu. Zakon prijenosa čuvstava “sastoji se u tome da se neko čuvstvo vezano uz određenu intelektualnu podlogu prenese i na neku drugu intelektualnu podlogu ako se ona supojavi” (Horga 1991: 192).

Onako kako se, primjerice, u reklamama uz lijepu djevojku “supojavi” novi model automobila u koji ona uđe, pa se ugodne emocije s nje prenese na nj, tako se u kontekstu jugoslavenske političke krize i sve napetijih odnosa Beograda i Ljubljane “supojavila” reklama Lesnine, pa je mogao uslijediti niz medijski posredovanih komunikacijskih operacija sa svrhom da se negativan stav prema slovenskoj politici i političkoj eliti kognitivno veže uz žutu boju, odnosno – što ne mora uvijek i na svim razinama biti istovjetan, samo tehnički oprečan postupak – negativno vrednovanje žute boje proširi tako da prijenosom čuvstava obuhvati slovensku političku elitu, a u konačnici cijelu Sloveniju i sve Slovence.

No, taj proces tvori značenjsku i komunikacijsku cjelinu s onim koji je istodobno, s oprečnim predznakom, tekao u samoj Sloveniji, i što je stvaralo cikličnu dinamiku. U Sloveniji je, naime, neovisno o reklamnoj kampanji Lesnine, iako ne i percepcijski posve njome neuvjetovano, žuto postajalo izrazito pozitivno konotirano, i upravo u kontekstu političke polemike, dakle u istoj onoj kategoriji na kojoj su počeli inzistirati protagonisti javne komunikacije u Srbiji. Takvo uspostavljanje, pa usustavljivanje veze između politizirane simbolike žutoga i Slovenije kao političkoga identiteta u pozitivnome smislu načelno je olakšavalo izgradnju konkurentnoga, difamatorskoga znakovnog sustava.

Potkraj rujna 1989, dvije godine pošto je Studio Marketing dobio narudžbu Lesnine da joj osmisli *branding strategy* za jugoslavensko ekonomsko tržište, Skupština SR Slovenija usvojila je ustavne amandmane koji su redefinirali odnose moći na novonastajućem jugoslavenskom političkom tržištu (i

kojima su, korisno se prisjetiti, tako nalikovali nešto kasniji prijedlozi hrvatske radne grupe da je novinski intervju s njenim članom dobio naslov kakav je dobio). No, odredbe koje su jačale republički suverenitet u odnosu na savezni srpski su politički krugovi oko Miloševića proglasili razbijanjem SFRJ i “kontrarevolucijom”.

Jedanaesti kongres reformiranih slovenskih komunista imao se održati u prosincu, pa je 23. listopada u Ljubljani, u zgradi Centralnoga komiteta i u nazočnosti Milana Kučana, Cirila Ribičiča i drugih članova najužeg vodstva, službeno predstavljen nacrt programskoga dokumenta *Za evropsku kvalitetu življenja* koji je formalizirao njihov ideološki zaokret. Kongres će se odvijati, najavljeno je, pod sloganom – ili krilaticom – *Evropa zdaj! Europa sada!* s dodatkom *S Jugoslavijom u Europu*, a među vizualnim simbolima nije bilo dotad neizostavnih srpa i čekića; osnovna je boja bila plava, sadržavala je zelenu crtdu, a dominirala je petokraka zvijezda, ali – žuta. Time, objasnili su, žele korespondirati s modernim europskim temama, idejama i programima: zeleno znači svijest o očuvanju okoliša, a plava boja i žuta zvijezda elementi su zastave ujedinjene Europe.¹³ Nove simbole osmislio je također Studio Marketing.

Stalni dopisnik zagrebačkih novina iz Ljubljane s razumijevanjem i simpatijom objašnjava njihova značenja i poruke, hvali “jedno novo shvaćanje, jedan novi, zapravo normalni odnos prema komunikaciji s javnošću, točnije, prema političkom marketingu”, nasuprot dotadašnjoj “poplavi kongresnih govorancija”, čak se poziva na Cassirerovu misao da su simboli “temeljna funkcija svijesti”, ali komentar počinje pretpostavkom da je izbor boja “stručna, a ne politička odluka”.¹⁴ No, te su razine nerazlučive: *stručno*, u izvedbi profesionalnih dizajnera, bilo je samo oblikovanje, a *političko*, ili politički motivirano, bilo je sve drugo, od naručitelja do ideje koju je on odredio kao značenjski okvir. Drugačije kazano, formu jest stvorila struka, ali sadržaj je zadala politika. Malo niže to je priznao i sam dopisnik: SM se našao “pred klasično svršenim činom”, dobio je programski dokument koji je trebalo “pročitati i shvatiti”, pa “idejama, usmjerenjima i htijenjima njegovih autora

¹³ Zastavu s 12 zlatnih zvijezda na azurno plavu nebu prihvatila je i rabila Parlamentarna skupština Vijeća Europe 1955, a Europska zajednica, buduća Unija, službeno ju je preuzela 1986. I reformirani makedonski komunisti SKM-PDP Petra Goševa, “komunisti iz vaše ulice”, kako im je glasio slogan, uzeli su u rujnu 1990, uoči prvih slobodnih izbora, kao simbol žutu petokraku na plavoj podlozi; SKH-SDP Ivice Račana zvijezdu nije prebojao, nego izbjegao kao lik.

¹⁴ Stane Pučko: “Ideje i simboli”, *Vjesnik*, 30. 10. 1989, str. 5.

dodati neophodnu komponentu komuniciranja s tržištem”. A kad se ni iskusan i obrazovan novinar nije lako snalazio u tim prijelomnim vremenima, nije teško pretpostaviti s kolikom su zbunjenošću prodor nove simbolike nakon gotovo pola stoljeća stabilne uniformnosti reagirali mnogi tzv. obični ljudi, o ideološkim dogmatima da se i ne govori.

Kako je pokazalo ono istraživanje SM-a, Lesnina je poodavna imala republički identitet, dominantna boja njene reklamne akcije u međuvremenu je postala stabilan dio zajedničkog znanja, odnosno konstituirala se kao dio “raspoložive društvene zalihe znanja” (Berger – Luckmann 1992: 60), kao što je to bila i europska zastava sa žutim zvjezdicama. No, posrijedi su bila dva odvojena znanja, utemeljena u odvojenim, kategorijalno raznorodnim prototipovima, i samo posve formalno poveziva, onoliko koliko su povezivi bilo koji fenomeni što posjeduju bilo koju zajedničku formalnu značajku. Moderna, racionalna svijest poznaje i priznaje tu temeljnu spoznaju razliku; premoderna ili mitska – ne. Baš tih dana Komisija CK SK Srbije za informiranje i propagandu raspravljala je o “ulozi javnih glasila u društvenoj reformi”, ponajprije o tjedniku *Mladina*, te Kosovu, gdje je netom bilo uvedeno izvanredno stanje. Sudionici su napadali “separatističko” i “kontrarevolucionarno” slovensko vodstvo, tamošnju “lažnu demokraciju” i “egoizam”, a jedan od ključnih Miloševićevih ljudi, direktor TV-Beograda Dušan Mitević, kazao je kako njega više brine “različito pisanje o Kosovu”, a manje “različite zvijezde, makar i nije duhovito da jedna partija uzima boju tvornice namještaja”.¹⁵

U notornim *Odjecima i reagovanjima* tiskan je kao čitalačko pismo tekst ekonomista i potpredsjednika Skupštine SR Srbije u kojem ističe da istinske reforme vodi Srbija, koja se bori za Jugoslaviju, a ne Slovenija, koja odobrava “pucnjeve [albanskih] separatista i kontrarevolucionara u Jugoslaviju” i provodi “nacionalističko zatvaranje”. Jer, reforme “nisu rušenje svega postojećeg (...) Reforme nisu žuta zvezda i plava podloga, makar bile i samo simboli, jer sa simbolima trobojnice i crvene zvezde se za ovu zemlju, slobodu i socijalnu revoluciju ginulo, pod mukama ćutalo, neizdavallo, trpelo, padalo i uzdizalo”.¹⁶ Reklamna krilatica učas je stigla i do samoga središta političke moći, ili se pak samo javno vratila ondje odakle je potaknuta njena politička interpretacija. Slobodan Elezović komentirao je na XI. kongresu SK Srbije da su “Slovenci uveli novu olimpijsku disciplinu – komunisti Slovenije

¹⁵ Ivkica Bačić: “Verbalni terorizam”, *Vjesnik*, 15. 11. 1989, str. 6.

¹⁶ Tomislav Bandin: “Reformom protiv razočaranja”, *Politika*, 8. 11. 1989.

podvučeni žutom”, pa se vrijedno natječu “u bacanju srpa i čekića u dalj”.¹⁷ Bila ta metafora duhovita, kako je očito držao govornik, ili pak banalna, ne-osporno jest značila dalje učvršćivanje redefinicije konotacija.

Kulminacija takve resimbolizacije uslijedila je nakon 1. prosinca, kada je bio najavljen srpski Miting istine u Ljubljani, da bi se “slovenačkom narodu prenela istina o Kosovu”, ali ga je slovenska policija dva dana ranije zabranila, na što je Predsjedništvo SSRN Srbije pozvalo sva poduzeća i ustanove da prekinu sve veze sa Slovenijom. Najvidljivija posljedica takve odluke, kojoj su mediji davali velik prostor, bio je gospodarski bojkot Slovenije. U medijima su se zaredali tekstovi iz kojih je bilo jasno da nastaju nove govorne zajednice kao društvene zajednice koje dijele novo “znanje pravila za provođenje i razumevanje govora” (Hymes 1980: 94), da, među ostalim, jedna elita za pripadnike svoje zajednice počinje sustavno graditi novu konvenciju simbolične komunikacije u novim značenjskim koordinatama. Taj okvir precizno reproducira kratko pismo čitatelja iz Kragujevca glavnom dnevniku pod Miloševićevom kontrolom, napisano pisaćim strojem i doneseno faksimilno, grafički izdvojeno okvirom:

Dragi drugovi –
moćnici SR Slovenije,
Na vaše “NE” podvučeno “ŽUTIM”
Srbija i srpski narod vam je odgovorio
sa “DOVIDJENJA” podvučeno “CRVENIM”
Lep pozdrav.¹⁸

Posebno je dvotjednik *Duga* promicao takvu asocijativnost, kao što je i općenito među periodikom bio propagandno najaktivniji, ali i najsuptilniji: u reportaži iz Ljubljane uoči najavljenog mitinga, punoj zajedljivih i otvoreno podrugljivih tonova, Slovenija se naziva “deželom sa žutom petokrakom”,¹⁹ a kolumna novinara koji će uskoro postati jedan od najmorbidnijih ratnih reportera već u nadnaslovu – *Povratna karta za Lajbah* – njemačkim imenom grada sugerira ne(jugo)slavensku narav Slovenaca, njihovu sumnjivu i opasnu drugost, najočitije izraženu vezama s germanskim svijetom, a naslovom – *Alpe-Albanija, podvučeno žutom* – prokazuje programsku vezu navodnih

¹⁷ Ivkica Bačić – Mladen Mirosavljević – Jovo Paripović – Radmila Stanković: “Simpatije i za pluralizam”, *Vjesnik*, 17. 12. 1989, str. 13.

¹⁸ Andrija Mitrović: [bez posebnog naslova], *Politika*, 7. 12. 1989.

¹⁹ Zoran Sekulić – Miško Kalezić: “Kad su cvetale lipe”, *Duga*, 411, 25. 11–8. 12. 1989, str. 20.

razbijača Jugoslavije i srpskih neprijatelja.

Članak se cijeli zasniva na sustavnoj izgradnji negativne simbolike žutoga, varirajući s cinizmom i sarkazmom niz općih mjesta tadašnje srpske propagande, npr. da je “Lajbah postao izuzetno bitna tačka za prodor Islamske revolucije u Evropu”, u sprezi s kosovskim Albancima i “Bosanskim Ajatolasima, čuvenim ljubiteljima demokratije iz Tamnog Vilajeta”, da su bahata “braća Alpini”, “naša nesrećna slovenačka braća”, ti “osioni sitni bogataši, ratni liferanti”, “lažni demokrate”, “pokriveni smokvinim listom demokratije”, puni prezira prema Srbima, da njihovu “oduševljenju Žutom gredom niđe kraja nije bilo”, da hapse “jugoslovensku zastavu, narod serbski, svoj narod”, jer nisu sposobni shvatiti “kako na svijetu postoje važnije, svetije stvari” od trgovine i profita stečena prodajom namještaja i drugih industrijskih proizvoda.

Sve kulminira u ulomku koji ima intonaciju konačna i neopoziva obračuna:

Žuta crta nam kroz uši izlazi, između nozdrva se omotava, žuta crta nam se niz grkljan spušta, omču omčicu oko vrata pravi, niz utrobu ka rektumu gamiže, ruke nam sputava, žuta crta nas u svijetlu budućnost vodi.

Ona nam je putokaz i spas.

Da nje nema odavno bismo propali.

Ona je jedina nit što nas sa civilizacijom spaja. (...)

Nije njima do soli i hljeba. Do žute crte im je.

Kažu da su je tamo neki iz Soc. saveza pokidali.

A ne znaju nesretnici da tamo neki iz Soc. saveza ne bi mogli da prekinu ono što narod neće (...) Koji bre Soc. savez? Narod je to iskidao! Soc. savez da to nije uradio, uradio bi narod. Zubima bi, bre, tu žutu crtu iskidali.²⁰

Tekst je žanrovski najprimjerenije odrediti kao programiranu komediju zabune. Najprije se naslovom sugerira na žutu crtu iz reklame Lesnine, pa se u drugom dijelu ulomka počinje razabirati da je posrijedi (i) standardna žuta vrpca kojom policija ograđuje opasna i zabranjena mjesta, i kojom je – s obzirom na najavljeni dolazak sudionika srpskog mitinga vlakom – bila ograđena željeznička postaja u Dobovi, a bila je postavljena i duž ulica oko središnjega ljubljanskog trga. No, onda opet slijedi znak da autor ima jasnu svijest o tome odakle proizlazi znakovnost žutoga (i da računa kako isto znanje posjeduje i njegova publika), kao i to koja se tvrtka može držati utjelovljenjem

²⁰ Nebojša Jevrić: “Alpe-Albanija, podvučeno žutom”, *Duga*, 412, 9–22. 12. 1989, str. 9.

profiteerskih kalkulacija slovenskoga gospodarstva: obični Slovenci jednom će se osvijestiti i shvatiti da ih je njihova elita odvela u ekonomsku, koliko i moralnu propast, da i njima trguje kao što je trgovala srpskim svetinjama i jugoslavenskim idealom, a to će biti onda kada i slovenski radnici počnu dobivati otkaze, kada “na vratima *Lesnine* nađu poruku koju njihovi demokrate godinama sirotinji bosanskoj upućuju, GO HOME! Idite kući!”, poruku koju nisu izmislili ni srpsko vodstvo ni srpski narod nego “oni koji nam o demokratiji pričaju”.

Tako je u asocijativnu sferu žutoga ugrađen nov element: predodžba proračunatih profitera, otuđenih od ideje južnoslavenskog zajedništva, povezana je s predodžbom brutalne policije, sluškinje brutalne vlasti, obiju otuđenih od neiskvarena, čestita, samo privremeno zavedena naroda. Binomu koji je sažimao opreku žute bezosjećajnosti i *crvene* osjećajnosti, žutoga egoizma i *crvene* solidarnosti, žutoga separatizma i *crvenoga* jugoslavenstva, dodan je binom u kojem se sučeljuju žuta represija i, ako već ne eksplicite *crveni*, ono svakako implicirano *nežuti* narod, koji će se kad-tad probuditi i jednom zauvijek strgati žute vrpce i izbrisati žute crte.

Godinu dana kasnije novinar beogradskog tjednika tada ironično komentira osnutak izrazito, ne samo imenom proameričke Republikanske stranke u Sloveniji, tome “delu moje ove lepe domovine pod imenom Jugoslavija”, što drži novim očitovanjem “podaništva i kolonijalne pameti”. Budući da stranka želi učiniti Sloveniju “novom zvezdicom na američkoj zastavi”, zaboravili su obavijestiti “nas”, “južnjake, žitelje Balkana”, “kakve bi hteli boje da bude njihova zvezda”. Možda će čak zahtijevati da SAD promijeni zastavu.

Jer nije prikladno da bude toliko petokrakih zvezda. Ili da bar njihova bude – PODVUČENA ŽUTOM.

Krajnje je vreme, po meni, da slovenački narod ispod raznih ovakvih slovenoamera, raznih drugih evroposlovena, slovenodemokrata – podvuče debelu crtu, i to crvenu sa upisanim – STOP.²¹

Metonimija je i dalje bila na djelu, samo što se prototip definitivno transformirao u presedan; dvije su se boje stabilizirale kao oznake ne toliko za konkurentne ideologije, liberalizam i “socijalizam” (komunizam), koliko za temeljnu nadideologijsku opreku: održanje ili razdruživanje Jugoslavije. One su iz takve perspektive značile stav o opstanku države, a ne o načinu njena (pre)uređenja.

²¹ Slobodan Stanić: “‘Nova’ SAD zvezdica”, *Novosti* 8, 541, 9. 8. 1990; verzali u izvorniku.

Drugačije zapravo nije ni moglo biti pošto je dio političkih aktera svaku ideju ili prijedlog o tome (pre)uređenju unaprijed apodiktično proglasio sinonimom za njeno uništenje, posebno pak iskorištavanjem jednoga njena naroda. Time je simbolični referentni sustav stekao dodatnu čvrstinu, jer bez ekstrapolacije simbolike na tu razinu ona nije mogla biti konzistentna i propagandno jednoznačna. Tko ističe žuto može biti proeuropski nastrojen liberal, što nekome drugome ne mora biti simpatično, ali još ne znači da je taj i načelno protiv jugoslavenske državne zajednice. U takvoj varijanti mogu supostojati žuto i *crveno*, pod uvjetom da je crveno također samo simbol jedne ideologije i svjetonazora, pa među njima načelno ostaje moguć dogovor ili barem tolerantno supostojanje unutar toga, obostrano priznata formalnoga okvira.²²

No, ako se dvije simbolične boje identificiraju (i) s načelnim stavom o državi, pa se žuto apriori percipira kao njeno poreknuće, a crveno kao njena potvrda, onda razgovora nema i kategorije su apsolutne: više ne postoje akteri koji različito misle nego izdajice i čuvari. Isticati žuto ili biti *podvučen žutim*, znači biti simultano i neodvojivo troje: antikomunist, što se ovdje razumijeva kao protivnik ravnopravnosti i *bratstva i jedinstva*, te antijugoslaven i naposljetku antisrbini, jer Srbin je najpouzdaniji, ako ne i jedini čuvar države, *podvučen crvenim*.

Kao svi simboli tako su i boje arbitrarne, uglavnom slučajno odabrane, s nemalim udjelom trivijalnoga kriterija da budu "romantičnije", kao žute vrpce umjesto bijelih rubaca u američkom šlageru, ili uočljivije, pa se onda značenja naknadno upisuju i tradicije, što spontano, što organizirano, očituju tek u mnogo kasnijim perspektivama i sjećanjima koja od presedana konstruiraju konvencije. Ima tumačenja da su nacisti za Židove odabrali žutu vrpcu po uzoru na odredbu bagdadskoga kalifa Haruna al-Rašida s početka 9. st. da Židovi moraju nositi žuti pojas (i visoki, stožasti šešir). Ima, međutim, i onih koji drže da je žuto izabrano naprosto zbog toga što je uočljivo, pa je, izvedeno iz toga, posve moguće da je jednaku trivijalnu svrhu – istu zbog koje se i školski autobusi u SAD-u boje žuto – na umu imao i Harun al-Rašid, sve da su nacisti zaista ideju našli kod njega.

²² Onako, otprilike, kako je dvanaestak godina kasnije dvoje starih partizana i nostalgičnih titoista objasnilo izgled štafetne palice što su je kanili položiti pod spomenik Titu u Kumrovcu: posrijedi je "isključivo hrvatska štafeta", opasuje je hrvatska gdje je bila jugoslavenska trobojnica, ukrašena je žutom ružom, dok crvena zvijezda niče iz žutog postolja, jer je "žuta boja boja Europske unije", a obje zajedno simboliziraju i koaliciju SDP-a i HSLS-a. Usp. M. Mandić: "Opet Titova štafeta!" *Večernji list*, 23. 5. 2002.

U daljim stupnjevima procesa trebalo je na žuti *brand* Lesnine, kao metonimije za Sloveniju, u tome pogledu već stabiliziranu i vrijednosno redefiniranu krilaticu, što sustavnije prenijeti negativna čuvstva što većega broja negativno vrijednosno obilježenih povijesnih iskustava iz zajedničkoga znanja ciljane publike, neovisno o tome jesu li ona spontano stečena ili društveno konstruirana. A to je mnogo složenije i mnogo važnije od Mitevićeve izjave da su slovenski komunisti preuzeli boju tvornice namještaja; proizvodnja presedana kao novoga prototipa, ili preslagivanje slučajnosti kako bi se konstruirao sistem, mora nadići razinu dosjetke i predstaviti se kao nešto zakonomjerno i objektivno.

Među tim znanjima neka su naslijeđena iz ideološkoga sustava i službenoga političkoga imaginarija Jugoslavije, a neka će se tek stvoriti. Naslijeđena je, primjerice, bila ideološka demonizacija Austro-Ugarske koja je konstrukciji novoga društvenoga znanja namaknula pejorativnu sintagmu “crno-žuta monarhija”, lako aluzivno prenosivu na drugu, aktualnu kombinaciju istih dviju boja: žute kao metonimije za Sloveniju i crne kao boje albanskoga nacionalnog simbola, dvoglavog orla. Taj smjer naznačuje ne samo naslov citirane Jevrićeve reportaže nego i novinski članak koji jednu satiru *Mladine* o Miloševiću naziva “otužnim akordom” u izvedbi “već poznatog orkestra (žutih zvezda i dvoglavih orlova), čiji dirigenti ne biraju instrumente u orkestraciji svojih mračnih ciljeva”.²³

Tako je oblikovan trokut u kojemu na osnovici stoje žuto i *crno*, bilo kao znak obnove stare katoličke monarhije, bilo kao znak novoga slovensko-albanskoga, katoličko-muslimanskoga saveza, a na vrhu *crveno* kao znak obrane Jugoslavije, ili barem onoga naroda – i njegove vjere – koji na nju ima najviše prava.

VII.

Makoliko se sve to uklapalo u opće društveno znanje, nije moglo biti dovoljno za izgradnju cjelovitoga i djelatnoga simboličnog univerzuma. Takvu okviru bio je nužan jak aktualni, neposredni sadržaj, događajna podloga koja će biti asocijativno kompaktna, a ne raspršena na niz fenomena koji se prepleću i koji, budući da podrazumijevaju određen stupanj historijskih znanja i političke kulture, ne moraju nužno biti poznati cijelom opsegu ciljane publike niti spontano i jednoznačno evokativni.

²³ Milka Sremac: “Orkestar žutih zvezda i dvoglavih orlova”, *Politika*, 20. 11. 1989.

Ukratko, bilo je potrebno još jedno sistemsko i supstancijalno povezivanje odvojenih stvarnosti na temelju neke slučajne formalne podudarnosti, bila je potrebna perspektiva u kojoj će se lako i brzo razumjeti što je to, u danima kada su slovenski komunisti predstavljali novu krilaticu i ikonografiju, htio reći član Predsjedništva CK SK Srbije, k tome redoviti profesor na beogradskom Ekonomskom fakultetu Vlajko Petković na sjednici CK SK Srbije. A upozorio je “na napade iz nekih sredina”, na one koji “sklapaju krvave paktove”, “pomažu [albanski] teror” nad Srbima i “blate rukovodstvo Srbije”, pa uzbuđeno poentirao da su “danas sve maske pale”, te je “sada svima jasno tko je za Jugoslaviju i socijalizam, a tko za žutu zvijezdu i Žutu gredu, tko je za bratstvo i jedinstvo, a tko za razbijanje Jugoslavije”.²⁴

Da žuto, pa još ako je njime oskvrnuta zvijezda, znači Sloveniju, to se znalo; znalo se i da to znači razbijanje države, ali Žuta greda nov je i prekretnički element, ovdje posve ekspliciran, ali spomenut, kako će se čitatelj sjetiti, i u netom citiranoj Jevrićevoj reportaži.

Posrijedi je toponim, u kojemu *greda* ima staro značenje *strmine*, *litice*, kako potvrđuju i Tulove grede na Velebitu, a atribut je dobila, kaže lokalna predaja, pošto su “bogumili” protjerani iz srednjovjekovne Srbije, pa se jedna skupina zaputila u Crnu Goru, predvečer kod Nikšića sklonila “pod visoku strmu stijenu” i naložila vatru. O ponoći se digla strašna oluja, pa se začuo “silan, strašan, upravo lavovski glas: Bježite, gadovi pogani! (...) Ova stijena je božjom desnicom ovdje posađena da se od nje svijet boji i da joj nitko blizu ne smije prići, a vi eto ispod nje natutnjeli ognjeve. Vidite li, kako je požučela (...) Otsada će biti žuta, a ne strašna stijena kao dosad...” (Pavićević 1936: 149–150).

Predaja je, kako to već biva, naknadna pučka interpretacija kojom se jedna trivijalna lokalna stvarnost, žućkasta boja pješčanika, upisuje u širi, tradicijski posredovani sustav identitetskih znakova, selektivno povezuje s nekima od njih, kroza nj i u njegovim kategorijama (re)interpretira, te tako sakralizira i legitimira, čini *većom od sebe*. Navlas jednak postupak primijenit će politička elita i akteri javne komunikacije kada u moderno vrijeme uoče poticajnu slučajnost, naime da se nešto nije dogodilo, iako je moglo, ni u Crnom lugu ili uz Crno vrelo, ni u Bijelom dolu ili na Bijelom laz, niti na Modroj glavi ili Modrim stijenama, nego upravo na Žutoj gredi, što onda – kako valja komunikacijski posredovati – nipošto nije slučajno nego duboko smisleno, kao što bi jednako smisleno bilo da se dogodilo na kojemu drugome mjestu

24 I. Bačić: “Odgovorni – ispred dostojanstva”, *Vjesnik*, 14. 11. 1989, str. 6.

s takvim atributom: Žutoj lokvi u Lici, Žutoj stijeni u bosanskom Podrinju, Žutom bregu ili Žutoj poljani u Šumadiji...

Jer, ključ je u atributu, u boji, i samo je ona ta koja u mreži značenja omogućuje postignuće ciljne smislenosti na višoj razini.

Dogodilo se, dakle, baš ondje gdje cesta Nikšić-Podgorica (Titograd), stiješnjena između litice i strme, kamenite padine, čini blagu okuku. Onuda se ujutro 8. listopada 1988. nekoliko stotina radnika nikšićke željezare zaputilo da se u Podgorici pridruži mitingu kojim su Milošević i srpska tajna policija, pošto su tri mjeseca ranije istom metodom osvojili Vojvodinu, rušili legalno republičko vodstvo. Taj put nisu uspjeli: u Podgorici su proglašene *izvanredne mjere* i policija je suzbila svjetinu, na sjeveru zapriječila ulazak autobusa s kosovopoljskim Srbima, a pred Žutom gredom postavila dvije blokade. Nikšićani su ih razbili, pa na najužem dijelu ceste naišli na interventni odred, zapovjednik kojega ih je megafonom dvaput pozvao neka se vrate. Odbili su, te napali policajce kamenjem, bocama i motkama, na što je pred njih bačen suzavac. Većina se okrenula, no dio je u metežu počeo bježati niza strminu, pa ih se desetak lakše ozlijedilo, uglavnom izgrebalo i natuklo. Izravnog sudara dviju strana zapravo nije ni bilo.

U odnosu na bitno dramatičnije i duže noćne sukobe u Podgorici, gdje je bilo pokušaja paleža javnih zgrada i dosta ozlijeđenih u izravnim obračunima s policijom, taj događaj nije privukao osobitu pažnju medija, čak ni beogradskih. No, sredinom siječnja sljedeće godine tema naglo počinje dobivati veće prostor. NIN tiska posebno izdanje o listopadskim događajima, među kojima Žuta greda dobiva istaknuto mjesto: podnaslov objašnjava da je ona “čvorna tačka jednog novog masovnog narodnog proloma u Crnoj Gori”, sugerira se da je policija bacala radnike niza strminu, spominju “polumrtvi i isprebijani drugovi”, “tragični prizori” i “krvnici” koji “udaraju nemilice, krvnički”, fotografija lokaliteta nosi potpis *Predeo za kataklizmu*, a reportaža počinje opširnim izvodom pučke pjesme o tome kako radnici “na prolazu ispred Grede žute/ nagaziše na specijalce ljute”, pa “pendrek puca a dime suzavci/ niz stijene padaju kukavci./ Lelek stoji, nebo se prolama (...) lete ljudi niz strme litice”.²⁵

Priprema, ne samo medijska, za drugi je pokušaj puča očito bila bolja, pa potkraj mjeseca Milošević na vlast u Podgorici dovodi svoje poslušnike; događaj na Žutoj gredi odmah se počinje izgrađivati u legitimacijski mit nove vlasti.

Nije bilo medija koji o tome nije opširno govorio, hiperboliziranim rječnikom

25 Stevan Stanić: “Žuta greda al’ krvava”, NIN/ Specijalno izdanje, januar 1989, str. 9–10.

i dramatičnim slikama, u pravilu s najavom na naslovnici: sve je vrvjelo od “batina, krvničkih batina”, “krvnika”, “haosa” u kojem je “sami Bog spasio narod”.²⁶ Uz dosljednu provedbu metonimije, klasične figure svih populizama i totalitarizama, da je policija ondje “tukla narod”, pisalo se o “birokratiji koja je udarila na radnike čiji hleb jede” i njenu “izdajstvu” (*Politika*, 27. 4. 1989), “narodu koji nikad neće oprostiti svojim glavarima Žutu gredu, simbol strašne uvrede, poniženja i sramote” (*Politika*, 28. 4. 1989), a policijska blokada na Žutoj gredi, “tragičan primjer obračuna” vodstva s narodom (*Politika*, 26. 4. 1989), postala je čak jači simbol od znatno veće intervencije specijalaca u Podgorici, barem ako je suditi po istupima na Izvanrednom kongresu SKCG, kada su Miloševići ljudi preuzeli potpunu kontrolu i nad Partijom, a s time i nad njenom frazeologijom i metaforikom. U redakcijskom uvodniku lista Saveza socijalističke omladine Crne Gore definirana je kao “udes”, “simbol represije”, ali istodobno “svijetla tačka crnogorske istorije, stoga što označava prelomnu, oslobodilačku, katarzičku situaciju”.²⁷

Na tu temu pisale su se pjesme i eseji, guslari su opijevali kako su radnike “tukli nemilice,/ pesnicama lomili vilice”, a oni, “polumrtvi/ survali se niz gole strmine”,²⁸ drugi moćni mas-medij proizveo je dokumentarnu radio-dramu Žuta greda – I, II i III čin, predloženo je da se na mjestu blokade podigne Spomenik narodu, na “krvavom sudilištu Žute grede”, “ovoj oštrici noža, pomolu provalije i ambisa” (*Pobjeda*, 10. 10. 1989) priređivali su se pjesnički recitali, dok su se sudionici institucionalizirali, te nastupali kao moralni arbitri i grupa za politički pritisak. Na mitinzima su se pojavili transparenti Žuta greda – *crn obraz*, kao, uzgred rečeno, još jedna, treća varijacija na opreku istih dviju boja, ili, npr. u Nevesinju, odakle je upravo počinjao populistički pohod na BiH, u varijanti *Nije ovo Žuta greda – ovdje narod zapovijeda*. Neovisno o tome kako se policija držala i je li bilo naznaka da će djelovati, mitingaši su joj čim bi je vidjeli dovikivali: *Nije ovo Žuta greda...*

Utoliko se može reći da je i Žuta greda stekla status krilatice, dijelom autonomno, dijelom kao izvedenica iz krilatice *podvučeno žutim*, otprilike kako je iz nje izvedeno i konkurentno, antonimno *podvučeno crvenim*. Reklama je zapravo funkcionirala kao žarišna točka u odnosu na koju su se situirali ostali elementi simbolično-interpretativnog univerzuma. Ovdje su pak

²⁶ Usp. npr. Jovan Plamenac: “Strašna koncentracija u vazduhu”, *Duga*, 391, 18. 2–3. 3. 1989, str. 72–73.

²⁷ “Kongres, ipak, istorijski”, *Omladinski pokret*, 181, maj 1989.

²⁸ Slavko Jeknić: Žuta greda. Yugovideo – Udruženje guslara “Jugoslavija”, Beograd 1990 (audio-kaseta YVK18013)

najzanimljivije medijske poruke koje uspostavljaju izravnu vezu metaforiziranoga crnogorskoga toponima sa Slovenijom, u tom trenutku samo s dominantnom bojom Lesninine reklamne kampanje, jer je do objave nove ikonografije i krilatice za kongres slovenskih komunista trebalo još dosta čekati.

Tako netom citirani omladinski list donosi u istom broju, u tematu o represiji i tzv. neprincipijelnim antijugoslavenskim koalicijama, “aforizam” M. Mitrovića *Slovinci se u Srbiji reklamiraju žutom crtom*, koji nije lako razumjeti osim kao mehaničko podsjećanje na jedan već profiliran motiv i simbol, opću sugestiju koju treba trajno osvježavati s vrijednosno negativnom konotacijom.

Kada se pak potkraj godine u Ljubljani pojavi službena žuta petokraka, pa još policija žutim vrpcama osigura mjesta kuda se očekivao nailazak sudionika Mitinga istine, a u veljači 1990. u Podgorici počne farsično suđenje bivšem republičkom vodstvu zbog “batinanja naroda”, središnji crnogorski dnevnik moći će isto učiniti u razrađenijem obliku. Glavni politički komentar na prvoj stranici nosi naslov *Greda podvučena žutom*, a njegov autor drži da su optužene relativno nevažne osobe, da je suđenje stoga farsa, dočim je sam događaj bio istinska tragedija, što je “iskusila upravo radnička klasa Nikšića (...) u dobro poznatim događajima koji će od ondašnje osione vlasti biti podvučeni žutom”.²⁹ Tada je već presedan koncizno i motivski zaokruženo oblikovan u nov prototip: žuto je boja represije, svake, a ne samo slovenske, štoviše, to je boja svakoga tko se ne slaže s Miloševićem, s njegovim idejama i metodama.

U konstrukciji zapleta nedostaje još samo jedan element: poimeničan, jednoznačno definiran pozitivni junak koji je u Prvobitnom Događaju – iako je formalno bio ovlašten da je primijeni – eksplicite zanijekao represiju kao metodu, te se time legitimirao kao spasitelj, kao onaj koji će obnoviti neuvjetovanu, prvobitnu slobodu i dostojanstvo *naroda*. Koji će, ukratko, dokinuti i žutu crtu, i žutu zvijezdu, i *crno-žutu opasnost*, i ponajprije samu Žutu gredu kao princip. Svijet će se tada vratiti u izvorno stanje, u odsutnost žutoga, dakle nasilja, diskriminacije, tuđinštine, bahatosti...

Miloševićev kult kao podloga za nezadrživ i bezobziran uspon do apsolutne vlasti ponikao je u Kosovu Polju, zasnovan na rečenici koja, čini se, za razliku od cjelokupnoga konteksta, nije bila programirana. U tom prištinskom predgrađu tadašnji predsjednik Predsjedništva CK SK Srbije sastao se 24. travnja 1987. s predstavnicima kosovskih Srba, dok se pred zgradom okupio velik broj ljudi koji je skandirao “Ne damo Kosovo, ne damo Jugoslaviju!” Iz

²⁹ M. Tripković: “Greda podvučena žutom”, *Pobjeda*, 22. 2. 1990.

kamiona, koji je dovezen prethodne večeri, uzeli su kamenje i počeli ga bacati na policiju koja je dotad stajala postrani. Ona je nato krenula prema njima, a oni su počeli skandirati: “Biju nas, biju nas!” Milošević je izišao pred zgradu i kazao: “Niko nema prava da bije narod. Upotreba palice ne dolazi u obzir. Milicija nema tu da održava nikakav red. Vi ga sami održavajte”, pa izgovorio još nekoliko stereotipnih patriotskih rečenica i vratio se unutra.³⁰

Prvu njegovu rečenicu kontrolirani su mediji i organizacijska mreža mitingaša na terenu promovirali u geslo “antibirokratske revolucije” i u nekoliko je sljedećih godina ponovljena bezbroj puta u najrazličitijim prilikama. Njome je “jedan hrabar čovek (...) izveo srpski narod iz teške frustracije” (*Politika*, 17. 7. 1990), ta je poruka “vratila srpskom narodu veru u život, veru da je moćan narod, duhovno i politički” (citat u: *Nedjeljna Dalmacija*, 5. 8. 1990), tim “veličanstvenim rečima počela je demokratska revolucija u našoj zemlji” (*Politika*, 28–30. 11. 1989)...

Krilatica, jer i ona se u to pretvorila, kao sada već treća, odnosno četvrta u diskursu krize, postala je ključan znak ideologije zajednice, njene samopercepcije i samoopisa u inverziji vrijednosnih kategorija: ona je ne samo implicite, ili posredno, kroz prizmu krilatrice *Nije ovo Žuta greda*, nego prvi put eksplicite i izravno legitimirala njenu nedodirljivost neovisno o tome kako se ponaša (i samim time delegitimirao one koji to nisu poštovali neovisno o njihovu društvenom statusu i ulozi); društvene grupe definirane su neovisno o posebnim situacijama i promjenjivim odnosima, kao inherentno stabilne samim time što su to što jesu, što je društvo podijeljeno na one koji *biju* i one koji se *ne smiju biti*, na *podvučene žutim*, i sa *Žute grede*, i *podvučene crvenim*.

Bio je to tipičan i uspješan primjer upotrebe “jezika obećanja” ili “otkrića uspješne fraze” – ili krilatrice – od strane aspiranta na političko vodstvo i društvenu prihvaćenost, a u “takvim slučajevima publiku ne osvaja kreativnost, nego to što političari govore ljudima upravo ono što oni žele čuti u kontekstu koji poruku čini uvjerljivom”. Jezik konstruira ono što “ljudi doživljavaju kao vlastitu subjektivnost”, a obećanja su njegovi djelići koji “kreiraju subjekte koji su začarani ‘drugim’: vođom na zemlji ili nebu; vizijom utopije ili distopije; odanošću ili antipatijom prema nekoj politici” (Edelman 2003: 130). Precizna vrijednosna veza uspostavljena je između toga događaja i prvoga, neuspjeloga puča u Crnoj Gori godinu i pol kasnije, odnosno njegovim dvama središnjim događajima: sukobu na Žutoj gredi i policijskoj intervenciji u Podgorici. Sada je, naime, i Podgorica mogla biti uključena u mit, jer to više nije

³⁰ NN: “Niko nema prava da bije narod”, *Politika*, 28. 6. 1989.

ovisilo o formalnoj – i slučajnoj – podudarnosti atributa koji je spajao žutu crtu i Žutu gredu nego se utemeljivalo na sadržajnoj istorodnosti postupka.

Naime, kada je ondje masa ignorirala pozive da se razide i bivala sve agresivnija, jedan je republički funkcionar u izravnom tv-prijenosu uzviknuo: “Milicijo, postupi po naređenju!” Ta poruka i ona kosovopoljska Miloševićeva postale su simboli dva sučeljena pola, dva nepomirljiva, jasno definirana vrijednosna sistema, koji su se uspostavili kao dvije oprečne krilatice usporedo s dvjema oprečnim bojama. Sustav je dotad bio nepotpun, jer je binom bio bez drugoga člana, otvoren; otad je potpun i zaokružen. Reporter to i izrijeком sučeljuje kada piše kako se u jednom trenutku u Podgorici bio ponadao da će neki funkcionar smoći hrabrosti stati “uz narod”, ali je ubrzo shvatio da je to nemoguće: “Zar neko od njih mudrosti i hrabrosti za to da ima!? Da pred narod svoj izađe i kaže: ‘Niko ne sme da vas bije’”.³¹ Drugi put sjeća se kako je jednom funkcionaru, kada je htio govoriti, “narod” okrenuo leđa, a “da je izgovorio samo onu čuvenu: ‘niko ne sme da vas bije’, narednih četrdeset godina” nitko ga ne bi mogao smijeniti, kolik bi ugled stekao.³² Drugom prilikom argumentira se da je odluka iz listopada 1988, “po kojoj je ceo jedan narod tučen (a narod se ne može tući)”, bila nezakonita i po republičkim i po saveznim propisima, osim – kako se ironično poentira – “ako [Predsjedništvo SRCG] nije imalo u vidu skoro usvojene amandmane [na Ustav] SR Slovenije”.³³

Slovenija se od toga trenutka mogla vratiti u igru na velika vrata, jer je sustav bio kompletiran i aktiviran na svim razinama. Sa zabranom Mitinga istine postalo je jasno da je ta republika “pretvorena u veliki logor”, da njeni policajci “hapse sve kojima je Jugoslavija na srcu” i da, ukratko: “Miting istine ne može, Žuta greda – može!”.³⁴ Stoga bi valjalo, predlaže drugi autor, umjesto neodržanoga ljubljanskoga mitinga o Kosovu organizirati Miting istine o Sloveniji u Beogradu, pa na njemu minutom šutnje odati počast “bivšoj slovenačkoj demokratiji, i zviždati za slovenačku prazničnu ‘žutu gredu’”.³⁵ U sažetku, u tekstu koji u neki ruku sažima novu simboliku:

³¹ Nebojša Jevrić: “Koji aga nosi agin sat” *Duga*, 406, 16–29. 9. 1989, str. 74.

³² Nebojša Jevrić: “Hvala ti, Ljubiša”, *Duga*, 435, 26. 10–9. 11. 1990.

³³ Aleksa Leković: “Batinaši moraju da odgovaraju”, *Politika*, 20. 11. 1989.

³⁴ Zoran Sekulić: “Uhapšena je Jugoslavija”, *Duga*, 412, 9–22. 12. 1989, str. 6.

³⁵ Drago Pantić: “Umesto istine o Kosovu, slovenački narod je dobio istinu o svojoj vlasti”, *Politika*, 1. 12. 1989. *Prazničnu* zato što je zabrana objavljena 29. studenoga, na Dan Republike.

Žuta greda se, ove godine, sa krajnje ‘primitivnog’ Juga preselila u ‘najcivilizovaniji’ deo, još uvek, jugoslovenskog dela Jugoslavije. Usred Ljubljane (...) Sve će se, ipak, na kraju zaboraviti. Samo će Žute grede ostati kao spomenici, zašto ne i kao uklin [prokletstvo] potomstvu ‘slavnih’ predaka.³⁶

Simbolika, odnosno ukupna semantika Žute grede i, što u nju uvedene, što iz nje izvedene žute boje, bila je, međutim, još složenija i dodatno se, mimo stapanja s metaforiziranom slovenskom politikom, razvijala duž dvaju značenjskih vektora, koji će povratno opet što urasti u negativnu simboliku Slovenije, što nju usisati u svoja značenjska polja i tako je učiniti još dramatičnijom i sudbonosnijom: jedan je vodio prema tadašnjim zbivanjima u sklopu sloma komunizma, a drugi prema ostalim domaćim, jugoslavenskim događajima u kojima su se na bilo koji način i iz bilo kojega razloga sukobili policija i građani.

Prvi vektor zahvatio je dva brutalna čina državnog nasilja: pokolj na pekinškom Trgu nebeskoga mira (Tien Anmen) 4. travnja 1989, kada je kineska vojska tenkovima ugušila višetjedne mirne studentske demonstracije u prilog demokratskim reformama i ubila najmanje 2 000 ljudi, te događaje u Temišvaru 17–18. prosinca iste godine, kada je mirni i zapravo marginalan prosvjed protiv uhićenja protestantskoga svećenika koji se zauzimao za ljudska prava naglo prerastao u masovne demonstracije protiv diktature, pa je uz policiju i tajnu policiju intervenirala i vojska s tenkovima i oklopnim vozilima; ubijeno je 97 i ranjeno oko 200 građana. Bio je to pravi ustanak iza kojega je ostao posve poharan grad i koji je izravno pokrenuo prevrat u Bukureštu nekoliko dana kasnije. (A nije nekorisno spomenuti da je u međuvremenu, 28. lipnja, Milošević na Gazimestanu faktično najavio rat rečenicom kako “ni oružane bitke nisu isključene”.)

Očito je kako i najblaža primisao da bi se ti masovni zločini mogli mjeriti s dotadašnjim događajima u Jugoslaviji izlazi iz granica dobra ukusa, ali propagandni stroj djelovao je vlastitom logikom: Žuta greda bila je “vjesnik bure koja je zahvatila i uzdrmala znatan dio Evrope, pa i šire” (citat u *Vjesnik*, 11. 1. 1990), “Rumunija, Tjenanmen i Žuta greda su savremena mora komunističkog sveta” (*Duga*, 415, 20. 1–2. 2. 1990), diktature su pale usprkos posezanju za silom, od blaže forme na Žutoj gredi do “tragičnog oblika u Rumuniji” (*Borba*, 10. 1. 1990). Nije lako u svijesti očuvati razliku kada se u vezi sa Žutom gredom čita o “bacanju ljudi niz liticu”, “uperenim puščanim cijevima” i “zlikovcima” koji mirnu kolonu zaustavljaju, ne suzavcem, nego

³⁶ Jovan N. Striković: “Naše žute grede”, *Politika*, 10. 1. 1990.

– “bojnim otrovima” (*Politika*, 12. 1. 1990), kada se ističe da je “sličnost između uperenih cevi Sekuritate [rumunjska tajna policija] u sopstveni narod i [slovenskih] pušaka uperenih u one sa Kosova više nego očevidna”, pa je sreća što su odustali, jer ih je u Ljubljani očito čekala Žuta greda, možda i Temišvar (*Politika ekspres*, 28. 12. 1989), ili uskoro u vezi s intervencijom u bosanskom selu Moševcu: “I jeziva slika: po asfaltu previjaju se deca, žene, jedan starina nepomično na leđima. Samo deca vrište, ostali su bez glasa skamenjeni (...) milicija se povlači, ljudi plaču (...) deca i dalje u strahu vrište”,³⁷ također: “Vriska. Jauci. Ljudi posrću pod udarcima. Jedna žena izvi se u luk i uz krik sruši (...) Krv frusnu po meni i po zidu”, svi su se u “šoku skljkali” i samo je jedna majka “kroz plač zvala sina”.³⁸

Moševac – početna točka drugoga vektora – muslimansko je seoce u sjevernoj Bosni, gdje su dvojica mladića, čini se, s pokrićem optuživali lokalno vodstvo za pronevjeru, ali su mediji njihov naivni idealizam uključili u Miloševićev projekt destabilizacije BiH. Kada su 13. svibnja 1989. povelili seljane u Maglaj, na cesti ih je presrela policija i uhapsila jednoga od vođa. Tako će prvospomenuti list odmah istaći da “i BiH ima Žutu gredu – podvožnjak u Maglaju”, čak da je “Žuta greda bila samo dečja igra prema ovom”, drugi će i terminološki stopiti toponime i stvoriti novi diskurzivni prototip: “Posle Žute grede dobili smo Žuti Maglaj”. I druge novine slijedile su tu temeljnu identifikaciju: novosadski *Dnevnik* u naslovu pita “Da li je i Bosna i Hercegovina dobila svoju Žutu gredu?” beogradska *Politika* gotovo istim pitanjem počinje urednički komentar, *Politika ekspres* već zna – “Ponovila se Žuta greda”, a već citirani dvotjednik u istom broju, uz nadnaslov “Žuta greda, Žuti Maglaj”, podsjeća kako onaj tko smetne s uma Miloševićevu poruku “Narod niko ne sme da tuče”, “neće više moći da vlada ni samim sobom, a kamoli narodom”, pa nabraja razne afere u BiH, zaključno sa “Žutim Maglajom”.³⁹ Istodobno, novine u Sloveniji, Hrvatskoj i BiH, iako pišu o događajima, ne dovode u vezu dvije intervencije, pogotovo se ne poigravaju s metaforikom. No, nova metafora usisavala je sve oko sebe, pa je, primjerice, i policijska intervencija u Vevčanima kod Ohrida, gdje su se dva sela mjesecima sukobljavala zbog diobe izvora pitke vode, naknadno za beogradske medije postala “makedonska Žuta greda”...

³⁷ Zoran V. Luković: “Spektakularno hapšenje Hasana Delića”, *Student*, 13, 18. 5. 1989.

³⁸ Vesna Mališić: “Dan crnog leptira”, *Duga*, 398, 27. 5 – 9. 6. 1989, str. 29–33.

³⁹ Dragan Barjaktarević: “Upotreba čoveka, upotreba pendreka”, *Duga*, 398, 27. 5–9. 6. 1989, str. 8–9.

U ovom trenutku na djelu je ono što sociolozi znanja zovu “‘drugostepe-nim’ objektiviranjem značenja”, tj. legitimacijom kao procesom proizvodnje novih značenja “koja služe za integriranje značenja što ih se već pridaje dispa-ratnim institucionalnim procesima”. Njena je funkcija “prvostepene”, već in-stitucionalizirane objektivacije učiniti objektivno raspoloživima i subjektivno uvjerljivima, objašnjavati ih i opravdavati, pripisati im “kognitivnu valjanost” i pridati “normativno dostojanstvo” (Berger i Luckmann 1992: 115–116).

Učinak može biti dvojak: s jedne strane, izravno praktičan, tj. da se proiz-vede strah i tako točke potencijalnoga otpora političkoj akciji apriorno dis-kvalificiraju ili onesposobe, a s druge komunikacijski ekspanzivan, tj. da što više sudionika javne komunikacije – pogotovo onih izvan kruga samih legi-timatora i kruga onih na koje oni izravno utječu – spontano i neosviješteno u svoje znanje uključi ponuđene legitimirajuće formule kao prepoznatljive i pamtive entitete, te ih doživi kao sadržajno neuvjetovane i naprosto izražajno efektne, zgodne.

Što se tiče prvoga, uspjeh nije izostao, pa prvi čovjek reformiranih komu-nista u BiH Nijaz Duraković priznaje nakon Moševca da su država i njeni organi “jako opterećeni sindromom Žute grede”, “isprepadani”, te se, to više što se bliže slobodni izbori, “boje provoditi zakon i Ustav”.⁴⁰ Neovisno i o neukusnim međunarodnim usporedbama i o proizvodnji novih domaćih zna-čenja, koje su promicali samo kontrolirani srpski mediji i politička elita oko Miloševića, još se jednom pokazalo koliko su dobre krilatice moćne, suge-stivne i zarazne, kako počinju u komunikaciji samostalno funkcionirati čim se osjete svježima, neobičnima, na bilo koji način atraktivnima i u osnovnom značenju razumljivima.

Neuspješan nije bio ni drugi smjer. Jer, primalac reklamno-propagandne poruke – a novinski naslov ili efektna krilatica u tekstu nisu drugo doli (i) to – ne mora biti svjestan krajnjih konsekvencija uvjeravateljskih namjera EP-poruka, no one kod njega neizostavno stvaraju određene stavove i mišljenja, kao i “određena emocionalna stanja iz kojih mogu proizaći određeni govorni/komunikacijski ili nekomunikacijski postupci”. Odašiljatelj poruke, naime, očekuje ne samo da primalac reagira nekomunikacijski, tj. kupnjom dotičnoga proizvoda, nego i komunikacijski, tj. “da postane prenosnik ekonomsko-pro-pagandne poruke kroz svoje privatne, interpersonalne kanale” (Horga 1992: 191–192), novinar, dakako, logikom svoje profesije i kroz javne, bio toga

⁴⁰ Darko Đuretek: “Lažiranje neće biti” (razgovor s N. Durakovićem, predsjedništvom Predsjedništva CK SKHBiH-SDP), *Vjesnik*, 15. 9. 1990. I o Moševcu je proizvedena dokumentarna radio-drama.

svjestan ili ne. Doslovce su neizbrojive reklamne poruke koje ulaze u razgovorni jezik, pogotovo žargone, te kao sintagme, krilatice i frazemi opstaju u aktivnom ili barem pasivnom jezičnom fondu članova društva, neke i dugo pošto izbljedi njihov prvotni izravni utjecaj na opći socijalni i kulturni kontekst.

Kako dobro znaju “upravitelji kolektivnoga nesvjesnoga” (D. de Rougemont), jednako zakonomjerno u opći jezični fond ulaze i politički proizvedene retoričke formule i metafore: intervencija milicije zbog navijačke tučnjave na nogometnoj utakmici u Banjaluci, kada su zagrebački BBB izolirani, nekoliko sati držani na pomoćnom igralištu, pa ukrcani u vlak, za sportskoga je reportera odmah značila da je “i nogomet dobio svoju ‘Žutu gredu’”, i to, da sve bude dokraja jasno i znakovno zaokruženo, baš kada je u 40. minuti “milicija postupila po naređenju”.⁴¹ Tako su se uz legitimatore kojima je bilo službeno povjereno definiranje zbilje, u sferi javne komunikacije pojavili i oni koji tome krugu nisu pripadali, ali su olakom mehaničkom reprodukcijom krilatica, metafora i drugih jezičnih formula, ne uočavajući njihovu funkciju u izgradnji simboličnoga univerzuma ili ne mareći za nju, razvijali, prenosili i održavali bitne poruke dotičnoga univerzuma.

Svoje pamćenje, naime, čovjek stječe ne samo kao pojedinac nego i kao pripadnik određenih zajednica pamćenja, “mnemoničkih zajednica”, poput obitelji, vjerskih skupina i nacija, i ta su pamćenja u pravilu organizirana u skladu s određenim “mnemoničkim tradicijama” koje čovjek uči kao dio svoje “mnemoničke socijalizacije” u tim zajednicama (Zerubavel 1998). Ponajintrigantniji aspekt takve socijalne organizacije pamćenja jest način na koji se konvencionalno periodizira prošlost, odnosno na koji se povijesti pristupa kao klasifikacijskom sustavu, ali su ne manje važne i društvene logike procesa kojima se klasificiraju drugi vidovi stvarnosti i kojima im se pripisuju društvena značenja.

Po naravi stvari, klasificirati fenomene znači dopustiti da sličnost između različitih elemenata što tvore bilo koju kategoriju pretegnu nad razlikama među njima, te “posljedično te elemente držati praktički zamjenjivim varijantama jedne, u svojoj biti nediferencirane jedinice značenja” (Zerubavel 1998: 315–316). Pa kao što, kao forma klasifikacije društvene stvarnosti, periodizacija uključuje trpanje povijesnih događaja koji su se odigrali posve odvojeno jedan od drugoga u naizgled homogeno razdoblje, tako se načelno zbiva i u drugim klasifikacijama, pa i onima što teku u aktualnoj vremenskoj horizontali. Neizbježno, jezik u tome procesu mentalnoga stapanja

⁴¹ Tomislav Židak: “Tamna strana banjalučke utakmice”, *Sportske novosti*, 9. 10. 1989.

ima glavnu ulogu: pridati cijelom skupu objekata jedinstvenu oznaku znači omogućiti – ili potaknuti – ljude da ih percipiraju kao zaista homogene, da ih u svom duhu okupe u grozdove i tako spoznajno asimiliraju u navodnu jedinstvenu bît.⁴²

Ukupnu simboliku, odnosno presedan koji je konstruiran u novi prototip, u novu nediferenciranu jedinicu značenja, gotovo idealno sažela je čitalačka pjesma u dvotjedniku koji je bio među najustrajnijima u njenoj gradnji i promicanju:

U drugom svetskom ratu
tom Hitlerovom mraku,
svi Jevreji i Cigani
nosili su “ŽUTU TRAKU”.

Auto-put Nikšić-Titograd
tu magistralu drugog reda,
istorija će obeležiti
pod imenom “ŽUTA GREDA”.

Iz Cankarjevog doma
tog nekada sokoljeg gnjezda,
sada izleće kukavica
nazvana “ŽUTA ZVEZDA”.

Širom otvorenu Sloveniju,
vođe proglasiše zaprtom,
a proglase koje ističu
podvlače “ŽUTOM CRTOM”.

Žuta traka, žuta greda,
žuta zvezda, žuta crta,
zar još svima nije jasno
šta predstavlja pojam “ŽUTA”.

Crna slova, žuta crta
znamo to iz istorije,
simboli su nekadašnje
crno-žute monarhije.

⁴² Zerubavel za te postupke rabi slikovit izraz “(intracategorical) lumping”, *zgrudvati, smijesiti grudvu (od snijega ili tijesta)*.

I baš zbog te žute boje
s kojom tamo neko muti,
spasavajmo našu Jugu
dok nam stvarno ne požuti.⁴³

Primjer je više nego tipičan za ono što dobro znaju i psihološka teorija i promatrači dnevne politike, tj. da je svako vjerovanje sustavno povezano s drugima i da se “dijelovi kognitivnih struktura međusobno ojačavaju, impliciraju i transformiraju jedni u druge”. Ta vjerovanja nisu nužno logički konzistentna, pa ni kada su dio iste kognitivne strukture, no “svako vjerovanje je pod utjecajem funkcije koju ima u širem skupu vjerovanja i pretpostavlja taj širi skup vjerovanja” (Edelman 2003: 94).

VIII.

U početku 1990. ljubljanski OOUR NT se preimenovao u Lesnina – Moderni interijeri (MI), a u listopadu 1990. pokrenuta je nova faza reklamne kampanje, ali na istoj značenjsko-simboličnoj podlozi. Isti dizajnerski studio osmislio je tv-spotove na istome općemu modelu: početni mučni ugođaji ili bezlični ambijenti pretvaraju se u ugodne prostore, a znak je preobrazbe pojava žute boje kao široke crte na tlu, naljepnice, metra koji visi iz prodavačeva džepa ili vrpce kojom je omotan proizvod, s time što je sada na njoj kratica MI. I nove su reklame uglavnom završavale izgovorenim ili tiskanom poentom: *MI – podčrtano z rumeno, MI – podvučeno žutim*.

Ujesen 1991. godine MI se uključio u švicarsko-njemačko-švedski lanac trgovaca namještajem Evropa Möbel (EM), te službeno prezvao u Evropa Möbel Moderni Interieri. Kontrastirane ugođaje u reklamama i dalje prate odgovarajuće svjetlo i glazba, od hladne i turobne do tople i vesele, no više nema onako dominantne žute boje ni pripadne krilatice; tv-spotovi završavaju novom porukom: *Pri nas vam dobre volje ne zaračunamo*. Ali, nema ni potpuna diskontinuiteta iako su nove prilike neizbježno naložile i uvođenje nove boje. Tv-reklama počinje nizanem europskih zastava zdesna nalijevo, pa kada u tom slijedu do natpisa Evropa Möbel stigne slovenska, uz nju se pojavi novo ime tvrtke u novoj – modroj boji. Bila je to zatečena boja međunarodnoga lanca, ali i vizualna sugestija Europske unije, odnosno dominantne boje njene zastave. Ipak, nije izostala ni ona druga boja s te zastave, ujedno

⁴³ Vojislav Kontić: “Žuta”, *Duga*, 415, 20 .1–2. 2. 1990.

znak koji znači kontinuitet s nekadašnjim vizualnim identitetom: u kadar ulaze nasmiješeni ljudi odjeveni u žuto, načas ih obasja fotografska bljeskalica, pa kreće orkestralna izvedba ulomka Beethovenove 9. simfonije uz natpis *EVROPA ZDAJ*.

Novi odnosi političke moći, novo tržište, nove vrednote, nova publika, pa i nove boje... Ali i nove mnemoničke zajednice.

Jer, kao što se kategorije mogu stapati, mogu se i razdvajati. Nekadašnja zajednička socijalna organizacija pamćenja, plasirana i potaknuta izvornom reklamnom kampanjom u ukupnoj jugoslavenskoj javnokomunikacijskoj sferi, u međuvremenu se, s raspadom te sfere, neizbježno raspala na nekoliko mnemoničkih tradicija, čak neovisno o tome što su još za postojanja zajedničke sfere u njoj izgrađene barem dvije vrijednosno različite, oprečne značenjske interpretacije s pripadnim asocijativnim poljima. Povezivalo ih je to što su obje, "hrvatska" i "srpska", polazile od metonimijske identifikacije najprije Lesnine, pa posljedično njene dominantne boje sa Slovenijom, a razdvajalo što su različito politički vrednovala procese koji su se začinjali u Sloveniji. Hrvatska elita na njih je gledala pozitivno, a srpska negativno, pa su u skladu bilo s takvim držanjem svojih elita, bilo na temelju vlastitih odluka i stavova, i mediji promicali odgovarajuće značenjske konotacije.

Drugačije kazano, izvorni, nepolitični simbolični univerzum jedne reklame za namještaj segmentirao se u potpuno razvijene, društveno odijeljene subuniverzume značenja. Svaki od njih nosio je poseban kolektiv, tj. "grupa koja stalno proizvodi nova značenja i unutar koje ta značenja imaju objektivnu zbiljnost". Među njima može postojati konkurencija, čak sukob, jer svaka teži učvrstiti vlastiti korpus znanja, time i samu sebe, a diskreditirati, ako već ne likvidirati konkurentni. S uspostavom takvih subuniverzumā značenjā "pojavljuju se raznovrsne perspektive spram totalnoga društva, a svaka ga vidi iz kuta jednog subuniverzuma" (Berger – Luckmann 1992: 106–107). Čim se perspektive počnu umnažati, pa i ako nastanu samo dvije, teško je uspostaviti stabilan simbolični svod za cijelo društvo, odnosno, ako je dotad postojao, nemoguće ga je održati osim kao puko nametanje samo jedne perspektive.

Grupa koja je na predlošku reklamne krilatice *podvučeno žutim*, što je makar i kratkotrajno bila ušla u simbolični svod *cijeloga* društva, proizvodila njen simbolični subuniverzum s negativnom značenjskom konotacijom – i uklapala ga u slojevit sistem znakova – bila je institucionalizirana i prva je započela djelovanje, što je po naravi stvari i morala budući da je njen projektirani subuniverzum bio u koliziji sa zajedničkim znanjem. Druga grupa, neinstitucionalizirana, u osnovi je sačuvala izvornu pozitivnu konotaciju krilatice i njoj pripadna sistema znakova, ali je – budući da se proizvodnja i

reprodukcija svakoga znanja odvija u društvenom kontekstu – nije mogla, a ni htjela sačuvati neopterećenu političkim vrednotama. Jednom kada se pojmi da diskurs i jezik konstituiraju društveni svijet u kojemu živimo, tj. društveni kontekst, i da su središnji u svakodnevnom razmišljanju i odlučivanju, diskurs postaje društvena i materijalna praksa; više nije puki odraz društvene stvarnosti nego proces i praksa kojima pojedinci i grupe pregovaraju o toj društvenoj stvarnosti. Utoliko je svaka konotacija služila različitim funkcijama i bila združena s različitim političkim i društvenim konsekvencijama.

Pritom ostaje veoma važno, čak ključno što je barem u početnim – presudnim ali i rizičnim – fazama izgradnje značenjā svim sudionicima komunikacije, i onima koji su poruke oblikovali i odašiljali, i onima koji su ih imali primati i poželjno razumijevati, trajno u javnoj sferi bio dostupan izvorni i uzorni model, tj. Lesninina reklama kao dio stabilna zajedničkoga znanja, kao zajednički kôd koji je omogućavao okvirnu uzajamnu razumljivost ovakvih ili onakvih diskurzivnih strategijā kao sugestijā poželjnoga političkog ponašanja i vrijednosnoga situiranja. Praktički svakodnevno susretanje s njenim dominantnim znakom, verbalnim i vizualnim, učinili su da primaoci poruke postanu (i) komunikacijski kompetentni članovi svoje društvene zajednice, tj. da trajno obnavljaju i učvršćuju znanje o tome što je prototip određenih poruka.⁴⁴

Ukratko, poznavanje porijekla proizvodilo je razumljivost, a ona pak znanje o pravilnoj upotrebi ili dekodiranju. Diskursi su, dakako, u krilaticu i pripadnu vizualnu komponentu upisali političke sadržaje, no na temeljnoj razini hrvatski je slijedio izvornu konotaciju krilatice utoliko što je njome sugerirao ugodu, zadovoljstvo, simpatiju i druga afirmativna stanja, dočim ju je srpski dvojako značenjski profilirao: u komunikacijskoj izvedbi službenih društvenih elita bila je radikalno reinterpreterana i prevrednovana, odnosno nizom komunikacijskih strategija izgrađen je presedan koji je promoviran kao novi i zapravo jedini autentični prototip, a u disidentskoj je stekla izražene ironijske, čak cinične konotacije. I drugi kritičar one politike, vrstan kozer kao i Pančić, spomenut će je i nakon 15 godina u opisu kolektivne psihoze i grotesknih prizora kada je u Srbiji proglašen

žestok bojkot slovenačke robe, uključujući voćne sokove, frižidere, garderobu, nameštaj podvučen žutim, supe u kesicama, kurtone,

⁴⁴ Ta se društvena zajednica, barem u hrvatskom slučaju, može definirati (i) dominantno etnonacionalno, ali srpski primjeri pokazuju relativnost toga kriterija, te je, s cjelinom na umu, ispravnije govoriti o manjem ili većem preklapanju primarno vrijednosno-političkoga kriterija s etnonacionalnim kao sekundarnim.

dezodoranse i tipično smrdljive mariborske parfeme kojima su pokušali da potkupe prirodno mirisne (...) Srbe.⁴⁵

Primjeri koji slijede pokazat će kako se upotrebna stabilizacija krilatice *podvučeno žutim* i u srpskoj javnoj sferi u drugoj polovici devedesetih i kasnije odvija na manje-više jednak način kao i u Hrvatskoj. Preduvjet za to je bio nestanak ili barem bitno slabljenje institucionalne proizvodnje simboličnoga subuniverzuma agresivno difamativnih konotacija; dok je on postojao, jedina moguća, komunikacijski relevantna reakcija bila je ironija, a pošto nestane, otvorit će se načelna mogućnost razvoja i drugačijih značenjskih varijacija. Ipak, njegovo višegodišnje djelovanje nije moglo ne ostaviti posljedice koje, istina, više ne mogu biti funkcionalno i smisaono vezane za Sloveniju, jer ona više ne postoji kao politički antagonist u zajedničkom komunikacijskom prostoru, ali jednom stvoreni i fiksirani smislovi teško blijede.

Kada srpski politički analitičar raskrinkava “kamufliiranu autokratiju” koja se obogatila pljačkom, za neistomišljenike sprema “gvozdena metlu”, a “plebsu” pruža samo “političke igre i povremeno hleba”, pa takvu političku elitu definira kao “demokrate podvučene žutom”, lako je shvatiti da meta nisu Slovenci nego vlast u Srbiji,⁴⁶ ali i to da krilatica u takvu značenju i s takvom konotacijom, neovisno o tome što je konkretna meta Vojislav Koštunica, jednostavno ne bi bila moguća da prethodno javna sfera nije bila premrežena jednako optuživačkim komentarima o Milanu Kučanu i njegovim “velikim ‘demokratama’” koji su “svim sredstvima” spriječili ljubljanski miting, ukratko – o slovenskoj “demokratiji Žute grede”.⁴⁷ Prototip tome komentaru iz 2004. nije Lesninina reklama iz 1987. nego presedan sustavno stvoren 1989–1991. kao dominantno društveno znanje i sada samo preusmjeren.

Izdvojen, poseban slučaj je nepolitična ili postpolitična zajednica u virtualnom prostoru. Krilatica *podvučeno žutim* ušla je u skup komunikacijskih sredstava kojima raspolažu i njeni kompetentni članovi, ali posve kolokvijalizirana, čak žargonizirana i upotrebno spontana, ne samo osamostaljena od političkoga konteksta s kraja osamdesetih i početka devedesetih nego i izvornoga konteksta ekonomsko-propagandne poruke. Eventualno znanje o njenu porijeklu može biti samo posve tehničke naravi kao i kod tolikih drugih uzrečica, metafora,

⁴⁵ Petar Luković: “Meci i reagovanja”, *Feral Tribune*, 777, 21. 12. 2004.

⁴⁶ Dragan Milosavljević: “Voja u Bermudskom trokutu”, *Nova srpska politička misao*, 25. 11. 2004, na: <http://www.nspm.org.yu/Komentari/2004drmbermudski.htm> (posjet 25. 11. 2004; nap. ur.: stranica više ne postoji.)

⁴⁷ *Duga*, 411, 25. 11–8. 12. 1989.

krilatica ili igara riječima koje su urasle u svakodnevnu komunikacijsku praksu i spontane govorne navike.

Ostaje još pitanje može li se, ipak, procijeniti kakvo i koliko znanje o izvornom kontekstu i značenju imaju oni koji krilaticu rabe i gotovo dvadeset godina od njena nastanka u ljubljanskom marketinškom studiju. A rabe je mnogi, i to upravo u masovnim medijima, pa utoliko održavaju njenu prisutnost u vrlo širokoj socijalnoj osnovici. Zagrepčanka G. R. kupila je jedan proizvod Lesnine, ali kako je dostava uvelike kasnila, ogorčio ju je takav “arogantan odnos prema kupcu”, pa zaključuje:

Sjećam se Lesninina slogana – “podvučeno žutim”. Možda bolje odgovara “podvučeno crvenim” jer crvena je oduvijek bila boja koja signalizira opasnost.

Urednik je naslov oblikovao upravo na toj ideji: *Oprez, komoda podvučena crvenim!*⁴⁸ Otud proizlazi barem troje: da se građanka točno sjeća porijekla krilatice, čak da ju je takvo sjećanje izravno potaklo da i nakon 15 godina ode u Lesninu, zatim da je urednik, ako je se i nije izrijeком sjetio, prepoznao njenu efektivnost, promaknuo je u verbalni simbol cijele situacije i tako zapravo nastavio učvršćivati u znanju zajednice, i naposljetku, da građankina varijacija temeljnog predloška, ili prototipa, nema veze s formalno istovrsnom varijacijom koju je potkraj osamdesetih kao novi prototip gradio kontrolirani javni diskurs Miloševićeve elite nego proizlazi iz autonomne, osobne asocijacije na posve drugačiju stvarnost – prometnu i drugu javnu signalizaciju. A to opet pokazuje komunikacijsku vitalnost temeljnoga predloška. Izvornu reklamu precizno pamti i gradski kroničar čakovečkih novina: želio bi, kaže, prikazati logiku gradskoga života i navike stanovnika “konvencionalno”, kratkom rečenicom o izlasku iz kuće ili stana, pa “onda na toj rečenici graditi, pratiti liniju koja će i mene i vas nepogrešivo, i podvučeno žutim, dovesti do”...⁴⁹ Ne

⁴⁸ G.R.: “Oprez, komoda podvučena crvenim!”, *Večernji list*, 19. 11. 2002. (rubrika *Odvjetnik*), na: www.vecernji-list.hr/2002/11/19/Pages/ODV-NAJ.html; nap. ur.: tražena stranica nije pronađena.

⁴⁹ Florijan Dodlek: “Prilozi za gradski leksikon, dio prvi”, *Međimurske novine*, 360, 31. 7. 2002. (rubrika *Kultura*), www.mnovine.hr/360/kultura.htm (nap. ur.: navedena stranica više ne postoji)

Natuknica *REKLAME*, uključivši bilješku “Podvučeno žutom... reklama za nameštaj iz Lesnine” i još neke koje su u osamdesetima ušle u kolokvijalnu komunikaciju, bila je na radnom popisu tema za *Leksikon YU mitologije* (www.geocities.com/yu_leksikon/svakutija.htm; posjet 17. 8. 2004; nap. ur.: stranica više nije dostupna), ali – vjerojatno kao nezanimljiva – nije uvrštena u konačnu, tiskanu verziju 2004.

više, istina, do prodavaonice Lesnine nego do uobičajenih odredišta i omiljenih gradskih okupljališta, ali posrijedi je točan, i vizualan i verbalan, preslik izvorne situacije, zamišljena znaka koji vodi na mjesta gdje se čovjek osjeća ugodno i druži sa susretljivim ljudima.

U građi su takva eksplicitna sjećanja ipak rjeđa. Budući da je krilatica očito zadobila autonomnu komunikacijsku funkcionalnost i izražajnu ekspresivnost, postala je podobna da se vezuje za bilo što, pod uvjetom da je to žute boje i da – implicira se – postoji u zajedničkom znanju zajednice, odnosno iskustvu njenih pripadnika, jednom kao također neka krilatica ili općepoznata metafora, drugi put kao nešto što se kao takvo neposredno uočava u fizičkoj stvarnosti.

Primjer je za prvu varijantu metaforični izraz žuta štampa, i sama krilatica, za senzacionalističko izvještavanje koje zanemaruje činjenice, nastao potkraj 19. st. u SAD, najvjerojatnije prema naslovnom liku prvoga stripa u bojama *The Yellow Kid*, krezubu deranu čije se riječi nisu, po običaju, ispisivale u oblačićima nego na žutoj spavaćici u kojoj je stalno bio, a u konkurentnim verzijama izlazio u dvjema novinama što su stvorile takvo novinarstvo. Na svom blogu urednik *NOebiUS Agramer* to i izrijeком povezuje: izdavači podilaze publici zbog naklade i profita, ali i novinari su odgovorni, jer im daju “gluposti koje traže”, “pa se piše ‘podvučeno žutim’”, dakle senzacionalistički.⁵⁰ Osječki novinar drži da su napisi visokonakladnoga zagrebačkoga dnevnika “odavno poslovično upitni u svojoj istinitosti”, ali da se jedan, “makoliko bio ‘podvučen žutim’”, doima vjerodostojnim.⁵¹

Povremenik *Imperijal*, koji se prvi u Hrvatskoj otvoreno i s ponosom deklarirao tabloidom, ljeti 2001. reklamirao se na lokalnoj OTV plagijatom Lesnine reklame iako u novom, dvosmislenom, pa i autoironijskom čitanju: uz odgovarajuće fotografije najavile bi se glavne teme, dramatičan glas bi objavio: *Imperijal – svakoga drugog ponedjeljka na kioscima! Imperijal – podvučeno žutim!* i dok bi ekranom dominiralo zaglavlje lista, simultano s krilaticom pod njim bi se zdesna nalijevo protekla žuta crta. Nešto kasnije na internetu, preimenovan zbog pravne ekvilibristike, oglašavao se kao *Novi Imperijal – Hrvatski tjednik, podvučen žutim!* Srpska privatna televizija BKTV imala je 2003. emisiju *Tabloid – podvučen žutim* koja, kaže službena najava,

⁵⁰ <http://fotoalbum.blog.hr/arhiva-2004-11.html#93576> (tekst postavljen 7. 11. 2004; posjet 24. 11. 2004; nap. ur.: blog-stranica je uklonjena, ima promijenjeno ime ili ne postoji).

⁵¹ Svetozar Sarkanjac: “Osijek na rasprodaji”, *Glas Slavonije*, 1. 2. 2005, www.glas-slavonije.hr/kolumne.asp?id=20&rid=389; nap. ur.: stranica više nije dostupna.

poznate ličnosti “na originalan i duhovit način” prikazuje “iz nekog drugog ugla”, “s intrigantnim najavama i foršpanima”.⁵²

Iako nisu u tom smislu senzacionalističke nego ponajprije zabavne, satirično-humoristične, na istu se ideju naslanjaju i rubrike u dva srpska lista: magazin Reporter od 2003. *Podvučeno žutim* naziva rubriku u kojoj prenosi smiješne, nelogične i na drugi način deplasirane izjave, natpise i naslove, a tjednik Pančevac uveo je u ljeto 2004. pod istom egidom stranicu gdje su se objavljivale izmišljene reportaže i pseudoznanstvene analize, pa kada su na jedno “čudesno” otkriće nasjeli mnogi građani i napali uredništvo zbog prijekave, novinar iz drugog lista komentirao je da su građani, ako već šalu nisu shvatili iz samoga teksta, trebali barem uočiti da je tiskan ispod nadnaslova *Podvučeno žutim*, “što takođe asocira na verodostojnost onoga što tamo piše”.⁵³

U drugome slučaju takav asocijativni oslonac biva, primjerice, boja sportskih dresova. Potkraj 2003. u Splitu su domaći košarkaši pobijedili beogradsku Crvenu zvezdu: gosti su se neko vrijeme dobro držali, ali tu je ujedno “bio kraj priče o dvije momčadi na parketu. Crvena zvezda je totalno potamnijela, sve je na Gripama postalo ‘podvučeno žutim’”.⁵⁴ Doduše, članak prati kolor-fotografija igrača u žutom dresu, novinar je u dvorani to vidio i uživo, uključivši navijačku ikonografiju iste boje, kao što se i naslušao navijačkih povika Žuti! Žuti! pa i sam u članku stalno spominje “žute”, ali ta se simbolična boja mogla metaforizirati i u drugačijim sklopovima, kako je, uostalom, učinio autor naslova, i kako, uostalom, svakodnevno, već klišeizirano sportski reporteri govore i pišu da se npr. sve *zavilo* u modro, bijelo ili crveno, da je *požutjelo* ili se *zabijelilo*. Ipak, posegnuo je za krilaticom iz davne slovenske reklame, baš kao i kolega mu koji prelazak “nekadašnjega ‘žutoga’”, košarkaša Splita CO, u Zadar odmah u prvoj rečenici metaforizira: “Jazine podvučene ‘žutim’!”⁵⁵

Kada je pak Borussia 2002. osvojila njemačko nogometno prvenstvo, novinski naslov glasio je *BUNDESLIGA PODVUČENA ŽUTIM*. Članak nije popraćen fotografijom kao prethodni (a i da jest, bila bi crno-bijela), ali za razliku od “političkih” novinskih tekstova citiranih ovdje na početku, odmah

⁵² <http://bktvlive.com/aboutshow.asp?name=Tabloid> (posjet 1. 2. 2005; nap. ur.: stranica više nije dostupna).

⁵³ Miodrag Šašić: “Mesečina leči Pančevce”, *Politika*, 7. 7. 2004, usp. www.pancevac-press.co.yu/arhiva/!4049/zuta.htm; nap. ur.: stranica više ne postoji.

⁵⁴ Ozren Maršić: “‘Žuti lavovi’ vodili i s dvadeset koševa”, *Večernji list*, 2. 11. 2003, str. 62.

⁵⁵ Dražen Žura: “Perinčić: Pobjeđujemo!”, *Slobodna Dalmacija*, 4. 1. 2004.

daje jasan predložak za naslov, pa i intonaciju: u Dortmundu je “cijelu noć trajalo slavlje”, ulice su pune navijača, “sve je podvučeno žutim”, dakako ša-lovima, transparentima, dresovima i drugim rekvizitima u službenoj boji kluba.⁵⁶ Ni u jednom ni u drugom slučaju više nema vrednovanja, ni afirmativna ni difamativna, nego samo čistih, apolitičnih pozitivnih emocija: krilatica se formalno emancipirala i od izvornoga (prototipskoga) i od naknadno konstruirana (presedanskoga) konteksta, te počela živjeti samostalnije iako – kako će se vidjeti – još ne i posve samostalno.

Srpski urednik pak etapnu pobjedu slovenskoga natjecatelja u biciklističkoj utrci Kroz Srbiju 2002 naslovljava *Zajc podvučen žutim*⁵⁷ iako mu tekst, kao ni u primjerima navedenima na početku ovoga rada, za to ne daje osnove (zapravo, on ju je dao sam sebi time što je u nadnaslovu naveo da je najbolji bio “slovenački takmičar”). Utoliko se od čitatelja zahtijevaju dvostruka znanja: i ono vrijednosno neutralno, tehničko (ili sportsko), da etapni pobjednik u biciklizmu, neovisno o bojama svoga stalnoga dresa, navlači prijelaznu žutu majicu, i ono vrijednosno markirano, sociokulturno (ili političko), da je upravo tako formulirana obavijest o tome nekako posebno povezana sa Slovincima, doduše, desetak godina nakon raspada SFRJ više ne kao difamacija nego svojevrsna benigna poluironija, pa i izraz simpatije. Beogradski dnevnik *Kurir* pod naslovom *PODVUČENO ŽUTIM* piše o folk-pjevačici Jeleni Karleuši, no tekstu, podosta ironijski intoniranu, tema je baš njeno “šepurenje” u “ultradrečavom žutom mantilu i šeširu iste boje”, što dominira i kolor-fotografijom,⁵⁸ pa je odmah razvidno na što naslov smjera, odnosno da ta boja ima i za svijet razmetljive pseudoelite sugerirati manje-više isto što i za svijet štampe, tj. trud da se pošto-poto privuče pažnja i bude drugačiji od drugih, pa se utoliko krilatica, neovisno o svim drugim razlikama, situira u isto značenjsko polje kao i u Pančičevoj ironizaciji Miloševićeva sina.

Svaka upotreba načelno je mogla značiti, pa je počesto i značila nov, čak

⁵⁶ M. Bilić: “Bundesliga podvučena žutim”, *Slobodna Dalmacija*, 6. 5. 2002. Prema web-stranici kluba, glavna navijačka krilatica glasi, na engleskom kao internacionalnom jeziku te omladinske subkulture: *Go Yellow!* efektno dvosmisleno, prevodivo i kao *Naprijed, žuti!* ali i kao *Požuti!* čak: *Ožuti!* s intonacijom i konotacijom kakve, otprilike, imaju hrvatski povici tipa *Ožeži! Ošini!* A ne bi zapravo bilo neprirodno prevesti ni kao: *Podvuci žutim!*

⁵⁷ *Glas javnosti*, na <http://glas-javnosti.co.yu/arhiva/2002/06/24/srpski/S02062305.html> (posjet 1. 2. 2005; nap. ur.: stranica više nije dostupna).

⁵⁸ “STARS / Podvučeno žutim”, *Kurir*, 1–2. 11. 2003, na: www.kurir-info.co.yu/Arhiv/a/2003/novembar/01-02/ST-04-31102003.html; nap. ur.: stranica više nije dostupna.

samo jednokratni prototip, koji katkad biva posve trivijalan, pa i komunikacijski teško proziran, kao kada se za narcisoidna političara, implicirajući da publika zna kakav je cvijet narcisa, kaže da mu je “svaki potez koji povuče podvučen žutim”,⁵⁹ ali i lakoumno prizeman, na prvu loptu, bez svijesti o latentnim rasističkim konotacijama, kao kada stoji da je konferencija za novinstvo, na kojoj je bilo mnogo japanskih novinara, “bila podvučena žutim”.⁶⁰ Jednom će se prikaz filma u kojemu su glavni glumci Afroamerikanac i Hongkonžanin nasloviti: *Crno podvučeno žutim*,⁶¹ a drugi put, u članku o nelegalnim gradilištima što ih je građevinska inspekcija opasala žutom vrpcom, spontana asocijacija u nastavku će ponijeti autoricu da istakne kako je akcija ipak selektivna, jer “nikome od poznatih i moćnih kuća nije bila ‘podvučena žutim’”.⁶²

Uglavnom, jednom uspostavljena formula više uopće ne ovisi o prototipu, pa ni o presedanima koji su se sukcesivno ili kružno konstituirali u prostoru javne komunikacije i društvenoga znanja. Ona se kao prava krilatica, kojoj porijeklo, istina, jest dokazivo, ali je funkcionalno irelevantno, počinje rutinski reproducirati kao efektan jezični figura u više funkcionalnih stilova, nalazi stalno nova uporišta, izrasta iz drugih referencijalnih podloga i poticaja u stvarnosti i tako stječe sve nove i nove vitalnosti. Sve što je žuto može joj biti kontekstualna podloga, s načelnom napomenom da bi jednako gramatički strukturirana krilatica čiji bi drugi element bio neka boja zacijelo također počela jednako komunikacijski funkcionirati pod uvjetom da se steknu izvanjezični, kontekstualni uvjeti koji su se stekli u ovome slučaju, jer se “sve ljudsko ‘znanje’ razvija, prenosi i održava u društvenim situacijama” (Berger – Luckmann 1992: 17).

To ujedno pokazuje da ona u medijima ipak nije dokraja osamostaljena: još joj je potreban izvanjski poticaj, asocijacija na nešto žuto, ma što to bilo u rasponu od metafora, drugih krilatica i imaginarnih slika iz starijih društvenih znanja do realnih, konkretno vidljivih i fizički opipljivih objekata. I opet s izuzetkom *online* komunikacije: jedino u virtualnom prostoru živi u posve čistom obliku, bez oslonca na stvarnost, kao destiliran, od fizičkih referencija

⁵⁹ Branko Vukšić: “S Tarikom dolazi novi duh”, *Vjesnik*, 24. 3. 2002, na: www.vjesnik.com/html/2002/03/24/ClanakTx.asp?r=gle&c=5 (posjet 1. 2. 2005; nap. ur. stranica više nije dostupna).

⁶⁰ Igor Vranić – Zoran Jaćimović: “Bokšić tri dana na poštadi”, *Novi list*, 23. 5. 2002.

⁶¹ Vinko Vuković: “Crno podvučeno žutim”, *Slobodna Dalmacija*, 19. 2. 2002.

⁶² Vedrana Stočić: “Sirotinji i političkim protivnicima”, *Šibenski list*, 25. 11. 2004, www.sibenski-list.hr/2117/zupanja/index3.asp; nap. ur.: stranica više nije dostupna.

apstrahiran znak individualnog stanja ili raspoloženja. On je utoliko nevezan za profiliran društveno-politički kontekst i, moglo bi se reći, klasično psihološki motiviran, onako kako su ljubljanski dizajneri i napisali da je žuto “emotivno odzivno”, i kako psihologijski testovi pokazuju da pruža osjećaj topline, lakoće i širine, potiče ponajprije veselo raspoloženje (ali – ambivalentna kakvi ti fenomeni već jesu – i agresivnu reakciju). Utoliko nije netočno zaključiti da je takva upotreba, sumjerena prototipu, zapravo uščuvala – ili ponovo uspostavila – izvornu ideju na kojoj je prototip i oblikovan, da je čak ona svojevrsan proto-prototip. Jer, i reklama je krenula od apstraktne ideje dobra i ugođe koju je potom verbalno i vizualno postvarila.

Nadalje, u medijskim primjerima na djelu je neka vrsta doslovnoga, konkretnoga čitanja, pa onda prevođenja stvarnosti; u virtualnom su prostoru riječi – ili slike – stvarnost za sebe, apstrahirane od izvanjezičnih referenci. U prvim utoliko ovise o izvanjskom, fizičkom podražaju, a u drugima o unutrašnjim, emotivnim poticajima, i utoliko je taj tip komunikacije bliz spontanosti, kolokvijalnoj jezičnoj praksi koja funkcionira kao neosviještena kompetencija na temelju unutarjezične logike (pa je, primjerice, izraz *sve u šesnaest* savršeno komunikacijski funkcionalan i logičan iako je po kriterijima izvanjezične, racionalne logike notorna besmislica). Tek s ulaskom u mrežne dnevnike i internetske pričaonice krilatica se, može se reći, počela kretati u cjelini onoga kontinuuma između simbolične komunikacije na jednome i konvencionalnoga jezika na drugome kraju.

To, međutim, postavlja pitanje o komunikacijskoj funkcionalnosti i efikasnosti tako oblikovane poruke. Gdje je, naime, izvedena iz fizičke stvarnosti, razumljivost je neizbježno ograničena, odnosno uvjetovana (pre)poznavanjem te stvarnosti: tek će onaj tko prepozna vezu s dresovima, odjećom, púti Jackieja Chana ili čime drugim, prepoznati i smisao krilatice, ali će mu i dalje trebati dopunska znanja da dohvati sve njene slojevite konotacije, s velikom mogućnošću da mu to znanje, budući da evocira ugođu, u nekim slučajevima prije odmogne negoli pomogne, jer se sukobljuje s temeljnim smislom ili je irelevantno u odnosu na nj. U punini asocijacija uživati će zapravo samo onaj tko je ne samo oslobođen tih referencija nego i potreba za takvim znanjima, tko bez posljedica za opseg informacije – iako, prirodno, ne i bez posljedica za njenu ekspresivnost – može krilaticu izostaviti ili zamijeniti s *Cheers!* ili kojim drugim iskazom ugođe, verbalnim ili grafičkim, u vlastitoj gramatici komunikacijske slobode.

Kratke sociolingvističke rasprave¹

Uz dvadeseti rođendan esemesa i esemesice

U dvadeset godina od slanja prvog SMS-a u vezi s jezičnim posljedicama takve komunikacijske prakse razvilo se mnoštvo stavova, od onih koji teže za ozbiljnim analitičkim uvidom u proces, do onih koji u njemu vide kvarenje jezika i slabljenje izražajnih kompetencija mladih govornika.

Postupak ili proces danas se uglavnom zove esemesiranje ili esemesanje, a prije desetak godina bio se nakratko pojavio i naziv porukiranje, lijep dokaz da su mladi jezično kompetentni i umiju, kad se pojavi komunikacijska potreba, spontano stvoriti sustavski pravilan i u leksik materinskog jezika besprijekorno uklopiv glagol radi diferenciranja dva načina vršenja radnje slanja poruke, poručiti i porukirati. Ta nova praksa nije pak kvarenje ni govornoga ni pisanoga jezika, nego nova, treća kategorija koja preuzima elemente obje dotične, povijesno zatečene realizacije jezika i na toj podlozi razvija vlastite značajke i pravila. Osim kao interakcija govora i pisma, proces se odvija i kao interakcija onoga što omogućuje – ili dopušta – tehnologija sama po sebi i onoga što sam sudionik komunikacije unosi u tehnologiju.

Iako su neke značajke univerzalne, istraživanja su otkrila i niz posebnosti uvjetovanih strukturom jezika i komunikacijskim kontekstima – psihološkim, kulturološkim, sociološkim, antropološkim... Tako znamo da mladi Norvežani u SMS-ovima rabe 15 % složenih rečenica, a Norvežanke čak 75 %, i k tome su jezično i pravopisno inovativnije; ta rodna razlika širi je trend potvrđen u Italiji, Njemačkoj, Južnoafričkoj Republici i drugdje. Švedske poruke u prosjeku imaju 14,77 riječi, njemačke 13, a američke samo 7,7. Mladi crni Južnoafrikanci rado hibridiziraju autohtone jezike i engleski, što njihovi nigerijski vršnjaci izbjegavaju, čak inzistiraju na standardnom britanskom engleskom itd.

Mnoge značajke pisanja SMS-a zbunjuju i plaše odrasle i navode ih na zaključak da su posrijedi neukost i nemar iako najčešće posrijedi nije ništa drugo doli šira upotreba onoga što već postoji u jeziku, uključivši standardni. Esemesko tnx ili lol u principu su isto što su u službenom, formalnom pismu akronimi i kratice poput EU, USD i HAK, cm, km i kg, tzv. ili npr.

¹ Eseji koji slijede objavljeni su u prvoj polovici 2011. u *Jutarnjem listu*, te jedan u *Globusu*, a posljednji u nizu također u *Globusu* u lipnju 2015. godine

Esemeska izostavljanja suglasnika i samoglasnika samo preuzimaju isto-vrsne postupke iz govora, primjerice to što malotko, osim u krajnje formalnoj upotrebi standarda, izgovara završno i u infinitivima, i uglavnom zbog toga ne trpi društvenu stigmu (*Sutra ću bit doma*). U Splitu se izostavlja suglasnik *t* u sintagmi pe-šest i općenito broju *pet* (*pe puti san ti reka*), prilogu *ope(t)*, nerijetko u infinitivima (*doša san te vidi; nemoj mi to čini*) i još nekim pozicijama, kao što se posljednjih desetak godina u svim varijetetima mladih, iako u raznim regijama i gradovima s različitim intenzitetom, širi ispadanje suglasnika *d*, *m*, *b* i još nekih u međusamoglasničkom položaju (*tream* od *trebam*, *neam* od *nemam*, *jeam* od *jedan*, *eo* od *evo*, potonje posebno u Osijeku i njegovoj utjecajnoj sferi). I izostavljanja nenaglašenih samoglasnika ima u svim govorima, od zagrebačko-kajkavskoga *ak*, *tak*, *niš* do štokavskoga *životnja*, *naprav*, *vamo*, a to što se neki stigmatiziraju kao ruralni, a drugi afirmativno vrednuju kao urbani, što *kolko-tolko* nije problematično, a *kliko-tliko* jest, iako oba formalno jednako odstupaju od standardnoga *koliko-toliko*, nije stvar valjanosti jezika po sebi, nego odraz izvanjezičnih, društvenih, kulturnih i ekonomskih, odnosa moći i prestiža, posljedično tome također stereotipa i predrasuda.

Utoliko nije posrijedi nepoznavanje službenoga pravopisa, nego razvoj novoga, esemeskoga pravopisa kao kategorije za sebe koju je ispravno prosuđivati isključivo njenim unutrašnjim kriterijima i zakonitostima. Sudionici toga tipa komunikacije naprosto su spontano učinili isto što u svoje doba akademije i druge formalne institucije društveno-političkih elita: stvorili i standardizirali grafiju i pravopis kao društveni dogovor, konvenciju kao preduvjet jednoznačne i brze pisane komunikacije. Nije pogrešno reći da su iz toga rakursa mladi korisnici SMS-ova krivi manje-više samo zato što (još) nisu etablirana elita i društveno formalizirani autoriteti.

U početku su, istina, preuzimana neka angloamerička rješenja, posebno u upotrebi brojki u slovnoj funkciji, no samo su se neka zadržala, jer su govornici drugih jezika počeli stvarati vlastite inovacije: u španjolskom se 2 (*dos*) koristi u pisanju pozdrava *adiós* kao A2 i *saludos* kao *salu2*, još kraće *sl2*, u talijanskom 3 (*tre*) omogućuje oblike *3mendo* (*tremendo*, strašno, u značenju super, odlično, što je kao i u nas u slengu izrazito čest izraz) i *3no* (*treno*, vlak), u njemačkom 8 (*acht*) pisanje *achtung* (opasnost) kao *8ung* i *nacht* (noć) kao N8, u francuskom jednaka upotreba 7 (*sept*, izgovor set) proizvodi oblike kao *k7* (*cassette*, kaseta), i tako dalje oko cijeloga globusa.

Tvrđnju o kulturnoj mekdonaldizaciji i duhovnoj kolonizaciji teško je braniti, jer baš takvi primjeri pokazuju da govornici neengleskih jezika niti objektivno jesu niti oni sami osjećaju da jesu na bilo koji način inferiorni.

Naprotiv, oni iskazuju izrazitu jezičnu prilagodljivost, težnju za učenjem i prijenosom naučenoga u vlastiti sociokulturni kontekst i tradiciju, te sasvim solidno socijalno – ili barem generacijsko – samopouzdanje. Drugim riječima, zadržavanje nekih amerikanizama poput *4U (for you)* i *4ever (forever)* i u inače izrazito kroatiziranim, talijaniziranim, hispaniziranim itd. porukama simbol je čuvanja generacijske i svjetonazorne veze s globalnom kulturom, a istinski, stvaralački razvoj u svojoj se matici nastavlja sredstvima materinskoga jezika i unutar autohtone kulture, bilo regionalne, bilo nacionalne.

U hrvatskim je porukama rano uočena pojava nazvana obnovom aorista, katkad i imperfekta. Tako aoristom krenuh štokavci i kajkavci štede, uključivši razmak, četiri slovna mjesta ili udarca (*krenuo/ krenul sam*), a žene – i Dalmatinci – čak pet (*krenula sam; krenija san*), dakle gotovo 50 posto. I sami korisnici to zovu aoristom, no veliko je pitanje koliko je posrijedi stvarno poznavanje tog vremena i njegovih tvorbenih pravila, a koliko samo opća ideja o tome da je posrijedi izražavanje prošle radnje. Aorista, imperfekta pogotovo, odavna nema u živom govoru, kao ni u medijima i žanrovima popularne kulture. U školi se mehanički nauče definicije i nastavci, što ih sutradan nakon mature zaborave manje-više svi osim onih koji se upišu na kroatistiku i učiteljske fakultete (a i njima su bezaoristni stihovi Hladnoga piva, TBF-a, Parnoga valjka i Gibonnija bitno draži i tematsko-motivski bliži od štokavske usmene junačke epike).

Oblici kao *vozih (vozio/la sam)* stoga traže drugo tumačenje, jer niti su pravilan aorist, budući da *voziti* nije svršeni glagol, niti imperfekt, budući da tada treba biti *vozijah*. Umjesto paušalna zgražanja, umjesnije je nastojati vidjeti što se tu zaista zbiva. A zbiva se to da govornici imaju dobru jezičnu intuiciju koja, posve u skladu s općom naravi i sustavom jezika, svaku jednočlanu glagolsku tvorbu sa završnim *-h* u prvom licu shvaća kao prošlo vrijeme, što, tako gledano, potvrđuju i aorist i imperfekt. Ujedno, komunikacijsko im iskustvo pokazuje da takve tvorbe ne izazivaju značenjske nesporazume niti unutargeneracijsku stigmu, jedinu koja je njima važna (kao što je svojedobno bila i njihovim zaboravnim roditeljima).

Točnije je zato reći da je u esemeskom hrvatskom nastalo novo, opće prošlo vrijeme, za što bi zgodan naziv bio *aorfekt*. Ono se iz toga konteksta ne prelijeva u druge varijetete, dakle ne “kvari” jezik, niti kvari one koji zaista znaju tvorbeni i upotrebni pravila aorista i imperfekta. Esemeska je gramatika, kao i esemeski pravopis, naprosto autonomna kategorija ili vid jezičnoga ostvaraja.

To je samo jedan od načina na koje SMS aktivira jezičnu svijest i potiče jezičnu kreaciju, ali i uspostavlja nove tipove odnosa jezika i identiteta. Dva su mi takva slučaja svojedobno prikazali studenti, izvorni sudionici tih

procesa, s napomenom, dakako, da u te prakse nikad nisu uključeni svi pripadnici neke govorno-teritorijalne zajednice, nego veće ili manje grupe povezane dobno, interesno, svjetonazorno, srodstveno ili na koji drugi način, privremeno ili trajnije.

U porukama je općenito najčešći oblik pozdravljanja akronim *lp* (*lijep pozdrav*) ili skraćenica *poz*, zaigranije i intimnije *pozz*, no u jednom su trenutku, 2007. ili 2008, Zadrani na studiju u Zagrebu i u međusobnoj i u komunikaciji s prijateljima u rodnom gradu počeli koristiti *poZDrav*. Među prvima se ta identitetska registracija brzo širila, dok drugi uglavnom nisu reagirali. Sve savršeno logično i prirodno: u Zadru su svi Zadrani i identitet se podrazumijeva, dok se u Zagrebu, usred tolikih drugih i drugačijih, on osvješćuje i ritualizira. Spomenuti oblik prenosi se i na nove generacije koje dolaze u Zagreb, ali i uglavnom napušta po povratku kući, kad opet ekonomičnost izbija u prvi plan. Čast brzini, ali i u lokalnom identitetu očito ima nešto zbog čega se u sociokulturno fluidnoj i identitetski izrazito kompleksnoj sredini kakva je Zagreb vrijedi potruditi, pa umjesto dva, tri ukucati čak sedam znakova plus dva udarca za aktivaciju i deaktivaciju velikih slova.

Koprivnica je pak povijesno kajkavski grad, što se u razgovornom jeziku mladih dobro čuva, uz prirodnu hibridizaciju s globalnim anglizmima, zagrebačkim kolokvijalizmima (*kužiš, frend/ica*), pokojim mediteranizmom kupljenim od studenata iz Dalmacije, na ljetovanju ili iz glazbe (*ajme, gušt*), te standardnim jezikom. Iz njega je preuzet glagol *spavati* umjesto *spati*, jer se prezentski oblici *spim, spiš, spiju* itd, živi u okolnim kajkavskim selima, u gradu doživljavaju kao znak neobrazovanosti i arhaične ruralne tradicije. No, kako su osjetno kraći od standardnih *spavam, spavaš, spavaju* koriste se u SMS-ovima iako ih ti isti govornici i dalje ne bi ni za živu glavu upotrijebili u stvarnom govoru.

I upotreba brojevno-slovne kombinacije u SMS-u nije kaos, nego sofisticiran samonikao sustav čvrstih pravila. Kad se brojkama daje slovna vrijednost, samo se dijelom radi o kopiranju angloameričkih rješenja. Dio jest preuzet, ali u cjelini je riječ o širem kulturnom utjecaju, o učenju tijekom kojega se od druge kulture doznaje što se sve može činiti s jedinicama vlastitoga jezika da bi mu se proširila funkcionalnost, a čime se jezična kultura primateljica nije koristila dok joj kultura davateljica nije takvu mogućnost otkrila. Ne, dakle, ropsko oponašanje, nego stvaralačka prilagodba, k tome fino regionalno diferencirana.

Dalmatinski ikavski govornici brojku 3 koriste za pisanje glagola *tribat* (*trebati*) i njegovih izvedenica (*sad 3ba poć doma; sta bi ja sad 3bala rec; sad nije po3ba*), što je neikavcima uskraćeno, pa se može govoriti o dvije trice:

općejezičnoj i dijalektalnoj. Petica je nadregionalna (*5ar, 5ra, 5ak*), čak općeslavenska (*o5* kao hrvatsko *opet*, a rusko *opjat*, no s češkim treba biti oprezan, jer njihovo *z5* dolazi od *zpět*, leđa), kakva je i dvica (*Je2 cekam ljeto; gadna po2la*). Šestica se katkad javljala u samo jednom kontekstu, u obliku nešto kad se piše bez dijakritičkih znakova, pa je funkcionirala kao grafički sinonim za š, uputa da napisano treba razumjeti kao neodređenu zamjenicu *nešto*, a ne kao *nesto*, kolokvijalno skraćeni glagolski pridjev radni muškog roda *nestao*.

I eto još jedan dokaz primjerene reakcije na konkretne komunikacijske potrebe govornika raznih gradskih i regionalnih idioma: u unutrašnjosti je inovacija korisna, a u Dalmaciji nepotrebna, jer regionalni oblik (*on je*) *nesta* ne može stvoriti zabunu.

No, barem što se tiče Zagreba, šestica se počela širiti kad su u Šestinama skužili da su *6ine* veća *fora*, iako kasne za Utrinama, gdje je poodavna u SMS-u, internetskim forumima i blogovima, sad i u grafitima, gotovo sramota pisati ikako drugačije osim *U3ne*. Grafiti pokazuju da SMS-inovacije mogu izići iz svojega izvornoga konteksta, ali i to da i tada ostaju u srodnim, supkulturnim i neformalnim žanrovima. U tu kategoriju ulaze i transparenti koje su mladi Tribunjci nosili 28. kolovoza 2012. na Jadranskim susretima u Kaštel Lukšiću i HTV-ova ih kamera više puta zumirala: SVI ZA 3BUNJ! i NAPRID 3BUNJ!

No, jezik je uvijek višeznačan, slojevit i kontekstualan, pa valja stalno biti na oprezu. Naoko istovrsni primjeri kao *3benti* i *3bise* ne znače *tribenti* i *tribise*, jer se tada trica ne čita kao brojka, nego na temelju vizualne sličnosti kao zamjena za *E*, dakle kao *ebenti* i *ebise*. Ti se oblici, dakle, pojavljuju u funkciji eufemizma za onaj vrlo čest glagol koji sad ne treba u cijelosti ispisati, jer ga se, izvan svake razumne sumnje, štovano čitateljstvo već sjetilo. Stoga esemesicu, kao i svako pismo, valja učiti da bi se znalo kad *3bate* znači dalmatinsko *tribate*, a kad ovo netom spomenuto drugo koje je, jasno, nadregionalno i sveregionalno.

Tako je očito da esemesica zahtijeva aktivnu svijest (i) o grafičkoj supstanciji jezika, odnosno sve razvijeniju ne samo jezičnu, nego i grafijsku intuiciju. Ako se i ustraje u tezi da je govor primaran, ne poništava se činjenica da je razvoj pisma ključan u izgrađivanju jezične svijesti i usmjeravanju jezičnih intuicija. Pismenost stvara i jača svijest o strukturi jezika, jer vizualizirani jezik omogućuje slojevitije i dublje poimanje njegove strukture i organizacije. Pismo, ukratko, ima nemalu samostalnu snagu.

Zahvaljujući SMS-u, u kratku se vremenu razvila zapravo dvopismenost, bigrafizam, kad supostoje tradicionalna i esemeska latinica, a u jezicima koji se služe nelatiničnim pismima i tropismenost: autohtono pismo, službena

latinična transkripcija u svrhu komunikacije s vanjskim svijetom i spontano standardizirana esemesica koja u raznim opsezima i odnosima spaja elemente autohtone grafije, međunarodne angloameričke latinice i brojke.

Kad su, primjerice, mladi Kinezi zaljubljeni, samo napišu 521, što izgovoreno na standardnom mandarinskom zvuči gotovo kao rečenica *Volim te!*, a kad su bijesni, utipkaju 748, što je u izgovoru vrlo blisko mandarinskom slengizmu u značenju *Crkni!* Njihovi su ruski vršnjaci razvili sustav od tri komponente: ćirilična slova koja su i oblikom i izgovorom jednaka latiničnima (K, A, O) ostaju nepromijenjena, onima jednaka oblika ali drugačijeg čitanja (C, B, H) dodaju se zvjezdice i drugi grafizmi kao izgovorni signal, a ona bez ikakva ekvivalenta u globalnoj latinici zamjenjuju se vizualno najbližijim brojkama – 4 za Ч (Č) i 9 za Я (ja). U arapskom se svijetu grleni glas za koji nema znaka u latinici u službenoj transkripciji označuje apostrofom (*inša'llah*), a u esemesici dvicom (*insha2llah*).

SMS je iz lingvističke perspektive donio revoluciju ne toliko u jezičnim izvedbama ili praksama, koliko u samom spoznajnom pristupu jeziku, što teško da se može paušalno o(t)pisati kao nedoučenost i nepismenost, niti opću vrijednost tih inovacija umanjuje to što ih njihovi zaigrani tvorci i korisnici uglavnom nisu svjesni. Osviještena analiza ionako je posao odraslih, tako da i od njih bude neke koristi.

Uhljeb ili o tome kako je dobro činiti jezične greške

Ima jedna riječ koja se barem petnaestak godina širi među hrvatskim govornicima, u medijskom i uopće javnom prostoru, toliko da su je mnogi raznih godina proglašavali riječju godine. To je, lako je pogoditi – *uhljeb*, što ćemo ovdje promotriti iz dosad nespomenuta kuta.

S pojmom izvornoga govornika u načelu se susrećemo u kontekstu učenja stranoga jezika, kad nastavu ili (raz)govorne vježbe vodi rođeni Englez, Francuz, Nijemac, jer to je jamstvo da ćemo učiti ne samo formalno dobar, nego i živ, dinamičan, a ne krut, knjiški jezik. Taj pojam stoga u prosječnoj svijesti označava isključivo stranca, jer je naša dominantna jezična poduka i kultura zaboravila domaćim ljudima reći da su i oni izvorni govornici. U gorim slučajevima čak im je sugerirala da postoje samo dva vjerodostojna govornika hrvatskoga, Jezični Savjetnik i Razlikovni Rječnik, dok su svi ostali stranci u vlastitoj kući koji se trude približiti tom idealu. Biti izvorni govornik i imati svijest o tome znači, naime, biti moćan, slobodan i kreativan najprije u jeziku, onda i s odrazom na sve drugo, a vrijedi i obratno – tko je slobodan

u izvanjezičnom, takav postaje i u jezičnom.

Izvorni govornik vlada automatizmima koji mu omogućuju neograničenu proizvodnju jedinica koje se u sustav njegova jezika gdječad glatko uklape, a gdječad ga ponešto, u početku neprimjetno promijene. Intuitivno poznavanje gramatike materinskoga jezika možda je i najsloženija (i najzagonetnija) čovjekova umna sposobnost. Izvorni govornik, ugrubo, ne može pogriješiti u upotrebi svojega jezika kao strukture, a i kad se čini da je pogriješio, to se u širem okviru otkrije posve logičnim i ispravnim. Drugim riječima, on griješi samo kad mu treba i koliko mu treba, što nije nevažno umijeće.

Primjeri koji se ovdje donose pronađeni su u klasičnim medijima, internet-skim pretraživanjem, te – jer života ima i mimo interneta – u javnom prostoru: u redu za kruh čuo sam za jednu *odurnu uhljebusinu*, znam koju i gdje, a u tramvaju prezriv komentar na račun osobe koja *nije niti uhljeb nego, kaja-znam, uhljepčić, uhljebek, uhljepček, ono, bogec uhljebečki skroz-naskroz...* Ljutita govornica lako je nizala sustavski besprijeorne tvorbe koje je njena prijateljica jednako lako razumijevala iako je zacijelo većinu čula prvi put, kao i ja. I u tom i u ostalim slučajevima značenje je nove riječi od početka svima bilo jasno, jer riječi nikad ne žive same za sebe, nego uvijek u nekom kontekstu, u kojemu ih besprijeorno razumijemo i kad ih prvi put čujemo. Američki jezikoslovac Ray Jackendoff postavio je sebi pitanje gdje je engleski odnosno, načelno, svaki jezik, pa odgovorio: *Ako igdje jest, onda je u glavama svojih govornika.*

No, da se vratim na početak, na problem koji zapravo to nije. Kad se u jednom trenutku u društvu počelo intenzivno govoriti o fenomenu uhljebljivanja i njegovim akterima, hrvatski jezični sustav zahtijevao bi da se od glagola *uhljebiti* naziv za uhljebljenu osobu izvede tvorbenim modelom kojim se na glagolski pridjev trpni dodaje nastavak *-ik* pa tako od kažnjen imamo kažnjenik i od iseljen – iseljenik, sa ženskim oblicima na *-ica*. U skladu s tim modelom zaista su nastale imenice *uhljebljenik* i *uhljebljenica*, također *uhljebljivač* i *uhljebitelj* za aktera koji vrši radnju uhljebljenja, što nas zasad manje zanima. Prvospomenuti “pravilni” oblici cijelo vrijeme postoje u komunikaciji, ali su izrazito manje zastupljeni od “nepravilnog” uhljeba.

Nije da hrvatski ne poznaje imenične izvedenice sa završnim *-eb*. Možda ih nema mnogo, ali postoje, recimo, *pogreb* od zaboravljenoga glagola *pogrepsti* te *odjeb* i *zajeb* od jednoga još vrlo živa i općepoznata glagola, samo što te imenice ne znače osobu nego stanje ili radnju. Drugim riječima, upotrijebiti uhljeb otprilike je kao upotrijebiti *osuđ* umjesto *osuđenik* i *zaljub* umjesto *zaljubljenik*. Preciznije kazano, tako je to bilo dosad, a za dalje – vidjet će se. Jer, u neformalnijim registrima, onda i u medijima, postoji i

strukturno jednako građena imenica *celeb/ seleb* kao kraći, time i ekonomičniji oblik posuđenice *celebrity/ selebriti*, i ona znači baš osobu. Ti oblici, neovisno o razlici u značenju i porijeklu, zacijelo se nekako susreću u intuiciji govornika na temelju svoje strukturno-zvukovne sličnosti, pa pomažu navikavanju na taj zvuk i strukturu, a onda i potiču proizvodnju novih takvih oblika kao što je uhljeb.

Osim što je zvučan, dvosložni je oblik i ekonomičan i ta mu značajka, osobito kod mlađih govornika, naviklih na razna slengovska kraćenja, daje veliku prednost u odnosu na formalnu pravilnost četverosložnice *uhljebljenik*. Govornici, naime, ne misle danonoćno na formalna pravila nego se s većom ili manjom spontanošću izražavaju na načine koji im padnu na pamet i koje, uoče li da ih je sugovornik razumio onako kako su namjeravali, otad drže pravilnima i komunikacijski upotrebljivima. Kraći oblik lakše potiče stvaranje složenica i izvedenica, koje onda i same, u spirali koja se ubrzava, nadahnjuju dodatne oblike s dodatnim konotacijama i izvanjezičnim poveznicama.

Jedan nacionalni portal tako ima brojčanik o iseljavanju nazvan BIJEG IZ UHLJEBISTANA, jedan šibenski portal govori o Lijepoj našoj Uhljebini, jedan autor predlaže da se zemlja i službeno preimenuje u Uhljebland, dubrovački portal ima rubriku ARS UHLJEBICA, a satirični mrežni medij egidu Znanost i uhljebnost... Novi oblik, njegovo širenje i nesumnjiv komunikacijski i sociokulturni uspjeh potiču primjenu jednaka postupka i kod drugih tvorbi. Autor komentara u Novom listu, pod naslovom *Uhljebi su male bebe za usise*, osuđuje prvospomenute ali financijski teret koji znače za državu drži relativno malim u odnosu na “pustošenje državne blagajne” od strane onih “majstora koji su farbali tunele po više puta” i slično, dakle usisavali proračunske milijune. Formalno pravilno, takve bi, jer su osobe, trebalo nazvati *usisavatelji/ usisavaoci*, ali eto, autoru je zgodno sjelo *usisi*, što u paru s uhljebima, koji su očito bili model, tvori solidan, asocijativan temelj za buduće analogijske tvorbe.

U medijima se i raznim mrežnim žanrovima može naći i množina *uhljebenci*, što podrazumijeva jedninu *uhljebenac*, pa oblik *uhljebuša* za ženu, bilo da je sama uhljebljena, bilo da je uhljebova supruga, u smislu i konotaciji usporedivima s izrazom *oficiruš*. Nađe se i imenica *uhljebljivost* u značenju sposobnosti neke stranke, državnog tijela ili javne djelatnosti da uhljebi ovoliko ili onoliko osoba, i to što neprimjetnije za javnost. Samo uhljebljivanje, kad se želi istaknuti sveobuhvatnost i ekspanzivnost procesa, naziva se *uhljebizacijom*, uzrok i rezultat čega je uhljebizam kao stanje svijesti, djelatni svjetonazor, gotovo ideologija. Mjesta gdje se vrši uhljebljivanje, razne ustanove i tvrtke, najčešće se zovu *uhljebilišta*, besprijekorno napravljeno po modelu

mrestilišta, uzgajališta ili igrališta, dok je jednom zgodom Ustavni sud određen kao *uhljebionica*, opet dobro po tvorbenom modelu radionice.

Kao i gotovo uvijek kad se pojavi nešto jezično novo, medijski autori i tzv. obični govornici postavljaju pitanje o pravilnosti, nastojeći sami na njega i odgovoriti ili se obraćajući raznim formalnim autoritetima za savjet. Tako je bilo i kad su se pojavili *uhljebljivanje*, *uhljeb* i sve ostalo, no izvor nedoumice mnogo govori o našem odnosu prema vlastitom jeziku i načinu na koji nas uče da ga doživljavamo.

Ta su se pitanja i savjeti, naime, redovito odnosili na imenicu *hljeb* kao potencijalno srpsku, pa se u takvim zgodama objašnjavalo da to nije tako, da je to (i) hrvatska riječ, s krunskim dokazom u Mažuranićevu stihu *Hljeba, hljeba, gospodaru*. Očito, ima ih kojima je za uvid u aktualne procese u jeziku relevantnije što stoji u pjesničkom djelu otprije 170 godina, negoli što se zbiva u živoj jezičnoj zbilji oko nas. Dirljivo je kako se u više od petnaest godina nitko od inače brojnih i budnih čuvara jezika nije dosjetio postaviti pitanje o pravilnosti ili primjerenosti same tvorbe *uhljeb* iako takva tvorba imenice za osobu dotad nije postojala, te se, teorijski, morala uočiti kao neobična, pogotovo u zajednici koja se odgaja da jezične *novume* dočekuje s oprezom i sumnjom.

Svaka jezična promjena počinje kao greška, kao odstupanje ili odmak od nečega što se drži normom, pravilom. Takvi odmaci u startu su jednaki, a razlika nastaje kad se neki – kao *uhljeb* – počnu širiti, čak služiti kao model za druge takve tvorbe, kad greška napravi karijeru. Tko razumije bit i smisao svojeg jezika može samo veselo iščekivati tko je sljedeći na redu.

Cijelu pak dinamičnu, slojevitnu i interaktivnu leksičku i značenjsku mrežu, koja je ovdje prikazana samo manjim dijelom, stvorili su izvorni govornici u zapravo vrlo kratkom vremenu: nekoć je negdje netko u trenutku spontanosti napravio formalnu tvorbenu grešku koju ne samo što nitko živ nije primijetio, nego su je masovno počeli preuzimati i širiti. Ona se pak izdašno odužila tako što je svojom kratkoćom i zvučnošću potakla mrežu izvedenica kakvu u takvu opsegu i nijansiranosti teško da bi potakao pravilno tvoreni *uhljebljenik*. U tom procesu, koji se još ne usporava, zorno se pokazuje koliko je relativan rigidno, formalistično shvaćen pojam tzv. kvarenja jezika i koliko je pojam pravilnosti, koji u sebi nije sporan, prije svega dinamična, fluidna i kontekstualno uvjetovana kategorija.

Sve u svemu, imenica *uhljeb* jedna je od korisnijih i ljepših grešaka u novijoj povijesti hrvatskoga jezika i služi na čast njegovim govornicima. Tako griješe samo istinski majstori.

(*Jutarnji list/ Magazin*, 3. veljače 2018)

Fast forward – rewind, ili o metaforama brzine

Nekidan je jedan kolega na ovim stranicama napisao kako se u nekoj situaciji našao u nebranu grožđu, pa se javno naljutio na sebe što se tako izrazio: *Kvragu i ove seljačko-agrikulturne metafore, ali što se može kad novo vrijeme još nije izrodilo i nametnulo svoje.*

Kad jezik, zapravo njegovi govornici jednom ostvare i učvrste neku usporedbu ili figuru nemoguće je imalo pouzdano predvidjeti kad će od nje odustati i posegnuti za nekom drugom. Neki odnos jezične slike i stvarnosti na temelju koje je ona stvorena uvijek postoji, no niti je postojan niti se logika jednoga slučaja daje samo tako primijeniti na drugi. I nije zapravo riječ o tome jesu li neko zanimanje ili iskustvo nestali, nego na pameti valja imati nešto drugo: svijet koji je oblikovao onakvu sliku nije posve nestao, ali nije više jedini.

Nas ne zbunjuje što se svjetovi mijenjaju, nego što u našem vremenu raznoliki svjetovi postoje jedan uz drugi, što su nastali novi, a stari nisu nestali, i što, izvedeno iz toga, u našem jezičnom svijetu zajedno žive i njihovi jezični odrazi i raznovrsna se iskustva miješaju u neočekivanim kombinacijama. Svaki dan u istom okruženju može se čuti govor nekoliko generacija, svaki s drugačijim izvorom slikovnosti, usporedbi i značenja, i s jednako istaknutim pravom na javnu prisutnost.

Ukratko, sve promjene stale su u samo jedan ljudski vijek. Ne tako davno, prije šezdesetak godina, nenadmašni analitičar hrvatskoga javnog života i njegovih likova prve polovice 20. stoljeća Josip Horvat uočio je kako je u novinskom žargonu, “tom banalnom ali prilično točnom registratoru prolaznosti pojmova”, do početka prvoga svjetskog rata fraza događaji se razvijaju *kaleidoskopskom brzinom* bila neizbježna u opisu nečega izuzetno brza. No, već s krajem dvadesetih istisnula ju je fraza nikla iz ljudske fascinacije jednim novim medijem, pa se odonda sve do danas događaji razvijaju *filmskom brzinom*. Ono što je u Horvatovu zapažanju zanimljivo nije zanovijetanje zbog promjene koja mu narušava navike, nego podatak da su se dvije slike smijenile u trenu, da je novi sloj učas prekrrio i potisnuo stari, i da praktički nije bilo prijelaznog razdoblja u kojemu bi se koristile obje.

Film je do danas ostao žanr i tehnika koja nas opskrbljuje vjerojatno najvećim brojem slika i figura iako u međuvremenu nije manjkalo inovacija koje su mu mogle preoteti takav status. Kao da se prvobitna fascinacija pokretnom slikom više nikad nije uspjela ponoviti tolikim intenzitetom, k tome spojiti dvije tako moćne i oprečne emocije kao što su udivljenje i strah. Poslije pojave filma sve ostalo čini se samo banalnom tehničkom razradom, nikako dubinskom revolucijom u doživljaju svijeta.

Još doprije koju godinu svako malo su se u novinama nalazile fraze kako čovjek kad se nađe u nevolji, dakle u nebranu grožđu, često poželi staviti život na *fast forward*, ili, muči li ga kakav promašaj, na *rewind*. Otprilike pri kraju te faze, recimo oko 2005, čitalo se i čulo kako nekome *fali disketa u glavi* (što se brzo širilo valjda i zbog toga jer je podsvijest novu disketu po zvuku povezivala sa starom daskom u glavi) ili da je postao dosadan i nesuvisao, pa mu treba *ubaciti novu disketu*. Nije da se danas to posve izgubilo, ali kad god naiđe kakav *rewind* i *fast forward*, nepogrešivo se ispostavi da je autor rođen najkasnije sredinom šezdesetih i stoga trajno obilježen kasetofonom, *walkmanom* i video-uređajem, s daljincem na kome su komande za premotavanje vrpce. Najčešće je u pitanju baš filmofil, jer audiofili su se prilično bezbolno odvikli od kaseta.

Da je upitati maturante razumiju li što hoće reći staviti nekoga na *rewind* ili živjeti na *fast forwardu*, odgovor se vjerojatno ne bi razlikovao od onoga da ih se pita za značenje *nebrana grožđa*, *tjeranja maka na konac* i *trinaestog praseta*. Daljinci za njihove CD i DVD-playere, naime, više nemaju one dvije komande, nego samo SKIP za oba smjera, i za pogled u budućnost i za pogled u prošlost.

Još u Horvatovo vrijeme sve su generacije posezale za slikama iz manje-više jedinstvenoga fonda neovisno o tome što su i tada, u doba sve brže urbanizacije i industrijalizacije, već imali dosta raznorodnih i teško spojivih iskustava. Danas, međutim, postoje barem tri sloja: onaj stari, kojemu pripadaju slike iz agrarnoga društva i koji nas nervira jer je nekako ostao ni na nebu ni na zemlji i ne znamo što ćemo s njim, pa srednji, koji nas izrazima da smo dosadni kao pokvarena ploča podsjeća na drugu polovicu 20. st, kada smo se upoznawali s novim medijima i tehnologijama, i najnoviji, proizišao iz informatičke i digitalne audio-vizualne tehnologije.

Ona nas danomice zasipa figurama iz svojega svijeta, toliko brzo da budi strah, sve dok ne shvatimo da još uvijek, makoliko sveprisutna bila, nije uspjela svoje napredovanje iskazati nekom vlastitom, novom logikom. Iako navodno nezamislivo brzi, kompjutori se ipak i dalje razvijaju dobro znanom, već 115 godina starom filmskom brzinom. I dok su prava kina sve rjeđa, naš duh još uporno sjedi u nekoj polumračnoj dvorani, zanesen prizorima na platnu.

Mobitel kao sredstvo povezivanja

Među vijestima iz Libije u vrijeme kad je Gadafijeva vojska, činilo se, nezadrživo pokoravala ustanički istok bila je i ona da režim sustavno šalje SMS-ove građanima u kojima im prijeti i najavljuje odmazdu. Amnesty International objavio je da je i u Bahreinu vlast zaključila da se, osim metaka i pendreka, protiv prosvjednika može upotrijebiti i SMS. Najprije su 10. ožujka tri istaknuta aktivista dobila poruku da će biti ubijeni nastave li demonstrirati, a potom je na mobitele građana stigao poziv na ubojstvo one trojice. Da ne bi bilo zabune, uz puna imena stajala je kućna adresa, privatni telefonski broj, mjesto gdje su zaposleni, broj osobne iskaznice i fotografija.

Dosad su se diktatori protiv nepoćudne upotrebe tehnologije borili tako da su je ukidali: gasili mobilne mreže, isključivali telefone i blokirali internet, no ovi događaji pokazuju da su je i sami počeli primjenjivati.

I zato su prekretnički, jer je s njima i mobitel izgubio nevinost i ušao u društvo svih ostalih čovjekovih izuma, tj. postao običan predmet koji se može upotrijebiti i ovako i onako, na zlo i na dobro, već kako se kome učini korisnim, kao dinamit ili nož. A stvarno je dugo uživao glas uređaja koji se ne da, barem ne sustavno zloupotrijebiti onako kako se vrlo brzo dogodilo internetu i e-mailu s pedofilima, peračima novca i kradljivcima identiteta. On je jamčio slobodu, katkad, kao i fiksni, propuštao gnjavatore, ali i – za razliku od fiksnoga – omogućavao zaštitu: isključiš ga i nema te.

Vidi se to i u promjeni formulacije kojom novine objašnjavaju zašto ne donose nečije mišljenje o nečemu. Nekoć bismo pročitali kako “do zaključenja lista nismo uspjeli dobiti NN-ovu izjavu”, pa intuitivno znali kako je to moralo izgledati: zoveš kući, žena kaže da još nije došao, zoveš u ured, tajnica kaže da je izišao, zoveš u birtiju, konobar kaže nije svraćao, očajan zoveš i ljubavnicu, a ona, naravno, nikad čula za gospodina, pogrešan broj, doviđenja, i eto učas cijele jedne društvene freske ili dramaturgije i svakovrsnih socijalnih kontakata. A sad tek formulacija da mu je “mobitel cijeli dan bio isključen”. Nema mobitela, nema ni živa čovjeka; samo anonimni snimljeni glas, jednak za sve.

Fascinacija mobitelom kao sredstvom masovnog povezivanja u svrhu – podrazumijevalo se – nekakva poštenog cilja ili javne dobrobiti počela je na Filipinima 16. siječnja 2001. U parlamentu se provodio opoziv korumpiranoga predsjednika Josepha Estrade, što je prenosila nacionalna RTV-mreža. No, u jednom času 11 senatora poslušnika odbije uzeti u obzir ključne dokaze i objavi obustavu istrage, a ljudi ostanu zapanjeni, bijesni i – nepomični. Ni minutu potom na mobitele im stigne poruka: *Krenite na EDSA-u!* tj. glavnu

aveniju u Manili. Tisuće su poslušale i prosljedile poruku i idućih pet dana milijun ljudi zahtijevalo je Estradin odstup (razaslano je, navodno, sedam milijuna esemesova). Vojska je sve shvatila, prišapnula par pravih riječi u prave uši i Vrhovni je sud objavio da je Estrada “konstruktivno napustio dužnost”.

Iako je istraga bila javna, TV i radio zapravo su držali ljude kod kuće ili na radnom mjestu, a onda ih je u kritičnom trenutku novi komunikacijski medij podigao sa stolica i potjerao na ulicu. Kako se to kaže, nadrasli su pasivan status gledatelja ili slušatelja i postali aktivan dio mnoštva koje se formiralo oko zajedničke težnje.

U međuvremenu je od toga događaja sazdana cijela teorija da mobiteli imaju ugrađen demokratski potencijal, da su medij građanskoga samooslobađanja i izgradnje društvene solidarnosti, čak “pješaštvo svake buduće revolucije” i “sve dok ti je baterija puna, u matici si zbivanja i spreman za borbu”. Jedna je stvarčica idealizirana kao pokretač promjene i pripisana joj je moć da uvede nove oblike društvenosti. Ona je, eto, omogućila da ljudi koji se svakodnevno mimoilaze na ulici i pojma nemaju što je kome u glavi nadiđu to stanje i ostvare komunikaciju na razini višoj od pukoga mnoštva ili “fizičke gustoće u prostoru”. Rođen je fetiš mobilne komunikacije, a važna babica bio je i sam Estrada kad je za svoj pad optužio “SMS-generaciju”.

Taj što djetinji, što snobovski zanos prepoznavao se u tekstovima o svakojakim prosvjedima, uključivši i aktualne domaće, i svuda se sugeriralo da se ljudi, da im nije mobitela, ne bi umjeli ni okupiti, ni shvatiti što im je činiti, pa ni misliti.

A onda su diktatori pokazali da je mobitel i sredstvo državnoga terora, da se njime može proizvesti i masovni strah, čak cijelom narodu ponuditi ugovor o plaćenom ubojstvu. Ukratko, da je posrijedi predmet koji sam po sebi ništa ne jamči i da je ipak čovjek, ako nije ovca, taj koji definira tehnologiju, a ne obratno.

I baš sam htio zvati Estradu i oprati mu uši. Da je bio tehnološki, zapravo psihološki osvještenu, trebao je uzvratiti svojim SMS-ovima: uputiti prosvjednike u razne smjerove da se opet pretvore u prolaznike, hitno ih poslati kući, jer nailazi strašni uragan (u potpisu: Državni hidrometeorološki zavod), ili najdjelotvornije: *Svi u shopping-centar XY! Poklon-bon za prvih milijun kupaca!* Lako je moguće da bi još bio na vlasti.

Nažalost, mobitel mu je cijeli dan bio isključen.

Sinkronizacija ili Hrvati u jezičnoj ekspanziji

Bilo nekoć vrijeme kad su se Hrvati odavali maštanjima o tome kako će im zemlja izgledati pošto (ako) jednom postane samostalna. Tako su se nizale predodžbe ekonomskog napretka, kulturnog razvoja, demokracije i tko zna čega još ne, i u odnosu na sve to podrazumijevao se nekakav aktivan odnos, neko djelovanje. Formula je glasila: nešto je problem zato što postoji jedan državni okvir i jedna ideologija koji to sprečavaju i usporavaju, a kad njih ne bude, nešto će se raditi, poduzimati, smišljati, i bit će nekakva rezultata.

Samo se u jednoj stvari nije podrazumijevala aktivnost, nego samo prestanak ometanja. Formula je glasila: dovoljno je da prestane ometanje, pa sve samo od sebe, po samoj naravi stvari i bez ikakva truda, sjeda na svoje mjesto. Riječ je, naravno, o jeziku. Dok će se za sve ostalo na neki način trebati truditi, u vezi s njim ideal je čista nirvana: nek je njega našega dokle su naše granice, nek se nitko izvana u nj ne miješa i svi sretni i zadovoljni. Točka! Uzalud je i nakon 1990. tražiti neku izjavu ili priopćenje gdje se o toj temi zauzima ikakav stav osim obrambenoga: Ne dirajte nas, ne diramo vas!

I onda odnedavna do Hrvata počnu stizati čudne vijesti: u Srbiji se neki građani, pa i institucije, ljute da se šire neki kroatizmi, a bosanskosrpski političari najavljuju i sankcije za njihovu upotrebu. Hrvati pak načisto zbunjeni: nigdje nikakva plana, nijedna državna institucija dokazivo nema ništa s tim, Matica i HAZU nisu ni prstom makli, nema radio-postaja tipa Free Europe s odašiljačima usmjerenima na susjedne zemlje, čak su i tajne službe nevine kao novorođenče. Eno tek dvije privatne distribucijske kuće koje svojim novcem otkupljuju animirane filmove, sinkroniziraju ih na hrvatski i izvoze, a eno i nekih Srba, pa Bošnjaka i Crnogoraca, čak i Hrvata, koji to švercaju, prže i jeftino prodaju. I djece koja to s užitkom gledaju. I njihovih roditelja koji u novinama i na forumima raspravljaju o dojučer nezamislivom – hrvatskom jezičnom ekspanzionizmu.

Jedna Srpkinja tako mrtva-hladna kaže da ona i njena djeca, iako imaju i vlastite sinkronizacije, “naprosto obožavaju” baš hrvatske. Druga je posve sluđena. Nije htjela kćer opterećivati hrvatsko-srpskim pitanjem i bilo joj je svejedno koju sinkronizaciju mala gleda sve dok joj nekoordinirani kolege s posla za rođendan nisu darovali isti crtić u dvije verzije – hrvatskoj i srpskoj. Sad curica gleda malo jednu, malo drugu, mijenja ih u pol filma, katkad istu repliku presiječe popola i pita nemoguća pitanja o *žlici*, *lipnju* i koječem još.

Crnogorci su uglavnom hladnokrvni. Onako mali, nekako sa strane, svjesni da se teško mogu nadati vlastitima, razvili su neke kriterije po kojima za neki film preporučuju gledanje u hrvatskoj, a za neki drugi u srpskoj sinkronizaciji.

No, u BiH se zakompliciralo.

Hrvati se ne miješaju, a jasno je i zašto. Njima je hrvatski, pa i kad je posrijedi koji sleng ili regionalni govor, ne samo sredstvo (samo)identifikacije, nego i način učenja onoga što drže (i) svojim, i situacija im ne smeta. Štoviše, ako se neki žešći Srbin ili Bošnjak usprotivi hrvatskim sinkronizacijama kao takvima, redovito ga neki drugi podsjeti da je hrvatski jedan od tri službena jezika u BiH i da one stoga u BiH nisu strano tijelo.

Bošnjacima je, čini se, glavno da na DVD-u imaju opciju bosanski kao potvrdu da im jezik postoji, a sve ostalo svodi se na prepričavanje anegdota. Tako jedan mali Haso trčkara po stanu i klikće *tetan bodid*, dakle *Sretan Bo-žić!*, što, kako je tata odnosno bábo ispravno shvatio, nije nikakvo prevjeravanje, nego je to djetetu jednostavno “sinonim za stanje kad je pravo radostan”, ali zato nervira baku. Mali Zijo se za objedom zgranuo: *Isusek, kaj je ovo!?*, pa su se svi nasmijali, baka doduše kiselo. Jednom su gledatelju zasmetali *baka, ujak i stric*, jer bi radije *nenu, daidžu i amidžu*, samo što mu, podsjetili su ga, za ona prva tri naziva crtići i ne trebaju – nasluša ih se dovoljno od domaćih Hrvata (i Srba). Drugi je pak zadovoljan kad u hrvatskoj sinkronizaciji naide na glas Ede Maajke – samim tim za nj je film bosanski makoliko inače u njemu bilo *hambića, spiki i ajme meni*.

Ni Srbima nije jednostavno. Sinkronizacije iz Srbije baš im ne pašu jer su ekavske, što oni kao ijekavci ne osjećaju dokraja svojim. Hrvatske su, istina, ijekavske kad je u pitanju standard, ali sadrže izraze koji su im tuđi, kao i hrvatske regionalne govore, najčešće ikavske, pa su im također nekako strane. Na kraju uglavnom priznaju da su im najbliže neke novije bosanske sinkronizacije, što najčešće bude kolokvijalni sarajevski. To, kažu, najbolje razumiju, ali... Ali, na toj točki više ne znaju što bi osim što su za to što žele skovali termin ijekavski srpski, nasuprot hrvatskom, bosanskom i ekavskom srpskom.

I kako da se dobar, jezično defenzivni Hrvat sad snađe? On, uvjeravaju ga kod kuće, govori ugroženi jezik koji svi nastoje zanijekati, a taj je jezik istodobno u ekspanziji kakvu ne pamti i većina njenih “žrtava” o tom raspravlja prilično ležerno, nimalo protuhrvatski. Ta nije valjda da je Hrvat negdje promašio metu? Ili stoljeće...

Dejtanje ili sudarovo novo ruho

Neki dan u jednom listu novinar razgovara s tri žene, dvije razvedene, o aktualnim oblicima vrlo, vrlo stare pojave da muškarci i žene pokazuju interes jedni za druge i iznalaze načine da ugovore izlazak na razna mjesta, s

relativno stabilnom temeljnom motivacijom, ali i krajnje raznovrsnim i teško predvidivim rezultatima. Kako to već biva u ljudskim djelatnostima, i protagonisti ove razvili su posebnu terminologiju da nekako ekonomičnije i življe označe ono što standardni jezik zove "ljubavni sastanak" ili "zajednički izlazak mladića i djevojke/ muškarca i žene", a što je predugo i odveć tehničko, kao iz evidencijskoga kartona u poduzeću.

Kako posrijedi nije ni znanost ni tehnologija, najčešće ni uopće racionalna djelatnost, ta je terminologija podložna promjenama među generacijama, a u današnjoj brzini i unutar iste generacije ako se takvo ponašanje oduži ili, nakon zastoja zvana brak, obnovi.

I tako žene opisuju svoja iskustva i poglede, pa navode kako se najčešće poziva na dejt, što se očekuje na prvom dejt, kako djeca reagiraju na njihove dejtove, kako se jedna načekala i nadejtala dok nije naišao onaj pravi, kakve je neugodnosti druga doživjela u svom stažu dejtanja, a doznaje se i da je jedan gospodin, ostavši udovac, ponovo počeo dejtati sa šezdeset.

Za dotičnu se djelatnost spominju još dva naziva, istina, samo po jedan put, ali na način koji mnogo govori. Jednom novinar pita ženu razgovara li s kćeri o svojim "sudarima". Baš tako, u navodnicima, kakvih nema nijednom u tridesetak spominjanja dejta i raznih izvedenica. Takav postupak redovito pokazuje da autor neki izraz osjeća čudnim, mnogima nerazumljivim, a opet mu odnekud stalno dolazi u pamet, pa muku rješava tako da ga ipak upotrijebi, ali navodnicima signalizira čitatelju da on tu nije baš normalan, neutralan, ali eto, nije da ne postoji ili da nije postojao, recimo, u mladenačkom rječniku onog reaktiviranog udovca. Druga pak sugovornica kaže da zasad šuti pred sinovima, a da progovori, misli da bi joj bilo "ugodnije reći da ide na rendes nego na dejt iako u principu znači isto". Posvuda su, naime, američki filmovi s nekom "napaćenom samohranom majkom" i onda Brad Pitt ili Tom Cruise, pored tolikih krasotica, poželi "baš tu izmučenu jadnicu" i zadobiva povjerenje njene djece kao uvjet za njen pristanak na izlazak. Dakle, mami je *rendes*, izraz još jučer pun mistike i uzbuđenja, sada tek nevin tehnički podatak, sličan odlasku u dućan u koji Brad i Tom ne zalaze, a *dejt* je opasno asocijativan.

Krenem onda tragom tih izraza prekapati internet, pa nađem primjere koji nude dva zgodna zaključka.

Kao prvo, širenje jednog amerikanizma i nestanak zatečenih naziva, nekih izvorno hrvatskih, nekih također uvezenih ali odavna udomaćenih, uopće ne mora značiti pošast i siromašenje jezika, kako nas plaše, nego poticaj procesima koji olakšavaju komunikaciju i aktiviraju inače neostvarene tvorbe i značenja.

Za razliku od *spoja*, *sudara*, *čvenka*, *randevua* i *rendesa*, dejt omogućuje

razlikovanje jednokratna čina, tj. *dejta*, i procesa u kojem se ti činovi nižu i prerastaju u nešto ozbiljnije, tj. *dejtanja*. Nadalje, iz imenice *dejt* lako se izvodi glagol *dejtati* i potom prirodno sva glagolska vremena (*dejtam, dejtaš, dejtamo* itd) i stanja (*bivati dejtan, dejtan sam* itd). Postaje moguće i imenovati vršioce radnje, pa je očito na djelu razvoj jezika. Tako su muškarci *dejteri*, neutralno, a žene *dejterice*, također neutralno, ali i *dejtuse*, što je prezrivo, asocijativno vezano sa *sponzorušama, iventušama* i *posvudušama*. Takva oblika za muškarce nema iako i njih takvih itekako ima, izuzevši *silikonuse*, iz razumljivih razloga. Iz toga onda vidimo da je i modernizacija relativna: iako je na razini razrade nazivlja za jednu važnu aktivnost neosporna i puna tvorbenog potencijala, taj se potencijal i dalje može koristiti za održavanje starih, ponižavajućih stavova o ženi.

Kao drugo, na forumima i blogovima za koje se po jeziku i inače vidi da su iz Hrvatske najčešći je oblik *dejtati*, a javlja se i *dejtirati* (i *dejtiranje*). Na onima iz Srbije i Banjaluke *dejtati* je bitno rjeđe, *dejtirati* ne postoji, a najraširenije je *dejtovati*, odnosno *dejtovanje*, čega kod Hrvata nema. Iz *dejtovati* se onda izvode oblici za sva lica: *dejtujem – dejtuješ – dejtuje – dejtujemo – dejtujete – dejtuju*, baš kako u srpskom i treba. Tako i oni koji mrko bdiju nad razlikama mogu biti zadovoljni: kome je do njih, eto mu ih, oblikovanih posve spontano, bez ičije zapovijedi i propisa, na osnovi nečega u što mrki stražari nemaju nimalo povjerenja – intuicije izvornih govornika, jednih i drugih, i njihove prirodne uklopljenosti u komunikacijske navike i tradicije svoga društva. Pa se i iz toga može puno naučiti.

Na kraju, na www.coolinarika.com nađem kako mlada dama piše: *nisan se pojavila bila na dejt, ali on ne odustaje – kaže da me hoće i dalje dejtati ;)* pa mi se to učini nekako poznatim. Mislim, mislim, i prepoznam slučaj koji je veliki Vlaho Paljetak opjevao još 1936. godine:

Jedne divne tihe majske noći,
ti si rekla da ćeš doći
na prvi randevu.
Ponoć davno već je prošla,
Marijana nije došla
na prvi randevu.
O Marijana, slatka mala Marijana,
ja ću te čekati
jer ti ćeš doć.

Pa zaključim, kao prvo, čisto lingvistički, da je posrijedi zapravo vrlo dobar prijevod na suvremeni internetski hrvatski i, drugo, malo šire, da se

ni u izvanjezičnoj stvarnosti koja nadahnjuje jezične oblike ipak ništa bitno nije promijenilo.

Zadnji ili predzadnji govornici ajapskoga?

Neki tiskani mediji i portali objavili su ovih dana agencijski posredovanu vijest o dvojici staraca u Meksiku koji su zadnji govornici jezika ayapaneco (što bi, budući da se selo i narod zovu Ayapa, na hrvatskom trebalo biti ajapski, ali tko bi – da malo zagrintam – još vodio računa o tome kad je lakše mehanički prepisati engleski izvornik). Svijet je danas, kao što je oduvijek bio, pun takvih primjera nestajanja jezika, struka ih marljivo nastoji pobilježiti, a mediji svako malo donesu vijest da je negdje umro neki zadnji govornik i to uvijek bude nekako sjetno, prožeto nekom prigušenom jezom, jer kod ljudi pobudi misao neće li se jednoga dana tako ugasiti i njihov jezik.

Doduše, ako ćemo pravo, jezik istinski ne nestaje sa zadnjim, nego s predzadnjim govornikom, u trenutku kad nestaje mogućnost da se na njemu komunicira. Onaj zadnji može onda još samo razmišljati, dakle šutjeti. Meksički je slučaj zanimljiv zato što postoje dvojica, ali je nevolja u tome što međusobno ne razgovaraju. Utoliko se može reći da postoje dva samostalna, jedinstvena i načelno jednakovrijedna posljednja govornika i da će ajapski biti unikatan primjer po tome što će nestati dvaput. Štoviše, da je već nestao u času kad su dva starca prestala razgovarati, čak još ranije, kad je jednome umro brat s kojim je razgovarao ajapski, dakle – s nestankom pretpretposljednega govornika. Samo što to tada nitko nije shvatio.

Valjda se svaki jezikoslovac posvećen istraživanju jezika s malim brojem govornika u nekom trenutku suočio s dvojmom o kojoj uoči polaska na teren nije ni razmišljao.

A situacija je uvijek ista. Dođe se u selo dojučer izolirano od svijeta, među ljude koji su tek nedavno doznali da izvan njihova svijeta postoji nekakav sustav – upravni, prometni, obrazovni, zdravstveni, pravosudni – koji je izgradila neka država. Taj sustav je s jedne strane nahrupio u njihov svijet, donoseći i drugi jezik, a s druge i dotad nepoznate izglede za obrazovanje, veće tržište, mogućnost boljeg liječenja... Mladi su za to zainteresirani, neki su već i otišli, drugi će uskoro, a stari na sve gledaju sumnjičavo.

Nakon dugih razgovora s jezikoslovcem, pošto se svi slože kako je tužno što jezik nestaje i što ga mladi ne znaju, neki se odrasli ipak osmjeli, otvori dušu i kaže otprilike ovako: "Ja svoju djecu uopće nisam učio naš jezik. S njime mogu samo ponoviti život kakav sam ja imao, a ja želim da se oni školuju,

da doznaju za stvari o kojima ja nemam pojma i da žive bolje od mene. To pak mogu samo na tom-i-tom jeziku” – većem, uglavnom državnom. Ili: “Jest, tužno je što naš jezik nestaje, ali meni je važnije da mi dijete ima posao, nego da govori naš jezik!” I jezikoslovac se tada upita: “A tko sam ja da mu kažem da je u krivu? I u ime čega?”

Jedan se uvaženi francuski jezikoslovac ovako zapitao: Kad na svijetu ne bi postojao nijedan jezik osim engleskoga, što bismo znali o funkcioniranju ljudskoga duha, onakvom kakvo se ogleda u strukturama gramatike? Pitanje ostavlja jak dojam i čovjeku gotovo automatski izleti katastrofičan odgovor: Ništa! Ipak, neće biti da je tako. Kao prvo, na tako postavljeno pitanje nemoguće je dati suvisao odgovor, jer na svijetu ne postoji samo engleski i sve je neozbiljna spekulacija. Kao drugo, ne vrijedi ni spekulirati zato što na svijetu nikad neće ni postojati samo jedan jezik, ma koji bio. Ljudska težnja za raznolikovnošću, znanom i po imenu identitet, jaka je i postojana barem koliko i težnja za komunikacijom, pa bi se taj “engleski” isti čas počeo razlagati na sve više odvojaka i vrlo brzo opet bismo imali golemu raznolikost u kojoj bi neki “engleski” nestajali s mitskim posljednjim govornikom, a drugi se širili.

Princip na svoj način potvrđuje i vijest iz Meksika. Dva starca uopće nisu zavađeni niti se mrze, nego jednostavno, kažu suseljani, nemaju zajedničkih tema i interesa, a i po naravi su mučaljivi, kakvi već ljudi znaju biti neovisno o jeziku. Ukratko, različiti su i takvi žele i ostati. Modernije bi se to kazalo da drže do osobnoga identiteta više nego do zajedničkoga jezika. Ima i dodatni, najzanimljiviji razlog što ne razgovaraju: svaki, naime, niz ajapskih riječi i izraza razumijeva na svoj način. A to onda znači da nema toliko malene ljudske zajednice a da u njoj ne bi nastale jezične razlike, dakle zameci potencijalnih novih jezika.

Bilo to paradoksalno ili ne, proizlazi da se vijest može čitati i optimistično, kao potvrda da jezici, doduše, nestaju, ali i neprestano nastaju i da nema razloga za strah od jezične unifikacije svijeta.

Iz toga kuta meksički su starci u dvojakoj ulozi: istodobno su i zadnji govornici jednoga staroga i prvi govornici dvaju novih jezika. To što se ti novi jezici u konkretnom slučaju neće dalje razvijati ovdje je manje važno. Bitno je nešto drugo i načelno: oni u svom zabitnom, siromašnom selu potvrđuju univerzalnost i nezaustavljivost onoga što se danomice događa (i) u svijetu toliko različitu od njihova, u postindustrijskim, visokourbaniziranim zapadnim društvima, gdje bujaju novi oblici, komunikacijski mehanizmi i jezični varijeteti, gdje se ukršta i preklapa mnoštvo jezika, žargona i slengova. I gdje smo svi slika i prilika baš dvojice starih Meksikanaca u dvije njihove simultane uloge.

Bratstvo i jedinstvo neizvornih govornika engleskoga

U povijesti je niz jezika igrao ulogu sredstva za komunikaciju među ljudima koji su se služili različitim jezicima, no engleski je prvi koji se može nazvati globalnim u smislu da njegova proširenost nadilazi regije ili kontinente i obuhvaća doista cijeli svijet i u njemu ne samo političke, poslovne i kulturne elite nego doslovce sve društvene i dobne grupe.

Ta novost zbunjuje i plaši. S jedne se strane javljaju puristi koji bi zaprijetili ulazak anglizama istim metodama kao nekoć germanizama ili hungarizama, ne uviđajući da su posrijedi drugačiji, nesumjerljivi konteksti. Drugi tvrde da će engleski posve progutati ostale jezike, pa tješe sebe i druge opaskom da je njegova ekspanzija dosegla maksimum, pa će i njemu, kao nekoć francuskom, ubrzo odzvoniti. U ulozi jezika međunarodne komunikacije, jer nitko ne spori da je čovječanstvu nužan neki takav jezik, zamijenit će ga kineski, hindski ili španjolski, ovisno o tome tko se, pošto SAD prijeđe zenit, nametne kao globalna megavelesila – Kina, Indija ili neki latinskoamerički savez po modelu EU-a. Kako je takvu ekonomsku zajednicu nemoguće zamisliti bez Brazila, možda to bude i portunhol ili portunhol, dakle portunjolski, hibrid portugalskoga i španjolskoga koji se spontano i živahno razvija na tom kontinentu i već dobro služi u neformalnim, pa i nekim formalnijim prilikama. Posebno važan doprinos njegovoj elaboraciji, kažu, daju stjuardese na letovima između Rio de Janeira i Buenos Airesa.

Izvorni govornici jezika koji su prije služili za međunarodnu komunikaciju od toga su imali samo korist. Onima koji su učili njihov jezik bili su autoritet i stranac je pred njima uvijek strahovao da štogod ne pogriješi i s uvažavanjem ih molio da ga u nečem pouče. Bio je to nesumnjivo ugodan osjećaj, dodatno osnažen spoznajom da si nešto važno, vrijedno i korisno stekao samim rođenjem, prirodnim putem, dok svi ostali u to ulažu nemalo vremena, truda i novca (i svejedno te nikad neće doći u izražajnim finesama). Amerikanac ili Britanac na međunarodnom je sastanku mogao biti jezično opušten i usredotočen na temu, a ostali su se napeto koncentrirali na gramatiku, stalno u strahu da se ne obrukaju.

Danas je sve češće obratno: na sastancima, a posebno u ležernijim ambijentima, Grk, Japanac, Brazilac, Kamerunac i Indijac živo razgovaraju na svom međunarodnom engleskom i razumiju se bez problema, a Amerikanac i Britanac (i Australac, i Kanadanin...) zbunjeni stoje i štošta ne razumiju. Da muka bude veća, to ne smiju priznati, nego mudro klimaju i paze da ne promaše trenutak kad se treba na nešto nasmijati. Sad su oni umorni od neprestane koncentracije da pohvataju što li znače sve te fraze, izrazi i gramatičke

konstrukcije koje su neizvorni govornici stvorili sami, uopće ne pitajući izvorne govornike, najčešće doslovce prevodeći sa svojih jezika, ali uvjereni da je to baš tako autentično engleski. I još su ponosni što im engleski nije udžbenički suh, nego slikovit i dinamičan. I izvorni govornik malo-pomalo shvaća da je zapravo smetalo koje svima ide na živce, da se njegova povlastica istopila i da mu nema druge nego odvojiti vrijeme, trud i novac za učenje toga vražjega globalnoga engleskoga.

I to je posve logično. Dosad je uvijek izvornih govornika bilo više od onih koji su neki jezik naučili. Nemoguće je izračunati koliko je Europljana u 19. st. znalo francuski, ali je sigurno da ih je bilo manje nego rođenih Francuza i da su se upravljali prema jezičnim oblicima kakve je ovjeravao Pariz. Čist posao i jasan odnos. Danas pak neizvorni govornici engleskoga, oni koji ga govore kao drugi ili strani jezik, brojčano gotovo triput nadmašuju izvorne – Amerikance, Britance, Australce, Kanađane i druge, njih petstotinjak milijuna (a ni oni sami nisu jezično homogeni niti imaju neki svoj općeuvaženi Pariz).

Stoga uvjerljivo zvuči procjena da je broj neizvornih govornika engleskoga već dosegao kritičnu masu kada postaje posve nevažno kako se ponašaju izvorni govornici i što će se dogoditi s anglofonim društvima. Engleski kao globalni jezik već ima vlastitu, neopozivu razvojnu logiku, samopouzdanu govornike i autonomne oblike, toliku proširenost i korisnost za sve koji ga znaju (ili misle da znaju), da to jamči njegovu kontinuiranu međunarodnu upotrebu i u slučaju da SAD prestane biti glavni pokretač globalizacije. Taj novi odnos snaga osjećaju i izvorni i neizvorni govornici: prvi kao izvor nelagodje, a drugi kao snagu. A tko se osjeća moćnim baš i ne voli da mu se, dok ležerno i tečno razgovara sa sebi sličnima, soli pamet gramatičkim i leksičkim finesama.

Čak bi se dalo reći da u svakom takvom, bio toga svjestan ili ne, čuči jedan mali, pritajeni Tito, onaj koji je u ožujku 1967, nakon hrvatske Deklaracije, kazao: “Ja sam uvjeren da naši radnici i ratari ne misle o tome da li se neka riječ izgovara ovako ili onako, već gledaju da zajedničkim naporima stvore sebi bolji život. Jer ne živimo mi od gramatike, već od onoga što stvore stvaralačke ruke naših radnih ljudi”.

I zato, drugovi i drugarice, moramo biti budni i ne dozvoliti da nam Amerikanci, Britanci, ti, šta ti ga ja znam, vanjski neprijatelji svih boja, podrivaju najsvjetliju tekovinu naše jezične revolucije – bratstvo i jedinstvo više od milijarde neizvornih govornika engleskoga.

Alternativne gradske topografije

Kad je u Zagreb nedavno došao novi taksi, vozači dotad monopolnoga udruženja na razne su načine ometali konkurenciju, pa tako i lažnim pozivima u njenu centralu, kad bi vozilo naručivali na lokacije Folka, Džamija i Maršalka, možda još koju. To je vozačima nove firme, kako su se požalili, nepoznato, jer su prošli poduku samo u službenim nazivima: Folnegovićevo naselje, Trg žrtava fašizma i Trg maršala Tita.

Takva je obuka, naravno, jedina koju prolaze svi taksisti u svim gradovima na svijetu iako se dobro zna da svuda postoji i neslužbena topografija, samo što se ona stječe na neformalne načine: čovjek u jednom trenutku shvati da je zna, ali nema pojma kad ju je i od koga naučio. No, to ne znači da se u nju može tek tako intervenirati – svaka inovacija mora proći slojevitom ovjeru dok ne dobije svjedodžbu za koju se ne zna tko je konkretno izdaje, ali svi znaju da postoji. Nije uljudno zbunjivati nove sugrađane, ali ako se to već čini, i u tome treba biti principijelan i uvažavati kolokvijalnu gradsku topografiju. Samo tako šala, i kad je neslana, ima nekog smisla i pokazuje da dotični, makar i na naopak način, poštuje svoj grad. Inače stvar postaje čisto ruganje i došljaku, i sebi, i gradu.

U navedenim primjerima to se odnosi na Maršalku, jer ta se lokacija na paralelnom planu grada ne naziva tako, nego Kazalište ili Kod kazališta, i uvijek se zna na koje se misli, a Maršalka je bio i ostao naziv za novozagrebačku kasarnu JNA Maršal Tito, već dvadeset godina vojarnu Croatia.

Dok službena topografija dopušta udvajanje, pa i uvišestručenje, koje se rješava tako da razni istoimeni odvojci, prilazi i ulice dobiju redni broj, temeljno je pravilo neslužbene topografije da je svaki naziv jedinstven. Zato ne mogu u istom gradu biti dvije Maršalke, koje bi se eventualno razlikovale nekim atributom. To izvrsno znaju, točnije – osjećaju oni zagrebački tinejdžeri koji su ipak za Trg maršala Tita smislili alternativni naziv izveden iz njegova službenog naziva. On glasi Maršalac, što je savršeno logično i još jednom pokazuje da intimna topografija nije zbrkana ekshibicija, nego odgovoran, važan i sustavan posao, ozbiljniji i delikatniji od onoga koji obavljaju članovi povjerenstava za imenovanje ulica i trgova.

Na takav oblik anonimne je tvorce nepogrešivo uputila njihova jezična i socijalna intuicija, njihov doživljaj gradskoga prostora, iz barem dva razloga. Jedan je što je time sačuvan muški rod i imenice trg i osobe dotičnoga maršala (baš kao što je u originalnom primjeru sačuvan ženski rod kasarne koji nije poremetila njena nasljednica vojarna). Drugi je što se oblik tvorbom i zvukom zakonito uklapa u veću cjelinu trgova i parkova centra: Maršalcu su s

jedne strane Britanac, a s druge Mažuranac i Tomislavac, na svoj način i stariji Zrinjevac, pa malo istočnije ali još u užem centru Banimirac i Krešimirac.

Svaki grad koji drži do sebe, usporedo sa službenom topografijom na uličnim tablama, u planovima i prospektima, posjeduje i alternativnu koja se prenosi usmeno. Ona ne pokriva cijeli grad, niti joj je to svrha, nego odabrane točke, i dijeli se na dvije grupe. U jednoj su točke općegradskoga značenja, temeljni orijentiri za koje se očekuje da ih poznaje, ako već ne i rabi, manje-više svatko, nevezano za dob, zanimanje i datum doseljenja, iako se neznanje katkad može oprostiti. Drugu grupu čine lokalnije, kvartovske točke, koje se tiču odabranih, pri čemu je dob vrlo važna, i tu vrdanja nema: ili znaš ili ne znaš. Nazivi iz prve grupe s vremenom postanu neutralni, tehnički, a oni iz druge trajno nose intimnije konotacije.

Možda ne upada odmah u oko, ali rezultat je toga nerijetko da čovjek istodobno, ne mijenjajući crte svojega svakodnevnoga kretanja – ali katkad prolazeći kroz mijene što ih donosi vrijeme – usporedo živi u dva grada. Prisjetio se toga pravi Zagrepčanec Mladen Kuzmanović u zapisu s kraja devedesetih, prisjećajući se kako su u međuratnom Zagrebu ljudi “cijeloga života živjeli na istom mjestu, pa su ulice i kvartovi bili tople zajednice u kojima su se svi znali”. On sam rođen je u blizini Kvaternikova trga koji su stariji zvali Međašnim placem, jer je nekoć ondje bila gradska međa iza koje su se sterala polja i kukuružišta. Upotreba takva naziva podcrtavala je diskretno zagrebačku dugovječnost govornika. Ići na Međašni plac bilo je, znači, nešto posve drugo od odlaska na Kvaternikov trg.

Nekad su ti svjetovi obilježeni privatnom nostalgijom, nekad terminološkim intervencijama što ih donose plime i oseke ideologija, a nekad su šarmanтна igra koje njeni sudionici nisu ni svjesni.

Nekad se pak ti svjetovi susreću i sukobljuju na nekoliko razina, ne samo u svijetu osobnih nostalgija, nego i ideologiziranih okvira. Ime je uvijek signal i posjetnica koju predajemo prilikom prvoga susreta, za ljude koliko i za gradove. O tome, a u vezi s Rijekom, lijep je esej, nazvan *Feljton o Rijeci*, 1953. godine napisao književni povjesničar Antun Barac, predstavljajući ondje u uvodnim ulomcima grad upravo njegovom višeimenošću:

Naši školovani ljudi zvali su je Rijekom – po službenom školskom pravopisu, udešenom za štokavsko narječje. Imućniji građani i malo-građani iz unutarnje Hrvatske, koji su se htjeli podičiti nekom otmjenošću ili kozmopolitskim shvaćanjima, nazivali su je Fijumom. No za okolni hrvatski svijet Istre, Hrvatskoga primorja i Gorskog kotara ona je uvijek bila samo Rika, Reka.

Naziv Rijeka – ma koliko inače bio ispravan i književan – zvuči odviše svečano. Ime Fijuma podsjeća na mutež mrtvoga kanala Rječine, izazivajući pomisli na sav taj talog društvenoga života kakvim su živjeli oni koji su joj davali izvanjsko obilježje u godinama njezina ekonomskoga uspona. U izrazima Rika, Reka, kako ga je izgovarao tamošnji domaći čovjek ili hrvatski seljak i radnik iz njene okolice, kao da je bilo sadržano i sve ono čuvstveno što je on prema tome gradu osjećao, držeći ga – unatoč nekim izvanjskim obilježjima – ipak svojim.

Iako veličinom četvrti, Osijek je hrvatski grad s valjda najrazrađenijom i najduhovitijom paralelnom – ili emocionalnom – topografijom za koju se, nažalost, izvan njegove šire okoline ne zna. Ondje je, primjerice, Donji grad – Donjika, Strossmayerova ulica – Štrosika, a Vukika je zona između Vukovarske, Klajnovce i pruge. Dravska plaža Copacabana intimnije je Kopika, a ima i Garnika, kupalište kod bivšega Garnizona, pa Feđika, što je danas Svačićeva, a do rata je bila Ulica Feđe Milića, prema španjolskom borcu i načelniku Agitpropa 21. udarne NO slavonske brigade. To će reći da neslužbeno ime nadživljuje službeno preimenovanje i dokazuje, kao i slučaj Maršalke, da je intimna topografija neovisna kategorija otporna na političke i ideološke mijene, točnije, posve ravnodušna na njih. Još točnije, neovisna i o starome i o novome, te primarno usredotočena na riječ kao takvu, na čisti znak u prostoru, dok izvan percepcije ostaje je li posrijedi ime načelnika Agitpropa 21. udarne NO slavonske brigade ili legendarnoga posljednjega hrvatskoga kralja. U temelju stoga griješe oni koji u tome vide neku nacionalnu neosviještenost, jugonostolagiju i tko zna što još, kao što su metu promašivali i oni koji su u nazivu Banovina za Komandu JRM u Splitu 45 godina vidjeli djelovanje kontrarevolucionarnih elemenata.

Kod Tvrđe je veliko srednjoškolsko igralište Srednjika, dok je Specika Osnovna škola za specijalno obrazovanje u koju, naravno, idu specovi i specike. Taj *-ika* možda je stigao iz nestaloga esekerskoga i općenito govora izvornih Osječana, gdje postoje germanizmi kao lembika, kruh, i šajzika, kanalizacijski ispust, a možda iz mađarskih umanjenica za osobna imena kao Lacika (Lászlo), Janika (János) ili Zsuzsika (Zsuzsanna).

Ovako ili onako, eto sustava kakva drugdje u takvu opsegu nema, ali tu nije kraj. Uz bok mu stoji drugi, jednako autohton sustav koji čine gimba (gimnazija), šemba (šetalište), Sjenjba (naselje Sjenjak) ili Zrinjba (Sportska dvorana Zrinjevac). Pa se njih dva nekako zaigrano naganjaju gradom, malo na *-ika*, malo na *-ba*, ako treba sve do Mačkamame, kandidatkinje za najotkačeniji urbani toponim u zemlji, odnedavna formaliziran kao naziv tramvajske

postaje. A bila je to vila dame Pauline Hermann koja je stare dane kratila uz bezbroj mačaka, kao da je mama i njima, a ne samo svojim kćerima.

Kako je kazao antropolog C. Geertz, nitko ne živi općenito na svijetu, nego uvijek na konkretnim mjestima, ulicama i trgovima koji nisu samo fizičke točke na gradskim planovima, nego uporišta jedne čvrste simbolične zajednice. I s time se nije šaliti.

Sociolingvistika (pred)globalnog nogometa

Za koji dan bit će 44 godine otkad je 25. svibnja 1967. u lisabonskom finalu Kupa europskih prvaka glasgowski Celtic s 2:1 pobijedio milanski Inter. Podatak nije samo tehnički, niti se tiče samo ljubitelja zeleno-bijelog dresa, nego je nevjerojatan zato što su jedanaestorica na terenu, šestorica na klupi za rezerve i trener John Jock Stein bili rođeni i odrasli u Glasgowu i okolici, točnije u krugu 50 km. Senzacija je i veća ima li se na umu da je lijevo krilo Bobby Lennox rođen u Saltcoatsu, pa su njegovi roditelji tim krajnje nepromišljenim činom skrivili više od pola kilometraže; inače bi svi bili iz kruga promjera ni 20 kilometara. Dakle, europski prvak bila je jedna autentična lokalna klapa.

Danas je vrlo neobično i što su u Interu svi bili Talijani: nitko, istina, rođeni Milanez, no dosta ih je bilo iz same Lombardije, a ostatak iz Bologne, Verone, Udina...

Igrači i trener Celtica prirodno su razgovarali na svom prigradskom slengu, zacijelo nemajući ni osjećaj da se kontekst vrhunske utakmice i kontekst ćakule na gradskim ulicama komunikacijski imalo razlikuju, a interovci su se lako sporazumijevali na kakvom-takvom općetalijanskom, tu i tamo valjda začinjnim nečijim lokalizmom, pa je momčad, osim interesno-organizacijske, bila i jezična zajednica iako ne tako intimna i spontana kao protivnička. Talijanski je znao i trener Helenio Herrera, inače biografijom idealna najava suvremenoga nogometa u kojem nema mjesta ni za onakav Inter, a kamoli Celtic: rođeni Argentinac španjolskih roditelja odrastao je u Maroku s francuskim državljanstvom i karijeru, do selidbe u Italiju, ostvario u Francuskoj i Španjolskoj.

Današnje su momčadi i na mnogo nižim razinama višejezične, što načine važne sociokulturne i komunikacijske teme, a proizvelo je i niz anegdota. Nijemci Lukas Podolski i Miroslav Klose, čiji su roditelji dok su oni još bili djeca emigrirali iz Poljske, za zajedničkoga su igranja u Bayernu 2007–2009. u napadu komunicirali na poljskom da ih protivnička obrana ne razumije.

Danas su i treneri i igrači, barem do neke razine, poliglotti, a prvak je, kažu, švicarski reprezentativac Phillippe Senderos, sin Španjolca i Srпкиnje rođen u frankofonoj Ženevi, koji uz tri materinska, vlada i talijanskim, portugalskim, engleskim i njemačkim.

I suci su rano shvatili važnost stranih jezika, kako se vidjelo kad je u finalu Olimpijskih igara u Rimu 1960. između Jugoslavije i Danske talijanski sudac Concetto Lo Bello u 38. minuti isključio Milana Galića zbog – službeno – prigovaranja i vrijeđanja. A svi su mogli vidjeti da je Galić samo mirno prišao sucu, naklonio se, namjestio osmijeh i, gledajući ga u oči, dugo nešto govorio, te tu i tamo načinio neku trivialnu, posve benignu gestu. Lo Bello je strpljivo sačekao da završi, pa ga izbacio. Navijačko se zgražanje smirilo kad se doznalo da je Galić izložio bogatu riznicu psovki svih naših naroda i narodnosti, ne znajući da savjesni Lo Bello, pripremajući se za utakmice, uči psovke raznih naroda da mu se ne dogodi da ispadne budala.

No, nakon mnogo godina Milan Galić sve je iscrpno objasnio Boži Kopriću, velikom navijaču Partizana i piscu prekrasne knjige o nogometu *Samo bogovi mogu obećati* (2010). Ovako je, dakle, bilo. Mjesec dana prije OI Lo Bello je bio na seminaru za suce u Subotici, gdje su se, uz ostalo, učile i psovke, posebno one vezane za majke kao podvrsta na koju su ljudi najosjetljiviji. Lo Bello bio je dobar učenik, kao Talijan posebno senzibiliziran za dotičnu podvrstu. Onda u finalnoj utakmici Bora Kostić dade gol koji Lo Bello poništi zbog zaleđa, Kostić bijesno krenu prema njemu, a Galić staje među njih, leđima okrenut sucu, i smiruje Kostića: Boro, nemoj tebe da izbaci, nek ide u pizdu materinu, jer vodimo s 2:0 i osvajamo zlato! Uzalud se tada Galić opravdavao, ali zadovoljštinu je dobio sedam, osam godina kasnije kad je kao član belgijskoga Standarda igrao u Leedsu u četvrtfinalu Kupa kupova. Sudio je Lo Bello i temu njihova razgovora nije teško pogoditi (a i vrijeme je to kad je ratno siročić Galić već znao ponešto ponekih jezika). Galić, dakle, krene objašnjavati da je 1960. nepravedno isključen, jer mu ništa nije rekao niti je to u onom položaju mogao, a Lo Bello prizna da je, pogledavši kasnije snimku utakmice, i sam vidio da mu je Galić bio okrenut leđima i da se nije njemu obraćao. I Talijan se uljudno ispriča.

Sad, iz kuta teorije, pogotovo etnografije komunikacije otvara se zanimljiv prijevor. Rečenica *nek ide u pizdu materinu* nesumnjivo se odnosila na Lo Bello, ali je bila posredovana Kostiću, izrečena u komunikaciji s njime, a ne izravno Lo Bellu, neovisno o tome što ju je on dobro čuo i ispravno razumio u smislu njena značenja. No, nije sve u značenju; nešto je i u upravnom i neupravnom govoru i komunikacijskom kontekstu. Dakle, kad nije izravno, ne računa se. Čak bi se moglo reći da Lo Bello baš i nije bio pristojan kad je

osluškivao tuđi razgovor.

Globalizirani je nogomet ozbiljno otvorio pitanje jezika, najviše u Europi, ali i u bogatijim klubovima na Dalekom Istoku i drugdje. UEFA kao organizacija ima službene jezike, engleski, francuski, njemački i španjolski, ali se ne miješa u to kako će se govoriti na terenu i pored njega. Tek, radi bolje međusobne komunikacije, potiče suce da uče engleski, što bi mogla postati i obaveza, jer nije lako uvijek postići što je uvedeno na svjetskom prvenstvu 2006: za svaku utakmicu složiti suce istoga materinskoga jezika.

Razvija se i sociolingvistika globalne nogometne momčadi koja istražuje komunikaciju na više razina: unutar momčadi, između igrača i trenera, te igrača i službenih osoba na utakmici. Poseban je aspekt kad suigrači privatno odu u restoran ili na slično mjesto i razgovaraju o svemu i svačemu, nekad ozbiljno, nekad kroz šalu, često najmanje baš o nogometu. Tada govornici dominantnoga jezika momčadi, što više nije nužno izvorni jezik dotične zemlje, čak ni materinski svima koji ga znaju, bez ikakve primisli pokazuju drugačiji odnos prema slabijim govornicima. To kod ovih rađa nesigurnost i povratno utječe i na komunikaciju u igri iako je ona dotad bila besprijekorna i na temelju čega su novodošli igrači logično zaključili da dobro vladaju dotičnim jezikom, da su i jezično integrirani u kolektiv.

Prve studije o tome izrađene su u Nizozemskoj i Britaniji, a velik projekt vodi Sveučilište u Salzburgu na primjeru tri austrijska prvoligaša u kojima igraju i Česi, te frankofoni igrači iz Francuske (i Belgije i Švicarske), njenih prekomorskih departmana i bivših kolonija, što onda otvara temu kulturnih razlika, dakle i raznolikih komunikacijskih navika među izvornim govornicima formalno istoga jezika.

Kako igra postaje kompleksnija i zahtjevnija, tako se i znanost o jeziku i komunikaciji suočava s istraživačkim izazovima ondje gdje su nekoć bili sasvim dovoljne geste. No, daleko od toga da je sve počelo s globalizacijom. Štoviše, daleko i od toga da je sve počelo na bogatom Zapadu. Ima se što učiti i u nas. Jedan razlog kad se u momčadi pojavi problem višejezičnosti opisao je riječki novinar i kroničar Mišo Cvijanović. Dok je granica na Rječini dijelila grad na talijansku Fiume i hrvatski, odnosno jugoslavenski Sušak, u talijanskom dijelu djelovao je klub Gloria, a u hrvatskom Orijent, te se samo po sebi razumije da je sporazumijevanje teklo glatko na pripadnim lokalnim govorima, otprilike kao u Celticu '67. Kad je 1946. grad sjedinjen, osnovan je i jedinstveni nogometni klub Kvarner, od 1954 Rijeka, u kojem su igrali i Fjumanjci i Hrvati, ali i dosta nogometaša dovedenih od Vardara pa do Triglava, kako to već biva kad se stvara momčad iz početka. Nije stoga bilo neobično da su se u toj kakofoniji, svjedoči Cvijanović, neki sporazumijevali na mote,

i na utakmici i na treningu, i među sobom, i s trenerom, Splitsaninom Jozom Matošićem.

(Na višem stupnju komunikacije i višejezičnosti, nije sigurno manjkalo ni situacija usporedivih s onom koju navodi već spomenuti Božo Koprivica, kad je u početku pedesetih beogradski Partizan u Beču loše igrao protiv Rapida, pa je u poluvremenu u svlačionicu ušao bijesni trener Ilyes Spitz, tipični srednjoeuropski apatrid, mađarski Židov, predratni igrač Ujpestdozse, preživjeli logoraš i poratni trener u Splitu, Sofiji i Skopju, pa zagrmio prema Stjepanu Bobeku: To ne može ovako igrati! Bobi, uzmeš lopta i daš gol! Mi drukčije ne možeš pobediti!)

Ima, međutim, i stariji primjer od riječkoga. Prvi u mnogo čemu, recimo i u tome da je prvi igrao s obje strane Rječine, tj. 1923. pobijedio Orijent 3:2, a dogodne s Glorijom odigrao 1:1, Hajduk je u hrvatskom nogometu takav i u pogledu iskustva s višejezičnošću. Kako bilježi Miljenko Smoje u *Kronici Velog mista*, ubrzo poslije osnutka 1911. u klubu su odlučili organizirati prvo gostovanje, pa pozvali sarajevski Osman (zapravo Srednjoškolski športski klub, SŠK, ali su ih Splitsani na svoju ruku najavili kao Osman i zvali osmanlijama, a njima se šala svidjela, pa su se po povratku kući i službeno preimenovali). Odigrali su dvije utakmice, jednu su dobili domaći, drugu gosti, jelo se, pjevalo i držali “zanosni govori”, sve do “dirljiva oproštaja” na Rivi. Kako je u Hajduku igrao i Bosanac Joseph Buchberger, on bi, kad bi se hajdukovci dovikivali na čakavštini, Sarajlijama prevodio.

Tu je važno troje. Prvo, nitko ga zato nije proglasio kvislingom, drugo, igrački pridošlica držao je normalnim što brže svladati jezik nove okoline, a treće, posrijedi je možda i u širim razmjerima prvi slučaj aktivnoga nadi-lazjenja višejezičnosti na terenu, tj. barem jednoga modela kojim se to može riješiti, i to na međumomčadskoj razini koju suvremeni istraživači posve zanemaruju. Smoje ne navodi detalje, ali oni se mogu lako zamisliti.

Dok se Šime, Duje i Frane deru: *Molaj! Kolpaj livon! Drito, drito! Stoj atento, enti malega miša potopira! Balun prid branku!*, Meho, Jovo i Mato što ustrajljivo, što molećivo gledaju u ex-jarana Josepha, a on im hladan kao špricer u trku dobacuje: *Rajo, žao mi je, al merak je zabt gol i to t je, bolan, sva mudrost!* I štokavcima padne kamen sa srca: *A to!? Znači, baš ko i nama!*

O načinu da se rekne, a ne kaže

Iskrena je težnja svih koje posao dovodi pred javnost u nekim nezgodnim situacijama dosegnuti izražajno savršenstvo ili komunikacijski ideal uobličen u formuli: Govoriti, ništa ne reći, ali i ne lagati! Netko je za to prirodno nadaren i vještina funkcionira neosjetno, kao disanje, drugi moraju učiti, učiti i samo učiti, što je ne samo naporno, nego i komplicirano i neizvjesno, jer uspjeh u jednoj situaciji ne jamči ništa za sljedeće.

Važno je ovdje imati na umu onaj treći član formule koji javnost, često bijesna i razočarana, smetne s uma i odmahne rukom uz komentar: Opet lažu! ili, ako je usredotočena na drugi član formule, zaključiti: Opet ništa nisu rekli! Nije da nema i toga, ali šokantna je istina da je pravih, jednoznačno dokazivih laži veoma malo, a posve ispraznih izjava možda i manje.

Pustimo načas domaće umjetnike na miru i pogledajmo kako svako toliko službeni libijski glasnogovornici objašnjavaju činjenicu da je neki ministar pobjegao iz zemlje. Izjava je već uigrana: “ministar je na službenom putu, samo što je s njim izgubljen kontakt”. Što bi, dakle, tu bila istina, a što laž? Istina je priznati da je pobjegao, a to se ne čini, jer je vlast svjesna da je to prikazuje u lošem svjetlu. Laž je poreći bijeg, a ni to se vlast ne usuđuje, jer zna da bi se dodatno kompromitirala. Zato se primjenjuje treći član – ili treća razina – formule. Ministri zaista idu na službena putovanja i po naravi svog statusa ovlašteni su odlučiti kada, kuda i zašto (i aktualni bjegunci čine baš to). Ni prekid kontakta nije nešto samo po sebi izrijeком zabranjeno, tehnički nemoguće ili politički sumnjivo. Prema tome, jasno je da se ne laže, a jasno je i da posrijedi nije istina. Točnije, jest istina, ali samo tehnička, ne i kontekstualna ili puna istina.

Jedan domaći primjer pokazuje kakve situacije potiču ljude da grade tu izuzetno delikatnu ravnotežu. Jest da je malo postariji, ali jest i neodoljiv, prava umjetnina i čudo ljudskog uma i kreativnosti.

Bira dakle jedan dnevni list na samom kraju 1999. nogometaša godine, pa glasuju nekadašnji nogometaši i o svakom se u okviru donese kratak pregled karijere. Tako na red dođe i jedan koji je karijeru počeo u prvoj Jugoslaviji, nastavio je i u drugoj, a nije mirovao ni u onome između. Štoviše, nastupio je i za reprezentaciju. Ali, reprezentaciju koga ili čega? Tko misli da zna, teško griješi, jer novinar u igračevoj biografiji navodi da je to bila “reprezentacija Hrvatske i Bosne i Hercegovine”.

E, sad, do 1990. ta se epizoda iz karijere ne bi ni spominjala. Štoviše, takav nogometaš ne bi ni bio uzet u obzir za glasovanje, a i sam bi bio sretan što ga se pušta na miru. Zato je dobro što je jedna ideološka paranoja okončana,

ali je bilo loše što je u idućih deset godina postalo turbo trendi, pače sveudilj fensi-šmensi iznalaziti ma i najtanju vezu s NDH i tako pokazivati nacionalnu i političku ispravnost. Ako se novinar nad tim i zgražao, svejedno je bio svjestan da nakon 1990. nema zapreke da se normalno, tehnički navede podatak o nastupima za reprezentaciju NDH. Nogometaš, nipošto jedini, tih je godina samo radio svoj posao, od toga živio, preživio i – točka.

Novinar ipak to nije učinio, ali nije htio ni prešutjeti podatak. Osjećao je on dobro da to ne dolazi u obzir, da je, što se kaže, ispod dosegnutih demokratskih standarda, a i nezgodno je pred sugovornikom kad si ga već pristojno pozvao i kad on zna da ti za to znaš, i da je već deset godina otkad se to ne mora skrivati. Ta i veliki je Franjo Wölfl odigrao 14 utakmica za NDH, pa još osam za Jugoslaviju, i nikom ništa.

I sad, kao konjica u westernu, stiže kontekst koji omogućuje da se sve apotekarski precizno razumije. Posrijedi je ono fluidno vrijeme, vakuum ne duži od tri tjedna, na prelasku iz 1999. u 2000: Šušak je mrtav, eto je umro i Tuđman, HDZ po svoj prilici gubi izbore, a ne zna se, iako se može pretpostaviti, tko će biti nova vlast. Još jučer mogao si mirno napisati za koju je to reprezentaciju čovjek igrao, čak podatak ponosno izvući u naslov i biti faca koja ruši komunističke tabue, a već sutra tko zna. Jasno je da se zabrana otprije 1990. neće ponoviti, ali nekako se sluti da će iskrsnuti neke nijanse. Samo koje? I na što će se odnositi: na Crnu legiju ili na nogometnu reprezentaciju, ili na oboje, ili ni na jedno kao takvo, nego samo na način govorenja i o jednom i o drugom?

A nigdje nikoga da ga pitaš za uputu. Jedni u rasulu, drugi tek na putu. Ostaje očito samo jedno: misliti svojom glavom i smisliti način da se rekne, a ne kaže, i pritom ne izlaže.

I u toj kreativnoj mucu nastaje možda najdomišljatiji izraz u povijesti hrvatskog novinstva. Njime svi, baš svi mogu biti zadovoljni, a opet, zlu ne trebalo, postoji odstupnica za sve, baš sve varijante izbornog raspleta. "Ono" nit je spomenuto, nit je nespomenuto, nije baš da je kazana istina, jer onakve reprezentacije nikad nije bilo, ali nije ni laž, jer teritorij koji je reprezentacija pokrivala, mora se priznati, ipak je manje-više tu.

Čak i šezdesetosmaši mogu biti sretni. Time je izrazom, makar na posve neočekivanu mjestu, ostvareno njihovo slavno geslo: *Budimo realni, tražimo nemoguće!*

Umijeće priopćenja u kojem se ništa ne kaže

Vijeće za nacionalnu sigurnost na svojoj sjednici održanoj 31. svibnja 2011. godine raspravljalo je o sigurnosnim aspektima posjete Pape Republici Hrvatskoj, osiguranju neovisnosti i integriteta državnih tijela i optužbama o navodnim zlouporabama institucija kaznenopravnoga sustava u političke svrhe, sigurnosnim aspektima nadolazeće turističke sezone te sigurnosti pripadnika Hrvatske vojske u mirovnim misijama.

Vijeće za nacionalnu sigurnost podržalo je odlučnu borbu institucija države protiv korupcije i organiziranoga kriminala, radi osiguranja integriteta i neovisnosti institucija kaznenopravnoga sustava te zaštite ljudskih prava, Vijeće potiče sva nadležna tijela da u okviru svoje nadležnosti provjere navodne zlouporabe kaznenopravnoga sustava te o tome izvijeste Vijeće. Vijeće potiče sve institucije da beskompromisno nastave borbu protiv svih oblika kriminala.

Vijeće za nacionalnu sigurnost izvještено je o organizacijskim i sigurnosnim aspektima posjete Svetog oca Hrvatskoj i konstatiralo da se sve pripreme odvijaju na predviđeni način.

Vijeće za nacionalnu sigurnost razmatralo je i sigurnosne pripreme za turističku sezonu te temeljem izvješća nadležnih tijela istaklo kako je Hrvatska iznimno sigurna zemlja, kako za domaće, tako i za strane turiste.

Prošlotjedna sjednica Vijeća za nacionalnu sigurnost (VNS) bila je jedan od očekivanih događaja domaćega političkoga kazališta posljednjih mjeseci, a kad je najzad počela, činilo se da će opravdati taj status: umjesto očekivana dva, trajala je više od tri sata, sudionici su se razišli bez izjava i najavili priopćenje, koje se čekalo dodatna tri sata. Kad je objavljeno, zavladao su muk i razočaranje, pravi antiklimaks. Mediji su ga odreda što razočarano, što bijesno nazvali “šturim”, “umivenim” ili “dosadnim”, jedne su novine istakle da se Vijeće samo “uhvatilo fraza”, a druge stavile u naslov da u priopćenju ne stoji “doslovce ništa”, pa ga još donijele u okviru s posebnim naslovom: *Ovo je umijeće: priopćenje u kojem se ništa ne kaže.*

Kad me Globusov urednik pitao bih li napisao jezičnostilsku ili kakvu srodnu analizu toga nevelikog teksta, prihvatio sam u skladu s čvrstim uvjerenjem da politika, i kad naizgled ništa ne kazuje, neizostavno kaže mnogo, pogotovo o sebi samoj, samo što često nije lako naći pravi ključ za ulazak u svijet – ili strukturu – takvih priopćenja. Nađe li im se ključ, ti tekstovi i kad

su najfrazerskiji potvrde koliko je u pravu bio Friedrich Georg Jünger kada je rekao: "Otvorite li današnje novine, u njima ćete naći više simbola nego u Ilijadi i Odiseji". Ne samo simbola, nego i autentične dramaturgije, fabularnih obrata, ekspozicije, katarze i sličnih postupaka.

Najprije, jasno je da autori priopćenja, odnosno oni u čije je ime sastavljeno, nisu izvršili obavezu prema javnosti da je ne samo obavijeste o jednoj važnoj temi, nego i da to učine na razumljiv način. Jasno je, međutim, i to da se politika po samoj svojoj naravi ne može uvijek prema vani služiti jednoznačnim i izravnim jezikom, da neke informacije mora zbog objektivnih razloga neko vrijeme dozirati i da javnost, kad jednom dozna punu istinu, nerijetko uvaži takve više interese, dakle ne zamjeri što je neko vrijeme bila prikraćena za ono na što ima pravo.

No, urednik nije tražio takvo mudrovanje ni političku analizu teksta, u smislu tko je iz te utakmice prenio više bodova na sljedeću razinu natjecanja, tzv. predsjednikova ili tzv. premijerkina momčad. Onako oblikovano priopćenje upućivalo je, čini se, na neodlučen rezultat uslijed dvaju mogućih odnosa moći. Prema jednom, momčadi su izjednačene i nijedna ne uspijeva nametnuti svoj stav, pa su klišeji logična posljedica te nemoći, pri čemu su svi nezadovoljni, ali i svjesni da je izabrano manje zlo. Prema drugom, momčadi su uza sve razlike složne u temeljnom interesu da se ne izlažu neizvjesnim sukobima, pa su rečenice rezultat trgovine, pri čemu su svi relativno zadovoljni i spremaju se za obračun nekom drugom zgodom.

I sad ostaje sam jezik, jezična sredstva za kojima su posegnuli da ostvare bilo jedno, bilo drugo, a da sve skupa ostavi dojam neke suvisle cjeline i ozbiljna posla.

Dok gledam u tekst, shvaćam da od početka griješim što mislim da je posrijedi samo jedan, a zapravo su preda mnom dva teksta, dva priopćenja, i to različita u samoj svojoj biti.

Svi su zamijetili da je sjednica sazvana zbog jedne bitne teme, tvrđnji da stranke zlorabe policiju i pravosuđe za svoje interese i obračune, a da se u priopćenju govori o još tri teme: Papinu posjetu, sigurnosti vojnika u mirovnim misijama i sigurnosti stranih turista. Odmah na pamet pada da je u pitanju lukavstvo – naivno i nespretno, doduše, ali ipak nekakvo lukavstvo – da se stvar razvodni, da se bitna tema ubaci među neke druge, rutinske, i tako barem donekle neutralizira.

Ovisno o kutu čitanja, načina za to su dva, ali komplementarna: ili se nove teme uzdižu na razinu one ključne ili se ta ključna spušta na razinu ostalih, manje-više rutinskih. U prvom slučaju poruka je da je neprimjereno, čak neumjesno toliko izdvajati optužbe o manipulaciji policijom kad je svakom

jasno da su u vezi s Papom, Afganistanom ili turizmom u pitanju mnogo veće stvari, čak ljudski životi i nesagledive političke i druge štete s međunarodnom dimenzijom. U drugom slučaju, poruka je da je sve to jednako, čista rutina, niz uhodanih radnji koje, istina, imaju neke rizike, ali na nadležnim mjestima o tome postoji jasna svijest i prokušani načini za njihovo sprečavanje.

Na toj se točki, međutim, otkriva pukotina kroz koju se ulazi u dubinsku unutrašnju dramaturgiju teksta i vidi da posrijedi nije ni jedno ni drugo, čak ni preklapanje toga dvojega u istom tekstu i na istoj sjednici, nego dvije sjednice s različitim polazištima i temeljno drugačijim odnosom prema institucijama. Logično, s tih su sjednica onda izdana i dva priopćenja, samo što su se nekako ispremiješala.

Tema o Papi, Afganistanu i turističkoj sezoni predložena je tako da je Višeće “izvijesteno” što je s tim u vezi učinjeno, pa je na temelju tih “izvješća” “konstatiralo” da je sve taman kako treba. Čisto, jednostavno i rutinski, a lako je pogoditi i kako je teklo: prvi ljudi odgovarajućih institucija – za sigurnost turista ministar unutrašnjih poslova, a za mirovne misije i Papin posjet još i načelnik Glavnoga stožera i ministar obrane – ostalim članovima VNS-a kazuju što se čini, a ovi to saslušaju i odobre. Posve birokratski, s jasnom razdiobom uloga, tj. podjelom na one koji su stručni i nadležni za neke radnje i o tome mjerodavno govore, te na one koji to nisu, niti treba da budu, ali im položaj zahtijeva da u to budu upućeni i za to su suodgovorni. Jasni su i redosljed nastupa, kao i hijerarhija među sudionicima. Pred nama su, ukratko, ljudi u razgovoru, a institucije koje oni predstavljaju i za koje odgovaraju naprosto se podrazumijevaju, pa zapravo i nisu izrijeком imenovane.

Tema o zlorabi policije i pravosuđa predstavljena je pak posve oprečno: formulacijom se ne posređuje slika ljudi koji o nečem raspravljaju, nego se inzistira baš na onome što je drugdje praktički prešućeno, dakle institucijama. Jednom imenovane kao “institucije države”, jednom kao “sve institucije”, a jednom kao “nadležna tijela”, one su te koje se bore protiv korupcije i organiziranoga kriminala, istražuju optužbe i štite ljudska prava. No, institucije su zapravo apstrakcija, nevidljiv sustav koji se konkretizira u ljudima i njihovu djelovanju i koji je prema javnosti utjelovljen u osobama koje su tim institucijama u nekom razdoblju na čelu i njima upravljaju.

Sve su te institucije u takvoj svojoj materijalizaciji sjedile za stolom VNS-a i gledale jedna u drugu: najprije Republika, Sabor i Vlada, pa četiri ministarstva – unutrašnji i vanjski poslovi, pravosuđe i obrana, pa Glavni stožer, dakle Vojska, i dvije sigurnosno-obavještajne agencije, civilna i vojna. Precizno, samo dvojica prisutnih nisu bili institucije, nego pojedinci, javni službenici koji obavljaju administrativne, stručne i tehničke poslove: predsjednikov

savjetnik za nacionalnu sigurnost i predstojnik Ureda Vojne sigurnosno-obavještajne agencije.

Shizofrenija je vjerojatno pregruba riječ za ono što se dogodilo, ali čini se izvjesnim da je posrijedi zanimljiv paranormalni fenomen: dok su na dnevnom redu bili Papin posjet, vojnici u inozemstvu i sigurnost turista, institucije su kroz usta osoba u kojima su u aktualnom mandatu utjelovljene gotovo trivijalno radile svoj posao, a kad su na red došle moguće zloupotrebe u nekima među tim institucijama, sve su se složno rascijepile nadvoje. Kao čovjek koji izlazi iz vlastite kože, one osobe izišle su iz svojih institucija, odmakle se na pristojnu udaljenost i onda tako izvana te prazne, apstraktne ljuštore potakle da rade, čak ih u tome odlučno podržale.

Drugim riječima, osobe za stolom zapravo su se ogradile same od sebe i svog posla, objavljujući da one nisu ono što se misli da jesu, naime baš te institucije. A kad je tako, onda one navodne manipulacije zaista nisu njihova stvar.

Tako se ipak i ovaj put pokazalo da politika ponajviše o sebi kaže onda kada nastoji ništa ne kazati.

Dundo Bumbo na Neretvi

Otkad mediji javljaju da se uz Neretvu viđa strahotni varan, prilika je nešto naučiti o drevnim pučkim predajama, ali i dosta iz psihologije, sociologije i sličnih disciplina. Samo je lingvistika ostala prikraćena, sve dok se nije doznalo da su ondje za biće smislili naziv – *krokodlak*, jer u tom kraju, objašnjava mlada konobarica, stari ljudi ionako sve beštije zovu vukodlacima, a kako je ova nalik krokodilu, onda su skovali primjeren naziv. Kako se razabire, ta je kreacija djelo mlađih, ležernijih stanovnika i reporter ju je spontano nazvao “miks”.

Općenito, posrijedi nije tvorbena novost, a riječi tvorene po takvu modelu – slijevanjem ili stapanjem dviju riječi u jedinstvenu s novim značenjem – lingvistika zove blende, slivenice ili stopljenice. Ima ih svuda, od visoke ekonomske teorije, gdje je *globalizacija* slivenica *globalizacije* i *lokalizacije*, do reklama i novinskih naslova, posebno feralovske tradicije.

Naravno, svako društvo ima vlastite tradicije i sustave vrijednosti, pa se situacije iz jednog ne mogu mehanički preslikati u drugo. Stoga ni stopljenice koje nastanu u jednoj zemlji nije uvijek lako rastumačiti građanima zemalja koje nemaju odgovarajuća iskustva. Primjerice, u ruskom je u ranim devedesetim, stapanjem riječi *mer*, koja je ondje davno posuđeno francusko *maire* u značenju gradonačelnik, i riječi *mafiozi*, stvoren izraz *meriozi* u značenju “gradonačelnici

koji djeluju u sprezi s mafijom”, kompleksna kategorija koju je teško pojmiti stanovnicima upravno efikasnih i zakonito vođenih hrvatskih gradova.

Atraktivna su podvrsta slivenice što nastaju iz osobnih imena članova ljubavnoga ili kakva drugoga nerazdvojnoga para. U glumačkom svijetu najpoznatiji su takav par Brangelina, tj. Brad Pitt i Angelina Jolie, a najpraktičniji je Ben Affleck: postao je polovica Bennifer kad je 2002. prohodao s Jennifer Lopez, ništa nije morao mijenjati ni kad je nju nogirao i 2005. se oženio s Jennifer Garner, a otkad je pukao Vaughniston, tj. veza Vincea Vaughna i Jennifer Aniston, Benu je – prohtije li mu se – otvorena prilika za zavidan kontinuitet (ili za pogibeljnu monotoniju, ovisno o kutu gledanja).

Svijet visoke politike zna iz sedamdesetih Nixingera, tj. predsjednika SAD-a Richarda Nixona i njegova moćnoga državnoga tajnika Henryja Kissingera. Među Nixingerovim je nasljednicima u Bijeloj kući i Billary Clinton, slivenica koja je značila – kao i u primjerima iz glumačkog svijeta – nerazdvojan, slavan, moćan i utjecajan (bračni) par, no nije uhvatila korijena. Oživljena je nakon petnaest godina, kad se u utrku za predsjedničku nominaciju uključila Hillary, ali se značenje promijenilo, zapravo rasplinulo: nije jasno želi li se s Billary reći da od 2008. iza Hillary zapravo stoji Bill ili da je 1993. umjesto Billa zbiljski zavládala Hillary. Kako je dvosmislenost marketinški i medijski disfunkcionalna, slivenica ni tad nije potrajala.

A sve je skuhaio svestrani i ponešto čudnovati Englez Charles Lutwidge Dodgson, profesor matematike i logike, ujedno anglikanski đakon, pa darovit fotograf, jedan od prvih koji je sredinom 19. st. prigrljio taj izum kao novu umjetničku formu, k tome izumitelj neobičnih, ne nužno i beskorisnih stvari poput niktografa, koordinatne mreže sa sustavom znakova za bilježenje ideja koje čovjeku padnu na um noću i do jutra propadnu samo zato što je lijen ustajati, paliti svjetlo i škiljeći škrabati po papiru. Povrh svega, pod pseudonimom Lewis Carroll objavio je dvije velikoj i maloj djeci mile knjige – *Alicu u zemlji čudesa* (1865) i *Alicu iza zrcala* (1871).

Ondje Alica susreće neobična stvora po imenu Humpty Dumpty, pa njih dvoje raspravljaju o upotrebi i značenju riječi. On ustvrdi da zna objasniti sve pjesme ikad izmišljene, a i dobar dio onih koje još nisu izmišljene. Nato mu Alica izrecitira jednu pjesmu u kojoj štošta nije baš razumjela, a koju je Carroll oblikovao od vlastitih stopljenica. Neke su u međuvremenu ušle u opći engleski jezični fond, te potakle nastanak niza novih po istom modelu. Tako ni mnogi izvorni govornici danas ne znaju da je, recimo, smog zapravo stopljenica od *smoke*, dim, i *fog*, magla.

Carrollove su stopljenice vrhunski ispit za sve prevoditelje, što je, suvišno je i spominjati, u hrvatskom slučaju Antun Šoljan sjajno položio. Tako njegov

Dundo Bumbo Alici tumači da “đipahan” znači biti toliko živahan da se sveudilj poskakuje iliti đipa. Ta je riječ, veli on, kao “one putne torbe na preklop, s jedne strane jedno, a s druge drugo, pa se sklopi sve zajedno: tako su ovdje dva značenja pakirana u jednu riječ”. Takve su i druge, primjerice “ručkanje” kao nešto između “rikanja” i “fućkanja”. To je glasanje, priznaje Dundo Bumbo, teško opisati, ali “možda ćeš ga i sama imati prilike čuti... ondje, u gaju tom... i kad čuješ jedanput, bit će ti to potpuno dovoljno”. Rućkanjem se, naime, glasaju tovke, naravno, kad su đipahne, a tovke su, hm, “nešto kao jazavci, a opet malo kao gušteri... i, dakako, imaju dosta od vadičepa”, bez daljega, dakle, vrlo čudni stvorovi koji svijaju gnijezda u travi pod sunčanim satovima, a hrane se isključivo sirom i stoga su debeljuškaste.

I sad postaje jasnije što se zbiva na Neretvi: ondje vjerojatno nije viđen varan, možda ni krokodlak, već neko vrijeme ne čuje se ni rućkanje đipahnih tovkki, no prilično je očito da odnedavna nad vodom lebde zaigrani duh Lewisa Carrolla i mudri Dundo Bumbo.

Dijalekti kao šifre

Kad se sprema neki rat, svakom je ideal stvoriti šifru koju neprijatelj neće moći razbiti. Šifre, dakako, nisu samo numeričke ili oblikovane nekim u tu svrhu stvorenim verbalnim sustavom, nego mogu biti i stvarni jezik koji neprijatelj ne poznaje. Tako su u prvom svjetskom ratu u američkoj vojsci u Francuskoj služili dvojezični Čerokiji koji su zapovijedi s engleskoga prevodili na svoj jezik i prosljeđivali postrojbama, američkima i britanskima, gdje su ih drugi Čerokiji vraćali u izvornik. Metoda se pokazala vrlo uspješnom, pa je s tim na umu Hitler, spremajući se za rat, dao zadatak tridesetorici njemačkih antropologa da nauče razne indijanske jezike. Iako je to premalo da se makar i ovlašno upozna tolike jezike, dijalekti da se i ne spominju, Amerikanci nisu mogli znati dokle su marljivi njemački antropolozi stigli i na koje su se jezike usmjerili, pa su se pokolebali u namjeri da se i u novom ratu posluže starim trikom.

Ipak, jedan umirovljeni veteran prvoga svjetskoga rata, koji je uz roditelje misionare odrastao među Navajosima i tečno govorio navaški, nagovorio je zapovjedništvo marinaca da se, barem na pacifičkom ratištu, upotrijebi taj jezik. U tom trenutku, kako su odgovarajuće službe hitro provjerile, samo je tridesetak ljudi, mimo samih Navajosa, koliko-toliko znalo navaški, i to uglavnom razni misionari bez ikakve veze s Japanom.

U prilog izboru išlo je i to što je posrijedi bio isključivo usmeno prenošeni jezik, za koji je standardizirano pismo stvoreno tek 1939, pa se nije mogao

učiti iz knjiga, nego samo na terenu. Sintaksa mu je izrazito kompleksna, a posebno je bitno što svaki samoglasnik ima do deset intonacija, čime se, u nizu kombinacija, mijenja značenje riječi. Prvih 29 navaških dragovoljaca stvorilo je i 450 riječi za vojne, tehničke i geografske pojmove koje jezik izvorno nije imao. Neke su bile tvorbe s izvornim osnovama, primjerice naziv za tenk izveden je iz korijena za kornjaču, a neke figurativni ili opisni izrazi: za Britaniju Toh-ta, doslovce Između Vodā, što bismo na tragu Međuzemlja iz Tolkienova *Gospodara prstenova* mogli prevesti kao Međuvode, a za Hitlera – Ludi Bijelac. Za razliku od 1918, kada su Čerokiji samo prevodili s jezika na jezik, navaški je preustrojen na vrlo kompleksne načine, te je dodatno uspostavljena korelacija njegovih riječi s početnim glasovima engleskih, pa na testovima ništa nisu razumjeli ni izvorni govornici; neki čak ne bi shvatili da je posrijedi njihov vlastiti jezik.

U rezultatu, marinci su iz rata izišli kao jedini rod američke vojske čiju šifru Japanci nikad nisu probili! Drugim riječima, navaški su vezisti spasili tko zna koliko života.

Sudjelovali su u svim bitkama na Pacifiku, a opći je stav da su u onoj ključnoj za Iwo Jimu i presudili – njih šestorica prenijeli su u kritičnih prvih 48 sati, u očajnim uvjetima, 800 poruka bez greške i brže od ijednog šifrantskoga uređaja. Sudjelovali su i u korejskom ratu, a kad je 1969. s projekta skinuta oznaka tajnosti, njih ukupno 400, od čega 13 posmrtno, dobilo je najviša odličja i priznanja, slijedile su knjige, romansirane i stručne, a 2002. i film Johna Wooa *Windtalkers*, prema kodnom imenu operacije, u nas prikazan kao *Glasnici vjetra* (iako bi možda bolje bilo Vjetrozborci).

Te sam se priče sjetio kad mi je neki dan jedna gospođa koja je u jesen 1991. služila u vojnom sanitetu pripovijedala čemu je svjedočila kod Glibodola, Dabra i Jezerana. Našla se ondje slučajno – kao što je u tim danima štošta bilo takvo – dva vojnika iz Čabra, pa motorolama počela nešto razgovarati na svom zavičajnom idiomu, pa opušteno razgovarala i razgovarala, i odjednom shvatila da svi zapanjeno zure u njih. Sljedeći je stupanj bio predvidiv: kao što su i inače dvije strane jedna drugoj upadale u komunikacije i razmjenjivale svakovrsne poruke, Čabrani iz 128. brigade lijepo su se povezali i tom običaju, što se Hrvata tiče, dali posve novu i nadasve kreativnu dimenziju. U daljem razvoju, nadišavši spontanost, uspješno su prenosili i neke ozbiljne poruke i zapovijedi među postrojbama.

Tako nemilosrdno izloženi onom što se – kako danas znamo – valjda zove prekomjerno dijalektiziranje, četnici i JNA nedvojbeno su trpjeli teške duševne boli, dok su se njihovi šifranti i kontraobavještajci suočili s intelektualnim pregnućem na koje nisu bili upozoreni ni pripremljeni. Istina, nije

da su bili bez iskustva. Nešto ranije kod Brinja su im u veze upadali Istrani i izluđivali ih što čakavštinom, što talijanskim, ali to su relativno lako razriješili zaključkom da su – trijumfalno je objavio Radio-Knin i potkrijepio odgovarajućom snimkom – među Hrvatima i talijanski plaćenici, krvožedni, dakako. Ovaj put, međutim, nije bilo pomoći. A nije ni čudo.

Govori čabarskoga kraja pripadaju kajkavštini Gorskoga kotara, imaju ikavskih elemenata, primili su utjecaj susjednih slovenskih govora, s juga i čakavskih, na osobit način apsorbirali idiom njemačkih rudara koji su se nekoć doselili i s vremenom pohrvatili, pa kad se doda duga prometna izoliranost u kojoj su se svi ti slojevi prožimali i razvijali, dobiju se čudesni rezultati, lijepo prikazani u knjizi Slavka Malnara *Pamejnek*, što na čabarskom znači razgovor.

Može se samo spekulirati da li još negdje neki s druge strane, dok mu u glavi zuji, nastoji dokučiti što je natjeralo te, valjda Čerokije, možda čak Navajose, du vej, tko zna, da se, akule i tjondule, zapute sve do Like, četnike v rit perpjelat. U ušima mu možda, kao zakašnjela pamet, odzvanja i ovakva rečenica:

– Kaga uod m’ajhnega već’ijo de ma’re vb’ougat t’este se na m’are u’adreč ne na st’are d’an!

A s tom se mišlju, naravno, svaki razuman čovjek mora složiti.

Pljačkaš koji je govorio standardom

U medijima se, kad izvještavaju o nekom zlodjelu, često nađe i izjava žrtve ili svjedoka koji, osim viđeno, opisuju i ono što su čuli, i to ne sadržajno, nego u jezičnom, zapravo dijalektološkom smislu. Primjerice, u slučaju noćnoga ubojstva u Osijeku svjedok je jedva što vidio, ali kaže da su napadači “govorili po zagrebački”, u zagrebačkom kafiću uz banku koja će uskoro biti orobljena jedan je gost uočio sumnjiva muškarca sa ženom “koja je govorila iznimno bosanskim akcentom”, radnica opljačkane karlovačke pošte upamtila je “jak bosanski naglasak” jednoga razbojnika, baš kao i napadnuti splitski poštari koji je raznosio mirovine.

Posrijedi su, naravno, kratki govorni uzorci, dojmovi laika o tome kako netko govori i što odlikuje govor nekoga kraja, često i stereotipi, pogotovo negativni, sociokulturno i politički motivirani u vezi s Bosancima, čiji se govor uvjerljivo najčešće spominje u takvim izjavama. Ima tu sigurno i dosta kolektivne psihologije, kao i odraza ekonomsko-demografske strukture našega društva. Naime, u povijesno neštokavskim krajevima – gdje je pak

glavnina većih gradova, samim time i banaka s većim prometom i poštara s punijim torbama – praktički sve što se u nekom negativnom kontekstu percipira kao štokavsko automatski se, ne nužno sa zlom namjerom, protumači kao bosansko.

U vezi sa svim tim postoji i posebna disciplina, forenzička lingvistika, koja traga za tzv. lingvističkim otiskom prsta, dakle upotrebom jezika koja upućuje na socijalno i regionalno porijeklo osobe i tako olakšava istragu. To je bitno lakše ako postoje snimci telefonskih razgovora ili prijetnji, dakle duži ili višekratni uzorak govora, kad i dobru glumcu promakne neki autentični naglasak, izgovorna značajka ili izraz, ali i spomenuta laička zapažanja mogu koristiti uzmu li se s nužnim oprezom i ispita li se svjedok stručno. Pritom se, ne bez osnove, podrazumijeva da kriminalci govore u slengu, kvartovski, lokalno ili regionalno, čak ne toliko zato što su neobrazovani, koliko zato što je pljačka i za njih situacija puna uzbuđenja i stresa, a tad svatko spontano poseže za svojim izvornim izrazom, ili, ako ih je više, što međusobnu bliskost i vezu prirodno iskazuju i prirodnim, zavičajnim načinom govora.

Sve je to tako sociolingvistički logično teklo dok se nedavno nije dogodilo nešto neobično, s potencijalom da uzdrma cijeli sustav.

U poštu u P, međimurskom selu s 450 stanovnika, malo prije podneva ušao je “nepoznati počinitelj” i s plastičnom vrećom u ruci preskočio pult, naredio službenici da otvori ladicu i u vreću ubaci sav novac iz nje i sefa, pa je zaključao u zahod i naredio joj neka nekoliko minuta ne zove u pomoć. Službenica ga je kasnije precizno opisala: na glavi crvena kapa s prorezima za oči, na rukama bijele rukavice, građa takva, visina i dob otprilike toliki... Budući da je iz radnje očito kako je pljačkaš morao i podosta govoriti, ne čudi što je žena, šoku usprkos, mogla policiji dati i tu vrstu opisa. No, tko sad očekuje kakav dijalekt, lokalizam ili što slično, ljuto se vara, jer dotični je, prenose novine, “govorio hrvatskim književnim jezikom”.

Može se, naravno, beskrajno raspravljati o tome što osoba koja radi u takvu mjestu i živi u obližnjem upola manjem selu uopće podrazumijeva pod pojmom književnoga, odnosno standardnoga jezika kad se on u tim sredinama i ne koristi. Ondje se svi poznaju, svi su domaći, povezani gustom mrežom rodbinskih i susjedskih odnosa koji su važniji od eventualnih statusnih razlika, te svu komunikaciju, privatnu i javnu, neproblematično obavljaju na lokalnom govoru. Granica između javnoga i privatnoga, formalnoga i neformalnoga, ne postoji niti bi bilo prirodno da postoji: osoba koja od 8 do 16 sati za šalterom vrši neku formalnu službu ista je ona s kojom ste još u 7,45 ili ćete već u 16,15 ležerno čavrljati, jer vam je prva susjeda, školski drug, ujak ili bratićeva djevojka iz sedme kuće niz ulicu, preko puta bandere, da,

da, baš ona čiji je otac nekidan starom Štefu popravio plot. Ni sama ta osoba, poštanska ili kakva druga službenica, nema razloga išta znatnije mijenjati ni kad službeno komunicira s nadređenima, na općinskoj razini u Sv. Jurju na Bregu, na županijskoj u Čakovcu, a dalje uz ljestvicu ona ionako ne stiže.

Standardni je jezik u takvu kontekstu zapravo uljez kojem se s mudrim oprezom pažljivo zagleda u lice, nešto što ne postoji utjelovljeno ni u jednoj živoj osobi, čak ni u školi, nego tek kao jezik iz kutije ili s papira, iz tv-dnevnika ili s formulara, s jasnim značajkama i granicama. Baš zato on se može prepoznati preciznije, nego ondje gdje žive ili češće nailaze govornici drugih varijeteta, uključivši štokavske ijekavske kao osnovicu standarda, pa se govori pretapaju i neki se kolokvijalni opčestokavski može lako pobrkati s formalnim standardom i obratno.

Službenica je zato zacijelo u pravu, na veliku žalost policije koja teško da će – ostane li stvar samo na jeziku – pljačkaša uloviti. On možda ima i dobro formalno obrazovanje, možda samo prirodno stečena socijalna iskustva, no bitnu stvar zna kao da je profesionalni lingvist: standardni jezik i postoji samo kao neutralan i nadregionalan, takav da, kad se njime pravilno govori, ničim ne odaje odakle je govornik.

Tajni život financijaškog žargona

Svako toliko pripadnici neke struke nahrupe u javni prostor i to, prirodno, koristeći se svojim internim pojmovljem, jer da ne vladaju njime, ne bi ni bili to što jesu niti bi ih tko zvao u medije, za okrugle stolove i javne tribine. Potraje li potreba za tim specifičnim znanjima, njihov način izražavanja, žargonizme, metafore, retoričke figure i frazeologiju počnu preuzimati mediji (u svoje svrhe i političari, što je pak priča u priči) kao posrednici između tih, u načelu uskih, zatvorenih krugova i široke, laičke javnosti. Neizbježno je da pritom što nesvjesno, što iz potrebe, što iz želje da i oni malo mistificiraju sebe i svoj posao, usvajaju i dotičnu strukovnu terminologiju. Ona tako izlazi iz konteksta u kojem je i za koji je izgrađena i u kojem tvori zaokružen sustav, te postaje javna i u fragmentima ulazi u repertoar sve više govornika.

Teorijski, lako je govoriti da bi stručnjaci kad nastupaju u javnosti trebali pojednostavniti izraz i prilagoditi se publici koja nema njihova (pred)znanja, kao i da bi novinari trebali naći zlatnu sredinu između nužnoga dijela strukovne terminologije, bez čega se i ne može o nečemu ozbiljno raspravljati, i općega jezika koji je svima pristupačan i razumljiv. U stvarnosti se, međutim, ni jedna od tih dviju kategorija ne može jednoznačno izmjeriti: svi znaju da

to-i-to treba “jednostavno” kazati i opisati, svi se s tim slažu – i nitko ne zna formulu kojom se to određuje. Pitanje se dodatno komplicira kad se to zbiva u društvu s izrazito purističkim odnosom prema jeziku, pa se (o)lako zaključi da je bit problema u globalnom engleskom i da bi sve poteklo glatko čim bi se silni anglizmi zamijenili hrvatskim riječima.

Malo je koja struka u modernoj povijesti tako naglo i masovno ušla u javnu sferu kao prije dvadesetak godina bankarsko-financijska. (Kompjutoraši ili informatičari drugačija su priča: oni nisu bili struka koja je i prije relativno dugo postojala u sjeni, nego su od početka bivali javni, tj. nastajali su i razvijali se, zajedno sa svojim žargonom, pred očima javnosti.)

Šok je pritom bio obostran. S jedne strane, financijaški je posao po naravi stvari nejavni i nevidljiv, u masovnoj predodžbi hladan i dosadan, i zadnje što bi još jučer prosječan građanin očekivao jest da će svakodnevno na televiziji gledati bankare, burzovne, porezne i fiskalne stručnjake u žustrim raspravama punim optužbi, pikanterija i emocija. S druge strane, i sami su ti akteri bili nepripremljeni na javnu komunikaciju i njene zahtjeve: kretali su se u svojim zatvorenim krugovima, savršeno komunicirali svojim strukovnim jezikom i nisu, neki ni do danas, shvatili dubinu komunikacijske promjene koja je i njih zahvatila.

Time su se razlikovali i od onih s kojima su često povezani, naime političara. Ti, kakvi bili da bili, ipak imaju jasnu svijest da moraju javno nastupati: demokrati da građane razumljivo i razložno u nešto uvjere i pridobiju, a diktatori da im se, barem tu i tamo, prikažu kao mudri i brižni makar katkad strogi očevi.

Dodatno, masovni izlazak financijaša u javnost, ili nagao prodor javnosti u njihov izolirani svijet, što su dva lica istoga procesa, podudarao se s globalnom ekspanzijom engleskoga jezika. Iako se iz aktualne perspektive ne čini tako, riječ je o procesu koji se ubrzava tek s krajem osamdesetih: još 1986. čak 58 % dokumenata Europske komisije bilo je izvorno sastavljeno na francuskom prema skromnih 26 % na engleskom i tek 1996. odnos doseže 45 % prema 39 % za engleski; francuski i engleski i tada su ravnomjerno zastupljeni u dokumentima Vijeća ministara EU-a i tek s novim tisućljećem prvi pada ispod 20 % a drugi prelazi 70 % udjela. To je, dakle, točka od koje se može govoriti o neopozivoj anglizaciji međunarodne komunikacije u svim područjima.

U bankarsko-financijskoj struci, međutim, engleski je postao svojevrsni materinski jezik već potkraj 19. st, s učvršćenjem Londona i New Yorka kao prijestolnica svjetskoga financijskog poslovanja, što opća javnost nije uočavala niti imala potrebe uočiti. Kad su pripadnici te struke počeli izlaziti u javnost, činili su to ne samo sa strukovnim žargonom, nego, prirodno, i s

mnoštvom engleske terminologije, frazeologije i poštapalica, na što su, za razliku od javnosti, u svojoj okolini odavna bili navikli: taj jezik za njih nije bio identitetska, kulturna ni emocionalna, nego posve tehnička, praktično-komunikacijska kategorija. Tako je nastao dojam da su dvostruko nerazumljivi, i društveno i kulturološki strano tijelo.

S tim se združio i stereotip da je financijsko-korporacijska retorika nešto posve apstraktno, bezlično, mehaničko, po naravi posla lišeno svake slikovitosti i tvorbenosti kreativnosti. Stvari, međutim, stoje drugačije: mnoštvo bitnih izraza koji su svakodnevno u medijima ne samo što su izrazito slikoviti i asocijativni, nego su im spoznajni korijeni u iskustvima jednoga svijeta koji baš ne asocira na visokotehnologizirane urede u poslovnim neboderima. Paradoksalno ili ne, ali korporacijska je metaforika uvelike agrarnoga, ruralnoga porijekla, pa je oni koji pamte komunizam čak mogu s malo mašte vidjeti kao nastavak partijskih referata koji su krčili putove u sretnu budućnost, orali brazde revolucije, hvatali kriznoga bika za rogove i zatezali uzde inflaciji.

Ako se sudi samo po toj terminologiji, može se lako zaključiti da je SAD, tehnološkoj superiornosti usprkos, podsvjesno još duboko u svojim ruralnim počecima, kad su farmeri plugom i sje kirom zadirali u divlja prostranstva, baš kao u svojoj retorici i autori netom spomenutih partijskih referata.

I eto nas opet kod onih koji misle da bi svijet postao jednostavniji ako bismo ga opisali vlastitim jezikom, odnosno nekako natjerali one koji nas zasipaju *greenfield*-ulaganjima, *seed moneyjem*, *seed hack*-fazom i *grassroots*-pokretima neka nam to “kažu na hrvatskom”.

Kao princip, to ne bi smjelo biti teško, pogotovo u zemlji gdje su zbog kasne urbanizacije veze sa selom još jake i žive. Recimo, taj *greenfield*, koji znači izravno ulaganje, lako prizove sliku zelena, još neobrađivana polja, dobru staru ledinu ili livadu, pa izvorni hrvatski govornik učas prirodno izvede pridjevska ledinska ili livadna ulaganje. *Seed* je, znamo iz osnovne škole, sjeme, pa na početku posla, zagledani u ledinu, provjerimo je li nam sjemenski novac u torbi i ako jest, na redu je *seed hack*, dakle zasjek ili kratka brazda (*hack*) što se u tlu načini spravom nimalo nalik iPhoneu koju farmer iz Iowe također zove *hack*, a naši djedovi zvali su je mašklin, kramp, budak, pijuk ili trnokop.

Onda se pažljivo položi sjeme i – kao da se stoljećima ništa nije promijenilo.

Problema ne bi smjelo biti ni s *grassroots*-pokretima ili *grassroots*-marketingom, dakle procesom koji umjesto odozgo, iz formalnih institucija, počinje odozdo i od te se baze širi kroz društvo. Taj *grass* je, osim trave, još pašnjak ili tratina, pa je izvorni hrvatski govornik zacijelo već u glavi spontano izveo izraz pašnjački pokret/ marketing. Pa ako nije smiješno američkom

globalnom bankaru sa 112. kata manhattanskog nebodera, ne bi smjelo biti ni Hrvatu običnom domaćem.

Ima u cijeloj toj terminologiji i prijevoda, čak dosta medijski proširenih i prihvaćenih, ali ni tu nisu stvari jednoznačne. Smislili su tako Amerikanci i u globalni poslovni svijet izvezli naziv *cash-cow* tvrtka da označe poslovnu jedinicu koja traži malo ulaganja, a stvara gotovinu koja se može koristiti za ulaganje u drugim poslovnim jedinicama. U nas se, kad se zaželimo svojega jezika, takva tvrtka zove krava muzara, jer i američki je termin oblikovan asocijacijom na ono što njihovi farmeri zovu *milk-cow* i znači im kravu koja, kako to već s njom biva, u probavnom sustavu stvara mlijeko i treba je ujutro pomusti, figurativno – uzeti novac.

Nevolja je s prijevodom u tome što je, kulturološki, naša metafora krave muzare stekla značenje bezočnoga iskorištavanja, što upućuje na osobu ili ustanovu čiji trud i imetak mimo njene volje i protuzakonito uzimaju drugi, dočim je iz službene definicije takve tvrtke jasno da posrijedi nije nikakva pljačka, prisila ni varka, nego zakonit proces u kojem sudionici dijele zaduženja i svatko unaprijed točno zna svoju ulogu, svrhu i korist u međuovisnoj poslovnoj cjelini. Na hrvatskom se pak krava koja nesebično daje mlijeko, kako zna svaki seljak, zove mljekulja, te može ali i ne mora postati ona figurativna muzara. Takvo, neutralno značenje, u obliku tvrtka mljekulja, savršeno bi odgovaralo smislu koji se razvio u američkom, a onda i međunarodnom poslovnom svijetu. Ali, eto, nitko iz naših financijsko-bankarskih elita nije mario svratiti na selo ni sjetiti se svojih starih, kao što se neki Amerikanac očito jest sjetio djeda farmera, pa sad imamo zadovoljenu formu, hrvatski naziv, ali kulturološki promašen i strukovno netočan sadržaj.

Bit će stoga da nije baš toliki problem u engleskom kao takvom, nego u tome što njegova neosporno velika prisutnost u poslovnom jeziku služi kao alibi za nešto drugo, među ostalim strah pred svijetom koji se tako naglo mijenja. Joseph A. Tainter u knjizi *Kolaps kompleksnih društava* procjenjuje da su društva lovaca i skupljača sadržavala nekoliko desetaka različitih društvenih uloga, i nisu poznavala profesionalne uloge, dakle zanimanja u današnjem smislu, dok suvremena Europa poznaje do 20 000 profesionalnih i više od milijun različitih tipova društvenih uloga; kombinacije su toga dvojega neizbrojive, jer društvena i profesionalna uloga nisu isto, pa ne donose ni iste žargone i terminologije.

Osnovni problem stoga nije u jeziku kao takvom, bio engleski ili hrvatski, niti u ovako ili onako oblikovanoj strukovnoj terminologiji, nego u konceptima koji se njime iskazuju i ako se oni ne razumiju, u biti je svejedno spominjati se *greenfield* ili livadno-pašnjačko ulaganje, sjemenski novac ili kukuruz,

hack ili *kramp*...

Današnji munjeviti razvoj financijsko-bankarskoga sektora i prodor pripadne strukovne terminologije i internoga profesionalnoga žargona u javnu sferu donekle bi mogao podsjetiti na jednako brz razvoj medicine prije stotinjak godina: i tad je posrijedi bilo nešto što se izravno ticalo svačijega života, čemu se nije moglo umaknuti, čiji su akteri također stalno tumačili laicima što je na djelu i što je danomice donosilo nove izraze i figure, samo što oni nisu potjecali iz engleskoga, nego iz latinskoga i grčkoga.

Utoliko je možda predvidiva i sudbina današnje bankarsko-financijske terminologije. Jedan dio ukorijenit će se u domaćem obliku i govornici neće ni imati osjećaj da rabe nešto što je izvorno bilo specijalizirani termin uske društvene grupe, primjerice otvoreni prijelom ili upala srednjega uha. Drugi dio ostat će u stranom jeziku ali će postati prirodan dio rječnika cijele populacije neovisno o obrazovanju i zanimanju, pa ćemo onako kako danas govorimo bronhitis i tromboza sutra govoriti *startup* i *quantitative easing*. Treći dio zadržat će se u izvornom, društveno i profesionalno ograničenu kontekstu i znat će ga samo oni kojima izričito zatreba.

Dotad svratimo do naših pradjedova: još su živi, ali su im njive nekako čudne – sve u staklu i s barem dvadeset katova.

Literatura

- Anić, Vladimir. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir. 1998. *Jezik i sloboda*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Anić, Vladimir, Ivo Goldstein. 1999. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir *et al.* 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anić, Vladimir. 2009. *Naličje kalupa. Sabrani spisi*. Prir. I. Marković. Zagreb: Disput.
- Androutsopoulos, Jannis. 2010. The study of language and space in media discourse. U: Peter Auer – Jürgen E. Schmidt (ur.) 2010. *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Volume I: Theory and Methods*. Berlin – New York: De Gruyter, 740–758.
- Androutsopoulos, Jannis. 2014. Mediatization and sociolinguistic change. Key concepts, research traditions, open issues. U: Jannis Androutsopoulos (ur.) 2014. *Mediatization and Sociolinguistic Change*: 3–48. Berlin – Boston: De Gruyter, 3–48.
- Androutsopoulos, Jannis. 2016. Theorizing media, mediation and mediatization. U: Nikolas Coupland (ur.) 2016. *Sociolinguistics. Theoretical Debates*. Cambridge University Press, UK, 282–302.
- Arvaniti, Amalia. 2006. [Linguistic practices in Cyprus and the emergence of Cypriot Standard Greek](#). *San Diego Linguistic Papers*. 2: 1–24.
- Athanassiou, Phoebus. 2006. [The Application of Multilingualism in the European Union Context](#). *European Central Bank, Legal Working Paper Series*, No. 2/ March 2006.
- Babić, Stjepan. 2002. *Tvorba riječi u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: HAZU, NZ Globus.
- Badurina, Lada. 1998. Neke odlike leksika u suvremenoj hrvatskoj publicistici. *Filologija*, 30–31: 417–426.
- Bagić, Krešimir (ur.) 1995. *Rječnik Trećeg programa*. Zagreb: Hrvatski radio, Durieux.
- Bagić, Krešimir. 2016. Retorika Frole Traktoriste. U: Vlasta Rišner (ur.) 2016. *Jezik medija nekada i sada*. Zagreb – Osijek: Hrvatska sveučilišna naklada – Filozofski fakultet u Osijeku, 297–307.
- Bellos, Alex. 2002. *Futebol: The Brazilian Way*. New York – London:

- Bloomsbury.
- Berger, Peter L. – Thomas Luckmann. 1992. *Socijalna konstrukcija zbilje. Rasprava o sociologiji znanja*. Zagreb: Naprijed.
- Božanić, Josip. 2003. Iskustvo univerzalnosti kulture mora u hrvatskom maritimnom leksiku. *Govor* 20(1–2): 39–46.
- Bratanić, Maja. 1991. *Rječnik i kultura*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Brozović, Dalibor. 2002. Lingvistički nazivi na srednjojužnoslavenskom području. *Jezik*, 49, 1: 1–9.
- Brunet, Jean-Paul. 1980. [La suffixation parasitaire en ‘o’ dans la français populaire](#). *Meta: journal des traducteurs/ Meta: Translators’ Journal*, 3: 347–353.
- Budor, Karlo. 1993. Udvostručena množina i patvorena jednina: pleonastički sufixs -os(i) u nekim hrvatskim posuđenicama. *Suvremena lingvistika*, 35–38: 41–47.
- Bugarski, Ranko. 2003. *Žargon*. Lingvistička studija. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Coupland, Nikolas. 2007. *Style. Language variation and identity*. Cambridge University Press, UK.
- Coupland, Nikolas. 2014. Sociolinguistic change, vernacularization and broadcast British media. U: Jannis Androutsopoulos (ur.) 2014. *Mediatization and Sociolinguistic Change*. Berlin – Boston: De Gruyter, 67–96.
- Cifrić, Ivan; Krunoslav Nikodem. 2006. Socijalni identitet u Hrvatskoj: Koncept i dimenzije socijalnog identiteta. *Socijalna ekologija* 15–3: 173–202.
- Clyne, Michael (ur.) 1992. *Pluricentric Languages: Differing Norms in Different Nations*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.
- Crystal, David. 1998. *Language Play*. Chicago: University of Chicago Press.
- De Cillia, Rudolf. 1995. Erdäpfelsalat bleibt Erdäpfelsalat. Österreichisches Deutsch und EU-Beitritt. U: Muhr i sur. (ur.) 1995. *Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen*. Wien: Hölder – Pichler – Tempsky, 122–131.
- Deprez, Kas. 2001. Towards a Pan-European Language Policy for the European Union. What can we learn from our Flemish/ Brussels/ Belgian experiences? U: De Boot i sur. (ur.) 2001. *Institutional Status and Use of National Languages in Europe*. *Plurilingua*, XXIII, 131–157.
- Duda, Igor. 2005. *U potrazi za blagostanjem: O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa.

- Dulčić, Mihovil (prir.) 1997. *Govorimo hrvatski: jezični savjeti*. Zagreb: Hrvatski radio – Naprijed.
- Edelman, Murray. 2003. *Konstrukcija političkog spektakla*. Politička kultura: Zagreb.
- Fishman, Joshua A. 1978. *Sociologija jezika*. Sarajevo: Svjetlost.
- Flaker, Aleksandar. 1976. *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka. 1991. Njemački – jedinstvena ili pluricentrična jezična kultura? U: Andrijašević, M. i Vrhovac, Y. (ur.) 1991. *Prožimanje jezika i kultura*. Zagreb: HDPL, 109–113.
- Gotovac, Vlado. 1995. *Zvezdana kuga. Zatvorski zapisi 1972–1973*. Zagreb: NZ Globus.
- Grzega, Joachim. 2000. [On the Description of National Varieties: Examples from \(German and Austrian\) German and \(English and American\) English](#). *Linguistik online*, 7, 3.
- Gusić, Filip i Ivica Gusić. 2004. *Rječnik govora Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*. Zagreb: Vlastita naklada.
- Horga, Damir. 1992. Utjecaj kulturoloških osobina slušaoca na oblikovanje ekonomsko-propagandne poruke. U: Marin Andrijašević i Yvonne Vrhovac (ur.) 1992. *Prožimanje kultura i jezika*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 191–199.
- Horvat, Josip. 1990 [1936]. *Politička povijest Hrvatske*. Zagreb: August Cesarec, sv. 1., str. 145.
- Hymes, Dell. 1980. *Etnografija komunikacije*. Beograd: BIGZ.
- Ivančić, Viktor. 2006. *Robi K. 1984–2001. 2002–2006. I–II*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Ivir, Vladimir. 1992/1993. Kolokacije i leksičko značenje. *Filologija*, 20–21: 181–189.
- Jolles, André. 1978. *Jednostavni oblici*. Zagreb: SC Sveučilišta u Zagrebu/ BiblioTEKA.
- Jutronić, Dunja. 2010. *Spliski govor od vapura do trajekta: Po čemu će nas prepoznati*. Split: Naklada Bošković.
- Kalapoš, Sanja. 2002. *Rock po istrijanski: O popularnoj kulturi, regiji i identitetu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Karner, Christian. 2005. National doxa. Crises and Ideological Contestation in Contemporary Austria. *Nationalism and Ethnic Politics*, 11–2: 221–263.
- Katičić, Radoslav. 1999. *Na kroatističkim raskrižjima*. Zagreb: Hrvatski studiji – Studia croatica.

- Katnić-Bakaršić, Marina. 2001. *Stilistika*. Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Katnić-Bakaršić, Marina. 2015. Stilistika na raskrižju – kojim putem dalje? U: Anera Ryznar (ur.) 2015. [Svijet stila, stanja stilistike](#). [Zbornik radova](#). Zagreb: Filozofski fakultet/Odsjek za kroatistiku/Katedra za stilistiku.
- Kavka, Stanislav – Jerzy Zybert. 2004. Glimpses on the History of Idiomaticity Issues. *Journal of Theoretical Linguistics*, 1(2004)1: 54–66.
- Kolenić, Ljiljana. 2016. Riječi iz značenjskog polja ribolova i života uz riječku. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 20: 79–90.
- Kovačević, Radovan. 2012. *Proleće posrnulog bratstva*. Beograd: Službeni glasnik.
- Köstlin, Konrad. 2004. Austrifikacija Austrije: promicanje razlika. U: Daun, Å. i Janson, S. (ur.) 2004. *Europljani. Kultura i identitet*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 163–175.
- Labov, William. 1980. Društvene okolnosti lingvističke promjene. *Argumenti*. 4: 116–122.
- Lisac, Josip. 2009. *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lončarić, Mijo. 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lučić, Kristina. 2004. Popularna glazba u Zagrebu između dvaju svjetskih ratova. *Narodna umjetnost* 41/2: 123–140.
- Mandelbaum-Reiner, Françoise. 1991. [Suffixation gratuite et signalétique textuelle d'argot](#). *Langue française*, 90: 106–112.
- Maretić, Tomo. 1882. Studije iz pučkoga vjerovanja i pričanja u Hrvatā i Srbā, *Rad JAZU*, Zagreb LX: 182.
- Martinet, Andre. 1973. *Jezik i funkcija. Funkcionalna teorija jezika*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Maček, Dora. 1992–1993. Neka pitanja o definiciji idiomatskih izraza. *Filologija* 20–21: 263–276.
- Matešić, Josip. 1982. *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Matoš, A. G. 1973. *Sabrana djela. I-XXI*. Zagreb: JAZU – Liber – Mladost.
- McCabe, Scott; Duncan Marson. 2006. Tourist Constructions and Consumptions of Space: Place, Modernity and Meaning. U: Peter M. Burns, Marina Novelli, (ur.) 2006. *Tourism and Social Identities: Global Frameworks and Local Realities*. Oxford, UK: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Menac, Antica – Željka Fink-Arsovski – Radomir Venturin. 2003. *Hrvatski frazeološki rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

- Mihaljević, Milica. 1998. *Terminološki priručnik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mirošević, Josip. 1978. Pisme staroga Trogira. Čakavska rič 8(1): 45–65.
- Moguš, Milan – Maja Bratanić – Marko Tadić. 1999. *Hrvatski čestotni rječnik*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta – Školska knjiga.
- Muhr, Rudolf. 2003. [Language attitudes and language conceptions in non-dominating varieties of pluricentric languages](#). *TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*, 15.
- O'Neill, Barry. 1999. *Honor, Symbols, and War*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Paulus, Irena. 1999. Filmska glazba Ive Tijardovića: analiza glazbe u igranim filmovima *Ciguli Miguli* i *Sinji galeb*. *Hrvatski filmski ljetopis* 5–17: 163–169.
- Pančić, Teofil. 2001. *Urbani Bušmani. Život i smrt u srpskom postkomunizmu*. Beograd: Biblioteka XX vek, str. 96–99.
- Pavičević, Mićun M. 1936. Etiologičke priče iz Crne Gore. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Zagreb: JAZU, XXX/2: 149–150.
- Pavletić, Vlatko (prir.) 2002. *Nepoznata istina o crnom danu za hrvatske domoljube 11. siječnja 1972*. Samobor – Zagreb: Antun Gustav Matoš – Udruga 11. siječnja 1972.
- Preradović, Petar. 1890. *Izabrane pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Pupovac, Milorad. 1990. *Politička komunikacija. Prolegomena teoriji političke komunikacije*. Zagreb: August Cesarec.
- Radica, Branko. 1989. *Josip Hatze: svjedočanstva i sjećanja*. Split: Logos.
- Radtke, Edgar. 1992. La dimensione internazionale del linguaggio giovanile. U: Emanuele Banfi i Alberto A. Sobrero (ur.) 1992. *Il linguaggio giovanile degli anni novanta*. Roma; Bari: Laterza, 5–44.
- Risse, Thomas – Daniela Engelmann-Martin – Hans-Joachim Knopf – Klaus Roscher. 1999. To Euro or Not to Euro? The EMU and Identity Politics in the European Union. *European Journal of International Relations*. 5(2): 147–187.
- Roksandić, Drago. 1997. Austrija u trajanjima: Erich Zöllner i njegovo djelo. U: Zöllner, E. i Schüssel, Th. (ur.) 1997. *Povijest Austrije*. Zagreb: Barbat, xi–xxxi.
- Rožić, Vatroslav. 2001. *Jezikoslovne rasprave i članci*. Prir. M. Samardžija. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ryznar, Anera. 2016. Koliko je danas funkcionalna funkcionalna stilistika. *Croatica* 60: 101–110.
- Sabljak, Tomislav. 2001. *Rječnik hrvatskoga žargona*. Zagreb: VBZ.

- Sardelić, Mirko. 1920. Dve, tri o brodu. *Naše more* 2(5): 108–113.
- Sarić, Daliborka. 2006. Deminutiv u portugalskome. *Strani jezici* 35–2: 109–116.
- Sesar, Dubravka. 1998. O mjestu i ulozi krilatica u frazeološkim rječnicima. *Filologija* 30–31: 305–311.
- Simeon, Rikard. 1969. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. I-II. Zagreb: Matica hrvatska.
- Sornig, Karl. 1981. *Lexical Innovation. A Study of Slang, Colloquialisms and Casual Speech*. Amsterdam: John Benjamins.
- Stepanić, Željko i Jasenka Maslek. 2006. Pomorski i ribarski izrazi u romanu Ernesta Hemingwaya *Starac i more*. *Strani jezici* 35(2): 127–134.
- Stepanić, Željko i Jasenka Maslek. 2007. Hrvatsko pomorsko nazivlje u prijevodu romana Hermana Melvillea *Moby Dick*. *Strani jezici* 36(3): 215–230.
- Stolac, Diana. 1998. *Hrvatsko pomorsko nazivlje*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Škiljan, Dubravko. 1988. *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- Škiljan, Dubravko. 2000. *Javni jezik*. Zagreb: Antibarbarus.
- Šojat, Zorislav. 1983. *Čestotni rječnik Večernjeg lista i Vjesnika*. Zagreb: Vjesnik.
- Tafra, Branka. 1995. *Jezikoslovna razdvojba*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Tafra, Branka. 2005. *Od riječi do rječnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Talan, Nikica. 2003. *Osnove gramatike portugalskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomasović, Mirko. 1978. *O hrvatskoj književnosti i romanskoj tradiciji*. Zagreb: Mladost.
- Tomelić Ćurlin, Marijana – Plazibat, Dora. 2015. Nekoliko sintaktičkih kalkova u Smojinu diskursu. *Croatia et Slavica Iadertina* 11/2 (11): 311–332.
- Trudgill, Peter. 2002. Greece and European Turkey: From Religious to Linguistic Identity. U: Barbour, S. i Carmichael, C. (ur.) 2002. *Language and Nationalism in Europe*. Oxford University Press, 240–263.
- Ullman, Stephen. 1981. *Semantics. An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basil Blackwell.
- Veber Tkalčević, Adolfo. 1999. *Jezikoslovne rasprave i članci*. Prir. I. Pranjeković. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vidović, Radovan. 1993. *Jadranske leksičke studije*. Split: Književni krug.
- Vinja, Vojmir. 1985. Etimološki prilozi čakavskoj aloglotiji I. *Čakavska rič* 13(1): 57–78.

- Vinja, Vojmir. 1998. *Gramatika španjolskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Vratović, Vladimir. 1996. *Hrvati i latinska Europa: Latinsko-hrvatske teme*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vrcan, Srđan. 2003. *Nogomet – politika – nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- Vukonić, Boris. 2005. *Povijest hrvatskog turizma*. Zagreb: Prometej.
- Zapisnici. 2013. Zapisnici Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika. *Jezik* 60(2–4): 62–160.
- Zerubavel, Eviatar. 1998. Language and memory: ‘pre-columbian’ America and the social logic of periodization. *Social Research* 65–2: 315–328.
- Zwicky, Arnold M., Geoffrey J. Pullum. 1987. Plain Morphology and Expressive Morphology. U: John Aske, Natasha Berry, Laura Michaelis, Hana Filip (ur.) 1987. [Proceedings of the Thirteenth Annual Meeting February 14-16, 1987: General Session and Parasession on Grammar and Cognition](#). Berkeley: Berkeley Linguistic Society, VII: 330–340.
- Žanić, Ivo. 2005. Hrvati, Hrvatska i bosanskohercegovačko jezično pitanje. *Gordogan III* (XXII), 6 (50), 69–88.
- Žanić, Ivo. 2007. *Hrvatski na uvjetnoj slobodi*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Žanić, Ivo. 2016. *Jezična republika*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Žižić, Bogdan. 2009. *Pješčana ura*. Zagreb: Durieux.
- Županović, Lovro. 1977. O tonalnim osnovama tzv. dalmatinskog narodnog melosa. *Čakavska rič* 7(1): 65–78.

Vrela

[5. sjednica Vlade Republike Hrvatske](#)

[15. sjednica Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika](#)

[26. sjednica Vlade Republike Hrvatske](#)

[Protokoll Nr. 10, BGB1. Nr. 45/1995](#)

Igor Alborghetti – Bisera Fabrio. 2007. [30. 3.] Geoffrey Hoon/ Hrvati će u EU govoriti hrvatski, *Globus*, br. 851 (30. 3. 2007), str. 26.

ANSA. 2003. [24. 10.] Austria: guerra della marmellata tra Vienna e Bruxelles, (24. 10. 2003), <http://www.europamica.it>

Ivkica Bačić. 1989. [14. 11.] Odgovorni – ispred dostojanstva, *Vjesnik*, (14. 11. 1989), str. 6.

Ivkica Bačić. 1989. [15. 11.] Verbalni terorizam, *Vjesnik*, (15. 11. 1989), str. 6.

Ivkica Bačić – Mladen Mirosavljević – Jovo Paripović – Radmila Stanković. 1989. [17. 12.] Simpatije i za pluralizam, *Vjesnik*, (17. 12. 1989), str. 13.

Tomislav Bandin. 1989. [8. 11.] Reformom protiv razočaranja, *Politika*, (8. 11. 1989).

Nevena Banić. 2008. [26. 7.] Gego, Belan, Ban na otočkom glazbenom valu, *Šibenski list*, br. 2325 (26. 7. 2008), str. 40.

Dragan Barjaktarević. 1989. [27. 5–9. 6.] Upotreba čoveka, upotreba pendreka, *Duga*, br. 398 (27. 5–9. 6. 1989), str. 8–9.

[BHD] *BH Dani*, Sarajevo, (3. 10. 2002).

M. Bilić. 2002. [6. 5.] Bundesliga podvučena žutim, *Slobodna Dalmacija*, (6. 5. 2002).

www.blog.hr; (objava 27. 6. 2006).

www.blog.hr; (objava 22. 12. 2007).

<http://zmajaa.blog.hr>; (objava 3. 7. 2007).

www.bol-chat.de/forum; (objava 27. 11. 2008, *Paparaci*).

Borba, Beograd, (10. 1. 1990).

Vinko Coce. 2006. [17. 10.] Ribari. <https://www.youtube.com/watch?v=IAnp7oA20n8> (pristup 17. 9. 2017).

[DN] *Danas*, Beograd, (14/15. 9. 2002).

[DN] *Danas*, Beograd, (19. 7. 2003).

[DN] *Danas*, Beograd, (6/7. 12. 2003).

Dodijeljen Zlatni aspirin. Čovjek i prostor, Zagreb, god. XLVI, br. 5–8 (1999), str. 6–7.

Florijan Dodlek. 2002. [31. 7.] Prilozi za gradski leksikon, dio prvi, *Međimurske*

- novine, br. 360 (31. 7. 2002).
- Irena Dragičević. 2004. [22. 1.] Makarska vodi odlučnu borbu (...), *Vjesnik*, (22. 1. 2004), str. 7.
- [DS] *Dom i svijet – informativni tjedni prilog za iseljenike*. 1999. Zagreb, br. 236.
- Duga*, Beograd, br. 411 (25. 11–8. 12. 1989).
- Duga*, Beograd, br. 415 (20. 1–2. 2. 1990).
- Mirjana Dugandžija – Bisera Lušić – Vlatka Gašparić Hercigonja. 2004. [11. 6.] Najljepše hrvatske kuće, *Globus*, br. 705 (2004), str. 88.
- Darko Đuretek. 1990. [15. 9.] Lažiranje neće biti (razgovor s N. Durakovićem, Predsjedništvom CK SKHBiH-SDP), *Vjesnik*, (15. 9. 1990).
- European Parliament. [Report on the proposal for a Council directive amending Directive 2001/113/EC relating to fruit jams, jellies and marmalades and sweetened chestnut purée intended for human consumption](#).
- [FT] *Feral Tribune*, Zagreb, br. 1155 (23. 11. 2007).
- M. Filipović. 2004. [4. 6.] “Da bi se spriječila apartmanizacija domaćeg turizma (...)”, *Glas Slavonije*, (4. 6. 2004).
- www.forum.hr; (objava 4. 6. 2009, *Kuzma2222*).
- <http://forum.crope.net>, (objava 2. 8. 2006).
- <http://forum.gameplay.hr>; (objava 16. 1. 2008, *mfderm1*)
- <http://www.forum.net.hr>; (objava 11. 11. 2007, *CROjappa*)
- Pero Gabrić. 2003. [28. 9.] Hoće li u napuštene uvale loza ili divlja gradnja, *Vjesnik*, (28. 9. 2003).
- Krešimir Galović. 2000. [8. 5.] [Narodni stil gr\(a\)dnje](#), *Vijenac*, br. 162 (8. 5. 2000).
- [GK] *Glas Koncila*, Zagreb, (16. 2. 1992).
- [GK] *Glas Koncila*, Zagreb, (16. 3. 2003).
- Željka Godeč – Nina Ožegović. 2003. [22. 4.] [Najraskošnije hrvatske vile](#), *Nacional*, br. 388 (22. 4. 2003).
- Dražen Gudić. 1992. [16. 1.] Oni su zadužili Hrvatsku, *Nedjeljna Dalmacija*, br. 1081 (16. 1. 1992).
- HINA. 2009. [24. 8.] Ferguson želi Modrića u Unitedu, *Slobodna Dalmacija*, (24. 8. 2009).
- [HL] *Hrvatski list*, Zadar, (30. 9. 2004).
- www.hnkhajduk.com/forum; (objava 19. 6. 2006, *monkul*)
- [HS] *Hrvatsko slovo*, Zagreb, (22. 2. 2002).
- Darko Hudelist. 2004. [2. 7.] Žena buldožer, *Globus*, br. 708 (2. 7. 2004), str. 29.
- www.index.hr/forum; (objava 8. 9. 2008; *Gregoriani*)

- www.index.hr/sport; (objava 9. 8. 2008; *DeLuxFender*)
[Informativna katolička agencija](#).
www.jacbri.com/forum; (objava 29. 8. 2006, *j.j.Krs*)
Slavko Jeknić. 1990. Žuta greda. Beograd: Yugovideo – Udruženje guslara
“Jugoslavija”. (audio-kaseta YVK18013)
Nebojša Jevrić. 1989. [16–29. 9.] Koji aga nosi agin sat, *Duga*, br. 406 (16–
29. 9. 1989), str. 74.
Nebojša Jevrić. 1989. [9–22.12.] Alpe-Albanija, podvučeno žutom, *Duga*, br.
412 (9–22. 12. 1989), str. 9.
Nebojša Jevrić. 1990. [26. 10–9. 11.] Hvala ti, Ljubiša, *Duga*, br. 435 (26.
10–9. 11. 1990).
[www.jutarnji.hr/sport](#); (objava 21. 9. 2006, *ivan_zg*)
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (12. 6. 2003).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (30. 12. 2003).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (23. 8. 2004).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (5. 10. 2004).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (23. 1. 2006).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (4. 7. 2008).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (23. 8. 2008).
[JL] *Jutarnji list/Studio*, Zagreb (28. 3. 2009), str. 9–10.
Paminjo je lider, momčad ga slijedi, *Jutarnji list*, (25. 8. 2009), str. 50.
Kupili su mali motorin, *Jutarnji list*, (1. 4. 2010), str. 6.
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (29. 11. 2014).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (23. 11. 2015).
[JL] *Jutarnji list*, Zagreb (18. 11. 2017).
[JL] *Jutarnji list/Studio*, Zagreb (10. 3. 2018), str. 7.
Mišel Kalajžić. 2003. [27. 9.] Mještani zbunjeni zbog gradnje Borisa Koleva,
Slobodna Dalmacija, (27. 9. 2003.)
Gregorios Kaloperos [August Harambašić]. 1891. [15. 7.] Los balados espan-
jolos, *Trn*, (15. 7. 1891.)
Vojislav Kontić. 1990. [20. 1–2. 2.] Žuta, *Duga*, br. 415 (20. 1–2. 2. 1990).
Denis Kuljiš. 2008. [26. 11.] 15 tisuća dolara za pisce, *Globus*, br. 942 (26.
11. 2008), str. 98.
Aleksa Leković. 1989. [20. 11.] Batinaši moraju da odgovaraju, *Politika*, (20.
11. 1989).
Ralf Leonhard. 2004. [12. 1.] [Ein “Marmelade-Diktat” aus Brüssel erregt Österreich](#), *Die Tageszeitung*, Berlin, (12. 1. 2004), str. 10.
Marijan Lipovac. 2004. [4. 6.] “Država ne smije poticati apartmanizaciju”,
Vjesnik, (4. 6. 2004).

- Petar Luković. 2004. [21. 12.] Meci i reagovanja, *Feral Tribune*, br. 777 (21. 12. 2004).
- Zoran V. Luković. 1989. [18. 5.] Spektakularno hapšenje Hasana Delića, *Student*, br. 13 (18. 5. 1989).
- [Lyrics Translate](#) (autor [augustsson](#))
www.naklapskinacin.com; (objava 14. 6. 2008, *Tovarinjo*)
- Vesna Mališić. 1989. [27. 5–9. 6.] Dan crnog leptira, *Duga*, br. 398 (27. 5–9. 6. 1989), str. 29–33.
- M. Mandić. 2002. [23. 5.] Opet Titova štafeta! *Večernji list*, (23. 5. 2002.)
- Ozren Maršić. 2003. [2. 11.] Žuti lavovi vodili i s dvadeset koševa, *Večernji list*, (2. 11. 2003.), str. 62.
- Nadežda Milenković. 2003. [3. 1.] Brisani prostor, *Vreme*, br. 630 (3. 1. 2003).
- Dragan Milosavljević. 2004. [25. 11.] Voja u Bermudskom trokutu, *Nova srpska politička misao*, (25. 11. 2004).
- Andrija Mitrović. 1989. [7. 12.] *Politika*, (7. 12. 1989).
- [MT] *Monitor*, Podgorica, br. 785 (13. 1. 2006).
- Ivica Neveščanin. 2003. [4. 10.] Državna uprava nije efikasna (...), *Slobodna Dalmacija*, (4. 10. 2003.)
- Nedjeljna Dalmacija*, Split, (5. 8. 1990.)
- “Država ne smije poticati apartmanizaciju (...)”, *Novi list*, 4. 6. 2004.
- Marko Novosel. 2007. [24. 4.] [Kad kupin mali motorin](#) (OP Serenade 2006.)
- Marko Novosel. 2011. *Zlatna kolekcija*. Zagreb: Croatia Records.
- Kongres, ipak istorijski, *Omladinski pokret*, br. 181 (maj 1989).
- Österreichisch als eigene Sprache! / Austrian as a language of its own!* <http://sfd.at/akademie/2005/projekte/sub/11>
- M. Pečarević. 2004. [9. 4.] Čuvari tuđih vikendica (...), *Slobodna Dalmacija*, (9. 4. 2004), str. 23.
- Drago Pantić. 1989. [1. 12.] Umesto istine o Kosovu, slovenački narod je dobio istinu o svojoj vlasti, *Politika*, (1. 12. 1989).
- M. Penavić. 2017. [8. 4.] Svi Slaveni imaju isti jezik?! Vinko Coce s time se ne bi složio. *Večernji list*, (8. 4. 2017), str. 26–27.
- Jovan Plamenac. 1989. [18. 2–3. 3.] Strašna koncentracija u vazduhu, *Duga*, br. 391 (18. 2–3. 3. 1989), str. 72–73.
- Pobjeda*, Podgorica, (10. 10. 1989).
- Politika*, Beograd, (26. 4. 1989).
- Politika*, Beograd, (27. 4. 1989).
- Politika*, Beograd, (28. 4. 1989).
- “Niko nema prava da bije narod”, *Politika*, Beograd, (28. 6. 1989).
- Politika*, Beograd, (28–30. 11. 1989).

- Politika*, Beograd, (12. 1. 1990).
- Politika*, Beograd, (17. 7. 1990).
- Politika ekspres*, Beograd, (28. 12. 1989).
- www.pravokutnik.net/forum; (objava 21. 11. 2007, *Legionar*)
- Primorsko-goranska županija. http://www.pgz.hr/dokumenti_skupstina.html
[stranica više nije dostupna]
- [Proposal for a Council Directive amending Directive 2001/113/EC relating to fruit jams, jellies and marmalades and sweetened chestnut purée intended for human consumption](#)
- Stane Pučko. 1989. [30. 10.] Ideje i simboli, *Vjesnik*, (30. 10. 1989), str. 5.
- G. R. 2002. [19. 11.] Oprez, komoda podvučena crvenim, *Večernji list*, (19. 11. 2002).
- Ivica Radić. 2004. [3. 3.] Tiha mala umjesto pet zvjezdica dobila 18 apartmana, *Slobodna Dalmacija*, (3. 3. 2004).
- Ivan Radovanović. 1995. [3. 7.] Prosvetna mafija, *Vreme*, br. 245 (3. 7. 1995).
www.reci.hr; (objava 17. 8. 2009, *Hezbollah*)
- [Richtlinie 2001/113/EG des Rates vom 20. Dezember 2001 über Konfitüren, Gelees, Marmeladen und Maronenkrem für die menschliche Ernährung.](#)
- Krešimir Rogina. 2000. [4. 5.] [Zločini u prostoru su najvidljiviji i ne zastarijevaju](#), *Vijenac*, br. 161 (4. 5. 2000).
www.sportnet.hr; (objava 10. 9. 2007, *Rhaegal*)
- www.sportnet.hr; (objava 21. 3. 2008, *Joockan*)
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (3. 12. 1989).
- Žuto – za europske liberale, *Slobodna Dalmacija*, (25. 1. 1994).
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (3. 5. 2003).
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (2. 7. 2003).
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (31. 7. 2003).
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (23. 12. 2003).
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (22. 12. 2007).
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (22. 2. 2009).
- Kad ti maznem mali motorin..., *Slobodna Dalmacija*, (26. 2. 2011), str. 10.
- [SD] *Slobodna Dalmacija*, Split, (12. 1. 2013).
- R. S. 2009. [9. 7.] NUNS-ova krivična prijava protiv novinara, *Vreme*, (9. 7. 2009.), <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=875112> (pristup 15. 6. 2017.)
- Zoran Sekulić – Miško Kalezić. 1989. [25. 11–8. 12.] Kad su cvetale lipe, *Duga*, br. 411 (25. 11–8. 12. 1989), str. 20.
- Zoran Sekulić. 1989. [9–22. 12.] Uhapšena je Jugoslavija, *Duga*, br. 412 (9–22. 12. 1989), str. 6.

- Svetozar Sarkanjac. 2005. [1. 2.] Osijek na rasprodaji, *Glas Slavonije*, (1. 2. 2005).
- Milka Sremac. 1989. [20. 11.] Orkestar žutih zvezda i dvoglavih orlova, *Politika*, (20. 11. 1989).
- Slobodan Stanić. 1990. [9. 8.] Nova SAD zvezdica, *Novosti* 8, br. 541 (9. 8. 1990).
- Stevan Stanić. 1989. Žuta greda al' krvava, *NIN/Specijalno izdanje*, str. 9–10.
- Vedrana Stočić. 2004. [24. 3.] Brakusova divlja mamutica, *Slobodna Dalmacija*, (24. 3. 2004), str. 17.
- Vedrana Stočić. 2004. [25. 11.] Sirotinji i političkim protivnicima, *Šibenski list*, (25. 11. 2004.)
- Jovan N. Striković. 1990. [10. 1.] Naše žute grede, *Politika*, (10. 1. 1990.)
- Korana Sutlić. 2002. [29. 4. – 11. 5.] Jutarnji traže najljepše i najružnije zagrebačke zgrade, *Jutarnji list*.
- Miodrag Šašić. 2004. [7. 7.] Mesečina leči Pančevce, *Politika*, (7. 7. 2004.)
- Tanja Šimundić-Bendić. 2004. [3. 3.] U Veloj Borovici (...), *Slobodna Dalmacija*, (3. 3. 2004.), str. 16.
- Siniša Škarica (prir.) 2006. *101 dalmatinska: The Original Sound of Dalmatia 1950–1960*. 4 CD-a i knjižica. Zagreb: Croatia Records.
- The Associated Press IOLA. 1999. [10. 4.] Kansas town has yellow ribbon campaign for soldiers, *The Topeka Capital-Journal*, <http://www.cjonline.com> (pristup 27. 9. 2001).
- M. Tripković. 1990. [22. 2.] Greda podvučena žutom, *Pobjeda*, (22. 2. 1990).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (12. 9. 1999).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (26. 9. 2000).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (23. 9. 2002).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (24. 10. 2002).
- [VL] *Večernji list/Ekran*, Zagreb, (23. 5. 2003), str. 54.
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (24. 6. 2004), str. 17.
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (27. 1. 2005).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (22. 4. 2005).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (15/16/17. 4. 2006).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (2. 7. 2006).
- [VL] *Večernji list*, Zagreb, (21. 4. 2018), str. 33.
- [VN] *Vjesnik*, Zagreb, (11. 1. 1990).
- [VN] *Vjesnik*, Zagreb, (21. 12. 1999).
- [VN] *Vjesnik*, Zagreb, (31. 12. 1999).
- [VN] *Vjesnik*, Zagreb, (25. 1. 2002).
- [VN] *Vjesnik*, Zagreb, (31. 7. 2002).

Igor Vranić – Zoran Jaćimović. 2002. [23. 5.] Bokšić tri dana na poštredi, *Novi list*, (23. 5. 2002).

Vinko Vuković. 2002. [19. 2.] Crno podvučeno žutim, *Slobodna Dalmacija*, (19. 2. 2002).

Branko Vukšić. 2002. [24. 3.] S Tarikom nam dolazi novi duh, *Vjesnik*, (24. 3. 2002).

[Weltkulturerbe Wachau.](#)

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1990. VII, 5.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1990. XII, 8.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1991. 17–18.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1992. III–IV, 22–23.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1995. II, 39.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1996. IX, 54.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1996. X, 55.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1997. I, 58.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1997. II, 59.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1997. IV, 61.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1997. X, 67.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1997. XI, 68.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1998. III, 72.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1998. I, 70.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1999. III, 84.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1999. V, 85.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 1999. XI, 92.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 2002. III, 132.

[ZT] *Zatvorenik*/ [PZ] *Politički zatvorenik*. 2003. III, 132.

Tomislav Židak. 1989. [9. 10.] Tamna strana banjalučke utakmice, *Sportske novosti*, (9. 10. 1989).

Tomislav Židak. 2009. [10. 5.] “Moj brat Zdravko bolestan je od Dinama”, *Jutarnji list*, (10. 5. 2009), str. 20.

[ŽZ] *Živa zajednica*, Frankfurt/M, 2006, 3.

Dražen Žura. 2004. [4. 1.] Perinčić: Pobjeđujemo! *Slobodna Dalmacija*, (4. 1. 2004).

Bilješka o autoru

Ivo Žanić (Split, 1954) diplomirao je 1978. jugoslavistiku i komparativnu književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, gdje je 1994. stekao i doktorat znanosti iz filologije disertacijom o upotrebi metaforike, frazeologije i drugih retoričko-stilskih elemenata junačke epike u predratnom i ratnom političkom diskursu (prošireno tematski i naknadno dostupnom građom objavljeno na engleskom kao *Flag on the Mountain. A Political Anthropology of the War in Croatia and Bosnia-Herzegovina 1990–1995*; London 2007, hrvatska verzija *Barjak na planini. Politička antropologija rata...*, Zagreb 2018). U osamdesetima i devedesetima radio u novinstvu i izdavaštvu te kao *free-lance* redaktor, pisac, urednik i istraživač (*Večernji list*, *Start*, *Slobodna Dalmacija*, *Nedjeljna Dalmacija*, *Vijenac*, *Erasmus*, Grafički zavod Hrvatske, DHK – časopis *Most/The Bridge* i biblioteka *Relations...*). Od 2000. na Fakultetu političkih znanosti zasniva i izvodi kolegije iz sociolingvistike, medijskih jezičnih praksi i jezičnih politika. Umirovljen 2021. kao redovni profesor u trajnom zvanju, ujedno professor emeritus. Objavio knjige *Mitologija inflacije. Govor kriznog doba* (1987), *Hrvatski na uvjetnoj slobodi. Jezik, identitet i politika između Jugoslavije i Europe* (2007), *Kako bi trebali govoriti hrvatski magarci? O sociolingvistici animiranih filmova* (2009), *Jezična republika. Hrvatski jezik, Zagreb, Split i popularna glazba* (2016)...

STILISTIKA

www.stilistika.org